

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 50

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2019

Рецензенти:

О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;

Г. С. Мазоха, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 10 від 31.10.2019 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **І. С. Беркещук**, кандидат філологічних наук, доцент; **Т. В. Боднарчук**, кандидат педагогічних наук, доцент; **О. С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О. В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б. О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Н. Д. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **А. А. Марчишина**, доктор філологічних наук, доцент; **Л. М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г. Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **Т. М. Петрова**, кандидат педагогічних наук, доцент; **А. С. Попович**, доктор педагогічних наук, доцент; **О. А. Рарицький**, доктор філологічних наук, доцент; **П. Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словачина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А. В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б. П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристіна Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І. В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О. С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В. І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н. М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О. О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словачина).

НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 50. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. – 166 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80:001(045)

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07. 2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПП від 01.12.2008 р.

Збірник наукових праць «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 50

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2019

Reviewers:

N. M. Kostusiak, Doctor of Philology, Professor, Professor of Department of the Ukrainian language of Lesia Ukrainka Eastern European National University;

V. I. Pakharenko, Doctor of Philology, Professor of Department of the Ukrainian Literature and Comparative of Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy.

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
(protocol № 10 of 31.10.2019)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **I.S. Berkeshchuk**, Candidate of Philology, Associate Professor; **T.V. Bodnarchuk**, Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **O.V. Halaibida**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **N.D. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadiusz Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **A.A. Marchyshyna**, Doctor of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasminchuk**, Candidate of Philology, Professor; **T.M. Petrova**, Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor; **A.S. Popovych**, Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor; **O.A. Rarytskyi**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emiliia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urszula Gruca-Miqsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in University of Rzeszów (Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskyi national University (Simferopol, Ukraine); **O.S. Syltaev**, Doctor of Philology, Professor of Russian and World literature department of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabiian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences. Issue 50.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2019. – 166 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80:001(045)

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as

«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences (The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

The collection of research papers «Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences» is indexed in the following international scientometric databases:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

Вікторія Бадюл
старший лаборант кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
e-mail: viktoria.badiul@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5759-5987

КОНТЕКСТНА АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАМІНИ КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано контекстну актуальність заміни компонентів фразеологічних одиниць української жіночої прози початку ХХІ століття. З'ясовано, що досліджуваним творам властиві всі різновиди заміни компонентів: мінімальні, помірні, максимальні, що в одних випадках художньо виразнюють контекст, а в інших – актуалізують змістові компоненти, свідомо вибрані як найвагоміші.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, контекст, структурно-семантична трансформація, заміна компонентів, українська жіноча проза початку ХХІ століття.

Badiul Viktoria. The contextual actuality replacement of components of phraseological units in the ukrainian prose of the 20th century

The article analyzes the contextual relevance of the lexical substitution of phraseological units of Ukrainian women's prose of the beginning of the 21st century.

It is emphasized that in the Ukrainian women's prose of the beginning of the 21st century the most widespread variety of transformations of phraseologisms are structural-semantic, based on the principles of qualitative, quantitative and structural change of phraseologisms.

Numerous type of structural-semantic transformation of phraseologisms in the prose is lexical substitution, that is, the replacement of phraseological components or components with words of free use, which in some cases artificially express the context, and in others, actualize the substantive components, consciously chosen.

It has been found that the researched works are characterized by all kinds of substitution: minimal, moderate, maximum, which in some cases artificially expresses the context, and in others - actualizes the substantive components, deliberately chosen as the most important.

When referring to the admission of lexical substitution, Ukrainian writers of the early 21st century often use verb-substitutes to substitute substitutes for their class only.

It is noted that moderate lexical substitution of phraseologism components is less common than minimal substitution. During this transformation, several components of phraseology are subject to substitution, but at least one component and the phraseological structure of the phraseology are invariable, acting as the author's identifiers of phraseology.

It is stated that for phraseologists an alternative of not only one or two components, but of the whole lexical composition is possible. For the most part, such lexical substitutions are contextualized.

Generally, the lexical substitution of phraseology of Ukrainian women's prose of the beginning of the 21st century helps to concretize, intensify the meaning of FD, animates the template informative presentation and gives phraseologisms much more emotionally-expressive color, contextually relevant, creates stylistics.

Keywords: phraseological unit, context, structural-semantic transformation, replacement of components, Ukrainian women's prose of the early 21st century.

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці (далі – ФО), як і інші лексичні шари, відіграють важливу роль у побудові художнього тексту української жіночої прози початку ХХІ століття. Авторки, вдаючись до продукування власного трактування ФО, доповнюють їх більшою експресивністю та виразністю, піддають певним семантичним і структурним видозмінам із різною стилістичною метою, для глибшого розкриття свого творчого задуму. Як наслідок, такі індивідуально-авторські перетворення, тобто трансформації, ФО стають невід'ємним складником художнього відтворення думки. Це зумовлює дослідження процесу розвитку фразеологічного складу мови, з'ясування ролі сучасних майстринь художнього слова в збагаченні національної мови виражальними засобами.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Текстологічний напрям у фразеології фіксують мовознавчі праці стосовно текстотвірних потенцій ФО (С. Пташник), взаємодії ФО та контексту (В. Білоноженко, І. Гнатюк, О. Кунін, В. Папіш та ін.), семантико-стилістичні особливості функціонування ФО (Л. Болдирева,

Т. Свтушина, В. Ковальов, М. Коломієць, В. Папіш, А. Супрун, Т. Цимбалюк та ін.), типів трансформацій ФО у художньому тексті (Л. Авксентьєв, В. Білоноженко, В. Венжинович, І. Гнатюк, Л. Давиденко, В. Чабаненко, М. Шанський та ін.), узуального (А. Попович, А. Супрун та ін.), okazіонального (Т. Здіховська, А. Попович, Л. Щербачук та ін.) та індивідуально-авторського (В. Венжинович, Т. Здіховська, А. Попович та ін.) аспектів текстового функціонування ФО. Багатогранність проблеми, зокрема трансформації ФО, спонукає мовознавців до всебічного вивчення подібних процесів, що зумовлює *актуальність* нашого дослідження. *Метою* статті є аналіз заміни компонентів фразеологічних одиниць, визначивши їхнє функціональне навантаження в межах контексту української жіночої прози початку ХХІ століття. Загальній меті підпорядковано виконання таких *завдань*: 1) з'ясувати погляди мовознавців стосовно поняття «трансформація»; 2) виокремити основні типи структурно-семантичної трансформації ФО у мовній практиці українських письменниць початку ХХІ століття; 3) охарактеризувати експресивно-виражальні можливості та функціональне навантаження заміни компонентів ФО в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Складна семантична структура ФО дозволяє різні модифікації, залежно від контексту реалізації, розширюючи комунікаційні можливості. В okazіональних, тобто трансформованих, ФО науковці спостерігають тенденцію до порушення як значеннєвої, так і структурної стійкості.

У лінгвістичних студіях під трансформацією ФО розуміють «зміни, які викликані їхньою актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації» [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 16]. Трансформації, будучи усвідомленими, цілеспрямованими змінами структурно-семантичного характеру, визначаються багатьма факторами: світоглядом й обізнаністю автора, прагматичними настановами твору, ідіостилем письменника, необхідністю додаткових смислових нашарувань тощо. У результаті актуалізації фразеологізму в особливих контекстуальних умовах, його узуальне значення починає проявлятися абстрактніше і підкреслюються або проявляються нові семантичні і стилістичні відтінки цього значення і, врешті, фразеологізм просто наповнюється новим змістом [Важеніна 2006, с. 311].

В українській жіночій прозі початку ХХІ століття численним різновидом трансформацій ФО є *структурно-семантичні*, під якими розуміємо експліцитно-імпліцитні зміни ФО, які відбуваються внаслідок заміни компонентів, відхилення від їхньої кількості чи руйнування цілісної структури ФО і призводять до відхилень у структурі і/чи семантиці ФО. В основі структурно-семантичних перетворень ФО лежать принципи якісної, кількісної та структурної зміни ФО. На цій підставі в досліджуваних художніх творах виокремлено заміну, поширення, скорочення, інверсію компонентів та комбіновані трансформації ФО.

Поширеним типом структурно-семантичної трансформації ФО в українській жіночій прозі початку ХХІ століття є заміна компонентів ФО словами вільного вжитку, що в одних випадках художньо увиразнює контекст, а в інших – актуалізує змістові компоненти, свідомо вибрані як найвагоміші. Цей прийом okazіонального перетворення ФО зумовлений їхньою цілісністю та нарізнооформленістю. У художніх творах сучасних українських письменниць зафіксовано всі різновиди заміни компонентів, яким характерна виняткова експресія. Зауважимо, що за кількістю змінюваних компонентів ФО традиційно дослідники фразеологічних трансформацій розрізняють три типи заміни: мінімальну (заміні підлягає один компонент ФО), помірну (змінюється два, три, зрідка чотири компоненти ФО) й максимальну (заміні підлягають усі компоненти ФО) [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 111–113]. Розглянемо авторську реалізацію зазначених типів заміни компонентів.

Як підтверджує аналіз фактичного матеріалу, мінімальна лексична заміна компонентів є найбільш поширеною в мовотворчості Л. Костенко. Зрідка традиційний компонент і слово-замінник належать до різних частин мови: «*Теща дивиться на мене перелякано, вона боїться, що у нас розвалиться сім'я, і я піду наліво або зіп'юся*» [Костенко 2011, с. 7] (пор.: *ходити / ніти по руках* – «від одного потрапляти до іншого, бути в користуванні то одного, то другого» (ФСУМ, с. 931); «*А вона й досі десь під хмарами літає*» [Гуменюк 2018, с. 113] (пор.: *високо літати*) – «2. Перебільшувати свої здібності; зазнаватися» (ФСУМ, с. 441). Проте іменникові субституції переважають: «*...відчув дискомфорт, кривля поїхала, звернувся до психіатра, але відхилень психіки він не знайшов*» [Костенко 2011, с. 5] (пор.: *з глузду з'їхати*) – «збожеволіти, стати дурним» (ФСУМ, с. 336); «*Нас постійно тримають на подразниках, ми вже не здатні на потрясіння, інформація, як з бранспойта, збиває з ніг – може, це так і задумано, щоб ми перестали бути людьми?!*» [Костенко 2011, с. 284] (пор.: *збивати / збити з пантелику*) – «1. Дезорієнтувати, заплутувати кого-небудь» (ФСУМ, с. 322). На думку мовознавців, між авторськими заміниками у складі ФО й нормативними компонентами простежуються системні (парадигматичні, асоціативні) зв'язки, а шляхи авторського перетворення фразеологічних одиниць зазвичай ті ж самі, що й загальнономовного [Ужченко, Ужченко 2007, с. 233].

Подібні заміни компонентів зумовлені контекстом і роблять трансформовану ФО інформативнішою, що в поєднанні з контекстом утворює спільне сюжетно-тематичне ціле: «*Душа відчула, що незабаром стане щось дуже неприємне, важке, несподіване*» [Талан 2016, с. 30] (пор.: *нутром відчутти*) – «підсвідомо,

інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось» (ФСУМ, с. 959); «Знає майже все, — **вставив і своїх п'ять грошиків** щасливий Арсен» [Корній 2016, с. 53]; «Арсен майже нахабно **вставляє своїх п'ять грошиків** у зітхання-причитання старої» [Корній 2016, с. 82] (пор.: *встромляти свого носа*) – «безперервно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось» (ФСУМ, с. 156). У таких випадках «знайоме словосполучення, що видається майже штампом, починає звучати із семантично-експресивним нарощенням, контекстно-актуальним» [Ужченко, Ужченко 2007, с. 235].

Звертаючись до прийому заміни компонентів ФО, українські письменниці початку ХХІ століття часто використовують дієслова-замінники, що замішують замінники лише свого класу: «**Спікер балансує над прірвою**» [Костенко 2011, с. 397] (пор.: *опинитися (опинятися) над прірвою*) – «бути на краю загибелі, у безвихідному становищі» (ФСУМ, с. 588); «Щойно цей козел із бедриком полізе на горище, до Анжелиного мольберта, я вискочу за двері – **і лови вітра в полі**» [Гуменюк 2018, с. 184] (пор.: *шукати вітра в полі*) – «1. Не можна знайти кого-небудь, марно намагатися дізнатися про чиєсь місцеперебування» (ФСУМ, с. 969). Змінюючи компонентний склад, авторки вможливають уживання ФО в новому звучанні, з новим семантико-експресивним градуванням, із зміненим контекстно-актуальним значенням.

Заміна компонентів досліджуваних ФО на одиниці, позбавлені спільної семи, виразніше фіксує зміст твору: «Коли вона отак слухає, **душа вивільняється, скидає намул...**» [Вдовиченко 2013, с. 210] (пор.: *душа тішиться*) – «хто-небудь має задоволення від чогось» (ФСУМ, с. 281); «...аби все згинulo, **вкрилося морокком і ніколи не поверталось**» [Роздобудько 2008б, с. 8] (пор.: *вкритися іржею*) – «довго не використовуватися, забутися, застаріти» (ФСУМ, с. 136); «Я ж не винен, що **народився із золотою ложкою в роті, а не в бідній сільській родині або у якоїсь безхатниці**» [Талан 2016, с. 36]; «Діду, мажор — це той, хто **народився із золотою ложкою в роті**» [Талан 2016, с. 52] (пор.: *народитися в сороці*) – «бути везучим, удачливим, щасливим» (ФСУМ, с. 533). Модифікуючи форму ФО, українські письменниці початку ХХІ століття прагнуть зруйнувати стереотипне сприйняття ФО, надавши яскравого стилістичного забарвлення.

Аналогічний прийом структурно-семантичної трансформації ФО спостерігаємо і в інших фрагментах досліджуваної прози, де усталений компонент замінено на сполучення слів, що в семантичному плані не пов'язані із замінюваною лексемою: «Я **мужчина, я не повинен зриватись, але іноді мені здається, що колись я вийду з дому через вікно, і більше мене ніхто ніде не побачить**» [Костенко 2011, с. 7] (пор.: *виходити / вийти з ладу*) – «1. Втрачати працездатність, можливість виконувати що-небудь (про людину)» (ФСУМ, с. 111). Аналізована заміна компонентів ФО контекстно актуальна, деталізує семантичне наповнення загальноновідомої ФО та пристосовує її до конкретної ситуації спілкування.

Непоширеною є мінімальна заміна порядкового числівника: «Коли Софійка повернулася додому, то почувалася **на десятому небі від щастя**» [Талан 2016, с. 114] (пор.: *на сьомому небі з сл. бути*) – «дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий» (ФСУМ, с. 539). Цитований контекст переконує, що трансформована ФО приховано зберігає значення свого узуального прототипу, обраний авторкою замітник-числівник щільно пов'язує ФО з контекстом, надаючи ФО більшої експресії.

Помірна заміна компонентів ФО менш поширена за мінімальну. Під час такої трансформації одночасно підлягають заміні декілька компонентів ФО, але мінімум один компонент та узуальна структура ФО незмінні, виконуючи функцію ідентифікаторів авторської ФО: «Як Коневі **вдалося при першій зустрічі влучити у десятку?**» [Вдовиченко 2008, с. 26]; «Може, і змогла б, — вона була **заскочена тим, що син своїм запитанням влучив у яблучко**» [Вдовиченко 2008, с. 143]; «І знов **влучив у яблучко!**» [Роздобудько 2008а, с. 75] (пор.: *влучити в саму точку*) – «говорити, робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації» (ФСУМ, с. 138); «Галя **тримала оборону**» [Вдовиченко 2008, с. 33] (пор.: *тримати себе королем*) – «поводитися незалежно, з гідністю» (ФСУМ, с. 898); «...від розгубленості Коня майже **й сліду не залишилося**» [Вдовиченко 2008, с. 174] (пор.: *мокрого місця не залишилось*) – «хтось буде вщент розбитий, розгромлений» (ФСУМ, с. 311); «Здогад **впивається голкою у свідомість**» [Корній 2012, с. 176] (пор.: *впиватися п'явкою в серце*) – «міцно заволодіти чіми-небудь почуттями» (ФСУМ, с. 148); «У мене вже **кров проступає з вух, коли я чую, як ображають мій народ**» [Костенко 2011, с. 23] (пор.: *кров кипить (закипає, вирує) / закипіла (завирувала) у жилах (у скронях)*) – «хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т.ін.» (ФСУМ, с. 399); «Грибів **хоч косою коси**» [Костенко 2011, с. 364] (пор.: *хоч греблю гати*) – «дуже багато, велика кількість, кого-, чого-небудь» (ФСУМ, с. 170); «Думки **пішли шкереберть**» [Роздобудько 2008б, с. 35] (пор.: *думки колесом закрутилися*) – «зникла ясність, чіткість мислення у когось-небудь» (ФСУМ, с. 272). На нашу думку, розбіжність компонентного складу замінюваних партнерів послаблює зв'язок трансформованої ФО з її узуальним корелятом. Компонент-замітник руйнує традиційну структуру ФО, а його семантика стає тлом для сприйняття авторської одиниці.

Особливий стилістичний ефект створюють у подібних випадках лексеми на позначення реалій сучасного життя. Це є свідченням того, що на сучасному етапі розвитку мови «за наявними у фразеологічній сис-

темі зразками активно продукуються фраземи, матеріальна форма вираження яких засвідчує «смаки епохи», відповідає потребам часу» [Колоїз 2007, с. 181]. Наприклад: «Добре людям, які пробігають повз факти. А я **проходжу крізь них**» [Костенко 2011, с. 28] (пор.: *пройти крізь вогонь і воду*) – «зазнати всіляких випробувань» (ФСУМ, с. 706). Такі трансформовані ФО деавтоматизують мовні стереотипи та стимулюють співтворчість авторок із читачем.

Специфіка ФО полягає в тому, що для них можлива альтернатива не лише одного-двох компонентів, але й усього лексичного складу. На думку І. Гнатюк, повне заміщення всього компонентного складу ФО ще раз свідчить про міцне закріплення того чи того фразеологізму суспільною мовною свідомістю, оскільки навіть максимальна мобільність лексичного складу не стоїть на перешкоді розпізнання загальновідомого фразеологізму [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 113]. Наприклад: «Вона була схожа на варшавську Сиренку – стрімка, ніби у півпальоті, **струм пройшов поміж нами**» [Костенко 2011, с. 263] (пор.: *проїняти аж до самого серця (до самої душі)*) – «глибоко вразити кого-небудь» (ФСУМ, с.); «Але щоб так зразу людина **підірвалася на хворобах** – такого не буває» [Костенко 2011, с. 368] (пор.: *втрачати / втратити ґрунт під ногами*) – «переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін.» (ФСУМ, с. 159). Здебільшого такі заміни компонентів ФО передбачені контекстом, тому декодування логіки авторських трансформацій варто шукати в сюжетній основі художнього тексту.

Також зафіксовано, що експресивно насиченими є ті ФО, у яких замінено стилістично нейтральний компонент: «Газети **забомбили свідомість**» [Костенко 2011, с. 29] (пор.: *забивати / забити памороки*) – «1. Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось, вводити в оману» (ФСУМ, с. 297). Наведені приклади свідчать, що дієслівні заміники є образно зумовленими. Вони меншою мірою, ніж заміники-іменники, прив'язані до сюжету твору, проте основна їхня функція видозмінити образ, закладений в узуальній ФО, посилюючи інтенсивність дії.

Якщо між замінюваними партнерами існують парадигматичні зв'язки чи наявна контекстуальна близькість, то можна говорити про парадигматичну заміну компонентів ФО. Найпоширенішим її різновидом є синонімічна заміна: «Добре, що Господь увімкнув нам ближнє світло свідомості, бо якби дальнє, **схибнутися можна**» [Костенко 2011, с. 14] (пор.: *зійти / сходити з ума (з розуму, з глузду)*) – «стати психічнохворим, збожеволіти» (ФСУМ, с. 335); «А коли це й **задубіла в роздратуванні**, то це вже ціла метера» [Костенко 2011, с. 24] (пор.: *дрож пробирає*) – «хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження» (ФСУМ, с. 269). Контекстуальна заміна у складі ФО стилістично нейтральних слів *сходити* й *пробирати*, *розум* і *дрож* маркованими лексемами зниженого плану *схибнутися* та *задубіти*, *можна* і *роздратування* не лише уточнює значення узуальних ФО, але й посилює їхню образну виразність, емоційно-експресивний та негативно-оцінний ефект.

Отже, заміна компонентів ФО української жіночої прози початку ХХІ століття допомагає конкретизувати, інтенсифікувати значення ФО, оживлює шаблонний інформативний виклад і надає ФО значно більшого емоційно-експресивного забарвлення, контекстуально актуальна, створює стилістичні ефекти. Такі трансформовані ФО характерні здебільшого мовотворчості Л. Костенко й Г. Вдовиченко, менше – І. Роздобудько, Д. Корній, С. Талан, Н. Гуменюк; Є. Кононенко, О. Деркачова не використовують заміну компонентів ФО у досліджуваних художніх творах.

Проте найпоширенішим різновидом структурно-семантичної трансформації ФО в українській жіночій прозі початку ХХІ століття є комбіновані трансформації ФО, в основі яких є заміна компонентів, що зумовлює перспективу подальших досліджень контекстної актуальності трансформованих ФО в мовленні майстринь художнього слова початку ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко, В. М. і Гнатюк І. С. (1989). Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 156 с.
2. Важеніна, О. (2006). До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій [В:] Лінгвістичні студії, Вип.6. Донецьк, с. 310–313.
3. Вдовиченко, Г. (2013). Інші пів'яблука. Харків, 256 с.
4. Вдовиченко, Г.(2008). Пів'яблука. Київ, 240 с.
5. Гуменюк, Н. (2018). Квіти на снігу. Харків, 208 с.
6. Деркачова, О. (2018). Дім Терези. Брустурів, 192 с.
7. Деркачова, О. (2016). Крамниця щастя. Брустурів, 128 с.
8. Колоїз, Ж. В. (2007). Українська okazіональна деривація. Київ, 311 с.
9. Кононенко, Є. (2010). Книгарня "Шок". Львів, 128 с.
10. Кононенко, Є. (2016). Ностальгія. Львів, 136 с.

11. Корній, Д. (2016). Зірка для тебе. Харків, 304 с.
12. Корній, Д. (2012). Тому, що ти є. Харків, 240 с.
13. Костенко, Л. (2011). Записки українського самашедшого. Київ, 416 с. .
14. Роздобудько, І. (2008а). Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум. Харків, 475 с.
15. Роздобудько, І. (2008б). Дві хвилини правди. К., 2008. 248 с.
16. Талан, С. (2016). Купеля. Харків, 240 с.
17. Ужченко, В. Д. і Ужченко, Д. В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ, 494 с.
18. Фразеологічний словник української мови (1999). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. Київ, 984 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФСУМ – *Фразеологічний словник української мови* (1999). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. Київ, 984 с.

УДК:811.161.2'371'06(043.3)

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-9-14

Надія Безгодова
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
української філології та загального мовознавства
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка (Старобільськ, Україна)
e-mail: bezgodova162@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5133-8250

Анатолій Найрулін
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української філології та загального мовознавства
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (Старобільськ, Україна)
e-mail: nairulin64@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5448-4819

ФОРМУЛИ-ЗВЕРТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ВИЯВ ПРАГМАЛІНГВАЛЬНОГО (КОНОТАТИВНОГО) КОМПОНЕНТА

У статті розглянуто етикетні формули-звертання в епістолярію Лесі Українки. Відзначено, що прагмалінгвальний (конотативний) компонент у текстах листів насамперед виявляє себе в змісті й структурі обов'язкових етикетних формул. Проаналізовано конотації формул-звертань залежно від їх лінгвістичних складників та особливостей будови.

Ключові слова: епістолярій, етикетні формули-звертання, конотація, прагмалінгвальний (конотативний) компонент.

Bezgodova Nadiia, Nairulin Anatoly *Vocative Formulae in Lesya Ukrainka's Epistolary As The Mark of Pragmalinguistic (Connotative) Component*

The article is devoted to the analysis of pragmalinguistic (connotative) language semantics component of etiquette vocative formulae – in Lesya Ukrainka's epistolary. The source corpus of the study is the authoress's letters presented in the 10-12th volumes (Kyiv, 1978-1979), as well as in the electronic "Encyclopedia of Lesya Ukrainka's life and work" (2006 – 2019). The task provides the description of the connotations that are typical for these etiquette formulae. The main method of research has been the descriptive one with the technique of direct observation usage.

It's been noted that despite the significant scientific advance in the field of connotations research (L. Bloomfield, C. Bally, T. Kosmeda, O. Selivanova, O. Taranenko, D. Shmelov, etc.) this language universal was described mainly in the lexicographic works that creates the opinion on the secondary role, optionally function, the secondary role of the connotative component at other levels of the language system. It's been stated that pragmalinguistic component in the epistolary can be compared with the connotation component in the structure of which emotional and evaluative components (do not forget also about expressive) are important and are the presentation of the communicative goals and strategies of the addressee. It's has also been noted that in the structure of any letter there are vocative formulae, aimed at the contact establishing and to the further the perception of information, which the sender gives.

That's why in the epistolary of the authoress these formulae are full of only positive connotations (love, courtesy, honour, respect, kindness, cordiality, ideological and creative kinship, etc.) that are actualized through the use of lexemes to denote family relationships, words-titles, the use of attributives with positive qualitative evaluation, the use of emotionally coloured vocabulary, onyms, substantivational adjectives and pronouns with the semantics of positive qualitative evaluation and possessiveness, usual and occasional deminitives, lexemes with traditionally positive connotations etc. The important actualizers are also intonational possibilities and graphic design of these etiquette formulae.

It has been emphasized that structural properties of the vocative formulae are also significant in determining the connotations.

It's been proposed to provide the future studies of the Ukrainian literary epistolary in the field of description of the pragmlinguistic (connotative) component in it within the practical absence of such analysis in the epistolary text.

Key words: *epistolary, etiquette vocative formulae, connotation, pragmlinguistic (connotative) component.*

Ця стаття є продовженням попередніх досліджень, присвячених проблематиці прагмалінгвального (конотативного) компонента в письменницькому епістолярію, у яких було зауважено про те, що «прагмалінгвальний компонент мовної семантики в епістолярному тексті тісно пов'язаний з його конотативними особливостями, спрямованими на досягнення поставленої комунікативної мети, яка впливає з комунікативних стратегій адресанта (автора листів)» [Найрулін 2016, с. 97]. До того ж цей компонент, на нашу думку, «у текстах листів насамперед виявляє себе в обов'язкових етикетних формулах: звертаннях, проханнях, побажаннях, прощаннях тощо» [Найрулін 2019, с. 99]. Отже, метою нашого дослідження є аналіз формул-звертань у листах Лесі Українки в прагмалінгвальному (конотативному) аспекті. Завдання полягає в описі конотацій, властивих цим етикетним формулам. Виходячи із зазначеного, основним методом дослідження став описовий з використанням прийому безпосереднього спостереження.

Насамперед важливо наголосити на тому, що, незважаючи на значний науковий доробок у галузі дослідження конотації (Л. Блумфілд, Ш. Баллі, Ю. Апресян, В. Говердовський, Р. Гінзбург, Т. Космеда, О. Селіванова, О. Тараненко, В. Телія, Є. Шендельс, Д. Шмельов та ін.), цю мовну універсалію описано переважно в лексикологічних працях, що створює думку про другорядність, необов'язковість, вторинність конотативного компонента на інших рівнях мовної системи. Отже, ми акцентуємо на тому, що конотація є мовною універсалією в широкому та вузькому розумінні, оскільки в широкому розумінні явище конотації притаманне всім мовам світу, тобто мові як системі загалом; а у вузькому – воно виявляє себе в певному тексті на всіх його рівнях. Текст, своєю чергою, набуваючи індивідуальних мовленнєвих рис, вводить нас у сферу дискурсу. Тобто, як ми вже зазначали в одному з попередніх теоретичних досліджень, «конотація становить нерозривний ланцюг емоційних, експресивних, оцінних, духовних, світоглядних компонентів, котрі створюють мовну картину, яку найглибше розкрито саме в епістолярному тексті, оскільки в ньому якнайширше представлено панораму художнього світу й творчих шукань письменника; перед нами постає його епоха, його творча майстерня» [Найрулін 2016, с. 90]. У листуванні репрезентовано світське й літературне, а також родинне середовище адресанта, вимальовано портрети політичних персонажів; відчутно діалог споріднених душ. У листах знаходимо неоціненні свідчення поетичної „роботи душі”, відчуваємо психологію поетичної творчості, спостерігаємо за примхливим мерехтінням творчої уяви, асоціативним летом думки. Своєю суттю епістолярний доробок, як зауважує М. Коцюбинська, – це непересічний художньо-психологічний феномен [Коцюбинська 1997, с. 218]. . Тому особливо важливою для епістолярію в плані дискурсу є зміст і тематика листів, які звичайно ж залежать від життєвої ситуації, адже «мовленнєва діяльність утілюється в конкретних ситуаціях, у межах певного соціально-культурного контексту, а відтак для забезпечення успішної комунікації в адресата й адресанта повинен бути спільний прагматичний і когнітивний простір...» [Буднік А 2016, с. 42]. Прагмалінгвальний компонент мовної семантики в епістолярному тексті, таким чином, тісно пов'язаний із його конотативними особливостями, спрямованими на досягнення поставленої комунікативної мети. А практична відсутність досліджень конотативних особливостей в епістолярному тексті з його елементами психологізації, інтимізації, емоційності, експресивності, оцінки, які є складниками конотації, зумовлюють актуальність розгляду їх у листуванні Лесі Українки, однієї з найзнаковіших постатей в українському та європейському мистецтві художнього слова, епістолярна спадщина якої, як зазначає „Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки” на сьогодні «...складає близько 900 листів, і можливості виявлення їх ще далеко не вичерпані» [Енциклопедія, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp.html>].

Зазначимо, що вивченню листовної спадщини письменниці присвячено праці багатьох дослідників, це насамперед монографії В. Святовця [Святовец 1981] та С. Богдан [Богдан 1998], які вже цілком справедливо можна назвати класичними; це дисертаційні роботи В. Савчук [Савчук 2009], О. Красовської [Красовська 2010], А. Ільків [Ільків 2016] та ін. Щоправда, названі наукові джерела, за винятком хіба що дослідження

О. Красовської, практично не розкривають конотативний (у нашому випадку прагмалінгвальний) аспект вивчення епістолярію Лесі Українки.

Етикетні формули-звертання, на нашу думку, є одними з найважливіших складників у структурі епістолярного тексту. Тому прагмалінгвальний (конотативний) компонент у цих формулах виявляє себе чи не найвиразніше, оскільки саме в них закладено початкові стратегії й тактики комунікативного акту, адже «... звертання є одним з невід'ємних елементів мовлення та основним вербальним засобом вираження адресованості. Воно може виступати засобом іменування адресата, управління комунікативним процесом, експлікації емотивних конотацій висловлювання. Форми звертання є також маркером ставлення одного учасника спілкування до іншого» [Величко 2017, с. 25]. Отже, як ми вже зазначали, «Прагмалінгвальний компонент, який ми співвідносимо з конотативним компонентом, тобто наявністю додаткових супровідних співзначень, що накладаються на основне значення, є вдячним матеріалом для дослідження формул-звертань в епістолярному тексті, бо саме в них якнайчастіше відчутне особисте ставлення, почуття, оцінка, настрої адресата. Різномпланові позитивні конотації в цьому випадку можуть бути актуалізовані завдяки вживанню демінутивів, оказіональних демінутивів, онімів у кличному відмінку, атрибутивів з якісно позитивною оцінкою, лексем з традиційно позитивними конотаціями, інтонаційним можливостям, графічному оформленню листовних формул-звертань та синкретизму, виявленому в поєднанні формул-звертань з формулами-привітаннями» [Найрулін 2019, с.100].

Традиційно основою звертань в епістолярію Лесі Українки є:

1. Назви на позначення родинних стосунків з позитивними конотаціями любові, поваги, які досягнуто за рахунок уживання демінутивів та атрибутивів із семантикою присвійності, позитивно якісної оцінки, і завдяки графічному оформленню (найчастіше це вживання знака оклику). Подібні звертання є в листах до матері: «...*мамочко!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 30]; «...*люба мамочко...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 98]; «*Люба моя мамочко!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 309]; «...*мамочко люба...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 91]; «...*мамочко моя ...*» [Там само, с. 35]; до дядька Михайла Драгоманова: «*Любий дядьку!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/188x/188806xx.html>], «*Любий мій дядьку!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1892/18920315mpd.html>], «*Дорогий мій дядьку!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940417.html>]; до сестри Ольги: «...*дорога моя сестричко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980228.html>]; до дядини Людмили Драгоманової: «*Дядино моя дорога!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930122.html>], «*Люба моя дядино!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1896/18960307.html>], «*Дорога моя, люба дядино!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990605.html>]; до тітки Олени Тесленко – Приходько: «*Дорога тіточко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1897/18970529.html>].

Як бачимо, основою таких звертань є лексеми з позитивними оцінками, значення яких підсилено означуваними словами, що створюють атмосферу експресивного напруження й водночас душевного комфорту, атмосферу почуття любові й поваги до рідної людини.

2. Слова-титули. Тут позитивні конотації визначено соціальними чинниками (*пане, пані, панове*), структурно-семантичними особливостями (*добродію, добродійко*), уживанням атрибутів з першою частиною *високо-, вельми-* та позитивно якісною оцінкою, а також графічними засобами (див. вище). У листуванні Лесі Українки за частотністю використання звертання *пане, пані, панно, панове* та *добродію, добродійко* вживані рівномірно: «*Вельмишановний пане Петруненько!*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 449]; «*Високоповажана пані!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 268]; «*Дорога панно Катерино!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020119kg.html>] «*Високоповажані панове!*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 458]; «*Високоповажаний добродію!*» [Там само, с. 254]; «*Високоповажний добродію!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 314]; «*Вельмиповажаний добродію!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910303.html>]; «*Вельмишановний добродію!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080908.html>]; «*Вельмишановна добродійко!*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 229]; «*Шановний добродію!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 362]; «*Шановна добродійко!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 256].

У листах Лесі Українки широкоживаними є звертання *товаришу, товаришко*, що створюють конотації ідейної спорідненості, однодумності, одностайності тощо: «...*мій товаришу...*» [Українка Леся: 1979, т. 12, с. 140]; «...*товаришу милий...*» [Там само, с. 15]; «*Люба моя товаришко!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 198]; «...*ніжна і люба товаришко!*» [Там само, с. 21]; «*товаришу милий...*» [Там само, с. 15]; «*Люба моя товаришко!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 198]; «*Дорога і шановна товаришко!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990520.html>] тощо. В окремих своїх листах письменниця поєднує звертання *товаришу, товаришко* зі звертаннями *пане, пані*: «*Дорогий пане товаришу...*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030113jif.html>]; «*Шановний пане-товаришу!*» [Там само, (<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19041128.html>)]; «*Вельмишановна пані товаришко!*» [Там само,

<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/190806xx.html>]. Таке поєднання актуалізує конотації поваги, пошани і творчої та ідейної спорідненості.

3. Значну частину в епістолярію Лесі Українки становить емоційно-забарвлена лексика. Тут позитивні конотації створено внаслідок уживання демінутивів, лексем із традиційно позитивними конотаціями, окремих квазізвертань, атрибутивів та їхніх сполучень із значенням присвійності, позитивно якісної оцінки й, звичайно, завдяки графічним особливостям: «...*мамочко-серденько!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 93]; «...*серденько моє, мамочко!*» [Там само, с. 100]; «*Мамочко, серце моє...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 91]; «*Лілочко, серце моє!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 195]; «...*мамочко-голубочко...*» [Там само, с. 91]; «...*мамочко, голубочко, ластівочко!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 32]; «...*утятонько любее...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 189]; «...*шановний добродію і земляче...*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030103fvv.html>]; «*Високошановний добродію і земляче!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030317fvv.html>], «*Шановний і дорогий друже!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030122.html>]; «*До когось любого, і дорогого, і славного!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010815.html>], «*До когось дуже любого, дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020101.html>].

4. Оніми (власні імена, імена по батькові) створюють інтимні, приязні або іронічні конотації при використанні, передусім, демінутивів. Найрізноманітнішими в цьому плані є звертання Лесі Українки до рідної сестри Ольги: «*Люба Лілочко!*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 48]; «*Лілочко, серце моє!*» [Там само, с. 195]; «*Люба моя Лілочко!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1896/18960917.html>], «*Люба Лілічко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1897/18971227.html>], «*Люба моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010408.html>], «*Любая моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19041020.html>], «*Дорогая моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1905/19051107.html>]; «*Люба Олесю!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910723.html>]; «*Дорога моя любя Олесю!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940801opk.html>]; «*Любий, дорогий Ліцику!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1897/18970911.html>]. Тими самими конотаціями позначене звертання до сестри чоловічим іменем Олег, близьким за звучанням до жіночого – Ольга, до того ж саме звертання вжито у формі називного відмінка, чого практично нема в листах до інших адресатів: «*Дорогий мій Олег!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1895/18950508.html>]. В епістолярію письменниці рідковживаними є звертання у вигляді імен по батькові. Вони, як правило, наявні в листах до російськомовних адресатів як визнання традиції й поваги до останніх: «*Многоуважаемый Владимир Александрович...*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 196]; «*Дорогая Вера Даниловна!*» [Там само, с. 333] або як вияв патріархального „закона імені батька” у листах до старшого покоління письменників, чи як вияв заслуженої пошани й поваги: «*Високошановний Михайле Петровичу!*» – лист до М. Старицького [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940504.html>], «*Вельмишановний Борисе Дмитровичу!*» – лист до Б. Грінченка [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1910/19100215bdg.html>], «*Вельмишановні Маріє Миколаївно і Борисе Дмитровичу!*» – лист до Грінченків [Там само: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080221.html>], «*Вельмишановний Михайле Сергійовичу!*» – лист до М. Грушевського [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1910/19100512.html>]. В одному з листів до Н. Кибальчич письменниця виступає проти звертання до адресата за іменем по батькові, як чужим і невластивим українському мовленнєвому етикету: «*Вельмишановна пані товаришко! Не зову Вас на ймення-„отчество”, бо, правду кажучи, „отчества” Вашого якимось я не знаю, та й не дуже люблю сей чуженародний звичай величання*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/190806xx.html>].

5. Конотації інтимності, душевної теплоти й любові створено завдяки вживанню в листах Лесі Українки субстантивованих прикметників та займенників із семантикою позитивно якісної оцінки та присвійності: «...*моя золота*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 90]; «...*моя дорога!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 216]; «...*моя лілейно-рожева, моя золота*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 105]; «...*любая*» [Там само, с. 189]; «...*моя рожево-золота*» [Українка Леся 1978, т. 11, с. 370]; «...*моя злото-рожева...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 99]; «...*моя білая, моя любая...*» [Українка Леся 1978: т. 11, с. 312]; «...*моє мале-велике*» [Там само, с. 147].

Важливе значення з прагматичного погляду мають структурні властивості листів, які теж є актуалізатором конотативних співзначень.

1. У листуванні письменниці більш уживаними є двокомпонентні формули-звертання, яким властива стійка структура, де ключове опорне слово стоїть у постпозиції, а прикметники або займенники в препозиції. Часто вживаними в подібній структурі є звертання з позитивними конотаціями *добродію, товаришу, товаришко*, доволі вживаним є також вокатив *пане*, дещо рідше *добродійко, пані*: «*Вельмиповажаний добродію!*»

[Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910303.html>], «*Вископоважний добродію!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910622.html>], «*Вельмишановний добродію!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1895/18950302.html>], «*Шановний добродію!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1907/19070129.html>]; «*Шановна добродійко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010722.html>]; «*Дорогий товаришу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010208.html>], «*...товаришу милий...*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1907/19070309.html>], «*...мій товаришу...*» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 140]; «*Дорога товаришко!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990721.html>], «*...люба товаришко...*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010325.html>]; «*Вископоважаний пане!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930609.html>], «*Вельмишановний пане!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1892/18920526.html>], «*Шановний пане!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930829mip.html>]; «*Вископоважана пані!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010821.html>] тощо.

Формули-звертання з опорним словом у препозиції менш численні та наявні насамперед у листуванні з рідними, створюють конотації доброзичливості й любові саме завдяки структурі. Своєрідною рисою цих формул у листах письменниці є те, що перше місце тут посідають лексеми на позначення родинних стосунків: „Ти, *мамочко люба*, не думай, що я се з прикростю пишу...” [Українка Леся 1979, т. 12, с. 91]; „Вашою ученицею, *дядино моя*, теж нелегко бути...” [Українка Леся, т. 10, с. 257].

2. Найуживанішими в епістолярію Лесі Українки, звичайно, є трикомпонентні формули. Ці формули-звертання, як і двокомпонентні, мають структуру з опорним ключовим словом у постпозиції. Позитивні конотації в цих моделях актуалізовано за рахунок уживання демінутивів, лексем з традиційно позитивними конотаціями, онімів у кличному відмінку, атрибутивів з першою частиною *високо-*, *вельми-*, слів-титулів та ін. Важливим актуалізатором конотацій тут є сполучення прикметників або прикметника з займенником із семантикою якісно позитивної оцінки, присвійності та ін.: «*Лілічко, серце моє!*» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1900/19001218.html>], «*Люба моя Лілечко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1896/18960917.html>], «*Люба моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010408.html>], «*Любая моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19041020.html>], «*Дорогая моя Лілеєнько!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1905/19051107.html>]; «*Люба моя мамочко!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1895/18950719.html>]; «*Любий мій дядьку!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1892/18920315mpd.html>], «*Дорогий мій дядьку!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940417.html>]; «*Люба моя дядино!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1896/18960307.html>], «*Дядино моя дорога!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930122.html>], «*Дорога моя родино!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/189309xx.html>]; «*Шановний і дорогий друже!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030122.html>]; «*Високошанований добродію і земляче!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030317fvv.html>]; «*Високошановний Михайле Петровичу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940504.html>], «*Вельмишановний Борисе Дмитровичу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1910/19100215bdg.html>], «*Вельмишановний Михайле Сергійовичу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1910/19100512.html>], «*Вископоважаний Михайле Сергійовичу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1912/19120327.html>].

Також виділяємо трикомпонентні моделі, у яких створено конотації офіціозу завдяки вживанню звертань на позначення роду занять (професії): «*Вископоважаний пане редакторе!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080213.html>], «*Вельмишановний пане редакторе!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/19080214.html>].

Характерним для трикомпонентних звертань в епістолярію письменниці є формули, у яких об'єднані слова-титули *пане*, *пані* зі звертаннями *товаришу*, *товаришко*: «*Дорогий пане товаришу...*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030113jff.html>], «*Шановний пане-товаришу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19041128.html>], «*Високошановний пане-товаришу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19040123.html>], «*Вископоважаний пане товаришу!*» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1901/19010827vss.html>], «*Вельмишановна пані товаришко!*» [Там само: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1908/190806xx.html>]. Таке об'єднання, на нашу думку, створює водночас конотації пошани, поваги та однодумності й ідейної спорідненості.

Часто вживаними в трикомпонентних формулах є вокативи *товаришу*, *товаришко*, які, як зазначалося, актуалізують конотації ідейної й творчої спорідненості, однодумності: «*...незнайомий дорогий товаришу!*» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 329], «*Вельмишановний і дорогий товаришу!*» [Українка Леся 1978,

т. 11, с. 309], «Шановний і дорогий товаришу!» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1897/189704x3.html>]; «Шановна і дорога товаришко!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990529ouk.html>], «Дорога і шановна товаришко!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990520.html>], «Дорога моя товаришко!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1900/19001127ouk.html>], «Люба, дорога товаришко!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1911/19110306.html>].

3. Чотирикомпонентні структури в письменницькому епістолярію є явищем нечастим, у них конотації любові, душевності актуалізовано внаслідок нагнітання атрибутів із якісно позитивною оцінкою, онімів, демінутивів, оказіональних демінутивів і вокативів, лексем на позначення родинних стосунків тощо: «Дорога моя люба Олесю!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1894/18940801opk.html>]; «Люба, дорога моя товаришко!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1906/19061008.html>]; «Хтосічку мій дорогий та любий!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1906/19060311.html>], «Мій любий чорненький хтось!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020226ouk.html>]; «Дорога моя, люба дядино!» [Там само, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1899/18990605.html>].

4. Епістолярію Лесі Українки притаманні формули, де відразу використано кілька звертань. У цих моделях позитивні конотації актуалізовано саме завдяки інтонаційним можливостям цих синтаксем: «...моя люба, дорога, бідна моя дядино!» [Українка Леся 1978, т. 10, с. 336]; «...мамочко, голубочко, ластівочко!» [Там само, 32], «Мамочко, серце моє...» [Українка Леся 1979, т. 12, с. 91]; «Люба Лілічко, дорога моя сестричко!» [Енциклопедія 2006 – 2019, <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980228.html>].

Таким чином, конотативні значення у формулах-звертаннях, притаманних епістолярію Лесі Українки, тісно пов'язані з їх змістом та особливостями структури. Позитивні конотації в цьому випадку актуалізовано завдяки вживанню лексем на позначення родинних стосунків, слів-титулів, уживанню атрибутів з першою частиною *високо-*, *вельми-* та позитивно якісною оцінкою, використанню емоційно забарвленої лексики, онімів, субстантивованих прикметників та займенників із семантикою позитивно якісної оцінки та присвійності, узуальних та оказіональних демінутивів, лексем з традиційно позитивною конотацією тощо. Важливими актуалізаторами є також інтонаційні можливості й графічне оформлення цих етикетних формул. Отже, перспективу досліджень українського письменницького епістолярію вбачаємо в описі прагмалінгвального (конотативного) компонента через практичну відсутність такого аналізу в епістолярному тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан, С. К. (1998). Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 475 с.
2. Буднік, А. О. (2016). Особливості вивчення дискурсу в писемній та усній комунікації. [У:] *Наук. вісн. ДДПУ ім. І. Франка*. Сер. „Філологічні науки”. Мовознавство. Т. 1. № 5. С. 39–42.
3. Величко, Н. М. (2017). Поняття звертання та його функцій із лінгвістичного погляду. [У:] *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту*. Сер. Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Вип. 4. С. 22–28.
4. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки. (2006 – 2019). Режим доступу: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp.html>.
5. Ільків, А. В. (2016). Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ, 410 с.
6. Коцюбинська, М. Х. (1997). Епістолярна творчість Василя Стуса. Твори : у 4 т. Т. 6 (додатковий). Кн. 2. Листи до друзів та знайомих. Л., 1997. С. 218–240.
7. Красовська, О. М. (2010). Мовні параметри епістолярію Лесі Українки : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. К., 2010. 20 с.
8. Найрулін, А. О. (2016). Прагмалінгвальний компонент мовної семантики в епістолярному тексті. [В:] *Лінгвістика*. 2016. №1 (34). С. 90–100.
9. Найрулін, А. О. (2019). Етикетні формули в епістолярію Ольги Кобилянської як вияв прагмалінгвального (конотативного) компонента. [В:] *Лінгвістика*. 2019. № 1(40). С. 97–107.
10. Савчук, В. А. (2009). Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.01.09 – літературне джерелознавство і текстологія. К., 2009. 20 с.
11. Святовець, В. Ф. (1981). Епістолярна спадщина Лесі Українки. К.: Вища шк., 1981. 184 с.
12. Українка Леся. (1978–1979). Зібрання творів : у 12 т. К.: Наук. думка. Т. 10, 1978. 544 с.; Т. 11, 1978. 480 с.; Т. 12, 1979. 696 с.

Ніна Босак

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін ДЗ
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
e-mail: nina.bosak@ukr.net

Світлана Лазаренко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін ДЗ
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
e-mail: svetlana.lazarenko.35@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5460-290X

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ВКЛЮЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ВИДИ, ДЖЕРЕЛА, ФУНКЦІЇ

У статті розглянуті особливості функціонування інтертекстуальних включень у сучасному українському політичному дискурсі. Встановлені найбільш вживані види інтертекстуальних включень: власне інтертекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, інтертекст як троп й інтермедіальний троп. Виявлені їх репрезентанти та основні джерела. Визначені та проаналізовані основні функції інтертекстуальних включень у сучасному українському політичному дискурсі, а саме: текстотвірна, акцентувальна, образотвірна, оцінювальна, евфемістична, контактовстановлююча, стверджувальна (стверджувально-посилувальна та стверджувально-заперечна), ілюстративна, інформаційно-констатувальна, презентативна.

Ключові слова: політичний дискурс, інтертекстуальність, інтертекстуальні включення, функції.

Bosak Nina, Lazarenko Svitlana. The intertextual inclusions in the modern Ukrainian political discourse: types, sources, functions

The article is devoted to the study of intertextual inclusions in the modern Ukrainian political discourse. The most used types of intertextual inclusions are established: intertextuality proper, metatextuality, hypertextuality, intertext as a trope and intermedial trope. Means of their representation established. The sources of intertextual inclusions are identified, among which the most common are: political, religious, scientific, regulatory, everyday and everyday / aesthetic discourse. It is noted that the type of intertextual inclusion that is used in political discourse, as well as its source, is mainly determined by the intentions of the politician, his communicative strategies and tactics, as well as the characteristics of the audience that the discourse is aimed at, its conditions and such parameters as preparedness / spontaneity of speech. The main functions of intertextual inclusions used in modern Ukrainian political discourse are established, namely: text-forming, accenting, image-forming, evaluating, euphemistic, contact-setting, affirmative, illustrative, information-stating, presentative.

Key words: political discourse, intertextuality, intertextual inclusion, functions

Вступ і аналіз публікацій з теми дослідження. Теорія інтертекстуальності, що виникла у другій половині ХХ століття як одне з ключових питань міждисциплінарної теорії, яка об'єднує дані таких наук, як: лінгвістика тексту, семіотика, текстологія, риторика, психолінгвістика, герменевтика, поетика тощо, зруйнувала уявлення про текст як про лінійне замкнуте утворення. На думку засновника цієї теорії Ю. Кристевої, «будь-який текст побудований як мозаїка цитат, будь-який текст – продукт вбирання і трансформація якого-небудь іншого тексту» [Кристева 2000, с. 429]. Цієї ж думки дотримувався й інший відомий французький учений Р. Барт, чий внесок у розвиток теорії інтертекстуальності беззаперечний. Він трактував текст як об'єднання інших текстів, «переплетіння багатьох голосів, багато чисельних кодів, одночасно переплутаних і незавершених» [Барт 1989, с. 459], стверджував, що текст «існує лише завдяки міжтекстовим відношенням, завдяки інтертекстуальності» [Барт 1989, с. 428].

Теорія інтертекстуальності активно розроблена в літературознавстві та семіотиці (М. Бахтін, Ю. Лотман, Ю. Кристева, Р. Барт, Ж. Женетт, Р. Лахманн, Ж. Дерріда, І. Ільїн, Т. Вінокур тощо). Лінгвістичні до-

слідження теорії інтертекстуальності пов'язані здебільшого з аналізом художнього дискурсу (І. Смірнов, Н. Фатєєва, І. Арнольд, Н. Кузьміна, К. Сідоренко, Ю. Солодуб, Ю. Степанов, М. Гаспаров, О. Красильникова, О. Лашина, І. Толочин, Л. Шахова, Н. Зубакова), наукового дискурсу (К. Даїрова, О. Михайлова, В. Чернявська, Л. Тихомирова, В. Арбузова), рекламного дискурсу (К. Баранов, О. Каверина) і дискурсу ЗМІ (О. Земська, С. Сметанина, Г. Солганик, Ю. Воронцова, Н. Кузьміна).

Сучасний політичний дискурс також містить інтертекстуальні зв'язки. Адже, як зазначає один із дослідників політичної комунікації А. Чудінов, «Сучасний політичний текст часто побудований і сприймається як свого роду діалог з іншими людьми, текстами та культурами» [Чудінов 2009, с. 58] і далі «Сучасний політичний текст часто є насиченим прихованими та відвертими цитатами, ремінісценціями, алюзіями метафорами; його повне сприйняття можливе лише в дискурсі з урахуванням фонових знань з різних галузей культури» [Чудінов 2009, с. 58].

У науковій літературі є чимало праць, що присвячені дослідженню інтертекстуальності політичного дискурсу (М. Бахтин, Р. Барт, Д. Гудков, В. Красних, Ю. Кристева, Н. Кузьміна, С. Сметанина, А. Чудінов, Т. Марченко, О. Спірідовський), однак, вважаємо, що треба поширювати кількість досліджень, оскільки поглиблений усебічний аналіз інтертекстуальності в різних дискурсах, у різних жанрах одного й того ж дискурсу істотно збагатить уявлення про інтертекстуальність як про одну з основних текстотвірних категорій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного поглибленого вивчення функціонування інтертекстуальних включень у сучасному українському політичному дискурсі.

Мета дослідження – визначити основні види інтертекстуальних включень, що використовують у сучасному українському політичному дискурсі, встановити засоби їх репрезентації; виявити основні джерела інтертекстуальних включень; встановити фактори, що детермінують вибір виду та джерела інтертекстуального включення в сучасному політичному дискурсі; діагностувати функції інтертекстуальних включень у сучасному українському політичному дискурсі.

Предметом дослідження є інтертекстуальні включення сучасного українського політичного дискурсу. **Матеріалом** слугували звернення, виступи, інаугураційні промови українських політиків 2013-2019 рр. Вибір матеріалу обумовлений екстралінгвістичними факторами, а саме бурхливими змінами в політичному, економічному, культурному житті країни, що знайшли відображення також у лінгвістичних особливостях політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі представлені різні класифікації інтертекстуальності (П. Тороп, Ж. Женетт, Н. Фатєєва, І. Арнольд, І. Толочин, К. Іванова, О. Михайлова, Б. Отт (Brian Ott), К. Уолтер (Cameron Walter). Для нашого дослідження найбільш релевантною є класифікація Н. Фатєєвої, оскільки вона одночасно враховує різні критерії розмежування текстової взаємодії. Як зазначає сама дослідниця: «Класифікація, що ми пропонуємо, ґрунтується на основних класах інтертекстуальних відношень, які відзначив Женетт, а принципи, які запропонував Троп (виокремлення способів і рівнів прилягання), стають точкою відліку для таких категорій, як атрибутивність – неатрибутивність позиченого тексту чи його частини, експлікований чи імпліцитний характер атрибуції, спосіб й обсяг представлення тексту-першоджерела в тексті-реципієнті» [Фатєєва 2000, с. 121]. Крім того, у класифікації Н. Фатєєвої враховано розмежування конструктивної та реконструктивної контекстуальності, що розробив І. Смірнов.

Н. Фатєєва виокремлює такі види інтертекстуальності: власне інтертекстуальність, пара текстуальність, мета текстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність, інші види інтертекстуальності, поетична парадигма [Фатєєва, 2000].

У результаті аналізу сучасного українського політичного дискурсу встановлено, що серед усіх вищезазначених видів інтертекстуальності продуктивніше функціонують такі види:

1. Власне інтертекстуальність, що може бути репрезентована: атрибутивною цитатою з точним відтворенням зразка: *Господь почув святу Шевченкову молитву: «І всім нам вкупі на землі Єдиномислиє подай і братолюбіє пошли»* (В. Ющенко), *Як писав Василь Симоненко: «Україно...Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю!»* (Л. Кравчук); атрибутивною цитатою, але з неточним відтворенням зразка: *Як казав Шевченко, «І буде суд, і буде кара...» – хай про це пам'ятають звірі з Печерських пагорбів* (О. Тягнибок); атрибутивною перекладною цитатою: *Але, як казав великий Блез Паскаль, «існує достатньо світла для тих, хто хоче бачити і достатньо темряви для тих, хто не хоче»* (І. Сукач); цитатою без атрибуції: *Тільки разом! Боріться – поборете!* (І. Зіельс); перекладною цитатою без атрибуції: *Зі свого боку я з якнайбільшим розумінням і прихильністю буду ставитися до потреб і прагнень людей, враховуючи ті помилки, які бувають у кожної влади, бо ж помилок не припускається лише той, хто нічого не робить* (В. Янукович); трансформованою перекладною цитатою без атрибуції: *Ми сьогодні не виграли бій, але це точно не означає, що ми програли війну* (П. Порошенко); алюзією: *Бо саме американці і Європа, використовуючи спец фонди, робили*

все для формування «п'ятої колони» в Україні (П. Симоненко); *Хтось думав, що, воюючи проти прем'єр-міністра, відкривають дорогу до влади. Але насправді вийшла піррова перемога!* (Ю. Тимошенко) – уточни-мо, що ми дотримуємося широкого підходу щодо трактування сутності алюзії й визначаємо алюзію як натяк на відомий широкому загалу історичний, культурний, економічний, політичний або побутовий факт, що створює певний підтекст, породжує в реципієнта асоціації з подією / фактом; також відзначимо, що в сучасному українському політичному дискурсі функціонують переважно історичні алюзії; центонними текстами: наприклад, звернення ЛІМГО «Спілка Українок» до народу закінчується центонним текстом, що складається з уривків з поезій Т. Шевченка «О люди! люди небораки!..» і Марія.

2. Метатекстуальність, що представлена інтертекстом-переказом, наприклад: *Зараз у нас щось відбувається навпаки. Стоять палатки – немає людей. Мені це нагадує, вибачте, той хорошиий єврейський анекдот, в якому говориться: «Господин секретар, чи товариш секретар, ваше указание выполнено, за два дня создан колхоз тчк шлите колхозников»* (В. Ющенко) – основну думку свого виступу В. Ющенко акцентує переказом загальновідомого анекдоту, що також є яскравою ілюстрацією його позиції відносно подій, що відбувалися на Майдані 2006 року; грою з претекстом, наприклад: *І зараз я зрозумів, що таке «Армія, мова, віра. Розкрати армію, штучно розділити людей мовою – тому і віри вам немає», «Так що кандидатів багато – когось, крім вас, оберемо»* (В. Зеленський) – оратор у зверненні до П. Порошенка обігрує лозунги передвиборчої кампанії останнього, тобто, взявши за основу текст П. Порошенка, В. Зеленський полемізує з ним і створює власний текст.

3. Гіпертекстуальність – яскравим прикладом є звернення В. Омеляна до В. Зеленського, в основі цього звернення саркастична критика виступу останнього на IForum.

4. Інтертекст як троп: *Будемо менше дихати, чи вдіємо як Чіполіно?* (Є. Захаров); інтермедіальний троп: *Парламент не повинен бути «фабрикою проблем»* (В. Ющенко), *Принцип: «А баба яга против» - это не наш принцип* (Н. Шуфрич).

Аналіз виступів та звернень українських політиків дозволяє констатувати, що основними джерелами інтертекстуальних включень, що в них функціонують, є: 1) інституціональний (статусно-орієнтований) дискурс, серед різновидів якого частіше використовуються такі: релігійний дискурс: *Будь-який агресор на кордоні України має згадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча і загине* (П. Порошенко); політичний дискурс: *Ще одне дуже важливе, я вважаю, для кожного з нас це справа честі – «чужих дітей не буває», і це правда* (В. Гройсман) (цитата Х. Клінтон); нормативно-правовий: *І хочу нагадати, що я несу особисту відповідальність за зовнішню політику України за Конституцією України* (В. Зеленський); науковий: *Будь-яка дія викликає протидію, вчить третій закон Ньютона* (П. Порошенко); 2) персональний (особистісно-орієнтований) дискурс, серед різновидів якого найбільш продуктивними є: побутовий (анекдоти, прислів'я, приказки, листи, побутові розмови тощо): *«Не було щастя, та нещастя помогло», – мовить українська приказка* (П. Порошенко), буттєвий / естетичний (літературні, музичні, кінематографічні твори, твори зображувального мистецтва тощо): *Давайте ж тепер з радістю заспіваємо їм: «До побачення, наш ласкавий парламент» і помахемо рукою* (В. Рабінович).

Відзначимо, що вид інтертекстуального включення, що використовується в політичному дискурсі, та його джерело (претекст) здебільшого обумовлений тим, який вплив на аудиторію хоче здійснити оратор, що пов'язано зі специфікою самого політичного дискурсу, одна з основних функцій якого – маніпулятивна. Підтвердження наших думок знаходимо в дослідженні О. Попової, яка відзначає: «Інтертекстуальність у політичному дискурсі є одним з потужних засобів впливу в боротьбі за владу, а види інтертекстуалізмів пов'язані з жанром політичного дискурсу та обумовлені політичними завданнями та інтенціями автора» [Попова 2007, с. 4]. З огляду на викладене вище вважаємо доцільним проаналізувати функції інтертекстуальних включень у політичному дискурсі.

Аналіз сучасного політичного українського дискурсу засвідчує, що інтертекстуальні включення вживаються в ньому здебільшого одночасно з декількома функціями, тобто характеризуються поліфункціональністю. Так, наприклад, інаугураційна промова В. Зеленського починається словами його сина: *«Після перемоги на виборах мій шестирічний син сказав: «Та! По телевізору кажуть, що «Зеленський – Президент...» Виходить, що...я...теж Президент?!» І тоді це прозвучало як жарт, але згодом я зрозумів, що насправді це істина»*. Ці слова, по-перше, були покладені в основу розгортання всієї промови, стали її лейтмотивом (кожен з нас Президент); по-друге, вони акцентували гасло передвиборчої кампанії В. Зеленського «Зробимо це разом»; по-третє, і це, на наш погляд, є найголовнішим, – сприяли створенню образу нового Президента, образу, що кардинально відрізняється від образів його попередників та на цей час найбільше задовольняє запити простих громадян; це образ батька, який любить своїх дітей настільки, що, ставши Президентом, апелює не до пафосних висловлювань відомих політичних, наукових, культурних і релігійних діячів, а до слів дитини (надалі в деяких своїх політичних виступах В. Зеленський також буде використовувати цей об-

раз). Отже, в цьому випадку інтертекстуальне включення виконує одразу три функції: текстотвірну, акцентувальну, образотворчу.

Вважаємо, що про акцентувальну функцію інтертекстуальних включень можемо говорити в тому випадку, коли оратор у своєму політичному дискурсі вживає елементи власних текстів (гасла, виступи, передвиборчі програми, дебати тощо) і тим самим акцентує на них увагу реципієнта. Так, гасло передвиборчої кампанії В. Зеленського як інтертекстуальне включення з акцентувальною функцією зустрічаємо в деяких його подальших виступах, наприклад: *«Ми зможемо зробити це тільки разом. Не випадково девізом нашої кампанії було: «Зробимо це разом» (виступ на IForum); «Ми зробимо це разом. Ми зробимо їх ще раз» (виступ на з'їзді партії «Слуга народу» 07.06.19 р.)*

Образотворчу функцію в інаугураційній промові В. Зеленського виконує й інше інтертекстуальне включення: *«Дозвольте мені процитувати одного американського актора, який став класним американським президентом: «Уряд не вирішує наших проблем. Уряд і є нашою проблемою».* Використовуючи цитату Р. Рейгана, В. Зеленський проводить паралель між ним і собою, при цьому замість прізвища американського Президента він свідомо використовує дефініцію-характеристику: актор – класний Президент, оскільки в цьому випадку навіть людина, незнайома з діяльністю Р. Рейгана, швидко встановить асоціативний зв'язок (у деяких подальших зверненнях В. Зеленський також використовує запозичення з текстів Р. Рейгана, наприклад, у виступі перед молоддю на IForum, що ще раз підтверджує бажання В. Зеленського провести паралель між собою і американським актором, який став сильним Президентом).

Поліфункціональність інтертекстуального включення спостерігаємо також у промові П. Порошенка після виборів, на початку та в кінці якої використані цитати У. Черчилля. У такий спосіб П. Порошенко, по-перше, асоціює себе з британським політиком; по-друге, проводить паралель між ситуаціями, що склалися під час парламентських виборів у Великобританії в 1945 році та під час виборів Президента України в 2019 році, імпліцитно оцінюючи останню, адже деякі дослідники характеризують вибори 1954 року в Великобританії парадоксальними та непередбачуваними і причиною поразки У. Черчилля називають невдячність електорату, який віддав перевагу не досвідченому політику, а менш відомому К. Еттли. Отже, в аналізованому випадку інтертекстуальне включення виконує образотворчу та оцінювальну функції.

З оцінювальною функцією використаний інтермедіальний троп у виступі П. Порошенка, де він характеризує передвиборчу кампанію В. Зеленського: *«Це дуже нагадує фільм «Еквілібріум». Там, в уявному місті мешканці можуть бачити свого лідера лише на величезних екранах. І всі емоції і будь-який порив до дії і свободи – придушується».* Порівнюючи дії героя фільму та дії В. Зеленського, П. Порошенко не тільки оцінює останні, а й зауважено їх критикує, тому можемо говорити, що в цьому випадку інтертекстуальне включення виконує ще й евфемістичну функцію.

Важливим фактором, який впливає на вибір інтертекстуального включення, що входить в політичний дискурс, є, на наш погляд, адресат. Адже для того, щоб вплив був ефективний, необхідно встановити контакт з аудиторією, а це неможливо без урахування її особливостей. Так, наприклад, у виступі В. Зеленського на IForum спостерігаємо вживання прецедентних імен, інтермедіального тропу, пов'язаних з інформаційними технологіями: *«Є такий товариш Гуттенберг. Я би його назвав зарослим Стівом Джобом», «Це, безперечно, унікальна штука, це такий собі унікальний новий технологічний доктор Хаус».* У такий спосіб оратор демонструє освіченість з тими реаліями, що близькі аудиторії, позиціонує себе як її частину, що, в свою чергу, невимушено робить аудиторію відкритою впливу оратора. У цьому випадку можемо говорити про контактоствановлюючу функцію інтертекстуального включення в політичному дискурсі.

Як свідчить аналіз сучасного політичного українського дискурсу, інтертекстуальні включення часто виконують у ньому стверджувальну функцію, сутність якої, на наш погляд, у використанні запозичень з чужих текстів для підтвердження правильності власної позиції. При цьому ця функція може бути реалізована двома підвидами: 1) стверджувально-посилювальна функція – правильність позиції оратора підтверджується інтертекстуальними включеннями, тотожними за змістом, так, наприклад, П. Порошенко стверджує правильність своєї політичної програми, спрямованої на євроінтеграцію, використовуючи в інаугураційній промові цитати відомих культурних діячів України: *«Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». Так казав Іван Франко. «Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі», - заповідав Михайло Драгоманов»; 2) стверджувально-заперечувальна функція – правильність позиції оратора відстоюється запереченням / критикою змісту інтертекстуальних включень, запозичених з чужих текстів, наприклад, В. Омелян у своєму зверненні до В. Зеленського використовує інтертекстуальні включення (цитати, алюзії, претекстом яких є виступ останнього на IForum, критикує їх, тим самим відстоюючи правильність власної діяльності).*

У політичному дискурсі інтертекстуальні включення також виконують функцію самовираження / самопрезентації оратора. Сутність цієї функції вбачаємо в тому, що інтертекст, використаний у промові

політика, дозволяє зробити висновок щодо його культурно-політичних поглядів, його культурно-політичної зрілості. При цьому потрібно враховувати такий параметр політичного дискурсу, як підготовленість / спонтанність, оскільки в першому випадку інтертекстуальні включення ретельно добирає з урахуванням очікуваного ефекту група спічрайтерів, тобто в цьому випадку інтертекстуальні включення презентують не стільки особистість самого політика, скільки його політичну команду. У випадку ж спонтанного / не підготовленого виступу інтертекстуальні включення розкривають внутрішній світ самого оратора. Аналіз сучасного українського політичного дискурсу дозволяє зробити висновки, що у підготовлених виступах найбільш вживаними є інтертекстуальні включення, запозиченні з різних видів інституціонального дискурсу; при цьому серед усіх видів інтертекстуальності домінує власне інтертекстуальність, представлена здебільшого атрибутивними цитатами. Зауважимо, що виступи політиків, які дотримуються європейського курсу, містять здебільшого цитати українських, європейських, американських культурно-політичних діячів; якщо ж у їхній промові зустрічаються запозичення культурно-політичних діячів Росії, то вони, як правило, критикуються, осміюються або використовуються в контексті з негативною конотацією. Наприклад, *Єдиний відомий деяким членам Партії регіонів поет Пушкін писав: «Быть можно идеальным человеком и думать о красе ногтей»* (І. Геращенко) – в аналізованому випадку цитата великого російського письменника, з одного боку, є підтвердженням думки, яку політик розвиває далі у своєму виступі, а саме: у політика внутрішній світ має гармоніювати з зовнішнім образом, тобто інтертекстуальне включення виконує стверджувально-посилувальну функцію; з іншого боку, вона включена в контекст, зміст якого має негативне забарвлення: викриття неграмотності опозиційної партії. Використання в контексті з негативною конотацією інтертекстуальних включень, запозичених з російської літератури (вірш М. Лермонтова «Прощай, немиа Росія»), спостерігаємо також у виступі П. Порошенка в Києві з нагоди введення безвізового режиму з Європейським Союзом. У спонтанному політичному дискурсі використовують переважно інтертекстуальні включення, запозичені з персонального дискурсу, серед різновидів інтертекстуальності домінують власне інтертекстуальність, представлена безатрибутивними цитатами (здебільшого це висловлювання простих громадян, цитати із загальновідомих літературних, музичних, кінематографічних творів, прислів'я, приказки); метатекстуальність, представлена інтертекстом-переказом (претекстом у цьому випадку є здебільшого анекдоти, сюжети відомих літературних, кінематографічних творів) й інтермедіальний троп.

Інтертекстуальні елементи можуть виконувати в сучасному політичному дискурсі ілюстративну функцію: прикладом цього є цитування П. Порошенком у своєму виступі в Любліні листа Омеляна Ковча, зміст якого демонструє силу духу в боротьбі проти злісного режиму, а також інформативно-констатувальну функцію: *Хочу знову вам процитувати підсумковий документ Саміту і виступ Генерального секретаря НАТО. Тут написано, що ми ретельно обговорювали перспективи запровадження під керівництвом ООН Миротворчих сил на Донбасі* (П. Порошенко). Відзначимо, що інтертекстуальні включення завжди містять в собі певну інформацію (інформацію про текст-джерело, про відношення оратора до нього, про особистість самого оратора тощо), тому, говорячи про інформаційно-констатувальну функцію інтертекстуальних включень у сучасному політичному дискурсі, маємо на увазі, перш за все, їх використання з метою об'єктивної / емоційно-нейтральної інформації про певну політичну подію / факт.

Висновки. У сучасному політичному українському дискурсі інтертекстуальні включення функціонують досить активно, найбільш вживаними є такі види інтертекстуальності: власне інтертекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, інтертекст як троп та інтермедіальний троп. Джерелами інтертекстуальних включень є інституціональний дискурс (політичний, релігійний, науковий, нормативно-правовий) і персональний дискурс (побутовий і буттєвий).

Вид інтертекстуального включення та його джерело обумовлені здебільшого інтенціями політика, його комунікативними стратегіями й тактиками. Враховують також особливості аудиторії та умови проведення дискурсу. Крім того, використання інтертекстуального включення обумовлено таким параметром, як підготовленість / спонтанність виступу.

Інтертекстуальні включення в сучасному політичному українському дискурсі здебільшого поліфункціональні. Серед їхніх основних функцій виокремлюємо такі: текстотвірна, акцентувальна, образотвірна, оцінювальна, евфемістична, контактовстановлювальна, стверджувальна (стверджувально-посилувальна та стверджувально-заперечна), ілюстративна, інформаційно-констатувальна, презентативна. Проте всі вони підпорядковані одній найбільш релевантній для політичного дискурсу функції – маніпуляція свідомістю людей з метою отримати перемогу в боротьбі за владу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт, Р. (1989). *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва, 616 с.
2. Кристева, Ю. (2000). Бахтин, слово, диалог и роман. [В:] *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. Москва, с. 427-457.

3. Попова, Е. А. (2007). *Интертекстуальность как средство воздействия в политическом дискурсе: на материале англоязычных текстов о политической карьере А. Шварценеггера*: автореф. дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – германские языки. Самара, 20 с.
4. Чудинов, А. П. (2009). *Современная политическая коммуникация*. Екатеринбург, 292 с.
5. Фатеева, Н. А. (2000). *Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов*. Москва, 280 с.

УДК: 81'27:314.15

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-20-26

Ганна Вусик
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету
e-mail: hanna.vusyk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1111-5172

Еліна Олійник
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету
e-mail: elina-ol@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1513-6026

Неля Павлик
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Україна)
e-mail: pavliknelya80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2957-6973

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

У статті увагу зосереджено на осмисленні проблем міграційної політики щодо вимушено переміщених осіб у сучасному міжнародному просторі, уточненні понять «біженець» та «шукач притулку», аналізі ключових етапів появи біженства, вияві проблем, з якими стикаються біженці в нових умовах проживання.

Стаття написана на основі аналізу міжнародних та національних законодавчих актів; статистичних обрахунків; наукових публікацій у галузі права, політології, історії, соціології, економіки, культурології; з використанням методичних та нормативних документів тощо.

Ключові слова: вимушена міграція, вимушено переміщені особи, міграційна політика, біженець, шукач притулку.

Vusyk Hanna, Oleynik Elina, Pavlik Nelia. Theoretical and methodological understanding of the problems of migration policy in relation to internally displaced persons in the modern international space.

In recent years, given the importance of the problem of forced displacement, migration processes are considered as a separate scientific field, which is based on an integrated approach to the study of the refugee issue in the modern world.

The objective of this article is to understand the problems of immigration policy in relation to internally displaced personality in the modern international stage, the clarification of the concepts "refugee" and "asylum seeker", an analysis of the key stages of the emergence of a refugee. The manifestations of the problems of refugees facing new living conditions and social adaptation.

The article is based on the analysis of international and national legislation; statistical calculations; scientific publications in the field of law, political science, history, sociology, economics, cultural studies; using methodological and regulatory documents and the like. In the process of research a set of methods of scientific research is used: the interpreter-analytical method on the basis of which Ukrainian and foreign sources were studied with the use of synthesis, analysis, systematization and generalization; the method of theoretical generalization, which contributed

to the formulation of generalized conclusions and substantiation of practical recommendations; the method of historical analysis was used in the description of migration processes in historical dynamics; the sociological method – in the study of problems of realization of refugees' rights in particular.

The legal regulation of the status of these categories of persons requires the development of recommendations to improve the provisions of existing and the development of new acts that would take into account the realities of the present, and counteract the new threats posed to refugees and intentionally displaced. The study of historical experience, the causes of this phenomenon, according to experts, will help to find tools to overcome the migration crisis that has arisen in the world in recent years in particular. Special attention is required to the issue of social and linguistic adaptation, significant thing is the development of theoretical and methodological and practical mechanisms for the formation of social competence and solving the problems of immigrants.

On the basis of the performed analysis of the current legislation of Ukraine we can state that we have created an important basis for further gradual development in our country of favourable conditions for refugees, as well as made possible the differentiation of the concepts "refugee", "internally displaced persons", "person whom need of complementary protection", "persons in need of temporary protection". The study of sources on the formation and development of refugee legislation suggests that the above concepts have significantly transformed and acquired new shapes. Thus, the problem of forced migration is one of the most difficult in the modern world.

The proposed article gives impetus to further research of migration policy of the European Union; an important task is to develop theoretical provisions and practical recommendations for the implementation of the priority component of migration policy – linguistic integration – as one of the resources of socio-cultural adaptation of refugees.

Key words: forced migration, forcibly displaced persons, migration policy, refugee, asylum seeker.

Вступ. Проблема вимушеної міграції є однією з найскладніших у сучасному світовому просторі взагалі та Європейському континенті зокрема і потребує від міжнародної спільноти комплексного підходу до вирішення цього питання: з одного боку, окреслення шляхів для запобігання масовому вимушеному переселенню осіб та виникненню нових потоків біженців, а з іншого – виявлення правових і гуманітарних ресурсів для їх ефективної суспільної інтеграції й адаптації в нових умовах проживання. Причини біженства загальновідомі – воєнно-політичні та етнічні конфлікти, соціально-економічні кризи, політичні переслідування, природні катаклізми (так звана екологічна міграція) примушують людей шукати кращого життя на чужині, причому на сьогодні ці процеси набули рівня глобальної міжнародної проблеми. У щорічному звіті Управління Верховного комісара ООН у справах біженців «Глобальні тенденції» (20 червня 2019 р.) наголошується, що кількість вимушено переміщених осіб у 2018 р. досягла рекордної кількості – 70,8 мільйонів людей [Щорічний звіт УВКБ ООН 2019].

Не оминули міграційні процеси й Україну, зокрема, спостерігаємо такі тенденції: по-перше, *внутрішня вимушена міграція*: воєнний конфлікт, що виник на Сході нашої держави в 2014 р. і не вирішений донині, змусив жителів Донецької та Луганської областей шукати притулку на іншій безпечній частині країни (станом на 13 вересня 2018 р. Міністерство соціальної політики України зареєструвало 1 мільйон 518 тисяч внутрішньо переміщених осіб) [Соціальний захист 2018]; по-друге, *міграція в Україну*: Україна є транзитною територією, через яку проходить міграційний потік до західноєвропейських країн (на сьогодні Україна прийняла 2620 біженців і осіб, яким надано додатковий захист; 6500 шукачів притулку чекають результатів розгляду заяви про надання їм притулку) [Всесвітній день біженців 2019]; по-третє, *міграція з України* (зокрема, трудова міграція): через тяжке соціально-економічне становище в країні, спричинене війною на Донбасі й недолугою економічною політикою керівництва держави, в Україні стрімко зростає рівень трудової міграції. На грудень 2018 р. за офіційними даними Державної міграційної служби і Державної прикордонної служби на постійній основі сьогодні за межами України працюють 3 мільйони 200 тисяч громадян, непостійно цифра коливається в межах 7-9 мільйонів українців [Рева 2018].

Накопичений міжнародний та власне український досвід говорить про те, що основними проблемами, з якими стикаються переміщені особи, є: а) питання їхнього правового статусу на територіях-приймальнях; б) задоволення гуманітарних потреб (доступ до освіти, медичних послуг, соціального забезпечення тощо); в) офіційне працевлаштування; г) психологічна й соціальна адаптація; г) негативна інформаційна політика, яка призводить до можливої дискримінації за національними, культурними та ін. ознаками, віросповіданням тощо; д) надія лише на державну фінансову допомогу як основне джерело існування та ін. Особливо варто наголосити, що одним із найважливіших аспектів у правовій та соціальній адаптації біженців є їхнє міжособистісне спілкування та безпосередня взаємодія з представниками державних органів допомоги біженцям, органами виконавчої влади, іншими повноважними особами, громадськими об'єднаннями, місцевим населенням, що є важливим елементом підтримки та інтеграції переміщених осіб. Отже, пріоритетною

компонентом міграційної політики будь-якої держави є лінгвістична інтеграція як один із ресурсів соціально-культурної адаптації біженців.

У межах пропонованої статті зосереджуємо увагу на осмисленні проблем міграційної політики щодо вимушено переміщених осіб у сучасному міжнародному просторі, уточненні понять «біженець» та «шукач притулку», вияву проблеми біженців, з якими вони стикаються в нових умовах проживання та соціальної адаптації.

Методологія дослідження. *Теоретико-методологічною основою дослідження є міждисциплінарний і комплексний підходи до аналізу проблеми вимушеної міграції в сучасному світовому просторі, що ґрунтуються на застосуванні теорії наукового пізнання; основних методологічних принципів науковості, об'єктивності, системності, соціальної зумовленості, взаємозв'язку теорії і практики; дослідженнях зарубіжних та українських учених стосовно теорії вивчення проблем міграції, в тому числі пошуку шляхів подолання кризи вимушеного переміщення населення (К. Б. Бреттелл, Дж. Ф. Холліфілд, Ф. Дювель, Б. Хайслер, Р. Парк, Ч. Кілі, В. Поп, Дж. Беррі, Ж. Зайончковська, В. Мукомель, С. Блантер, О. Нагайцева, Г. Баймурзаєва, Л. Жванко, О. Малиновська, О. Піскун, О. Ольхович, О. Балакірєва, А. Солодько та ін.); інформаційну базу дослідження становлять міжнародні та національні законодавчі акти щодо регулювання міграційних процесів та роботи з біженцями; статистичні обрахунки; праці в галузі права, політології, історії, соціології, економіки, культурології, лінгвістики в контексті міграції і проблем біженців; використані методичні та нормативні документи тощо.*

У процесі дослідження застосовано комплекс *методів наукового дослідження*, зокрема: *інтерпретаційсько-аналітичний метод*, на основі якого вивчалися українські і зарубіжні джерела із застосуванням синтезу, аналізу, систематизації та ін.; *метод теоретичного узагальнення*, який сприяв формулюванню висновків; *метод історичного аналізу* використовувався під час опису міграційних процесів в історичній динаміці; *соціологічний метод* – під час дослідження проблем реалізації прав біженців.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом, з огляду на важливість проблематики вимушеного переміщення осіб, міграційні процеси розглядаються як окрема наукова галузь, що ґрунтується на комплексному підході до вивчення питання біженців у сучасному міжнародному просторі. Цілком слушним є наголос на мультидисциплінарному характері означеної теми (Л. Жванко), аналіз якої вимагає інструментарію різних наукових галузей, а саме: права, міжнародного права, соціології, історії, демографії, економіки, соціальної діяльності, лінгвістики тощо. Пріоритетними напрямками в дослідженні питань вимушених переселенців і біженців є такі:

- *Нормативно-правове регулювання статусу біженця в міжнародній та національній практиці.* Варто наголосити, що права біженців – це окрема галузь міжнародного права; у цьому аспекті ретельно вивчаються нормативно-правові акти, що окреслюють статус біженців і вимушених переселенців, та скеровується організаційно-правова діяльність відповідних міжнародних і регіональних органів щодо захисту вимушених переселенців. Однак, попри значну кількість законодавчих документів, які регулюють правову основу захисту біженців та надання їм допомоги, дослідники наголошують, що правове регулювання статусу означених категорій осіб потребує вироблення рекомендацій щодо удосконалення положень чинних та розробки нових актів, які враховували б реалії сьогодення, та протидіяли новим загрозам, що виникають перед біженцями і вимушеними переселенцями [Сироїд 2017, с. 155].

- *Соціальна адаптація вимушених переселенців і біженців.* У широкому сенсі досліджуваної проблеми вчені слушно говорять про становлення нової галузі соціології – соціології міграції, об'єктом якої є міграційний процес як соціальна взаємодія населення, яке включене в соціально-географічне переміщення, а предметом – об'єктивні і суб'єктивні аспекти соціальних взаємовідносин переміщених осіб у межах попереднього і нового соціуму [Юдина 2004, с. 90; Зайончковская 2007, с. 267]. Процес соціальної адаптації є важливою компонентою міграційної політики й передбачає структуровану систему соціальної підтримки біженців, що має науково сформовану законодавчу базу та практичне втілення. Зокрема, вивчення досвіду США, Канади та ін. країн дозволило вченим виявити основні напрями соціальної допомоги біженцям: соціальний (надання тимчасового притулку); соціально-педагогічний; соціально-правовий; фінансовий; соціально-трудоий; соціально-інформаційний; медико-соціальний [Ольхович 2008, с. 9-10]; соціально-психологічний (полягає передусім у подоланні наслідків соціальної абсолютної і відносної депривації та ізоляції) тощо.

- *Проблема біженства в історичному аспекті.* Історія біженства вивчається досить активно – від найдавніших часів до сьогодення; у науковій літературі також широко висвітлений процес створення глобальної системи міжнародного захисту вимушених переселенців. Вивчення історичного досвіду, зокрема причин цього явища, на думку фахівців, допоможе знайти інструменти для подолання міграційної кризи, яка виникла у світі в останні роки.

• *Соціально-економічні наслідки міграційних процесів.* У науковому обігу існує поняття *економічна міграція*, що тлумачиться як зміна місця проживання через пошук роботи і пов'язана з посиленням глобалізаційних процесів у світовій економіці. Наукове зацікавлення викликають питання важливості міграційних процесів загалом і біженства зокрема для національних економік, а саме: відстежується вплив міграції на економічний розвиток, рівень безробіття, зміни у сфері зайнятості населення, державні витрати на розміщення переміщених осіб та їхню соціальну адаптацію тощо [Зайончковская 2007, с. 361–317]. Актуальним є теоретичне осмислення ключових аспектів економічної міграції та вироблення дієвих методів її регулювання на державному та міждержавному рівнях.

• *Міграційні процеси в соціокультурному вимірі.* Наукове осмислення сутності міграції неможливе без вивчення соціокультурної складової цього явища, що передбачає аналіз міжкультурних взаємин та вироблення стратегій формування найбільш прийнятної моделі нового полікультурного суспільства. Міграція пов'язана з процесом акультурації – взаємодією й взаємовпливом різних соціокультурних систем, сприйняттям повністю або частково культури іншої спільноти. В основі будь-якої адаптації – чи то правової, соціокультурної, економічної, соціальної тощо – лежить комунікативний процес, мовні та мовленнєві вміння і навички, що дозволяють повноцінно жити і діяти в будь-якому лінгвосоціумі. Саме питання соціально-мовної адаптації у контексті міграційної політики і роботи з біженцями потребує особливої уваги, зокрема, важливою є розробка теоретично-методологічних та практичних механізмів з метою формування соціокомунікативної компетентності та розв'язання проблем переселенців. Указані напрями підкреслюють багатомірність та глобальність обраної проблематики, тому методи її вирішення повинні бути різноплановими – від запобігання до забезпечення репатріації (повернення на Батьківщину) або успішної інтеграції в місцеву спільноту.

Вивчення наукових праць із окресленої проблеми показало, що питання історії появи біженства у світовому просторі та еволюції поняття «біженець» перебувають у центрі уваги як українських (Л. Біла-Тіунова, О. Гончаренко, Л. Жванко, О. Малиновська, Т. Сироїд та ін.), так і зарубіжних дослідників (М. Баймуратов, М. Буроменський, Дж. Вернант, Л. Горденкер, А. Граль-Мадсен, Г. Гудвін-Гілл, Я. Макдональдс, Г. Меландер, Г. Стенберг, Л. Холборн та ін.). Правове регулювання статусу означених категорій осіб сьогодні дуже потребує вироблення рекомендацій щодо удосконалення чинних положень та розробки нових документів, які б ураховували сучасні реалії, протидіяли новим загрозам, що постають перед біженцями.

Біженство як соціальне явище супроводжує людство з давніх часів. Війни середньовіччя й нового часу спричинили вимушену міграцію населення в Європі і за її межами. Більшість американських колоністів у XVII ст. були вихідцями з Англії, що виїхали з країни після буржуазної революції. Тридцятирічна війна в Австрійській імперії, революційні події на теренах Європи в 1820–1840-х рр. також сприяли значному збільшенню потоків біженців. У XIX ст. Російська імперія прийняла велику кількість шукачів притулку з країн, підвладних Османській імперії. Проте в XX ст. з початком Першої світової війни в Європі біженство набуло небачених масштабів. Упродовж століття змінювалися його форми, а дефініція поняття щоразу ставала ширшою [Piskorski 2010, с. 24].

Здійснений огляд літератури свідчить про те, що протягом XX–XXI ст. у Європі спостережено дев'ять хвиль біженства, зумовлених різними чинниками:

1) біженство часів Першої світової війни (1914–1918 рр.); 2) міжвоєнні потрясіння (1920–1930 рр.); 3) біженці Другої світової війни (1939–1956 рр.); 4) біженці «холодної війни» (1950–1960 рр.); 5) біженці з Африки: зустріч світів на європейських теренах (1960-ті роки); 6) югославський сценарій (1992–1997 рр.); 7) біженці на пострадянському просторі, що пов'язано з втручанням Російської Федерації в політику Молдови та Грузії (поч. 1990-х – 2008 р.); 8) «гібридна війна» в Україні та біженці; 9) сучасна «європейська міграційна криза» [Жванко 2015]. На нашу думку, це потрактування почерговості появи біженців є дискусійним, проте має свою альтернативу.

Звернення до історичного аспекту дає підстави стверджувати, що тільки на початку XX ст. через помітне зростання кількості шукачів притулку, а також посилену повагу до прав людини проблема біженства стала міжнародною, що, зрештою, призвело до створення міжнародних структур профільного характеру.

Так, у 20–30-х рр. XX ст. створено Лігу Націй (попередниця Організації Об'єднаних Націй) – перший всесвітній орган міждержавного співробітництва, що розгорнув діяльність із надання допомоги біженцям у Європі. Саме Рада Ліги Націй організувала і провела 1928 р. Женевську конференцію з питань біженців, на якій було закладено початок формування правової основи глобальної системи міжнародного захисту біженців. Ця проблема залишається пріоритетною на порядку денному першої сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) 946 р.

1947 р. ООН заснувала Міжнародну організацію у справах біженців (МОБ) – першу установу, яка всебічно розглядала всі аспекти міжнародного захисту біженців (реєстрацію, статус, переміщення, правовий та

політичний захист тощо), а 1949 р. створено Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН) як допоміжний орган Генеральної Асамблеї. Саме під егідою ООН державами було ухвалено Конвенцію про статус біженців 1951 р., яка є основним міжнародно-правовим документом, що регулює статус біженців і захищає їхні права і свободи. 1967 р. до названої Конвенції було розроблено Протокол щодо статусу біженців, який значно розширив сферу її дії та надав нових можливостей.

У межах світового співтовариства було прийнято низку важливих міжнародно-правових документів щодо захисту прав біженців: Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих мігрантів і членів їхніх сімей 1990 р., Декларація за підсумками діалогу на високому рівні з питання про міжнародну міграцію і розвиток 2013 р., Нью-Йоркська декларація про біженців та мігрантів 2016 р. тощо.

Сучасне визначення поняття «біженець» сформульоване в межах міжнародної та національної систем права. Цей термін зазнав неодноразової трансформації під впливом нових тенденцій у міграційних процесах і причин, що зумовлюють появу численних потоків біженців.

Перші визначення окресленого поняття з'являються в різноманітних спеціальних угодах та конвенціях, ухвалених Лігою Націй у 1926-1938 роках, і стосуються статусу біженців. Ці тлумачення передбачали цілком просту систему критеріїв, що уможлилювали більш чітке розмежування біженців та осіб, котрі покидали країну походження виключно через особисті причини. Використовувався груповий або категорійний підхід, за якого відповідна національність та відсутність захисту з боку уряду держави походження були достатніми умовами для визнання особи біженцем. Такий поділ на категорії був простим і дозволяв легко встановити, хто саме є біженцем. Зазначимо, що не всі угоди Ліги Націй вимагали перебування людини за межами країни походження, хоча ця умова і передбачалася. На меті означених угод був дозвіл видавати посвідчення особи, котре б забезпечувало проїзд та переселення.

Особливістю згаданих визначень є відсутність вказівки на причини, через які людина змушена покинути країну свого походження, зокрема, наслідки Першої світової війни, зміна політичного устрою багатьох країн, релігійні протиріччя деяких країн Азії тощо. Безперечно, поведінка держав сприяла створенню критичних ситуацій, наслідком яких стали потоки біженців, і тому ця проблема набула політичного змісту, оскільки доля таких громадян залежить від ставлення держави.

Аналіз угод, ухвалених Лігою Націй, дозволяє окреслити положення, які стали підґрунтям сучасних визначень. Однією з таких тенденцій стало поступове звуження поняття «біженець» у межах конкретних юридичних критеріїв, які доповнювали це визначення вказівкою на причини, через які особа покинула країну свого громадянства або проживання. Такі потрактування знаходимо в документах, ухвалених після Другої світової війни. Зокрема, у Конституції Міжнародної організації у справах біженців 1948 р. терміном «біженець» названі особи, котрі покинули або залишилися поза країною громадянства чи сталого проживання і належали до таких груп: жертви нацистського чи фашистського режимів, визнаних за ворожі під час Другої світової війни, незалежно чи мали міжнародний статус біженця чи ні; жертви фалангістського режиму в Іспанії, незалежно чи мали міжнародний статус біженця чи ні; особи, визнані за біженців до початку Другої світової війни з приводу раси, релігії, національності чи політичних переконань; діти-сироти молодші 16-ти років, батьки яких загинули, перебуваючи поза країною походження [Potyrala 2015, с. 115].

У Статуті УВКБ ООН 1950 р. означено дві категорії цивільних осіб, яких можна вважати біженцями: 1) особи, котрі вже отримали статус біженця на підставі попередніх міжнародних угод, або особи, що мають підстави подати заявку на отримання статусу біженця в результаті подій, які відбувалися до 1 січня 1951 р. та 2) особи, котрі перебувають за межами країни громадянства, або поза межами країни постійного проживання, відчуваючи страх перед переслідуванням на підставі їхньої раси, релігії, національності, політичних поглядів, та котрі водночас не можуть або не хочуть користуватися захистом уряду цієї держави [Устав УВКБ ООН 1950].

Положення Конвенції про статус біженців 1951 р. подає узагальнене тлумачення поняття «біженець» – це особа, котра внаслідок подій, що відбулися в її країні, маючи підстави для побоювання бути переслідуваною за ознакою раси, віросповідання, національності, політичних поглядів, приналежності до деяких соціальних груп, перебуває за межами країни, громадянином якої є, та котра не може або через свої побоювання не хоче вимагати захисту цієї країни [Конвенція 1966]. Ураховуючи підвищену актуальність проблеми біженців, 1967 р. був прийнятий Протокол, який уточнив поняття «біженець», скасувавши часове та географічне обмеження, і поширив дію Конвенції 1951 р. на всі держави, які брали в ній участь.

Початок формування в Україні законодавства про біженців припадає на перші роки незалежності. Так, 1996 р. було укладено Угоду між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців, якою визначаються умови співпраці цих структур.

Варто зазначити, що становлення законодавства про правовий статус біженців в Україні відбувалося в кілька етапів, кожен із яких позначено стрімким накопиченням нормативного матеріалу та деталізацією положень ухвалених законів: «Про біженців» 1993 р., 2001 р.; «Про імміграцію» 2001 р.; «Про громадян-

ство України» 2001 р.; «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» 2011 р. Останнім законом уперше введено допоміжні інститути захисту: додатковий та тимчасовий і створені умови надання захисту іноземцям та особам без громадянства, на яких не поширювались критерії визначення терміна «біженець», але відносно яких існували обставини неможливості видворення за межі України, до того ж чітко виписана процедура розгляду заяв про визнання біженцем або особою, котра потребує додаткового захисту, встановлені основні гарантії прав біженців та осіб, які потребують додаткового захисту в частині документування, соціального захисту, медичного забезпечення, освіти тощо.

Важливим кроком у визначенні поняття «біженець» в українському законодавстві стало затвердження Кабінетом Міністрів України «Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» 2012 р., який значно звузив і максимально наблизив його до Конвенції Про статус біженців 1951 р. [Розпорядження КМУ 2012].

На підставі здійсненого аналізу сучасного законодавства України можна констатувати, що було створено серйозну основу для подальшого поступового розвитку в нашій державі умов, сприятливих для біженців, а також уможливило розмежування понять «біженець», «вимушені переселенці (переміщені особи)», «особи, які потребують додаткового захисту», «особи, які потребують тимчасового захисту»:

а) *біженець* – це особа, котра не є громадянином України; перебуває за межами країни свого походження, не може або не бажає користуватися захистом цієї країни; обґрунтовано побоюється стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань; не може або не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань;

б) *вимушені переселенці або переміщені особи* – це особи, котрі покинули певний конфліктний регіон держави й оселилися в іншому регіоні в межах цієї держави;

в) *особи, котрі потребують тимчасового захисту*, – це особи, котрі не є біженцями відповідно до Конвенції 1951 р.; змушені були прибути до України або в ній залишитися; потребують захисту внаслідок загрози життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо них смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

г) *особи, котрі потребують тимчасового захисту*, – це іноземці та особи без громадянства, котрі постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною; масово вимушені шукати захисту в Україні; потребують захисту через загрозу зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження [Закон України 2011].

Звертаємо увагу й на таке поняття, як «*шукач притулку*». Відповідно до визначення, наведеного Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), *шукач притулку* – це особа, котра виїхала зі своєї держави походження, звернулася по статус біженця в іншій державі та очікує відповіді на своє звернення. За їхнім твердженням, *шукачі притулку* є найбільш незахищеною категорією переселенців [Захист біженців 2013].

Опрацювання джерел щодо становлення і розвитку законодавства про біженців дозволяє стверджувати, що названі вище поняття у зв'язку зі зміною причин своєї появи, зростанням кількості людей без батьківщини суттєво трансформувалися і набули нових рис.

Висновки. У дослідженні порушено проблему вимушеної міграції, яка є однією з найскладніших у сучасному світовому просторі, проаналізовано міжнародний та власне український досвід щодо міграційної політики. Обґрунтовано поняття «біженець» та «шукач притулку» в контексті запропонованої теми дослідження, простежено історію міграції, описано проблеми біженців, з якими вони стикаються в нових умовах перебування. Опрацювання джерел щодо становлення і розвитку законодавства про біженців дозволяє стверджувати, що названі вище поняття суттєво трансформувалися і набули нових обрисів.

Пропонована стаття дає поштовх для подальших досліджень міграційної політики країн Євросоюзу; важливим завданням є розробка теоретично-методологічних та практичних механізмів соціально-мовної адаптації біженців із урахуванням принципів поваги до прав людини, рівності, недискримінації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Всесвітній день біженців 2019* (2019). URL: <https://www.unhcr.org/ua/16067-всесвітній-день-біженців-2019.html>.
2. Зайончковская, Ж., Молодикова, И., Мукомель В. (2007). *Методология и методы изучения миграционных процессов: Междисциплинарное учебное пособие*. Москва, 370 с.
3. *Закон України від 08 липня 2011 р. № 3671-VI «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»* (2011). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

4. *Захист біженців у запитаннях та відповідях.* (2013). URL: <http://unhcr.org.ua/uk/khto-mi-dopomagaemo/bizhentsi/102-zahystbizhentsiv-u-zapytanniyakh-ta-vidpovidiakh>.
5. *Конвенція про статус біженців* (1966). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
6. Ольхович, О. В. (2008). *Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Тернопіль, 21 с.
7. *Рева сказав, скільки українців заробляє на хліб за кордоном* (2018). [В:] Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2606697-reva-zaavlae-so-zarobitcan-uze-ponad-12-miljoniv.html>.
8. *Розпорядження КМУ від 22 серпня 2012 р. № 605 «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року».* (2012). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2012-%D1%80>.
9. Сироїд, Т. Л. (2017). Міжнародно-правове підґрунтя регулювання статусу біженців і вимушених переселенців: реалії та перспективи. [В:] *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, с. 154–157.
10. *Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб* (2018). URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15904.html>.
11. *Устав Управления Верховного Комиссара Организации Объединенных Наций по делам беженцев 14 декабря 1950 г.* (1950). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_277.
12. *Щорічний звіт УВКБ ООН про Глобальні тенденції показав найвищий рівень вимушеного переміщення у світі* (2019). URL: <https://www.unhcr.org/ua/15808-увкб-оон-опублікувало-щорічний-звіт-п.html>.
13. Юдина, Т. Н. (2004). *Социология миграции: к формированию нового научного направления.* Москва, 400 с.
14. Piskorski, J.-M. (2010). *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie.* Warszawa, s. 24.
15. Potyrała, A. (2015). *Organizacja Narodów Zjednoczonych wobec problem uchodźstwa: geneza, istota i praktyka aktywności.* Warszawa, s. 115.
16. Zhvanko, L. M. (2015). Bizhenstvo na yevropeiskomu kontynenti: sotsiohumanitarni vyklyky. [В:] *Abstracts of Papers'15: Bezpekovyi, politychnyi, ekonomichnyi ta humanitarnyi vymiry suchasnoho etapu yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtsii Ukrainy.* Uzhhorod, p. 181–184.

УДК 811.111'38'373.421:821.111(73) Е1/7].08

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-26-26

Оксана Галайбіда
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: halaybida.oksana@kpnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3622-9857

STYLISTIC FUNCTIONS OF SYNONYMS IN MEMOIRS BY MITCH ALBOM

У статті визначено стилістичний потенціал синонімічних лексичних одиниць у мемуарному жанрі на прикладі мемуарів американського письменника і журналіста Мітча Елбома «Вівторки з Моррі». Серед стилістичних функцій виокремлено характеристичну функцію, інтенсифікуючу та уточнювальну функцію, створення емоційного колориту оповіді.

Ключові слова: синоніми, синонімічна домінанта, мемуари, функціональний стиль, стилістична функція, експресивний, емоційний.

Oksana Halaibida. Stylistic functions of synonyms in memoirs by Mitch Albom

Synonyms as one of the most important stylistic means have been discussed in linguistics for a long time. As far back as the ancient times Greeks came to the conclusion that the wealth of the language, its euphony and potential were reflected in synonyms. They emerged as a result of selection of improved forms of expression of thoughts and feelings. The phenomenon of synonymy has been investigated by a number of foreign and Ukrainian linguists: J. Lyons, N. Lewis, R. Harris, I. V. Arnold, H. B. Antrushina, A. H. Nikolenko and many others. Scholars recognize not only the similarity of synonymic words, but the difference between them, and that is the difference that creates stylistic sophistication of the text with synonyms and serves for the diverse expression of thought.

In most cases the research was conducted on the basis of fiction texts and little attention was paid to memoir literature which can be referred to fiction-publisistic or epistolary style. The aim of our research is to define stylistic functions of synonyms in a famous memoir by Mitch Albom «Tuesdays with Morrie».

Lexical synonyms is one of the most important means of ensuring expression in all its subtle semantic shades. Synonyms satisfy the author's desire for accuracy and beauty of narrative. Synonyms can be used to transfer different shades of characteristics of people and phenomena. For this purpose the author often uses contextual synonyms.

Stylistic use of synonyms gives a writer a possibility to express his ideas emotionally adequately, with the nuances of meaning, thus intensifying perception of events and creating the desired stylistic effect.

Stylistic function of synonyms in the memoir genre is to characterize the characters, intensify emotions, specify different features and states, avoid unnecessary repetition, convey the shades of meaning, pay attention to the most important moments of expression.

Key words: synonyms, contextual synonyms, synonymic dominant, memoir, functional style, stylistic function, expressive, emotional.

The system of synonyms of each language is original and unique. It is gradually created by historical development and enrichment of its vocabulary. Although the phenomenon of synonymy belongs to a fairly developed language areas of semantic relations, this question remains controversial in modern linguistic science. There isn't even an unambiguous definition of a synonym. There are different approaches to classification of this many-sided and rather ambiguous linguistic phenomenon.

Synonyms are used in all language spheres: oral or written, especially stylistically differentiated. Synonyms as one of the most important stylistic means have been discussed in linguistics for a long time. As far back as the ancient times Greeks came to the conclusion that the wealth of the language, its euphony and potential were reflected in synonyms. The phenomenon of synonymy has been investigated by a number of foreign and Ukrainian linguists: J. Lyons, N. Lewis, R. Harris, I. V. Arnold, H.B. Antrushina, A.H. Nikolenko and many others. Scholars recognize not only the similarity of synonymic words, but the difference between them, and that is the difference that creates stylistic sophistication of the text with synonyms and serves for the diverse expression of thought.

In most cases the research was conducted on the basis of fiction texts and little attention was paid to memoir literature which can be referred to fiction-publisistic or epistolary style [Mazyp 2013, c.577]. The aim of our research is to define stylistic functions of synonyms in a famous memoir «Tuesdays with Morrie» by an American writer and journalist Mitch Albom.

In linguistic literature there is no unanimity of opinions on the typology of synonyms as well as on defining the criteria and features of synonymous linguistic units. Synonyms are words that are similar, or have a related meaning to another word. Synonyms with exact meaning share a seme or denotational sememe, whereas those with inexactly similar meaning share a broader denotational or connotational sememe [Martins 2014]. Lexical synonyms is one of the most important means of ensuring expression in all its subtle shades [Gibbons, Whiteley 2018]. Synonyms satisfy the human desire for accuracy and beauty of speech. They have emerged as a result of selection of improved forms of expression of thoughts and feelings. The richer and more developed lexical synonymy, the richer and more developed and perfect is the language itself.

T.B. Bondarenko defines semantic and stylistic functions of synonyms. Among semantic functions she mentions replacement (of a word by a word, a word combination, phraseological unit, periphrasis, abbreviation) and specification (to describe some features and characteristics in a detailed way). Stylistic functions of synonyms are realized by stylistic and semantical-stylistic synonyms: the function of assessment/intensification, the function of stylistic organization of the text (to create climax, for example), euphemism function (to substitute words which are considered indelicate, rude, too direct or impolite)[Бондаренко 2013, p.157].

Fiction with its rich imagery is an ideal space for the realization of stylistic features of synonymy. In our research we referred to the genre of memoir which is also very rich in expressive and emotional devices. In his book «Memoir: An Introduction», 2011, the scholar G. Thomas Couser argues that we go to the genre not so much for detail or style as for “wisdom and self-knowledge,” for what the main character, who is always the author, has learned. Sometimes, though, the style is the lesson [Burt 2017]. Memoirs focus on the relationship between the writer and a particular person. They explain the significance of the relationship. They tell not a story of life (as an autobiography does) but a story from life. To tell the story with the utmost care the writers use synonyms for describing feelings and intensifying emotional impact on the readers.

«Tuesdays with Morrie» (1997) is a memoir by an American writer and journalist Mitch Albom. He recounts the time spent with his 78-year-old professor of Sociology, Morrie Schwartz, who was dying from amyotrophic lateral sclerosis (ALS). Albom, a former student of Schwartz, had not been in touch with the professor for sixteen years since attending his college classes at Brandeis University. After meeting professor and understanding how seriously he was ill, Albom commutes to his place every Tuesday and has some talks, which results in a book based on these fourteen Tuesdays they meet, supplemented with Schwartz's lectures and life experiences, flashbacks and allusions to contemporary events.

The memoir is rich in synonym usage which enables delivering subtle nuances of dramatic situation and enriches the prose language itself. Let's examine the following example: *Morrie laughed, then shook his head* [Albom, p. 35]; *"You notice," he added, grinning, "there's nothing in there about a salary"* [Albom, p. 37]; *He*

closes his eyes and smiles [Albom, p. 49]; *I snicker, but the idea is momentarily appealing* [Albom, p. 20]; *Morrie chuckled. "Maybe. But, Mitch, all this talk that we're doing"* [Albom, p.39].

The verb 'to laugh' means to make the spontaneous sounds and movements of the face and body that are the instinctive expressions of lively amusement and sometimes also of derision [OALDCE]. It has the most neutral meaning and is a synonymic dominant. The other words convey the different shades of meaning of this verb: 'to grin' – to smile broadly; 'to smile' – to form one's features into a pleased, kind, or amused expression, typically with the corners of the mouth turned up and the front teeth exposed; 'to snicker' – to give a smothered or half-suppressed laugh; 'to chuckle' – to laugh quietly or inwardly [OALDCE]. These synonyms have positive meaning and in relation to the professor perform a characteristic function and create an image of a kind, good-natured person.

Synonyms can be used to transfer different shades of characteristics of a certain phenomenon. It can be traced in the following sentences: *His hair fell out, his face went gaunt as a skeleton* [Albom, p. 44]; *... he was so small, so withered, it was more a boy's body than a man's* [Albom, p. 70]; *His bony fingers hold his glasses across his chest, which rises and falls with each labored breath* [Albom, p. 68].

'Gaunt' (of a person) – lean and haggard, especially because of suffering, hunger, or age; 'withered' (of a part of the body) means thin and weak and not fully developed because of disease; 'bony' (of a person or part of the body) – very thin so that the bones can be seen under the skin. [OALDCE]. There is no synonymic dominant in the following example, as all of the lexemes are stylistically coloured. The most neutral meaning can have a word "thin". The synonyms also perform a characteristic function and underline hardships and sufferings the professor had gone through.

There is one more example that intensifies the miserable condition of Morrie: *Because Morrie sat in the wheelchair, the camera never caught his withered legs* [Albom, p. 8]; *He was weary all the time* [Albom, p. 3]; *"He wants you to come visit," Charlotte said, "but, Mitch . . . He's very weak"* [Albom, p. 52]; *Morrie's love for music was strong even before he got sick, but now it was so intense, it moved him to tears* [Albom, p. 36]; *And then I saw him as the adult who had drifted away, thin and frail, his face bony from the chemotherapy treatments* [Albom, p. 51]; *I can't speak for too long without needing a rest now. I have already canceled a lot of the people who want to see me. Mitch, there are so many. But I'm too fatigued* [Albom, p.38].

The word 'weak' has the most neutral meaning, so it is a synonymic dominant. 'Weak' means not physically strong. The synonyms of this word give us the opportunity to distinguish some insignificant differences in their meanings: 'sick' means those that is affected by physical or mental illness (more specific word, indicates the reason of the weakness). 'Withered' (of a part of the body) – thin and weak and not fully developed because of disease, the word of high stylistic tone. 'Weary' has a bit different shade of meaning. It denotes extreme tiredness especially as a result of excessive exertion. 'Frail' means weak and thin, delicate, that can be easily broken. 'Fatigued' shows the extreme tiredness resulting from mental or physical exertion or illness [OALDCE]. So, all these words describe a person that almost has no energy, but each word describes the shade of this meaning.

These synonyms are used to describe the state of an ill person. This detailed description helps to affect a reader deeply, make him understand all the tragedy of the doomed person.

Here is one more example: *Selfishly, I wondered if I were in his shoes, would I be consumed with sad thoughts of all that I had missed* [Albom, p. 29]; *I covered stories where people died. I interviewed grieving family members* [Albom, p. 23].

This pair of words is also a synonymic row. In this row the word 'sad' is a synonymic dominant because it has a neutral meaning: unhappy or showing unhappiness [OALDCE]. 'Grieving' is a word of a deeper intensity than a previous one, it carries more darkness and sorrow. When a person is grieving, it means that he/she is very sad, especially because somebody has died. In this sample synonyms perform intensifying function.

In the memoir there are also many contextual synonyms. For example: *With each visit, Morrie seemed to be melting into his chair, his spine taking on its shape* [Albom, p. 38]; *"It's horrible to watch my body slowly wilt away to nothing. But it's also wonderful because of all the time I get to say good bye"* [Albom, p. 17].

These two words out of the context have almost opposite meanings: 'to melt' means to become or make something liquid as a result of heating, whereas 'to wilt away' means to become limp through the heat, loss of water, or disease [OALDCE]. When in the first case there is the excess of water, in the second one there is the lack of it. But in the context these words denote the same concept – the decay of a person, his suffering and slow and painful dying.

In the listed example synonyms are used distantly and perform the function of intensification of the utterance. If placed in juxtaposition they are used to specify the quality or some feature: *... he was so small, so withered, it was more a boy's body than a man's* [Albom, p. 70]; *He inhaled, then began his number count in a soft, wobbly voice* [Albom, p. 17].

The instability, the weakness of Morrie's voice is ascertained by the adjectives 'soft' and 'wobbly'. 'Soft' doesn't mean only smooth and pleasant in touch, but in this case it has the meaning of weakness and instability. 'Wobbly' means "not firm or confident" [OALDCE]. The combination of these two adjectives emphasizes this

weakness of the voice and makes the illusion of the readers' perception of this trembling of the voice in reality. These words denote the concept of the old age. In relation to each other they are contextual synonyms of specification because they both express the same characteristics feature of a person with different shades of meaning.

And quite often synonyms are used to create climax: *Morrie's love for music was strong even before he got sick, but now it was so intense, it moved him to tears* [Albom, p. 36].

Synonyms of replacement are also widely used to avoid repetition of words and monotony of narration: *In the fall of 1994, Morrie came to the hilly Brandeis campus to teach his final college course. He could have skipped this, of course* [Albom, p. 4].

There are synonyms of replacement among different parts of speech: *gingerly – cautiously ; alongside – nearby; to keep going – to go on; embarrassed– confused; this is the end– someone's time is off , etc.*

So, synonyms in the memoir genre create a great potential for evaluative subjective depiction of life situations. Stylistic use of synonyms gives a writer a possibility to express his ideas emotionally adequately, with the nuances of meaning, thus intensifying perception of events and creating the desired stylistic effect.

Stylistic function of synonyms in the memoir genre is to characterize the characters, intensify emotions, specify different features and states, avoid unnecessary repetition, convey the shades of meaning, pay attention to the most important moments of expression.

Synonymy is a source of enrichment of language means of expression, so it is of particular interest for the development of the problems associated with the culture of language, the study of language and functional styles in speech as well as in texts.

REFERENCES

1. Бондаренко, Т.Б. (2013). Особливості утворення та перекладу англійських синонімічних рядів. [У:] *Zbiór raportów naukowych "Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe"*. Krakow, str. 157-160.
2. Мазур, Н.В. (2013). Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту. [У:] *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, Вип. 9, С. 576–582. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_86
3. Burt, Stephanie (2017). Literary Style and the Lessons of Memoir. URL: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/literary-style-and-the-lessons-of-memoir>.
4. Gibbons, A., & Whiteley, S. (2018). Future stylistics. [In:] *Contemporary Stylistics: Language, Cognition, Interpretation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 321–328. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1tqx9wz.29>
5. Martins, Helder Fanna (2014). Basic synonyms in English you should know. URL: <https://repositorio.ipl.pt/bitstream/10400.21/7173/1/Basic%20Synonyms%20in%20English%20you%20should%20know.pdf>

ABBREVIATIONS

OALDCE – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English: International student's 7th edition (2010). Oxford: Oxford university press, 1715 p.

Albom – Albom, Mitch. Tuesdays with Morrie. URL: [http://faculty.ksu.edu.sa/inaam/Literary%20Translation/Mitch%20Albom%20-%20Tuesdays%20with%20Morrie\(2\).pdf](http://faculty.ksu.edu.sa/inaam/Literary%20Translation/Mitch%20Albom%20-%20Tuesdays%20with%20Morrie(2).pdf).

УДК: 81'42:659.125

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-29-33

Жанна Горіна
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
e-mail: gorina-janna@rambler.ru
ORCID: 0000-0001-5875-3601

ЗВУКО-КОЛІРНА СИНЕСТЕЗІЯ В ТЕКСТАХ КОМЕРЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ

У статті розглянуто феномен звуко-колірної синестезії (кольоровий слух) як одного із найяскравіших принципів організації текстів комерційної реклами відомих брендів і описано методологію його аналізу. Експериментальне дослідження здійснювалося шляхом залучення методики вільних асоціацій, фоносемантичного аналізу голосних і приголосних звуків та їх колірної кореляції. Означені методи дослідження дозволили експериментальним шляхом виявити й описати характер синестетичних реакцій студентської молоді під час рецензії текстів акустичної і/або візуальної комерційної реклами.

Ключові слова: тексти комерційної реклами, бренд, синестезія, кольоровий слух, акустико-колірні асоціації.

Horina Zhanna. Sound-color synesthesia of the commercial advertising texts

The article is devoted to the problems of synesthesia as one of the important phenomenon of human perception. The author emphasized that synesthesia (color hearing) is one of the most controversial, but promising subjects of study that leads to the search for new approaches to interpretation means of effect on audience consciousness. Special attention is paid to different aspects of sound-color synesthesia as an important organizing principle of the commercial advertising texts used by well - known brands. Determined using color features in the creative process of creating national advertising products as well. The research was carried out by attracting methods of free associations, phono semantic analysis that allows us to outline the facts of individual and common in synesthetic reactions.

Key words: advertising text, brand, synesthesia, color hearing, sound-color synesthetic associations.

Співвідношення понять «звуки – смисл» ґрунтується на основі дії фундаментального закону людського сприймання – синестезії. Втім, за тривалий період наукових рефлексій щодо дослідження феномену синестезії як мовної і психофізіологічної універсалії, розширення предметного поля класичної психології завдяки поступовій інтеграції дослідницьких поглядів усталилися й різноманітні психофізіологічні, філософсько-мистецькі, культурологічні і навіть кібернетичні концепції щодо сутності її природи, які взаємоповнюють, а часом спростовують положення одна одної. Зміна наукових парадигм на сучасному етапі філологічних досліджень неминуче призвела до розширення уявлень про феномен синестезії, який стосується мовної свідомості (О. Леонт'єв, О. Лурія, Г. Мартино, Л. Прокоф'єва, Р. Цитович), проявів метафоричного мислення в літературній творчості (І. Арнольд, Н. Арутюнова, В. Гак, Б. Галеев), психолінгвістичних аспектів людського мислення (В. Белянін, І. Горелов, О. Журавльов, В. Левицький, Ч. Осгуд), загальної теорії мови (С. Воронін, Г. Пауль, Р. Якобсон) [Воронин 1990, Галеев 2005]. Попри те, що синестезію сьогодні тлумачать по-різному в мовознавстві, психології, літературознавстві, естетиці, мистецтвознавстві, найчастіше вчені сходяться на спільній думці, що найяскравіше синестезія проявляється саме в «кольоровому слуху», коли певні звуки людської мови викликають синестетичні кольорні асоціації реципієнтів, коли «якості однієї модальності переносяться на іншу, іншого характеру, напр., при кольоровому слуху якості зорової сфери переносяться на слухову» [Серов 2004, с. 12]. Саме на такі фоносемантичні реакції, здебільшого, і розраховані сучасні рекламні тексти. Підживлюючись експериментальними дослідженнями, рекламодавці-маркетологи при створенні акустичної або візуальної реклами враховують ефект від прихованого впливу певного кольору на зміну психологічного стану людини, на корекцію її настрою, на появу потрібних емоцій у потенційного споживача. За висновками фахівців з менеджменту реклами, варто надавати перевагу основним кольорам, а не змішаним, а за силою впливу, з якою кольори привертають увагу, їх можна розташувати в такій послідовності: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий. «Колір набуває особливого значення завдяки своїй здатності впливати на настрої споживачів. Колір оживлює, дратує, спонукає до співпереживання, викликає асоціації з пропонованим образом, сприймається простіше та діє безпосередніше, ніж форма. Враження, навіяні кольором, дуже стійкі, а привабливість кольорового рекламного звернення є значно вищою, ніж чорно-білого. Колір здатен відштовхувати або вселяти відчуття спокою і впевненості, збуджувати та тривожити, з його допомогою можна керувати ставленням споживача до реклами» [Лук'янець 2003, с. 190].

Мета пропонованої розвідки – дослідити синестетичні прояви звуко-колірних асоціацій під час рецепції текстів української акустичної і/або візуальної комерційної реклами.

Методи дослідження: методика вільного асоціативного експерименту, фоносемантичний аналіз (за методикою О. Журавльова [Журавльов 1974]).

Зрозуміло, що комунікативна і маркетингова ефективність комерційної реклами досягається завдяки комплексному використанню невербальних і мовних засобів, зокрема й фоносемантичному наповненню рекламних текстів. Започаткований експеримент мав на меті: а) визначити частотність звуків-кольоративів, уживаних у текстах акустичної і/або візуальної комерційної реклами (оброблено понад 30 назв відомих брендів); б) уточнити акустико-колірні асоціації, пов'язані з тим чи тим голосним або приголосним звуком, й відповідні емоційні реакції (позитивні чи негативні) споживачів товару чи користувачів послуг, яким вони надають перевагу. Методика вільних асоціацій давала можливість інформантам під час презентації дослідницького матеріалу описувати свої індивідуальні реакції сенсорної системи, що виникають на момент зорового сприймання тексту комерційної реклами, без будь-яких втручань з боку експериментатора.

На основному етапі дослідження, після систематизації джерельного ілюстративного матеріалу, було проведено опитування респондентів (загальна кількість 87 осіб). Учасниками експерименту виступили сту-

денти-бакалаври соціально-гуманітарного й філологічного факультетів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (основна група), магістранти Гуманітарного інституту Одеського національного політехнічного університету й магістранти кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (додаткова група). З метою з'ясування частотності схожих реакцій студентської молоді на ту чи ту назву відомого бренду окремим протоколом фіксувався ступінь збігів синестетичних асоціацій у різних респондентів на одну й ту саму назву.

Прокоментуємо результати з проведеного експерименту.

Так, цілком передбачувано виявилася позитивна реакція на неймінг мобільної мережі «Life» (за винятком 12 осіб), стійко асоціюючись із комфортом, теплом та яскравістю в переважній більшості опитуваних й з червоним кольором що, на нашу думку, впливало з тривалого домінування такого колірнього оформлення цієї мережі мобільного зв'язку. Окрім трьох інформантів, в усіх інших серед колірних реакцій на назву «Samsung» в рівній кількості переважали сірий (сріблястий) і чорний кольори у понад 60% осіб ця назва асоціювалася з неприємними сенсорними відчуттями: «твердий», «холодний», «тяжкий», «отруйний», хоча траплялися і більш привабливі реакції «надійний» та «стильний». Найменування відомого бренду «Нокія» викликало негативні емоції лише у 3% інформантів з усієї сукупності проаналізованих реакцій, всі інші учасники експерименту визнали цю назву позитивною, подаючи відповідні синестетичні асоціації: «сильний», «зручний», «міцний» тощо. Колірні асоціації у відповідях розподілилися приблизно порівну між сірим і чорним.

На демонстраційні слайди рекламованої продукції від «Орифлейм» опитувани (переважно дівчата) відгукнулися вкрай позитивно, за винятком 12% інформантів, причому акустико-колірні реакції в кожного були індивідуальними, асоціюючись з усіма кольорами спектру (кілька збігів було зафіксовано лише в білого кольору). Фактично не було однотайності й у визначенні кольору назви косметичних засобів «Камей», адже діапазон відповідей так само охоплював широку палітру кольорів з незначною кількісною перевагою рожевого і червоного. Негативні відчуття або емоції виникли лише у 3% опитуваних, тоді як у визначенні сенсорних реакцій розбіжностей майже не виникало: і студенти молодших курсів, і магістранти подавали у відповідях такі асоціації, як-от: «ніжний», «приємний», «ароматний», «м'який», «легкий», «духмяний».

Неймінг відомої марки кондитерських виробів «Світоч» передбачувано асоціювався в більшості інформантів із солодощами, чимось смачним або подарунковим, святковим. Очевидно, що опитувани пов'язували назву бренду з шоколадом, адже в колірних реакціях перше місце посів коричневий, друге за відсотками (приблизно 34%) місце розділили чорний та червоний кольори, двічі було названо жовтий. Лише 1% респондентів сприйняв цю назву негативно. Майже схожими були асоціації на назву «Бонжур», натомість негативних реакцій зафіксовано на кілька відсотків більше (6%). З колірних асоціацій домінував коричневий з його відтінками і чорний з відчутним переважанням смакових сенсорних характеристик, як : «смачний», «солодкий», «приємний». Очікувано позитивною була реакція на продукцію торговельної марки «Blend-a-med» з домінуванням білого чи блакитного кольору у відповідях опитуваних й з доволі розгалуженими реакціями: «свіжий», «м'ятний», «чистий», «твердий», «круглий», «гладкий». Переважно синього кольору з позитивними емоціями уявлялася респондентам назва торговельної марки «Вінус», хоча певна кількість реакцій була пов'язана або з рожевим кольором (27%), або із зеленим (18%) і тричі у відповідях дали реакцію – жовтий.

Унаслідок експериментальних спостережень і систематизації джерельної бази дослідження було виявлено найбільш уживані в досліджуваних текстах комерційної реклами приголосні звуки ([p], [з], [ц], [с], [ч], [ш], [j], [ф], [x]) й уточнено найчастотніші акустико-колірні асоціативні відповідники, наведені нижче в таблиці:

Звуко-колірні асоціації голосних і приголосних звуків української мови у текстах комерційної реклами

Голосні звуки	Приголосні звуки
[a] – червоний	[p] – коричневий, червоний
[o] – білий	[ш] – чорний
[e] – зелений	[j] – синій (блакитний)
[и] – сірий/бузковий	[з] – зелений
[і] – синій (блакитний)	[ч] – чорний
[у] – червоний/жовтий/зелений	[ц] – жовтий/зелений
	[с] – сірий (сріблястий)/ фіолетовий
	[ф] – фіолетовий
	[x] – сірий

Отже, як було з'ясовано на часі проведення експерименту, кольори так чи інакше психологічно впливають на декодування змісту реклами, викликають у реципієнтів яскраві синестетичні асоціації, а отже, оптимізують комерційні дизайн-проекти. Водночас, на нашу думку, кольорова гама в рекламній продукції брендів стимулює не лише збут їхньої продукції, але й сприяє підтриманню їх іміджу, меморизує оновлені логотипи. Скажімо, у назві мобільної мережі «Life» наявні голосний [a] (червоний) та сонорний [j] (синій) налаштовують потенційного абонента і користувача послугами мобільної мережі на довіру цій компанії й рішучість у виборі щодо користування її послугами. Червоне тло означеного бренду спонукає до привернення уваги й активності майбутніх абонентів, налаштовує на життєрадісність і перемогу. Звертаючись до наданих звуко-колірних асоціацій, пов'язаних із назвою цієї мобільної мережі, спостерігаємо відповідні реакції «яскравий», «веселий», «любов до життя». Навіть зміна основного логотипу мобільного оператора на патріотичний жовто-блакитний перед запуском 3G технологій істотно не вплинула на зміщення акцентів уже відомої колірної гами.

Фоносемантичний аналіз назви «Камей» і слогану цієї торговельної марки [камеј// у'ідкриј својуу при-страст/ впруіај у париж до мулен ружу/] свідчить про поширеність приголосних звуків [j] (синій) та [p] (коричневий/червоний) і голосного [a], увиразнюючи маркетингову ідею налаштування на цілеспрямоване сприйняття рекламованої продукції, довіру цій торговій марці, яка викликає відчуття комфорту. Значне функційне навантаження голосного [a] в текстах реклами «Blend-a-med» (Сяюча усмішка за чотирнадцять днів!, Нездоланні чари «Blend-a-med») так само у свідомості споживачів асоційовано з активністю, з волею до перемоги, фіксацією уваги на рекламованій продукції. Білий колір, який домінував серед синестетичних реакцій на назву, вочевидь, асоціювався зі смисловим наповненням слогану, забезпечуючи відчуття свіжості.

Фоносемантичний аналіз популярних брендів «Samsung» і «Нокія» (обидва стосуються побутової техніки й продажу мобільних телефонів) виявив переваги звука [c] (сірий/сріблястий) у першому випадку, що збіглося із синестетичними реакціями опитуваних, де так само максимально переважав сірий (сріблястий), трохи менше – чорний, але зі стійкими негативними емоціями. Попри звуко-колірну невиразність самої азви «Нокія» і невибагливий слоган [нок'іа// усн'іх починајец':а з нок'іа//] в реакціях опитуваних спостерігалось набагато більше позитивних емоцій і яскравих синестетичних асоціацій. Цікаво, що таке колірне сприймання продукції хай-тек одночасно поєднує і відчуття вишуканості, і суворості.

У назві вітчизняного бренду «Світоч» голосний звук [o] (білий) і виключно позитивні синестетичні асоціації респондентів на продукцію цього виробника повністю збігаються зі слоганами цієї торговельної марки «Світло вдома», «Смачно, як у дитинстві». Посилує таку реакцію і візуальна реклама «Світоч», яка завжди оформлена у вигляді самої назви бренду, оточеної яскравим промінням світла. Відповідно до таблиці звуко-колірних асоціацій саме голосний звук [o] спричиняє асоціації зі світлом, відкритістю, теплом, довірою, а відтак – з радістю і задоволенням. До речі, бренд «Корона» (двічі в назві наявний [o]) надає перевагу червоному кольору, як провідному, у рекламних кампаніях уже протягом десяти років. За цей час у споживачів вироблено чіткий асоціативний ряд: обгортка плитки шоколаду – червона жіноча сукня, колір помади та вишукане класичне жіноче взуття на високих підборах. Відома марка «Coca-Cola» (з домінуванням біло-червоної палітри завдяки голосним [o], [a]) напередодні новорічних свят запускає традиційну рекламну кампанію щодо акційних пропозицій. На топових телеканалах транслують відомий відеоряд, де звучить знайома мелодія «Свято наближається», на площі всі радіють приходу свят і зустрічають червону вантажівку з логотипом «Coca-Cola», прикрашену святковими вогниками і дзвіночками.

Рекламний текст фірми жіночих приладів для гоління «Вінус» – це передовсім цікавий слоган, покликаний привернути увагу, а отже, викликати в жіночій частині споживачів прагнення відчутти себе піднесено [у'інуc// у'ідкриј у соб'і богин'у//]. Цей слоган відверто наполягає на тому, що «богину» в собі відкрити можна лише звернувшись до користування саме бритвами «Вінус». Неприхована піднесеність й урочистість підкріплюються й фоносемантичними засобами завдяки наявним голосним звукам [i] та [o]. Звернувшись до таблиці колірних асоціацій на звуки та ймовірних споживачьких емоцій, з'ясуємо: обидва звуки використовують у тексті для того, щоб налаштувати споживача на довіру й відкритість. Синій [i] також має створювати відчуття спокою й рішучості. Отож, слоган за своєю семантикою спрямований на швидке привернення уваги, звуки, які в ньому наявні (фоносемантичний зміст), «підключаються» про те, щоб текст був дійсно сприйнятий, щоб виникла довіра і до нього, і до товару, який він рекламує.

Звернімося до рекламного тексту ще одного відомого бренду кондитерських виробів – «Бонжур» з рекламним слоганом [бонжур десерт// усе заради ж'іночої ум'іху//]. Текстова частина, як бачимо, апелює в першу чергу до жіночої аудиторії і покликана лестити жінці, заохочує її отримати задоволення і «втіху» від споживання десертів «Бонжур». Яким чином діють на підсвідомість споживача «Бонжур» фоносемантичні особливості тексту? Варто зазначити, що в текстовій частині наявні всі з чотирьох наведених у таблиці основних звуків – [a], [o], [i], [p] і кожен натомість виконує своє смислове навантаження. Перший звук

«несе відповідальність» за привернення уваги споживача та підкреслення лідерства «*Бонжур*» серед інших подібних торговельних марок, як такий, що символізму волю до перемоги та рішучість; [о] налаштовує на довіру і світлий настрій, з яким сприйматиметься текст і все те, що він публічно транслює; третій звук знімає всі сумніви (наприклад, можливий сумнів з приводу шкідливого впливу солодоців на жіночу фігуру) щодо ймовірного негативу від уживання цього продукту. І, зрештою, коричневий колір приголосного звука [p] має на меті надати цьому текстові відтінку якості, власної гідності, практичності, що певним чином асоціюється з вишуканими солодоцями, зокрема із шоколадом. Окрім того, коричневий колір – це традиції, щось непорушне і справжнє згідно із наданими в експериментальній частині дослідження синестетичними асоціаціями. Тому дійти споживацького висновку неважко: цей рекламний текст спрямований на те, щоб рекламована торговельна марка була готова до рішучої та активної конкуренції, робила рекламований продукт якомога привабливішим для потенційних споживачів.

Найменування торговельної марки «*Оріфлейм*» щодо дослідження безпосередніх звуко-колірних реакцій респондентів й аналізу звуків цього слова розпочнемо з голосного звука [о], який у нашому експерименті належить до основних. З'ясовано, що цей голосний має типову синестетичну асоціацію з білим кольором. Звернувшись до результатів анкетування, зазначимо, що назва «*Оріфлейм*» якраз і асоціювалася в респондентів у переважній більшості випадків саме з білим кольором. Це, на наш погляд, означає, що означений звук не випадково подано першим у назві, адже він покликаний виконати маніпулятивну функцію впливу на свідомість споживача, викликати відчуття чистоти, довіри і радості, а отже, й бажання віддати перевагу саме цій торговельній марці.

Сумуючи викладене, відзначимо, що найвиразнішим проявом візуалізації дискурсу комерційної реклами відомих брендів надалі залишається фоносемантичне наповнення самого тексту, яке здатне на неусвідомленому рівні впливати на хід смислового сприймання повідомлюваного. Синестезія як один із найяскравіших принципів організації досліджуваних текстів полягає у спланованому збільшенні частотності вживання в рекламному повідомленні, назві бренду, логотипі або слогані певних голосних/приголосних звуків як таких, що підсвідомо сприймаються адресатом реклами як приємні, «комфортні», позитивні, асоціюються з тим чи тим кольором, який, у свою чергу, викликає низку «вигідних» для рекламодавця синестетичних асоціацій. Наукова деталізація акустико-синестетичних реакцій опитуваних й фоносемантична експертиза досліджуваних текстів дозволяють стверджувати, що значна кількість синестетичних асоціацій є непоодинокими й адресати реклами не усвідомлюють, як переносять емоції та асоціації, що виникають внаслідок впливу кольору, на товар або послугу, що рекламуються. За шкалою поширеності кольору в оформленні того чи того продукту рекламування або послуги, а, відповідно, й у синестетичних реакціях опитуваних, стабільно перші місця утримують такі кольори, як «*білий*», «*синій*» (*блакитний*) і «*червоний*». Звуко-колірні асоціації на певні назви торговельних марок із провідним білим кольором підсвідомо налаштовують споживача на відкритість і довіру до рекламованого товару, адже все, що асоційоване з білим кольором, є для нього привабливим і світлим, святковим й урочистим; асоціації із синім (або блакитним) кольором характеризується виникненням у того, хто сприймає цю рекламу, відчуттям спокою, налаштовує на рішучість і довіру; синій колір – колір концентрації, відчуття свіжості і прохолоди, часом мрійливості, а в акціях мобільних операторів – данина моді. І, нарешті, червоний колір налаштовує на рішучість, викликає стійкі позитивні відчуття радості, святковості, бадьорості й запалу, сексуальної енергії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин, С. (2007). Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. Ленинград, 200 с.
2. Галеев, Б. (2005). Историко-теоретический анализ концепций синестезии в мировой психологии [В:] Вестник Российского гуманитарного научного фонда, № 1 (38). С. 159–168.
3. Журавлёв, А. (1974). Фоносемантическое значение. Ленинград, 160 с.
4. Лук'янець, Т. (2003). Рекламний менеджмент, Київ, 440 с.
5. Серов, Н. (2004). Цвет культуры, Санкт-Петербург, 672 с.

Греб Марія Михайлівна
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і славістики,
Бердянський державний педагогічний університет,
(Бердянськ, Запорізька область, Україна)
e-mail: marygreb@i.ua
orcid.org/0000-0003-2874-7985

Грона Наталія Вікторівна
доктор педагогічних наук,
викладач вищої категорії, викладач-методист,
голова циклової комісії викладачів української мови і літератури
Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І. Я. Франка,
(Прилуки, Чернігівська область, Україна)
e-mail: natashagrona@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2578-2865

ПРИКЛАДНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, МЕТОДИ

У статті розкрито основні форми організації освітнього процесу в сучасному педагогічному виші. Доведено, що серед прикладних (які мають практичне значення) у вищій школі функціонують різноманітні форми навчання: практичні, семінарські заняття, лабораторні роботи, самостійна робота студентів під контролем викладача, науково-дослідна робота, виробнича практика та ін.

Доведено, що сучасний освітній процес потребує активних форм навчання. У контексті сучасних вимог випускники педагогічного вишу мають оволодіти ґрунтовними теоретичними знаннями, виробити стійкі вміння і навички, набуті творчих якостей, удосконалити критичне мислення, сформувані ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, здатність до продуктивної комунікації.

Ключові слова: організація освітнього процесу, активні форми навчання, практичне заняття, семінарське заняття, методика навчання української мови, проблемна ситуація, проблемне завдання, кейс-метод.

Hreb Mariia, Hrona Nataliia *The applied forms of the organisation of learning within the institutons of high education: content, structure, methods*

Within the article there are revealed main forms of the organization of the educational process at modern pedagogical high educational institution.

It is proved that among the applied forms of teaching (which have the practical meaning) within the higher school there are various forms of teaching: practical lessons, seminars, laboratory work, independent work of students under the teacher's supervision, scientific-research work, industrial practice (internship), etc.

The goal of the article is in the determination of ways of the effectiveness of the applied forms of the educational process, particularly, seminars and practical lessons during the process of teaching discipline «Methodic of teaching Ukrainian language».

The theoretical-methodical basis of the research is in the classical and modern heritage of the world and national pedagogics and lingua-didactics.

The authors prove that due to the limitation of the classroom hours and due to the increasing hours which are allocated on the students' independent work; there is the necessity to implement (into the educational process) active forms of teaching, which motivate future teachers for the creative work, considering individual abilities, interests and demands. For this reason within the research there are proposed developed lessons on the discipline «The methodic of teaching Ukrainian language»; these lessons include the active methods of teaching during which the education's applicants analyze the problem, reveal the casual relationships, suggest ways of the problem's optimal solution, answer questions and take part in discussions. During the realization of such work it is proposed to use the problematic triad - tasks, questions, situations.

During the learning of the unit «The text», particularly, the topic «The methodic of development of the pupils' coherent speech», the authors have proposed the tasks with the for the work in groups: to read the text, to specify the text's type, goal and structure; to determine the content of the educational exercise for the work with the text.

The particular attention is paid to the problematic education, which, according to the authors, increases the level of the education's science, develops the creative, professional abilities of the education's applicants. Thus, the

goal of the activation of the student's educational activity with the help of the problematic teaching is not limited only by the increasing of the knowledge which was mastered by the students of by the teaching some operations of thinking in the chaotic order. According to the scientists' correct opinion, the main idea is in the teaching system of the mental actions for the solving of the non-standard tasks which can arise in future pedagogical activity. The productivity of the educational-cognitive activity during the problematic education is in the fact the student (during the process of comparison, analysis, synthesis, generalization the factual material) receives the new information, in other words, the student produces new knowledge.

It is proved that modern educational process demands active forms of teaching. In the context of modern requirements the graduates of the high pedagogical institutions have to master fundamental theoretical knowledge, to work out the strong skills, to obtain creative abilities and features, to improve the critical thinking, to form the evaluative attitude to the future professional activity, ability, сформувати ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, ability for productive communication.

Key words: *organization of the educational process, active forms of teaching, practical lesson, methodic of teaching Ukrainian language, problematic situation, case-method.*

Постановка проблеми. На сьогодні суспільство висуває високі вимоги до вчителя, який готовий навчати, розвивати і виховувати громадянина України засобами української мови, уміє швидко й креативно розв'язувати проблеми професійного та особистісного характеру, прагне позитивних змін у житті країни, що зумовлює оптимізацію змістового й технологічного аспектів підготовки майбутнього в закладах вищої освіти.

Сучасні педагогічні дослідження вважають, що способом існування і виявлення змісту освітнього процесу, його організації є форма, яка належить до діяльнісного компонента, це – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку й у визначеному режимі [Греб 2016; Греб 2017; Копусь 2012]. Серед прикладних (які мають практичне значення) у вищій школі функціонують різноманітні форми навчання: практичні, семінарські заняття, лабораторні роботи, самостійна робота студентів під контролем викладача, науково-дослідна робота, виробнича практика та ін.

У зв'язку з необхідністю вирішення проблеми інтенсифікації й індивідуалізації пізнавальної діяльності студентів, підвищення сучасних темпів приросту наукової інформації, яку необхідно встигнути передати студентам у процесі навчання, часова обмеженість аудиторних занять через збільшення годин, що виділяються на самостійну роботу студентів, виникає необхідність упровадження в освітній процес активних форм навчання, що мотивують майбутніх фахівців на творчу роботу з урахуванням індивідуальних здібностей, інтересів і потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз досліджень українських і зарубіжних науковців переконав, що на сьогодні охарактеризовано дидактичні особливості форм, які найчастіше застосовуються для організації освітнього процесу в системі вищої педагогічної освіти (А. Алексюк, М. Євтух, В. Оргинський, О. Пехота, О. Савченко, М. Фіцула та ін.); з'ясовано лінгводидактичний потенціал лекції, семінару, практичного заняття тощо як ефективних форм організації навчання студентів (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, К. Климова, О. Кучерук, І. Нагрибельна, А. Нікітіна, М. Оліяр, О. Семенов та ін.).

Мета статті – визначення шляхів підвищення ефективності прикладних форм освітнього процесу, зокрема, семінарських, практичних занять у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Результати дослідження. Серед основних форм підготовки майбутнього фахівця виділяємо семінарське заняття. Педагоги визначають семінар як вид навчальних занять, спрямований на поглиблення, розширення, деталізацію й закріплення теоретичного матеріалу [Комар 2008; Семенов 2005]. Семінарське заняття багато в чому подібне до бесіди. Проте проблеми теоретичного і практичного характеру обговорюються більш ґрунтовно, усебічно й глибоко. Це колективний науковий пошук визначеної навчальної проблеми і шляхів її ефективного розв'язання. Учасники заняття аналізують проблему, виявляють причинно-наслідкові зв'язки, висувають шляхи її оптимального вирішення, відповідають на запитання й дискутують.

Можна визначити три основні види семінарських занять: семінар, який проводиться з метою поглибленого вивчення окремих питань дисципліни, тематично (змістовно) пов'язаних із навчальною програмою; підсумковий семінар із базових тем, розділів або за змістом навчальної дисципліни в цілому; семінар дослідного типу за окремими частковими науковими проблемами для поглибленого їхнього опрацювання [Біжан 2001, с. 5].

У структурі семінарського заняття виділяємо організаційну частину – ознайомлення з темою та планом заняття, критеріями оцінювання; навчально-дискусійну – диспут на визначену тему за запропонованим планом; виступи студентів; узагальнення з кожного питання; висновки; умотивовану оцінку роботи студентів.

Під час підготовки до семінарського заняття ми виокремлюємо такі елементи: номер і тему заняття; мету і завдання; план; за потреби словник або визначення найбільш важливих термінів, понять тощо; контрольні запитання; порядок проведення семінару; критерії оцінювання роботи студента; рекомендовану літературу та інші джерела інформації щодо теми, яка розглядається. На сьогодні набули поширення такі форми семінарських занять, як «круглий стіл», симпозіум, дебати. Широко використовуємо такі методи: дидактичні, ділові, рольові ігри, кейс-метод, метод ситуаційного моделювання, кооперативне навчання, проблемні завдання, проблемні запитання, проблемні ситуації.

Під час проведення занять з методики навчання української мови імпонує застосування проблемної триади – завдання, запитання, ситуації.

Проблемне запитання – це запитання, на яке в студента немає заздалегідь готової відповіді, цю відповідь студент шукає самостійно. На відміну від звичайного, проблемне запитання не передбачає простого пригадування і відтворення знань [Кудрявцев 1984, с. 25].

Наприклад, під час вивчення теми «Методика опрацювання розділу «Текст»» пропонуємо студентам такі запитання проблемного характеру:

- *Які уявлення про текст мають бути сформовані в учнів початкових класів?*
- *З'ясувати, які конкретні вміння формуються в учнів початкових класів під час побудови зв'язних висловлювань?*
- *Які є в мові засоби зв'язку між частинами тексту? Навіщо знайомити з ними учнів початкових класів?*
- *Чи є текстотворча діяльність одним зі способів розвитку творчих здібностей учнів?*
- *У чому полягає пріоритет формування умінь текстотворення молодших школярів у системі сучасної початкової освіти?*

Проблемне завдання дає вказівки, які пропонуються студентам для їхньої самостійної пошуково-пізнавальної діяльності. Вони спрямовані на отримання необхідного результату. Проблемні завдання виконуються у формах пошуку, творчості, винахідництва, експерименту, моделювання та інших формах [Кудрявцев 1984, с. 27.]. Наприклад, під час вивчення теми «Методика розвитку зв'язного мовлення учнів 1–4 класів» пропонуємо завдання для роботи в групах: прочитати текст, указати тип тексту, мету, структуру; визначити зміст навчальної вправи для роботи над текстом з учнями 3 класу:

Птахи приносять користь і радість. Влітку і восени вони самі собі знаходять їжу. Та взимку все вкрито снігом, оповите морозом. Тому зимою їм холодно й голодно. Допоможи їм прожити до весни. Побудуй годівнички, розвішай їх на деревах.

Щоранку принось птахам їжу.

Дай їм вівса, проса, пшона, горішків. Птахи будуть вдячні тобі за турботу про них (З журналу).

Проблемна ситуація – це стан розумового утруднення студентів, який викликаний недостатністю раніше засвоєних ними знань і способів діяльності для вирішення пізнавального завдання чи навчальної проблеми. Проблемна ситуація спеціально створюється викладачем за допомогою певних прийомів, методів і засобів [Кудрявцев 1984, с. 29].

Наприклад, під час засвоєння методики роботи над створенням текстів різних типів учнями молодшого шкільного віку ми пропонуємо студентам такі проблемні ситуації:

- *Як ви думаєте, чому під час навчання створювати тексти-описи важливо ділити їх на тематичні групи: 1) портретний опис людини (зовнішність, характер); 2) опис тварини, рослини; 3) опис неживого предмета; 4) опис інтер'єру; 5) опис явищ природи; 6) пейзажний опис? З яких тематичних груп варто починати навчання, а до яких приступити пізніше? Чому?*
- *Чи бачите ви необхідність пов'язувати роботу з навчання створенню текстів-описів із вибором стилю і жанру мовлення вже в початковій школі? Чому?*
- *Чи вважаєте ви, що підготовчий етап до навчання створенню письмових текстів-міркувань можливо розпочати вже в першому класі? Аргументуйте свою відповідь.*
- *У чому ви бачите різницю між міркуваннями-поясненнями та міркуваннями-доказами? Чи вважаєте ви доцільним знайомити молодших школярів з таким поділом текстів-міркувань?*
- *Схарактеризуйте етапи мовленнєвої діяльності, її види. Чому текстові вміння як види спеціальних умінь, пов'язаних із умінями сприймати, відтворювати й створювати самостійно усні та письмові висловлювання, потрібні для успішної життєдіяльності людини.*
- *Чи обов'язково складати плану майбутнього тексту твору? Як організується така робота в класі?*
- *Як ви думаєте, чому під час навчання створювати тексти-описи важливо ділити їх на тематичні групи: 1) портретний опис людини (зовнішність, характер); 2) опис тварини, рослини; 3) опис неживого предмета; 4) опис інтер'єру; 5) опис явищ природи; 6) пейзажний опис? Із яких тематичних груп слід розпочинати навчання, а до яких приступити пізніше? Обґрунтуйте свою відповідь із методичної позиції.*

Отже, проблемне навчання підвищує рівень науковості освіти, розвиває творчі, професійні здібності студентів. Тобто мета активізації навчальної діяльності студентів шляхом проблемного навчання не вичерпується тим, щоб лише підняти рівень засвоєних студентами понять чи навчити окремих мисленнєвих операцій у стихійному порядку, головне – навчити системі розумових дій для вирішення нестандартних завдань, які можуть виникати в майбутній професійній діяльності. Продуктивність навчально-пізнавальної діяльності під час проблемного навчання, на наш погляд, полягає в тому, що студент, аналізуючи, порівнюючи, синтезуючи, узагальнюючи фактичний матеріал, сам одержує з нього нову інформацію, тобто продукує нові знання.

Ефективним методом залучення до активної роботи на семінарському занятті слугує кейс-метод – конкретні навчальні ситуації (ситуаційні вправи), які спеціально розроблені на основі фактичного матеріалу з метою подальшого їхнього аналізу та розв'язання на занятті [Комар 2008; Греб 2017; Грона 2013].

Пропонуємо кейс «Ознаки тексту», який проводився на семінарському занятті у рамках модуля «Методика розвитку мовлення».

Кейс-ситуація 1.

У початкових класах предметом спостережень і лінгвістичного аналізу є невеликі зв'язні тексти або їх частини, що становлять закінчене висловлювання і можуть бути зразком для учнівського мовлення. Вони мають характеризуватися чіткістю будови, єдністю теми або підтеми (по відношенню до більшого тексту, частиною якого вони є). Це розповіді з елементами опису чи роздуму, нескладні описи (зовнішності людини, тварини, природи, трудової діяльності тощо).

Звертаємо увагу на основні ознаки текстів. До них належать:

1. *Цілісність, або когерентність (від лат. *cohaerentia* – зв'язок, зчеплення), розуміється як єдність змістової, комунікативної, стркурної і формально-граматичної цілісності. Цілісність тексту підтримується текстовими категоріями: континуумом (від лат. *continuitas* – безперервне, суцільне) та колізією (лат. *collisio*, від *collido* – стикаюся). Континуум тексту розглядається як послідовність подій, процесів, фактів, явищ та ідей, які розгортаються у просторі й часі тексту. Колізія означає зіткнення протилежних сил, їх інтересів і прагнень.*

2. *Зв'язність, або когезія (від лат. *cohaesus* – «зчеплений»), яка забезпечується єдністю горизонтального і вертикального контекстів. Образна зв'язність тексту забезпечується системою образів (позитивних, негативних, головних, другорядних, периферійних) та наскрізними образами-символами. Основними мовними засобами образної зв'язності є тропи і фігури.*

3. *Членованість тексту. Властивість тексту бути комунікативно членованою одиницею свідчить про гармонійність його природи. Абзацне членування текстів, рубрикація, шрифтове виділення ключових слів – усе це робить прозорою логічну схему тексту.*

4. *Лінійність тексту ніби організовує дискретні мовні одиниці у послідовність мовного викладу і спрямовує континуум у певному напрямку.*

5. *Інформаційність тексту. Це ступінь його змістовної новизни для читача, яка укладена в темі й авторській концепції, системі авторських оцінок предмета думки.*

6. *Завершеність тексту. Ця ознака притаманна лише конкретним текстам з визначеними межами.*

У рамках вивчення уявлень про текст у початковій школі пропонується такий набір ознак:

1. *Текст складається з речень.*

2. *Речення в тексті пов'язані за змістом.*

3. *У тексті є заголовок. За заголовком тексту можна визначити, про що в ньому буде говоритися.*

Який набір ознак ми можемо виділити в рамках вивчення уявлень про текст у початковій школі?

Кейс-ситуація 2. Із запропонованих вправ виберіть ті, які будуть ефективними для засвоєння основних текстових ознак учнями 3–4 класів: вправи на зіставлення: а) трьох заголовків із трьома типами текстів, у яких є спільний предмет висловлювання, б) вибір із трьох однотематичних заголовків того, що найбільше підходить до запропонованого тексту певного типу; самостійний добір заголовка до текстів різних типів з орієнтацією на запитання. Наприклад, якщо до тексту-опису ставимо запитання *яка?* (киця), то назвати його можна «Наша кия – красуня»; вправи на передбачення змісту, з'ясування типу тексту за заголовком; відновлення деформованого тексту (розташувати речення в такій послідовності, щоб вийшов текст); порівняння двох текстів, в одному з яких речення сполучаються за допомогою абсолютного повтору, а в другому – різними словами, що називають той самий предмет; заміна невиправданого повтору (іншими близькими за змістом словами); установлення пропущеного засобу зв'язку (можна скористатися словами для довідок чи поданими в дужках запитаннями); вибір з тексту синонімів і групування їх у синонімічні ряди; розташування синонімів за зростанням чи зменшенням міри якості; добір синонімів до запропонованого слова; вибір одного із поданих синонімів; групування слів-назв предметів за певною ознакою (Вибери назви птахів, риб.);

розподіл слів-назв предметів на дві чи три групи (Назви спочатку назви свійських тварин, а потім диких); називання предметів за певною ознакою (Білий, солодкий – що це?); віднесення назви предмета до того чи іншого роду (Шафа – це що? Лисиця – це хто?); вилучення зайвого слова з певної родової групи (Визнач, яке слово зайве в даній групі: чайник, кастрюля, плита, миска); визначення назви предмета (Склянка – це посуд.); продовження ряду видових понять (Які ще квіти ти знаєш?); узагальнення на основі протиставлення чи вилучення (Черевики – взуття, а пальто? Ластівка не риба. Кішка і курка – птахи?).

Таким чином, кейс або ситуаційна вправа – це опис конкретної ситуації, яку ми застосували як педагогічний інструмент, що допомагає студентам глибше зрозуміти тему, уявити процес; отримати ґрунт для перевірки теорії, дослідження ідей, виявлення закономірностей, взаємозв'язків, формулювання гіпотез; пробудити інтерес, зацікавити, активізувати мислення та дискусію; отримати додаткову інформацію, поглибити знання; переконатися в істинності дії; застосувати аналітичне та стратегічне мислення, сформувати вміння вирішувати проблеми і доходити висновків; розвинути комунікаційні навички; поєднати теоретичні знання з реаліями життя, перетворити абстрактні знання в цінності та вміння студента.

Отже, під час семінару студенти обговорюють основні положення лекції, творчі роботи. Розвивальні можливості семінару широкі, бо студенти поставлені перед необхідністю не просто самостійно викласти опрацьований матеріал, а й правильно подати його в тій чи тій навчальній ситуації, що у свою чергу формує цілісне світосприймання студентів, підвищує в них інтерес до навчальної дисципліни, спонукає до опрацювання наукової літератури, збагачує словниковий запас.

Семінар набуває творчого характеру за умови застосування матеріалів Інтернетних джерел, лексикографічних та монографічних видань, статей, наукової літератури, газет, радіо- й телепередач задля ґрунтовного опрацювання проблеми.

Аналіз спеціальної літератури дав можливість з'ясувати, що до провідних функцій семінару належать мотиваційна, організаційно-орієнтаційна, розвивальна, узагальнювально-систематизувальна, функція контролю.

Мотиваційна функція полягає в стимулюванні пізнавальних потреб студентів, створенні стійкої мотивації до вивчення предмета. Необхідно, щоб студенти усвідомили, що вивчення методики навчання української мови дасть можливість їм застосувати здобуті знання в процесі успішної комунікації, задля кваліфікованого навчання предмета, а також для діагностики й усунення мовленнєвих девіацій учнів, що є надзвичайно важливим для вчителя початкових класів.

Організаційно-орієнтаційна функція реалізується переважно через рекомендації викладача щодо підготовки до семінару: добір джерел, укладання бібліографічного покажчика, вибір способів опрацювання літератури тощо.

Розвивальна функція реалізується шляхом розвитку в студентів мовлення, критичного мислення, риторичних умінь обґрунтовувати власні погляди, переконувати тощо.

Узагальнювально-систематизувальна функція полягає в узагальненні, систематизації й закріпленні знань студентів, формуванні стійких умінь здобувати їх з довідкових джерел, наукової літератури, Функція контролю за якістю самостійної роботи студентів, глибиною, гнучкістю їхніх знань дає можливість викладачу об'єктивно оцінити студентів. Важливою умовою результативності семінару є атмосфера співробітництва, співтворчості викладача і студентів.

Особливе значення в процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів займають практичні заняття, які реалізують індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування.

Практичні заняття (грец. *prakticos* – діяльний) – форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань [Жопусь 2012, с. 126]. У структурі практичного заняття домінувальною є самостійна робота студентів.

На практичних заняттях можуть застосовуватися різні форми організаційної роботи: групова, фронтальна, бригадна, індивідуальна форма. До кожного практичного заняття ми створюємо інструктивну карту для студентів, що є обов'язковим документом і забезпечує послідовність дій для досягнення мети заняття та конкретизує підготовку майбутніх фахівців до заняття. Основними методами практичного заняття є: самостійна робота, інструктаж, вправи, дослідження, квазізавдання («несправжні», які створює студент на рівні учня початкової школи) та ін.

У структурі практичного заняття виділяємо: мету роботи, очікувані результати, форму проведення. Під час підготовки ми орієнтуємося на методики, які активізують виконавчий етап пізнавальної діяльності студентів. У структурі практичного заняття виділяємо: номер і тему заняття, подаємо теоретичні відомості щодо ключових питань індивідуального завдання з викладом основних положень на прикладах і методичних задачах; потрібні технічні засоби, наочність, довідковий матеріал тощо; зразок виконання типового за-

вдання; аналіз одержаних результатів і можливих варіантів завдання та шляхів їхнього розв'язання; завдання для самостійної роботи; критерії оцінювання роботи студента; контрольні запитання; додатки за потреби (довідковий матеріал, перелік завдань для самостійної роботи тощо); список рекомендованої літератури та інші джерела інформації щодо теми, яка вивчається.

Наприклад, практичне заняття на тему «Навчання міркування на основі функціонального підходу як засіб розвитку мовлення учнів молодших класів» мало за мету залучення студентів до розроблення й презентації власної програми роботи вчителя з підвищення лінгвометодичної підготовки до такої роботи в початковій школі, оскільки створювати тексти-міркування молодшим школярам дуже складно. Рольова інструментація майбутньої педагогічної діяльності з формування текстотворчих умінь у молодших школярів здійснювалася за схемою: мовна дія (інформативний аспект) → предметна дія (формування вмінь) → професійна дія (створення моделей уроку).

За допомогою методу *essay* (написання студентами педагогічного есе) виявлено цікаві думки щодо роботи над формуванням текстотворчих умінь у сучасній початковій школі. Есе – це письмовий твір, що має вільний характер та містить індивідуальний погляд на тему/проблему із аргументацією власної точки зору. Тому в такий спосіб студенти виражають свою суб'єктивну думку на визначене актуальне питання.

Світлана О.: «Як майбутній учитель, я спрямовуватиму свою діяльність на уроках української мови на збагачення лексичного запасу молодшого школяра. Його «бідне» мовлення відбивається в письмових творах».

Галина С.: «Сучасні учні надто прагматичні, надають перевагу матеріальним цінностям, не звертають увагу на культуру письмового спілкування, особливо в соціальних мережах. Перебуваючи на практиці в школі, я зрозуміла, що працювати з такими дітьми буде досить нелегко, важко переконувати їх, що гарне і правильне мовлення характеризує виховану людину».

На семінарському занятті «Розвиток мовленнєвої культури молодших школярів» майбутні педагоги активно включаються в дискусію на тему «Чому рівень культури писемного мовлення школярів знижується?» Наведемо окремі аргументи.

Наталія Ч.: «Сучасні школярі мало читають. Спілкування в соціальних мережах не вимагає ґрунтовних умінь правильно і грамотно писати, структурувати текст».

Оксана Б.: «Учителі інколи припускаються помилок в усному мовленні, а молодші школярі «калькулюють» це в письмових текстах».

В'ячеслав Ч.: «У зв'язку з демократизацією мовної культури модно застосовувати кримінальне «вульгарне» мовлення, щоб не здаватися «білою вороною».

У структурі програми з методики навчання української мови домінує самостійна робота студентів, обсяг якої значно збільшився на сучасному етапі навчання. Дослідники, що займаються цією проблемою у вищій школі (С. Архангельський, М. Гарунов, І. Ільєсов, В. Ляудис, О. Молибог, Р. Низамов, Н. Нікандров, П. Підкасистий та ін.), укладають у термін «самостійна робота» різний зміст.

Для нашого дослідження продуктивною є думка О. Семенов, що поняття «самостійна робота» слід розглядати як багатоаспектну діяльність, яка містить елементи творчого сприйняття й осмислення навчального матеріалу в ході лекції, підготовки до занять, іспитів, заліків, виконання курсових і дипломних робіт і т. ін. [Семенов 2005].

Пропонуємо орієнтовні завдання для самостійної роботи до практичного заняття «Методика вивчення розділу «Текст»:

- Створити «мовленнєвий портрет» сучасного учня початкових класів.
- Розробити проєкт «Як «в'яжуть» текст?»
- Дібрати різні форми роботи з текстом для формування текстотворчих умінь молодших школярів.
- Дібрати вправи для формування й закріплення вмінь (на основі текстів В. О. Сухомлинського):
  - визначати тему тексту;
  - основну думку тексту;
  - добирати заголовок до тексту;
  - уміння відновлювати деформований текст;
  - уміння складати план тексту.
- Створити полікодовий текст (віртуальний фільм) на матеріалі жартівливих віршів Г. Бойка.
- Укласти збірку текстів-розповідей за матеріалами творів В. Нестайка. Продумати систему запитань з метою використання їх на уроках української мови.
  - Ділова гра «Тропи». Продемонструвати фрагмент уроку для учнів 4 класу, де знайомимо з тропами (метафора, порівняння, уособлення – без уживання термінів).
  - Дібрати доступні для засвоєння молодшими школярами етикетні формули звертання, вітання, прощання, прохання, згоди, відмови, вибачення.

• *Які є в мові засоби зв'язку між частинами тексту? Навіщо знайомити з ними учнів початкових класів? Дібрати самостійно текст пізнавального змісту, визначити в ньому засоби зв'язку між реченнями.*

Ознайомтеся з типологією мовленнєвих ситуацій у працях М. Соловейчик. Визначити, із якою навчальною метою використовується той чи інший тип мовленнєвої ситуації. Навести приклади конкретних мовленнєвих ситуацій.

Типи мовленнєвих ситуацій

1. Розраховані на появу потреби поділитися зі співрозмовником своїми спостереженнями, враженнями, роздумами.

2. Пов'язані з необхідністю донести до когось знання, навчити, пояснити.

3. Які забезпечують елементарний науковий пошук.

4. Пов'язані з необхідністю повідомлення.

5. Ситуації, що народжують бажання передати своє сприйняття світу.

• *Практична робота в малих групах. Студентам пропонується оцінити твори, написані учнями початкової школи.*

• *Розробити тематику есе для учнів 3-4 класів. Написати квазіесе.*

• *Створити квазіпортфоліо учня 4 класу «Життя української мови в тексті».*

Отже, проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі – наборі завдань різної складності для розв'язання їх студентами на занятті з метою виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями. Основна мета практичного заняття – формування вмінь та навичок практичного застосування знань через виконання студентами завдань та вправ. Види вмінь, що набувають студенти: предметно-практичні – дії щодо переміщення об'єкта у просторі, зміни їх форм тощо; знаково-практичні – виконання операцій зі знаками та знаковими системами; знаково-розумові – розумове виконання операцій зі знаками та знаковими системами

Отже, прикладні форми організації навчання у закладах вищої освіти сприяють оволодінню фундаментальними знаннями, активізації пізнавальної діяльності студентів, формуванню самостійності суджень, умінню відстоювати власні думки, аргументувати їх на основі наукових фактів, допомагають розвивати логічне мислення, формувати переконання, оволодіти культурою толерантності, активно впливати на соціальне становлення особистості. Тому ефективність таких форм організації не викликає сумнівів.

Підготовка до семінарських і практичних занять стимулює регулярне вивчення студентами першоджерел та іншої літератури, а також уважне ставлення до лекційного курсу; закріплює знання, набуті студентами під час прослуховування лекції і самостійної роботи над літературою; розширюють коло знань завдяки виступам товаришів і викладача на занятті; дають можливість студентам перевірити правильність раніше здобутих знань, вичленувати в них найбільш важливе, істотне; прищеплює вміння самостійно мислити, висловлювати думки; привчає студентів вільно оперувати термінологією, основними поняттями й категоріями; надає можливість викладачеві систематично контролювати рівень самостійної роботи студентів над першоджерелами (конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми, для конспектування пропонуємо статті із фахових журналів, розділи монографій або підручників, іншим навчальним матеріалом), ступінь їхньої уважності на лекціях; слугує засобом контролю викладача не тільки за роботою студентів, але й за своєю власною як лектора і керівника заняття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сучасний освітній процес потребує активних форм навчання. У контексті сучасних вимог випускники педагогічного вишу мають оволодіти ґрунтовними теоретичними знаннями, виробити стійкі вміння і навички, набуті творчих якостей, удосконалити критичне мислення, сформувати ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, здатність до продуктивної комунікації. Таке усвідомлення породжує значну кількість практичних кроків щодо втілення нових підходів до оптимізації різних форм освітнього процесу, що становлять значний дослідницький інтерес, вартий подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ, 376 с.
2. Греб М. М. (2016). *Використання дидактичного потенціалу проблемного підходу в процесі вивчення лексикології української мови у вищій школі*. С. 21–26.
3. Греб М. М. (2017). *Деякі аспекти формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів*. Бердянськ, С. 124–130.
4. Грона Н. В. (2013). *Організація самостійної роботи студентів у курсі викладання методики української мови*. Київ, С. 220–223.
5. Грона Н. В. *Підготовка студентів педагогічних коледжів до формування у молодших школярів текстотворчих умінь: монографія*. Ніжин, 592 с.

6. Комар О. А. *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій. Теоретико-методичні аспекти: монографія*. Умань, 332 с.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 112 с.
8. Марія Пентилюк, Олена Горошкіна. (2006). *Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови*. Київ, С. 15–20.
9. Копусь О. А. (2012). *Теоретичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів у вищому навчальному закладі: монографія*. Одеса, 429 с.
10. Кочан І. М. (2005). *Словник-довідник із методики викладання української мови*. Львів, 306 с.
11. Кудрявцев Т. В. (1984). *Про проблемне навчання*. Москва, 384 с.
12. Кучерук О. А. (2011). *Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія*. Житомир, 420 с.
13. Кучерук О. А. (2013). *Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики*. Київ, С. 20–24.
14. *Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник / ред. В. І. Лозової*. Харків, 2006, 496 с.
15. *Організація навчально-виховного процесу, методичної і наукової роботи у вищій військовій школі: підручн. / І. В. Біжан та ін.* Харків, 2001, 410 с.
16. Отич О. (2011). *Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва: монографія*. Чернівці, 248 с.
17. Семенов О. М. (2005). *Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія*. Суми, 404 с.

УДК: 811.161.2'282

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-41-44

Галина Гримашевич
кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
української мови Житомирського державного університету
імені Івана Франка (Житомир, Україна)
e-mail: h_hrymashevych@ukr.net
ORCID: 0000-0003-3225-0031

ДІАЛЕКТНІ ТЕКСТИ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБЕРЕЖЕННЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

У статті на матеріалі опублікованих діалектних текстів із середньополіських говірок та зібраних автором зразків говіркового мовлення проаналізовано діалектні морфологічні особливості зазначеного ареалу в мовленні представників старшого покоління, виявлено частоту, регулярність та особливості функціонування досліджуваних мовних явищ. Насамперед відзначено збереження діалектних, здебільшого архаїчних, рис у царині іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова, рідше – прислівника та службових частин мови.

Ключові слова: діалектний текст, діалектні риси, морфологічні особливості, середньополіські говірки.

Hrymashevych Halyna. Dialectal Texts of Seredniopolisky Hovirky as a Source of Preservation of Morphological Peculiarities.

In the article on the material of published dialect texts in the edition "Polishchuk" (Zhytomyr, 2018; prepared for printing by V. Moisienko and H. Hrymashevych) from the seredniopolisky hovirky and the collected speech patterns, the dialectal morphological features of the specified area through the whole linguistic outlook and polishchuks' culture of the XX - beginning of XXI centuries have been cut. These peculiarities are engraved in the speech, that is the purpose of the proposed scientific work, which is based on the above sources of scientific research using a primarily descriptive-analytical method, which has been found in the inventory, classification, systematization of the studied linguistic units of the morphological level and interpretation of linguistic facts. The repertoire of the studied dialect texts and their thematic content have made it possible to trace the state of preservation of the seredniopolisky dialect features in the field of morphology in the speech of the older generation, to identify the frequency, regularity and peculiarities of functioning of the detected linguistic phenomena, which enable precisely collected samples of spontaneous dialect texts. First of all, the preservation of dialectal, mostly archaic features in the system of noun, adjective, pronoun and verb, and more rarely – of the adverb and official parts of the language has been defined. In particular, there are the crucial following dialectic morphological traits for the studied ethno-lingual continuum: the presence of complete non-adjective forms of adjectives, pronouns and numerals, the truncated forms of adjectives in the nominative masculine singular forms, the infinitive forms with -t, the inverse verbs with postfix -sa, a simple form

of Comparative Degree of adverbs with the suffix -ei, the absence of prefix [n] in the combination of prepositions and pronouns, etc. At the same time, in the course of the analysis of morphological features, a number of features have been revealed due to the phonetic features of the seredniopolisky dialects are outlined.

Key words: *dialect text, dialect traits, morphological features, seredniopolisky dialects.*

Текстоцентризм діалектологічних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовив появу низки збірників діалектних текстів, які репрезентують говіркове мовлення різних територій українського етномовного континууму, насамперед говорів південно-західного наріччя (укладачі та упорядники Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська, О. Миголинець, О. Пискач, М. Глушко, Л. Хомчак, Н. Глібчук, О. Мозолюк, Л. Хомчак, Т. Ястремська та ін.), діалектів південно-східного наріччя (Ю. Бідношия, Л. Дика, Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина, А. Таран, К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін.). Водночас і північноукраїнське наріччя стало об'єктом текстології, передовсім завдяки напрацюванням Г. Аркушина, а також інших дослідників. Крім того, відомо багато праць українських діалектологів (Н. Руснак, М. Поістогової, Т. Ястремської, Т. Тищенко, Н. Коваленко, М. Бігусяка, А. Колесникова, М. Делюсто, Г. Мартинової, Л. Рябець та ін.), у яких порушено різноаспектні проблеми діалектного тексту, наголошено на важливості діалектних текстів як основного джерела сучасних діалектологічних досліджень. Як зазначає Н. Глібчук, діалектні тексти – важливе джерело багатоаспектних лінгвістичних, фольклористичних, етнографічних, культурологічних, історичних досліджень, оскільки вони цінні насамперед для мовознавців, бо дають змогу об'єктивно й вичерпно описати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості тощо чи іншого говіркового масиву [Глібчук 2015, с. 60].

Насамперед варто відзначити напрацювання в цій царині П. Гриценка, за словами якого діалектні тексти мають евристичний потенціал, оскільки репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту [Гриценко 2003, с. XV–XVI], адже в них як різновидах мовного простору виявляється реальне співвідношення структурних елементів говірки, їх синтагматичні зв'язки, квантитативні характеристики [Гриценко 1996, с. 9], а набір одиниць саме в тексті, їхні співвідношення, функції, частотність вияву є автентичними, об'єктивно сформованими і природно розгорнутими лінійно [Гриценко 2004, с. 7], тому діалектні тексти як джерело свідчень для вивчення мови в її просторовому вияві є універсальними щодо структурних рівнів мови [Гриценко 2015, с. 115], зокрема й морфологічного. На думку М. Делюсто, саме тексти спонтанного діалектного мовлення, суттєво доповнюючи відповіді на програми-питальники, забезпечують дослідника надійною лінгвальною інформацією, на підставі якої можливе системне вивчення граматики говірки, аналіз специфіки функціонування елементів граматичної структури [Делюсто 2015, с. 137].

Мета нашого дослідження – проаналізувати морфологічні риси середньополіських говірок, зафіксовані в діалектних текстах, опублікованих у виданні «Поліщуки», та в зразках говіркового мовлення, записаних автором у деяких середньополіських говірках Овруцького району Житомирської області¹ від представників старшого покоління.

Насамперед зазначимо, що найґрунтовніше досліджено лексичну систему середньополіського етномовного континууму (праці М. Никончука, В. Куриленка, П. Романюка, В. Мойсієнка та ін.), схарактеризовано граматичні особливості говірок Чорнобильської зони (ГЧЗ 1999, с. 15–108), хоча функціонування морфологічних діалектних рис у сучасних зв'язних текстах із зазначеного ареалу досі не привертало уваги дослідників із використанням передовсім описово-аналітичного методу, який знайшов вияв в інвентаризації, класифікації, систематизації досліджуваних мовних одиниць морфологічного рівня, що й стало об'єктом нашої розвідки.

Опрацювання діалектних текстів у зазначеному виданні та зразків зв'язного мовлення в середньополіських говірках уможливило виокремлення низки морфологічних особливостей, які вирізняють цю територію від інших, характеризуються значною частотою використання, мають регулярний вияв на досліджуваній території, переважно є архаїчними діалектними явищами.

Із-поміж діалектних рис у царині іменника відзначаємо насамперед такі: 1) наявність флексії *-ê* (континуант давнього *Ъ*) у формах місцевого та знахідного відмінків: *ро'б'іли ъ се'л'ê / ъ се'л'ê бу'лі' та'к'і'є п'лотн'ік'і шо ро'б'іли от так* (Поліщуки 2018, с. 25); *џ'а'џ' бат'ко 'м'ене за 'руку / спи'г з то'го 'воза і џ'корч'ê* (Поліщуки 2018, с. 71); *ну йа два дн'ê пара'муч'іласа / п'ра'їда / џ том хл'е'в'ê* (Поліщуки 2018, с. 71); *от йак прии'ла черно'ва із ф'ронта / то йак'а м'н'ê на ду'шê џже до'сада* (Поліщуки 2018, с. 50); 2) наявність флексії *-е* в називному відмінку множини: *от / с'тал'і л'у'деї в'іс'ел'ат' / л'уд'е н'е 'с'іл'но хот'ел'і / а'ле ж була рад'і'їац'і'їа ве'л'іка* (Поліщуки 2018, с. 79); *х'вронту не було / а'л'е 'банди' бу'л'і / бу'л'і бен'деро'їц'і / бу'л'і парт'і'зане / бу'л'і пол'і'цаїї / бу'л'і 'разнийе та'к'і'є* (Поліщуки 2018, с. 102); *у'с'ê*

¹ Б. – с. Білка, Л – с. Листвин, СВ – с. Старі Велідники, Ч. – с. Черевки.

'л'уд'є тог'ди' н'лакал'і (Ч.); 3) наявність флексії -е в іменниках середнього роду: та'ке ї ве'с'єл':е було // та'ка ї ж'ітка була (Поліщуки 2018, с. 102); а м'ін'є за їх т'рудно ўспом'інат' / шо н'лакат' 'хочец':а / шо та'к'е т'рудне ў'рем'іе було пере'ж'іт (Поліщуки 2018, с. 72).

Спостерігаємо активність побутування повних нестягнених форм прикметників, займенників, дієприкметників, які регулярно відтворюються в мовленні поліщуків: ну с'тала то'ди' голо'д'б'юка // то'ди' була вел'м'і 'важка / ў т'ийе 'годи' // о'то ў т'р'іцат т'р'ей'ом го'ду (Поліщуки 2018, с. 71); баз'д'єтност'і та'к'іе ва'л'ік'іе нак'ладал'і (Поліщуки 2018, с. 72); йак'раз йак во'іна 'конч'ілас / от / то заб'рал'і 'наш'іе 'ц'іе / ўже 'наш'іе / 'руск'іе ў 'войенску час'т' (Поліщуки 2018, с. 78); 'т'ийе ста'р'іе ўже бат'к'і / матер'к'і са'дов'ет нас за 'ст'ол (Поліщуки 2018, с. 89); 'через боло'та иш'ли' 'дуже 'доўг'іе мос'т'і / про ко'тор'іе 'мало хто знаў (Поліщуки 2018, с. 100); о шче ми йак хо'дили на 'ц'іе вечор'ниці (Поліщуки 2018, с. 16); йа со'б'і ку'пила / ку'пили ми йа'к'іес' чобот'ки / бо'т'іночки / було ў шо ўзуца (Поліщуки 2018, с. 50); то 'доўго ж'і'л'і ў ку'ре'н'є / ў 'холод'і ў мо'роз / 'голий'іе 'босий'іе / а ко'жух'і бу'л'і // ну во'ни' бу'л'і за'копан'іе (Поліщуки 2018, с. 103); да це так'і 'в'іж'і'ли' / і 'ног'і бу'ли' по'п'ухи'іе / і са'м'іе по'п'ухи'іе (Поліщуки 2018, с. 27) та ін.

Водночас фіксуємо стягнені форми прикметників і займенників у називному відмінку однини чоловічого роду, які М. Никончук називав розмежувальною північно-південною ізоморфією [Никончук 2004, с. 581]: з 'нами жиў 'материн' 'д'єд // в'он буў ста'рен'к'і (Поліщуки 2018, с. 27); лист 'липови'р'вали да пом'пушки та'к'і пик'ли ... а 'голод'дуже буў про'т'іўни (Поліщуки 2018, с. 51); та'к'і сп'раўни' буў теї х'лопец (Ч.); 'вел'м'і вел'ік'і 'голод'буў тог'ди' (СВ).

Крім зазначених вище нестягнених форм займенників, досить часто вживаними в мовленні поліщуків є займенники третьої особи з прийменниками без приставного н: йак їх не'має о'дин м'ес'ац / то мо'їе 'серце випа'дає за 'їїми (Поліщуки 2018, с. 49); но йа т'рошк'і з 'їм погу'л'ала / пошла за йо'го 'замуж (Поліщуки 2018, с. 96); во'на до йо'го н'ікол'і н'є пр'іход'іла са'ма (Л.); відзначаємо функціонування займенників теї і сеї: в'он з'рошеї полу'чаў ба'гато йак / йак теї / йак інва'л'ід во'ни (Поліщуки 2018, с. 49); шоб н'є теї м'іт'ро / заст'р'єл'і'л'і б'іо'го там / у'б'і'л'і н'і ў ч'ом н'є в'іно'ватого совер'шен:о (Поліщуки 2018, с. 741); хто л'уб'іт труд / теї доро'ж'іт і дер'жавойу / 'теї і до'вол'ниї дер'жавойу / от // теї со'б'є за'роб'іт (Поліщуки 2018, с. 75); а йак во'но 'буде / до с'іп'п'ор не з'найу (Поліщуки 2018, с. 53); н'іх'то н'є з'найе / кол'і с'єї д'єн' нас'тан'є (Б.).

Зафіксовані варіанти числівникових форм зумовлені здебільшого фонетичними рисами середньополіських говірок, які на матеріалі досліджуваних текстів проаналізовано в статті [Гримашевич 2019]: ну о'так йа жи'ла чо'тирнацет' год у свек'рухи (Поліщуки 2018, с. 50); ме'н'і ўже 'вос'імдес'ат год без 'йед'ного (Поліщуки 2018, с. 51); 'дес'єт' год ро'б'іла на х'верм'і / так са'ма се'бе ўже с'тала т'рох'і од'єват (Поліщуки 2018, с. 71); ко'л'іс' йа 'конч'іла ш'колу ш'т'іри к'ласи'і пошла ро'б'іт / бо н'є було ў ч'ом хо'д'іт (Поліщуки 2018, с. 72); йак йа пошла на 'пенс'ію / да полу'ч'іла 'вос'єм руб'л'єў (Поліщуки 2018, с. 77); йа ро'б'іла 'десет' год ланко'войу (Поліщуки 2018, с. 95).

Фіксуємо низку морфологічних діалектних рис у різних формах дієслова, зокрема наявність інфінітива на -т: б'рал'і уч'астк'і ва'л'ік'іе кар'топл'у ко'пат (Поліщуки 2018, с. 71); і хо'д'іт н'ікуди' не т'реба було / б'л'ізко во'ни' ж'і'л'і од нас (Ч.); ствердіння с у постфіксі -ся (а по'т'ом хаї 'топ'іц':а ў печ'є / а хл'єб'ўже ў 'д'єз'ц'і пудни'майец':а / пудни'майец':а йак на д'рож:ах / т'єсто пудни'майец':а (Поліщуки 2018, с. 25); йак стаў теї с'тароста з 'бат'ком сва'р'іц':а / ру'гац':а / н'раўда / шо це йа не по'їєхала (Поліщуки 2018, с. 71); хо'д'і'л'і 'мокр'іе // м'і н'р'ійдомо / о'гон' ўс'у н'оч'кладомо 'тамака і з'р'єємоса (Поліщуки 2018, с. 70)) та т в особових формах дієслова (н'і'реї теї та'к'і / ло'пати' траш'чат / ломл'ац':а (Поліщуки 2018, с. 71–72); роз'казуйут так ста'р'іе л'уде / роз'казували / шо йак ў'їєд'ма шо л'уд'ам 'робит' і ўми'райе / то зри'вайут пото'лок (Поліщуки 2018, с. 29)), усічених форм дієслова ('думал'і / шо 'добре / н'лачом / до'дому 'хочом ... 'кажут' / шо ц'є там 'наша 'дома / д'є 'сонце с'ход'іт' / до поп'лачом (Поліщуки 2018, с. 79)), відсутність чергування приголосних у формі першої особи однини теперішнього часу (се'д'у ў 'хат'і йак хтос' пр'іне'се шос' да даст'моло'ка (Поліщуки 2018, с. 102); ну ше ї по 'їагоди'хо'д'у / на ба'зар во'з'у (Поліщуки 2018, с. 102)).

У системі прислівника з огляду на його незмінність і безкатегорійність виявляємо передовсім усічені форми деяких адвербіативів (і 'заре'с'єлі'ў ма'ш'інку і по'їєхали' (Поліщуки 2018, с. 54); а 'заре ж'із' ха'роша / ну б'дл'ш та'кого 'вел'м'і 'важко ўспом'інат' / 'важко гово'р'іт за та'ку ж'із' / йа'ка була і йа'ка 'заре / 'заре ж'із' хароша / (Поліщуки 2018, с. 72)), форми компаратива з архаїчним суфіксом -ей (не'ма чо'го роз'казват / шо було / то пройш'ло ўже / а хто йо'го з'найе / йак 'далей'буде (Поліщуки 2018, с. 76)), низку фонетико-словотвірних варіантів прислівників (воўк'і бу'ли' б'лиз'ко о'с'о за / за / одо за по'с'олок наш // і 'чули' // і ў 'ц'ому роц'і 'були' / йак го'р'єло о'с'о ў нас // (Поліщуки 2018, с. 54); 'заре тре хва'л'іт 'бога і ўс'ім 'д'аковат / і ўч'іт'єл'ам ... шо те'н'єрака 'д'єт'і ум'н'єйш'іе (Поліщуки 2018, с. 72); ў'нала у ту печ'еру / ў р'єў та'к'і гли'бок'і / од'на голо'ва 'в'ідно / н'є 'мона було 'в'ілез'т'і с'тул'ака (Поліщуки 2018, с. 73).

У царині службових слів відзначаємо насамперед побутування єднального сполучника *да*: *то чо'го / го'ниїли' бо'рон' 'боже / а м'і 'часом нам'нем то'го 'ж'іта / да пр'іне'сем до'дому / да ўже й 'баб'і да'мо / а 'баба ўже 'пбїдут да вже 'робет' 'л'уд'ам / да пр'іне'сут си'роватк'і* (Поліщуки 2018, с. 27); *да так м'і ж'і'л'і / бо'йал'іса // 'гор'е було / та'ке 'гор'е було // да при'їєхал'і м'і до'дому* (Поліщуки 2018, с. 93); функціонування прийменника *ізо*: *во'на гово'рила / шо шче 'буде дво'їїх і'зо м'нойу 'женич'ін із 'їїхн'ого / 'йакб'і пр'едпр'і'ят'іа* (Поліщуки 2018, с. 53).

Отже, діалектний текст дає змогу простежити функціонування говіркових морфологічних рис, які відображають загальні тенденції розвитку морфологічної системи діалекту, виявити ступінь їхнього збереження, виокремити визначальні, регулярно повторювані в мовленні представників старшого покоління діалектні форми здебільшого в царині змінюваних частин мови, виявити архаїчні діалектні морфологічні риси, які часто зумовлені фонетичними особливостями середньополіських говірок, що свідчить про взаємозв'язок різних структурних рівнів діалектного мовлення, системне дослідження яких на матеріалі зразків зв'язного мовлення уможливило створення цілісної картини лінгвальних рис певного діалектного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібчук, Н. М. (2015) Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії. Текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 60–74.
2. Гримашевич, Г. І. (2019) Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження фонетичних особливостей. [В:] *Філологічний часопис: науковий журнал*. Випуск 1 (13), с. 12–20.
3. Гриценко, П. Ю. (1996) Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок [У:] *Говірки Чорнобильської зони*. Тексти. Київ, с. 7–19.
4. Гриценко, П. Ю. (2003) Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, с. I–XVI.
5. Гриценко, П. Ю. (2004) Діалектний фонофонд як джерело інформації про українську мову [У:] *Український діалектний фонофонд*. Київ, с. 5–20.
6. Гриценко, П. Ю. (2015) Інформаційний простір діалектного тексту [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії. Текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 100–118.
7. Дельосто, М. С. (2015) Діалектна текстографія як прийом дослідження переселенської говірки [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії. Текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 128–138.
8. Никончук, М. В. (2004) Середньополіський говір [У:] *Українська мова. Енциклопедія* / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 824 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГЧЗ – *Говірки Чорнобильської зони: Системний опис* (1999). П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. Київ, 271 с.

Поліщуки – *Єдність у різноманітності. Поліщуки* (2018). Навчально-методичний посібник. Мойсієнко В. М., Гримашевич Г. І. (упорядн.). Житомир. 144 с.

УДК 81'33

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-44-47

Ганна Диба
аспірантка кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)
e-mail: dyba.anna85@gmail.com

КОНЦЕПТ ПАРТНЁР У ЛІНГВІСТИЧНОМУ МОДЕЛЮВАННІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОГО МАС-МЕДІА ДИСКУРСУ)

У статті розкриваються особливості трирівневої актуалізації концепту ПАРТНЁР в російсько-українських відносинах на матеріалі текстів російських мас-медіа. На системно-мовному рівні ідея партнерства розглядається, виходячи з даних лексикографічних джерел. Завдяки цій інформації стало можливим визначити, чи еквівалентне значення запозиченого слова «партнёр» своєму першоджерелу. Дослідження асоціативно-вербального рівня актуалізації концепту ПАРТНЁР дозволило нам за допомогою асоціативних словників визначити, наскільки повно реалізуються компоненти його значення в російській мовній свідомості. І, нарешті, на текстовому рівні актуалізації концепту досліджувалися конкретні випадки його вживан-

ня в мові. Матеріалом для цього стали дані Національного корпусу російської мови. Крім того, в статті виділено різні види партнерства, характерні для російського мас-медіа дискурсу.

Ключові слова: актуалізація, концепт, мас-медіа дискурс.

Dyba Anna. Concept "PARTNER" in the linguistic modeling of Russian-Ukrainian relations representation (on material of Russian mass-media discourse).

The article describes the features of the three-level actualization of concept PARTNER in Russian-Ukrainian relations on a material of Russian media texts. On a system-language level the idea of partnership is considered, on the basis of data of lexicographical sources. With this information it became possible to determine whether the value is equivalent to the borrowed word "partner" to its source. Research associative-verbal level of actualization of the concept PARTNER enabled us using associative dictionaries to determine to what extent the implemented components of its meaning in the Russian language consciousness. Finally, at the text level concept updating specific cases we investigated its use in speech. The material for this are the data of the National Corps of the Russian language. In addition, the article highlighted various kinds of partnerships, characteristic for the Russian mass-media discourse.

Keywords: actualization, concept, media discourse.

Під актуалізацією розуміється співвіднесення потенційного (віртуального) знака з дійсністю, що полягає в пристосуванні віртуальних елементів мови до вимог даної мовної ситуації за допомогою актуалізаторів – спеціальних мовних засобів.

Між державами встановлюються різні відносини. І в мові ці відносини вербалізуються певним чином. Одним з найбільш актуальних способів, що має деякий сугестивний ефект, є метафоричне моделювання.

Сьогодні, в період особливо напруженої, кризової суспільно-політичної ситуації, коли вкрай важливіми є проблеми налагодження відносин, дослідження в області політичного дискурсу не втратили своєї актуальності і практичної спрямованості, а навпаки, стають все більш затребуваними. Особливо це стосується представленості політичних відносин в мас-медіа дискурсі, який і став об'єктом аналізу в даній роботі.

Мета роботи – виявити особливості мовної об'єктивації російсько-українських відносин в семантичному просторі партнерства на матеріалі текстів російських мас-медіа.

В. І. Карасик пов'язує між собою питання номінативної щільності і культурної цінності: «... цінним для людини є те, що грає істотну роль в його житті і тому отримує **багатостороннє позначення** в мові. Семантична щільність тієї чи іншої тематичної групи слів, деталізація найменування, виділення смислових відтінків є сигналом лінгвістичної цінності позамовного об'єкта <...>. В цьому випадку настає **ототожнення цінності і актуальності явища**» [1].

Г. С. Яроцька виділяє трирівневу модель мовної реалізації концепту:

1) системно-мовний рівень, тобто сукупність засобів апеляції до концепту, запропонованих носію мови як лінгвістичне надбання, зафіксоване в лексикографії, в тому числі і його текстові реалізації в паремічному фонді мови;

2) асоціативно-вербальний рівень, тобто мовне знання та інтуїція, вербальні образи, що зберігаються в свідомості/підсвідомості індивіда, які дозволяють зафіксувати експериментальні методи. Даний рівень свідоміше попереднього в тому сенсі, що індивідуальна свідомість не може зберігати в пам'яті всю сукупність мовних засобів, що апелюють до того чи іншого концепту. Однак він може бути і ширше, оскільки в свідомості конкретного індивіда можуть перебувати нові одиниці-репрезентанти і зв'язки між ними, які ще не отримали фіксації на першому рівні.

3) текстовий рівень, тобто апеляції до концепту в конкретних комунікативних цілях. Якщо попередні рівні відтворюються штучно (перший - при складанні словників і довідників, другий - шляхом лінгвістичного експерименту), то даний рівень є **природним існуванням концепту, що відображає його властивість діалогічної спрямованості**. Але цей рівень є і найменш упорядкованим: у кожному конкретному випадку текстової реалізації ми маємо справу лише з **незначною частиною концепту, яка виявляється необхідною для втілення певної комунікативної потреби**. В рамках третього рівня об'єктивація концепту відбувається в різних дискурсах [6].

Таким чином, актуалізація концепту відбувається на наступних рівнях:

- Системно-мовному (словники)
- Асоціативно-вербальному (асоціативні словники)
- Текстовому (в конкретному тексті)

Розглянемо актуалізацію концепту ПАРТНЕР в російській мові на кожному із зазначених рівнів.

I. Системно-мовний рівень

Згідно з даними лексикографічних джерел ідея партнерства, насамперед, формується між людьми, що займаються спільною діяльністю [4].

«Партнёр» – слово запозичене російською мовою з англійської. А в англійську мову воно, в свою чергу, прийшло з французької мови. «Партнёр», з франц. *partenaire*, англ. *partner* [5].

Проте французьке слово «partenaire» перш за все містить в собі певні компоненти смислу, які в російській мові виявилися другорядними, поступившись місцем компонентам, більш властивим російській мовній свідомості. Таким чином, можна говорити про те, що значення лексеми «партнер» не еквівалентне першоджерелу. Так, у французькій мові «partenaire» – це, перш за все, учасник будь-якої гри, наприклад, спортивної, в карти, на сцені; партнер у танцях; і вже тільки потім – учасник будь-якої спільної діяльності в цілому. У російській мові ситуація протилежна. ПАРТНЁР, -а, м. 1. Участник какой-нибудь совместной деятельности. *Деловой п. Торговый п. Страны-партнеры (государства – участницы какого-н. союза, блока, соглашения). П. по рыбалке.* 2. Участник (игры, танца, выступления) по отношению к другому участнику. *Партнеры согласились на ничью. П. балерины.* І І ж. партнерша, -и (ко 2 знач.; разг.). І І прил. партнерский, -ая, -ое [4]. Тут не можна залишити без уваги такий факт. Якщо у французькій мові першорядне значення передбачає партнерів по грі, і якщо це, скажімо, карткова гра, то обов'язковим компонентом значення є «наявність конкуренції». У значенні слова «партнёр» в російській мові компонент «наявність конкуренції» повністю виключений. І навіть навпаки - лексема «конкурент» є абсолютним антонімом лексемі «партнёр». Головним компонентом значення слова «партнёр» в російській мовній свідомості є ідея *спільності* (рус. *совместности*) і повна відсутність ідеї *суперництва* (рус. *соперничества*) і *конкуренції*.

II. Асоціативно-вербальний рівень

Розглянемо асоціативні реакції на стимул «партнёр» в російській мові: друг – 10; деловой – 5; по сексу – 5; бизнес – 4; по бизнесу – 4; партнерша – 3; по делу – 3; по танцу – 3; секс – 3; сотрудник – 3; танец – 3; в бизнесе – 2; в танце – 2; девушка – 2; мужчина – 2; по работе – 2; половой – 2. [2].

Асоціативні словники надають нам інформацію і про те, які дефініції є провідними в змісті концепту ПАРТНЁР для російської мовної свідомості. Це, по-перше, діловий партнер (реакції *деловой, бизнес, по бизнесу, по делу, сотрудник, в бизнесе, по работе* та ін.), по-друге, партнер по сексу (реакції *по сексу, секс, девушка, мужчина, половой* та ін.), і, по-третє, партнер у танці (реакції *по танцу, в танце, танец* та ін.). Найбільш частотну реакцію *друг*, ймовірно, можна віднести саме до дефініції партнер по сексу. Оскільки в російській лінгвокультурі і *друг*, і *партнер по сексу* можуть відноситись до одного семантичного поля. Однак це припущення потребує окремого дослідження. Показово, що дефініція *партнер по сексу* не відображена в тлумачних словниках російської мови. Є підстави припускати, що дана дефініція для російської мовної свідомості є семантичною калькою з англійської мови - «sexual partner».

З огляду на те, що відносини партнерства формуються, перш за все, між людьми, що займаються спільною діяльністю, можна говорити про те, що метафора «партнер» вибудовується за схемою міжособистісних відносин. Іншими словами, метафора міжособистісних відносин є реалізацією більш загальної метафори персоніфікації.

Зіставивши дефініції тлумачних словників з асоціативними реакціями на стимул «партнёр», ми можемо зробити висновок про те, що всі компоненти значення даної лексеми в російській мовній свідомості не реалізуються.

III. Текстовий рівень.

За даними Національного корпусу російської мови (www.ruscorgo.ru) вперше лексема *партнёр* з'являється в російськомовних текстах приблизно в 1825 році. Частотність її вживання найвищих показників сягає після 2000 року (11,174 на мільйон словоформ). Це ж джерело (www.ruscorgo.ru) вказує на те, що основна сфера функціонування даної лексеми - публіцистичні нехудожні тексти, тобто сфера мас-медіа дискурсу.

Важливо відзначити, що вживання лексем *партнёр, партнёрство, партнёрский* в текстах російських мас-медіа характерно для офіційно-ділового стилю, тобто інституціонального дискурсу. У побутовому дискурсі дану номінацію «замінюють» інші лексеми – *друзья, соседи* та ін.

Національний корпус російської мови надає такі приклади вживання досліджуваних лексем в текстах російських мас-медіа офіційно-ділового стилю.

«После вступления Украины в сентябре 2012 года в зону свободной торговли Россия ожидала, что следующим шагом станет присоединение к Таможенному союзу. Но вместо этого украинское правительство круто развернулось в сторону Брюсселя, что, к тому же, идет вразрез с Договором о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной от 1997 года».

«И добавила: "Нашим украинским партнерам, прежде чем делать заявления, необходимо учесть, что в случае одностороннего пересмотра условий контракта возможно применение санкций"».

«Достигнуты компромиссные решения, которые позволят Украине своевременно оплачивать по новому графику, который был подписан, за природные ресурсы, которые мы получаем. И в то же время удовлетворит потребности всех наших партнеров в части поставщика природного газа, а это «Газпром», и в части транзита в Европу», — сказал Ставицкий».

«Подписание самого амбициозного соглашения, которое только может предложить ЕС стране-партнеру, способствовало бы дальнейшему улучшению курса реформ, а также дало бы четкий сигнал инвесторам

со всего мира и международным финансовым организациям, что Украина серьезно относится к своей модернизации и, помимо этого, становится предсказуемым и надежным участником международных рынков».

Так, *партнёрство* в російсько-українських відносинах має такі риси:

1. *Партнёрство* як стратегічний орієнтир довготривалих політичних програм.

«При этом Янукович неоднократно подчеркивал необходимость **стратегического партнерства** с Россией...»

«... попытки противопоставить сотрудничество на европейском векторе и сотрудничество со **стратегическими партнерами** — Российской Федерацией и странами евразийского сообщества — безосновательны».

«Президент Украины намерен и продолжит евроинтеграцию, и пролонгировать соглашение о **стратегическом партнерстве** с РФ».

«... делегация правительства Украины отправляется в Москву на переговоры по пролонгации соглашения о **стратегическом партнерстве** между двумя странами».

«Наблюдать со стороны за тем, как наши традиционный **стратегический партнер**, исторически связанная с Россией великая страна, политически изгибается...».

«...мы теряем **стратегического партнера**, теряем возможности совместных производств, совместного развития».

«Мы хотим подписать соглашение о **стратегическом партнерстве**, в противном случае обе страны будут пребывать «в неопределенном состоянии отношений».

«...соглашение о **стратегическом партнерстве** с РФ от 1997 года уже изжило себя — пришло время его пролонгации».

Тут ми спостерігаємо зрушення семантики: «стратегічно» передбачає довготривалі стосунки, які не мають конкретної дати закінчення, а слово «пролонгація» має вживатися по відношенню до чогось кінцевого.

2. Торгово-економічне *партнёрство*.

«Мы приветствуем желание совершенствовать и развивать **торгово-экономическое партнерство** с Украиной».

При этом европейские наблюдатели обратили внимание, что Украина ищет для себя **экономического партнера-«россиезаменителя»**.

3. Оцінка позицій *партнёров* з точки зору:

a. сила/слабкість;

b. надійність/ненадійність;

c. рівність/нерівність.

«...а Россия, удивленная поведением, казалось бы, пророссийского политика, уже и так не будет считать его за **надежного партнера**, и в итоге Украина может оказаться в политической изоляции».

«...ЕС очень часто строит свою политику через навязывание условий более **слабому партнеру**».

Аналіз трьох рівнів актуалізації концепту ПАРТНЁР дозволяє зробити такі висновки: по-перше, звернення до поняття партнёрства в текстах російських мас-медіа характерно для офіційно-ділового стилю, тобто інституціонального дискурсу. У побутовому дискурсі дану номінацію «замінюють» інші лексеми – *друзья, соседи* та ін. По-друге, в російському мас-медіа дискурсі російсько-українські відносини представлені як: 1) стратегічне партнерство; 2) торгово-економічне партнерство; 3) протиставлення партнерства сильного/слабкого, надійного/ненадійного, рівного/нерівного. І, по-третє, компоненти значення лексеми «партнёр» в російській мовній свідомості повністю не реалізуються і не еквівалентні першоджерелу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карасик В. И., Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Волгоград; Архангельск: Перемена, 1996. 260 с.
2. Караулов Ю. Н., Черкасова Г. А., Уфимцева Н. В., Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. / Т. I. От стимула к рекции: Ок. 7000 стимулов. М.: АСТ-Астрель, 2002. 784 с. Т. II. От стимула к рекции: Более 100 000 реакций. М.: АСТ-Астрель, 2002. 992 с.
3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
4. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры. М.: Азъ, 1992. 955 с.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986–1987.
6. Яроцкая Г. С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвкультуре: монография / Г. С. Яроцкая – Одесса: Одесский нац. ун-т имени И. И. Мечникова – 2013. 551 с.

Галина Доброльожа
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Житомирського державного університету
імені Івана Франка (Житомир, Україна)
e-mail: galina.dobrol@gmail.com
ORSID: 0000-0003-3684-5972

ОБСЦЕННА ЛЕКСИКА У МОВІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

У статті з'ясовано основні правила нетикету та законодавчу базу щодо регулювання інтернет-мовлення; проаналізовано мовну поведінку журналістів, які формують інтернет-новини в українському медійному просторі; детально розкрито поняття обсценної лексики, сферу її вживання, доцільність використання у різних комунікативних ситуаціях, аморальність застосування в текстах інтернет-новин. Автор статті з'ясовує причини і наслідки використання обсценної лексики, шляхи подолання цієї мовної, світоглядної та культурологічної проблеми.

Ключові слова: інтернет, інтернет-новини, інтернет-ресурси, нетикет, обсценна лексика, нецензурна лексика, мaledиктологія.

Dobrolezha Galyna. Obscene vocabulary in the language of Internet information resources

The article contains the basic rules of non-etiquette and a general description of the legal framework on the functioning of the Internet. The author clarifies the main advantages and disadvantages of consuming Internet information, and draws attention to the excessive use of Internet resources for entertainment purposes. The focus is on the linguistic problems that the internet reader faces - the use of obscene vocabulary in news texts. The author attempts to explain the causes of this type of error; analyzes the history of the occurrence of obscene vocabulary, a group of words that are included in the circle of obscene vocabulary, presents lexicographic information about the obscene vocabulary of other Slavic languages and Ukrainian dialects, reveals the concept of maledictology as a linguistic scientific discipline.

In the article the author draws attention to the unacceptability of using profane vocabulary in society, outlines certain areas of life of Ukrainians, when the use of obscene vocabulary was appropriate or neutral; makes an excursion into the Soviet past when the use of mats, mats was a sign of superiority, privilege, power.

Businessmen, writers, artists, sportsmen have taken the Russian mat from the party heads and prison bases - and today they speak, inform, control, fight, write books in this "language". Obscene epitaph has become a daily occurrence in the literary, cultural and political life of our country, provoking at once in the educated, moral, nationally conscious citizens of Ukraine. But the biggest shock is the obscene vocabulary in the speech of politicians, journalists, especially if it is recorded in news texts, interviews.

The author draws attention to the fact that in Ukraine the general nihilism of citizens regarding moral and linguistic norms increases, the degree of tension, aggression and hatred in society increases. Stop the degradation, plebeisation of society can be writers, journalists, politicians, popular figures (actors, singers, athletes), who must realize their role in shaping the patriotic and educational level, cultural identification of the Ukrainian.

Key words: internet, internet news, internet resources, netiquette, obscene vocabulary, obscene vocabulary, maledictology.

Людська цивілізація має багату історію щодо повідомлення новин населенню – це малюнки на стінах печер і написи на стінах будинків, оголошення глашатаїв і звістки від гінців, телеграфні стрічки і газетні, теле- та радіоновини, а також *сарафанне радіо*. Проте сьогодні велика кількість новинної інформації трансформувалася в інтернет-ресурси, які активно споживає більшість населення України (станом на 02.2019 р. понад 70% українців є інтернет-користувачами [<https://www.wikiwand.com>]); і, відповідно, саме спосіб подання новин формує світобачення, інтелектуальний і культурний рівень нашого співвітчизника.

Перегляд новин через інтернет-мережу містить як позитивні, так і негативні аспекти. До переваг можна віднести такі позиції: це – сучасно, швидко, мобільно, дешево, інтернет-джерело можна вибрати, інформація миттєво сприймається зором. Безумовно, актуальними є новини-попередження щодо синоптичних прогнозів, корків на дорогах, перенесення авіарейсів і под., також варто дозвано цікавитися, чим живе світ, твоя країна, місто, установа, де працюєш/навчаєшся.

Натомість, ми перетворилися на *інфоголіків* (з франц. *informo* – 'надаю форму', 'створюю уявлення про щось', 'зображаю' і *-голік* 'відсічення від алкоголік, що означає 'патологічну залежність від чого-небудь'), яких привчили, що *той, хто володіє інформацією, той володіє світом*, – тож ми постійно сидимо в смартфонах, вишукуючи щось нове, цікаве, «смажене», не помічаючи, що найцікавіше – наше життя – проходить повз нас.

Надмірне інформування містить чимало ризиків для кожного споживача інтернет-послуг; серед найбільш вагомих необхідно виділити такі:

- споживач отримує інформацію, яка йому не потрібна і не знадобиться;
- користувач деколи отримує недостовірну, неповну, неперевірену інформацію, за яку ніхто не несе відповідальність;
- інтернет-пошук і перегляд новин забирає часовий та фінансовий ресурс;
- надмірний перегляд інтернет-новин погіршує здоров'я реципієнта – з'являються проблеми з опорно-руховим апаратом, серцево-судинною системою, шлунково-кишковим трактом, зором, психікою;
- інтернет-новини виснажують споживача емоційно, оскільки постійно апелюють до радості, задоволення, зловтіхи, помсти, роздратування, розчарування, співчуття, жалю, страху, невпевненості тощо;
- надмірний перегляд новин у вигляді заголовків, фото, відео формує спрощене, кліпове сприйняття подій;
- віртуальне споглядання чужого життя в інтернет-новинах замінює реальне спілкування з подружжям, дітьми, батьками, друзями, хатніми тваринами та природою;
- надмірне перебування користувача в інтернеті зменшує інтерес до відвідування театрів, кінозалів, виставок, концертів, читання книг;
- мислення і мова споживачів Інтернет-новин примітивізується, оскільки новини – це інформаційний продукт, який живе мінімальний проміжок часу, тому журналісти не докладають зусиль для редагування текстів, виправлення численних помилок, вибору більш вдалих лексем та фразеологізмів.

Обсяг статті не передбачає аналіз усіх негативних наслідків зловживання інтернет-новинами, тому зосередимося лише на мовних проблемах. На наш погляд, є декілька причин недолугого викладу матеріалу на інтернет-ресурсах з лінгвістичної та стилістичної точок зору:

- це досить новітній спосіб викладення новин, тому напрацьовано недостатньо практичних рекомендацій;
- відсутня достатня законодавча база щодо врегулювання мовного питання в інтернет-просторі;
- відсутні чіткі однозначні професійні стандарти для журналістів, які б унеможливили нецензурні цитати-коментарі щодо висловлювань артистів-спортсменів-політиків, скандувань уболівальників, написів на парканах;
- на інтернет-ресурсах працюють особи, які не мають фаху журналіста або філолога, а також моральних, етичних та естетичних засторог;
- власники інтернет-ресурсів з метою залучення ще більшої аудиторії намагаються розширити тематику – і тому в інтернет-новинах є інформація про будь-що (від інформації про міфічну планету Нібіру до кольору спідньої білизни співачки) і на будь-якому рівні, наприклад, відбувається сплутування мов (заголовок – українською, анонс – англійською, сюжет – російською, а діалоги - суржиком) або недолугий переклад (*ZNAI.UA, 10.08.2019: ...це всього лише безневинна «бавовна в долоні»*).

На сьогодні державні інститути в Україні не виробили системну законотворчу базу, що регулює особливості функціонування інтернету. Численні проблеми, які виникають у процесі, регулюються різними нормами, виписаними в численних законодавчих актах широкого спектру дії (наприклад, ЗУ «Про інформацію» (1992), ЗУ «Про телекомунікації» (2004), ЗУ «Про доступ до публічної інформації» (2011), ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), Кримінальний кодекс України (2001) і под.). На думку медіа-юристів, Україна потребує якнайшвидшої модернізації законодавства у сфері цифрових прав та свободи інтернету [Бурмагін 2018].

Однак, не зважаючи на відсутність цілісної державної політики, фахівці у сфері інтернет-послуг за роки практики уже виробили внутрішній «кодекс», який би допоміг вирішити численні проблеми спілкування в інтернеті – нетикет (*netiquette* – з англ. *net* 'мережа' та франц. *etiquette* 'етикет'). Проблеми нетикету опрацьовують українські мовознавці О. Мацько, О. Бартош, Є. Кулик, Т. Якушко, С. Мельник, С. Бирик, О. Ручко, С. Федько, Т. Івахненко та ін., цій темі присвячуються численні наукові конференції, круглі столи тощо.

Проте і до сьогодні значна частина журналістів не дотримуються правил, які регулюють мовну політику в інтернеті, тому звертаємо увагу на один із найбільш кричущих, аморальних моментів в інтернет-просторі новин – використання **нецензурної (обсценної) лексики**. Можливо, чимало співробітників новинних сайтів інтернету є шанувальниками Фрідріха Ніцше, який переконував: «Світ схожий на людину тим, що має той бік, отже, зад – оце й уся істина! У світі багато лайна – оце й уся істина!», проте він відразу ж застерігав: «Однак цього замало, щоб сам світ був брудним страховиськом!» [Ніцше 1993, с. 203].

Обсценна лексика (з лат. *ob* і *sce(a)nus*, тобто 'поза сценою') – це табуйовані непристойні (недруковані, нецензурні, нелітературні) слова і вислови [Ставицька 2008, с. 16]. Обсценність міститься у вербальних (усних та писемних) текстах і невербальних (жести, малюнки, графіті, скульптура тощо).

Нецензурна лексика притаманна усім мовам і народам, вона має глибинне внутрішнє коріння, тому стверджувати, що це вплив монголів, інопланетян і под. – недоречно. За спостереженнями мовознавців, чим південніше проживають носії мови, тим більш експресивною та агресивною є обценна лексика. Особливо великою кількістю нецензурних слів відзначаються жителі морських держав; у розміщеному в інтернеті всесвітньому словнику нецензурних слів та висловів першу позицію займають англійці (418 словникових гнізд), другу – іспанці (310), третю – голландці (203), четверту – росіяни (146); уважають, що обценна лексика відсутня в мові урду та зулусів [Мазуркевич 2009, с. 239].

На сьогодні навіть у фахівців нема однозначного трактування поняття непристойності; вважається, що непристойними є дії та їхні назви, які викликають такі негативні емоції, як сором або переляк. До того ж історично-культурні особливості певного соціуму також апелюють до меж непристойного.

До обценної лексики належать певні групи слів та похідні утворення:

- найменування табуйованих частин тіла людини;
- найменування процесу здійснення статевого акту;
- назви продажної жінки/ чоловіка;
- назви чоловіків/ жінок, що мають нетрадиційну сексуальну орієнтацію;
- найменування фізіологічних функцій випорожнення;
- назви результатів фізіологічних випорожнень.

Вчені-філософи, філологи, культурологи по-різному пояснюють походження обценної лексики, проте усі звертають увагу на її праслов'янське коріння. Дослідники підкреслюють, що у дохристиянські часи це була звичайна лексика, якою послуговувалися за потреби; пізніше під впливом багатьох чинників, зокрема церкви та виховання, чимало слів перейшло на культурний маргінес і табувалися. Однак традиція використання непристойної лексики надзвичайно потужна і живуча – вона присутня в обрядових весільних і сороміцьких піснях, народній фразеології, прокльонах, побажаннях, божбі, вставних конструкціях, закликах до родючості матері-землі. Тексти з обценною лексикою записували відомі українські етнографи М. Номис, З. Доленга-Ходаковський, Хв. Вовк, М. Максимович, П. Лукашенко, Т. Шевченко, М. Гоголь, В. Гнатюк, І. Франко, П. Чубинський; чималу картотеку «української матюкології» з усіх регіонів України зібрав поет-перекладач М. Лукаш; непристойну лексику в структурі діалектних фразеологізмів зафіксували у фразеологічних словниках В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко, А. Івченко, О. Юрченко, Г. Аркушин, Н. Коваленко, Г. Доброльожа, З. Мацюк, Г. Кузь, М. Скаб, Н. Руснак, Л. Томусяк, Н. Кірілкова та інші українські мовознавці.

У науковому світі тривалий час зберігається інтерес до вивчення та лексикографічного опису обценної лексики, навіть виникла окрема лінгвістична наукова дисципліна – *маледиктологія* (з лат. *malus* ‘поганий’, лат. *dicta* ‘слово’ і грец. *logos* ‘вчення’). Протягом десятиріч учені-філологи займаються «польовими спостереженнями» за обценною лексикою, тому світова наукова спільнота має значні лексикографічні здобутки щодо фіксації відповідного матеріалу: серби – *Шипка Данко. Речник опсценених речи у српском језику*; чехи – *Р. Оуржеднік. Сороміцька книга. Словник неконвенційної чеської мови*; словаки – *Найкоротший словник словацької мови*; американці – *Aman Reinhold. Opus maledictorum a book of bad words*; росіяни – *Мокиєнко В. Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное*; англійці – *McEneary Tony. Swearing in English* тощо. Що ж до української обценної лексикографії, то у розпорядженні науковців є потужний словник д.ф.н., професора-філолога Лесі Ставицької – *Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обценізм, евфемізм, сексуалізм* (Київ, 2008).

В українській світоглядній традиції використання непристойної лексики було обмеженим і, певним чином, унормованим. Досить поширеною була і залишається народна традиція (особливо у селах) виконувати сороміцькі пісні, однак співати їх можна було лише в дорослій компанії за певної нагоди: на вечорницях, толоці, гуляннях, сватанні, оглядинах, весіллях (вкуп нареченої, забава), повесільних обрядах (комора, митвини, биття каші, колачини), сватинах, гостинах, пропої. Як правило, у текстах використовувалися лише натяки, образні назви інтимних частин тіла та відповідних дій: *пекло, сметанка, дучка, ковбаска, стручок, маківка, ханьку м'яти, горщик варити, стежку топтати, давати поцьки, зайця піймати*. На думку літературознавця М. Сулими, сороміцькі пісні мали розвеселити компанію, а не розбестити чи зняти табу з інтимної сторони людського життя [Сулима 2001, с. 134].

Ще 30–40 років тому в українських селах не було чути брутальної лайки; не можна було лаятися в хаті та біля криниці, мудрі люди застерігали: *Мовчи, бо ніч у хаті; Мовчи, бо тобі верне*; не можна було лаятися при дітях, жінках, людях старшого віку. Традиційна українська лайка була надзвичайно різноманітною та вигадливою, наприклад, на території Середнього Полісся зафіксовано понад сто вигуків-прокльонів, які стали традиційними: *Щоб тобі пір'я в роті поросло!; Хан його беру!; Бий тебе болото!; Щоб тебе об землю било!; Щоб тебе собаки з'їли!; Дай вам, Боже дерев'яні ноги і скляні очі!* [Доброльожа 100, с. 388].

Якщо виникала потреба, то українці здебільшого користувалися обценною лексикою, що характеризувала видільну систему організму людини, а не статеву – і це була принципова різниця між українською лайкою і *руським матом* (М. Номис: *лаяти по-московськи*). Мат (похідні *матюк, матерний, матерщинник, матюк(є)атися*) – з рос. ‘голос’ (пор.: *кричать благим матом*); різко негативну конотацію лексема мат отримала через схожість з іменником *мать*. Як правило, вульгарною, нецензурною мовою розмовляли представники робітничих професій низької кваліфікації і рівня освіти, засуджені (зеки) та їхні охоронці (у СРСР навіть був гіркий жарт, що *пів країни сидить, а друга половина – охороняє*); мат допомагав самоствердитися партійним керівникам, працівникам міліції, арміяцям, пожежникам, спортсменам, студентам, вихідцям із села (*ліміти*), шпані; інколи епатажували публіку нецензурним мовленням відомі діячі культури (В. Шукшин, В. Висоцький, В. Золотухін), оскільки в СРСР таку поведінку вважали *мовним опором* офіційній мові.

На думку мaledиктологів, у ієрархічному спілкуванні мат був і залишається мовою влади, – як правило, порушує заборону той, хто займає вищий керівний щабель і може віддавати накази (стиль спілкування президентів Л. Кучми та В. Януковича – яскраве тому підтвердження).

Мовну греблю брутальної, обценної лайки «прорвало» після горбачовської перебудови 1985 року, коли значна кількість радянських людей вирішила, що можна все – займатися фарцовкою, рубати виноградники, гнати самогон, пити одеколон... і *розмовляти матом*. Українська лайка видозмінилася і перетворилася у *великій магучій рускій мат*, який проник повсюди: став мовою значної частини української літератури, способом спілкування українських бізнесменів, спортсменів, акторів, ведучих, журналістів, художників, політиків, господарників і звичайних громадян.

Сучасні українські письменники продовжують дивувати і шокувати читачів, уводячи в «художні» тексти усе вигадливішу обценну лексику. Л. Ставицька констатує, що нове покоління письменників змагається між собою, як далеко можна зайти у порушенні загальноприйнятих заборон [Ставицька 2008, с. 55]. Врешті-решт така епатажність стала повсякденним явищем у літературному та артистичному середовищі (О. Ульяненко, Л. Подерев'янський, Ю. Винничук, С. Жадан, Ю. Андрухович, І. Карпа, Є. Кононенко, Л. Денисенко, Л. Дереш та ін.). Однак вульгарність дратує, обурює, а іноді й відштовхує читача, особливо тоді, коли обценна лексика вживається замість живої думки, ідеї. Український мовознавець В. Труб слушно зазначає, що у повсякденних комунікативних практиках «у будь-якої культурної людини є почуття огиди до подібної лексики, відчуття бар'єру, якого вона не може дозволити собі перейти» [Труб 2007, с. 71].

Без сумніву, освічену людину обурює обценна лексика в побутовому спілкуванні, у текстах романів, у публічних виступах *а ля-подерев'янський*; проте чи не найбільший шок, несприйняття викликає нецензурна лексика у мовленні політиків, журналістів, особливо, якщо це фіксується у текстах новин, інтерв'ю под. І не важливо, що в окремих словах деякі букви позначені *, ***, #, ..., іноді замінені евфемізмами *хрен, йух, на хуа, песець, блін, йопересете, йокелемене, Х їм в Ж* – всі добре знають *езопову* мову і вміють читати між рядками і без слів.

Як ілюстрацію до вище сказаного ми обрали популярні новинні сайти UKR.NET (1), НВ (2), ZENSOR.NET (3), ZNAI.UA (4), GAZETA (5), ПАТРІОТИ УКРАЇНИ (6), 24 (7), ГОРДОН (8) за червень-липень 2019 року:

	Читаємо:	Повинні читати:
3	<i>Хуїз Ма. Медведчук?</i>	<i>Ким є сьогодні Медведчук у політиці?</i>
6	<i>Рот закрили, п...дораси! Х...ї вам!</i>	<i>Знижок на комунальні тарифи найближчим часом не буде.</i>
6	<i>Л...хам прямо сказали, що ніхто не збирається вам, дебіли, знижувати комуналку.</i>	<i>Після виборів уже всім зрозуміло, що комунальні тарифи не знижать.</i>
4	<i>90 тисяч штрафів за х*ї! Зовсім за д*білів вважає.</i>	<i>Такі високі штрафи є зовсім необґрунтовані.</i>
7	<i>З ах**им годинником...</i>	<i>Має модний (дорогий, престижний, швейцарський) годинник.</i>
2	<i>Пішов ти на х*ї!</i>	<i>Я не хочу з тобою розмовляти/ вести справи.</i>
3	<i>Гриценко: Нехрен йти в парламент.</i>	<i>Не варто йти у парламент.</i>
8	<i>Кошовий: ...Зроби капсулу для Путіна. Назвати її «шпроти», бл...дь, і досвідос!</i>	<i>Коментар: Розумному сигарета дає час подумати, а дурному потримати щось у роті – те саме стосується і вставних слів.</i>
6	<i>Пішла вона на х***ї! «Добряк» Усик смачно вилаявся.</i>	<i>Ймовірно, український боксер в інтерв'ю сказав щось, крім лайки, проте вибір редакції був саме такий.</i>
6	<i>Нех*ї шастать.</i>	<i>Уже традиційний коментар щодо росіян, по суті – правильно, а за формою – не для публічного читання.</i>
6	<i>Модель «х...р трактором роздавши».</i>	<i>Надзвичайно міцна модель.</i>
6	<i>У полку «шльондродесанту» поповнення.</i>	<i>У Донецьк приїхали російські журналісти.</i>

Також у сюжетах інтернет-новин використовуються просторічні, вульгарні слова та/або форми слів, що абсолютно не відповідають стилю і засмічують тексти і мізки: *Пирнула ножом свого сожителя; Хочуть впахнути невпахуєме*; Кошовий: *Мені кажуть: будеш начальником СБУ. Я відповідаю: ви що дурні?*; Кошовий: *Наш Вован* [президент Зеленський] *же качається* і под..

Навіть побіжний аналіз мовного контенту новинних інтернет-ресурсів свідчить про:

- відсутність державної політики щодо мовного стандарту української мови у медійному просторі;
- байдужість власників інтернет-ресурсів та «журналістів» до почуттів і відчуттів читачів їхніх сайтів;
- змішування та заміщення культурних кодів різних мов і культур;
- недостатній рівень освіти «журналістів»; низький моральний, естетичний та етичний поріг запропонованих інтернет-новин;
- відсутність коректорів, редакторів і взагалі фахівців, які встановлюють професійну та моральну планку, через яку переступити не можна.

Ймовірно, власники інтернет-ресурсів та «журналісти» дотримуються думки, яку висловила Л. Ставицька, що «навіть просте друковане відтворення інвективи (з лат. *invective oratio* – ‘лайлива промова’), байдуже, чи позначається воно крапками, чи подається повністю, справляє набагато сильніший ефект, ніж її усне існування»; однак мовознавець як ґрунтовний знавець української обценної лексики застерігала, що різкість і неприпустимість брутальної лайки стрімко зростає, коли з усної мови вона проникає в об’єктивно підцензурні сфери – друковані засоби, звучить зі сцени, з екрана [Ставицька 2008, с. 55].

Як результат, в Україні зростає загальний нігілізм громадян щодо моральних та мовних норм, підвищується градус напруги, агресії та ненависті в суспільстві (достатньо почитати коментарі читачів до будь-якого інтернет-сюжету, спілкування в соціальних мережах). Зупинити деградацію, плебеїзацію суспільства можуть письменники, журналісти, політики, популярні особи (актори, співаки, спортсмени), які повинні усвідомити свою роль у формуванні патріотичного і освітнього рівня, культурної ідентифікації українця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурмагін, О. О. (2018). <https://netfreedom.org.ua/jak-v-ukraini-regulujtsia-internet-ta-tsyfrovi-prava-koryctuvachiv>
2. Добролюбова, Г. М. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. Житомир, 404 с.
3. Мазуркевич, С. А. (2009). *Новейшая энциклопедия самых распространенных заблуждений*. Донецк, 512 с.
4. Ніцше, Фрідріх (1993). *Так казав Заратустра*. Київ, 352 с.
5. Ставицька, Л. О. (2007). *Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників*. Київ, 454 с.
6. Сулима, М. М. (2001). *Бандурка: українські сороміцькі пісні*. Київ, 280 с.
7. Труб, В. М. (2007). *Порівняльний аналіз засобів протиставлення різних регістрів урбаністичної мовної комунікації*. Мовознавство, № 1.
8. https://www.wikiwand.com/uk/Інтернет_в_Україні

УДК 821.161.2'42:32

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-52-56

Любов Завальська
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
прикладної лінгвістики Національного університету
«Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)
e-mail: L_zavalska@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6922-5844

КОМУНІКАТИВНА ТАКТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ВЛАДИ З НАРОДОМ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ КООПЕРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ТОК-ШОУ

Статтю присвячено дослідженню кооперативної взаємодії українських політиків у спонтанному спілкуванні на політичних ток-шоу. Доведено, що мовці обирають різноманітні стратегії комунікації, серед яких однією з основних є інтегративна, що охоплює низку тактик. Політики-популісти активно використовують комунікативну тактику інтеграції влади з народом, що має відповідні мовні маркери на лексичному і граматичному рівнях. У статті здійснено лінгвопрагматичний аналіз мовленнєвої поведінки українських політиків у політичних ток-шоу і виокремлено тактику інтеграції влади з народом.

Ключові слова: політичний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, тактика інтеграції, ток-шоу.

Liubov Zaval'skaya. The communicative tactics of integrating power with the people as the implementation of a cooperative strategy in political talk-shows

The article is devoted to the research of cooperative interaction of Ukrainian politicians in spontaneous communication on political talk-shows. Among the current problems of linguopragmatics special attention is paid to the study of communicative strategies. It has been proven that speakers choose a variety of communication strategies, one of which is integrative, which covers a range of tactics. Populist politicians actively use the communicative tactics of integrating power with the people, with appropriate language markers at the lexical and grammatical levels.

The purpose of scientific intelligence is to reveal the peculiarities of the implementation of the cooperative type of communicative tactics – the integration of power with the people, implemented in spontaneous political communication. The goal was to define the concepts of strategy and tactics and analyze the implementation of spontaneous interaction of Ukrainian politicians. Transcripts of political talk-shows Shuster Live and Freedom of Speech (2014–2017) served as an analysis material.

The object of the study is the communicative interaction of the participants of the Ukrainian political discourse of dialogical and political character, presented in political talk-shows; the subject of the research is the cooperative tactics of the integral type, implemented in the political discourse of talk-shows.

The results were obtained through the following methods: elements of intent-analysis were used to identify intentional constituents in speech utterances, discourse analysis – to determine the peculiarities of communicative interaction of speakers and the implementation of threads of strategies and communication tactics; contextual-interpretation analysis was aimed at examining the linguistic features of the cues of dialogical unities designed to realize the communicative intentions of the speakers; component analysis was used to study the semantics of language tools for implementing strategies and tactics.

The article deals with the linguopragmatic analysis of the speech behavior of Ukrainian politicians in political talk shows and highlights the tactics of integrating power with the people.

Key words: *political discourse, communicative strategy, communicative tactics, integration tactics, talk-show.*

Характеристика проблеми в загальному вигляді. Серед актуальних проблем лінгвопрагматики особливе місце належить вивченню комунікативних стратегій (далі – КС). Р. Водак акцентує увагу на різноманітних стратегіях, які «дають змогу дійти згоди з реальністю, що є частиною процесу соціалізації» [Водак 1997, с. 212]. Сюди уналежнено участь у культурних і гендерних спільнотах, мовленнєву ситуацію й особистість та мовленнєву поведінку. Стратегії тут потрактовано як переважно неусвідомлені моделі поведінки, вони тісно пов'язані з поняттями фреймів і схем, що узгоджується з принципами когнітивного опису мови. Засновником цього підходу є Т. А. ван Дейк, який разом із В. Кінчем розробив стратегічну модель породження та розуміння тексту. Стратегічним підґрунтям моделі вчений вважає те, що «людям властива здатність гнучкого використання інформації різних видів, що інформацію можна оброблювати кількома можливими способами, що інтерпретована інформація може бути неповною і головна мета процесу полягає у найбільш ефективному конструюванні ментальних уявлень» [Дейк, Кинч 1998, с. 162]. Дослідники вперше використовують поняття стратегії на рівні тексту і на позначення інформації різних типів.

У лінгвістиці як тотожні терміни використовуються «комунікативна стратегія» (Т. А. ван Дейк, О. С. Іссерс, О. О. Селіванова, О. П. Сковородников, О. С. Снітко, Т. Є. Янко та ін.), «мовленнєва стратегія» (А. І. Башук, А. Р. Габидуліна, Й. М. Дзялошинський і Н. М. Пільгуй, О. О. Сідак та ін.) і «дискурсивна стратегія» (Ю. В. Краснопорова, З. І. Резанова, С. К. Романюк, О. В. Суха, Л. А. Фірстова та ін.). Проте взаємовідношення стратегій і тактик, зокрема в дискурсах різних типів, серед яких особливе місце належить політичному, належить до актуальних питань мовознавства.

Мета наукової розвідки – виявити особливості реалізації комунікативної тактики кооперативного типу – інтеграції влади з народом, реалізованої у спонтанній політичній комунікації. Поставлена мета передбачала визначення понять стратегії і тактики та аналіз реалізації спонтанної взаємодії українських політиків. Матеріалом для аналізу слугували стенограми політичних ток-шоу «Шустер Live» і «Свобода слова» (2014–2017 роки).

Об'єктом дослідження є комунікативна взаємодія учасників українського політичного дискурсу діалогічного і полілогічного характеру, представлений в політичних ток-шоу; **предметом** дослідження – кооперативна тактика інтегрального типу, реалізована в політичному дискурсі ток-шоу.

Результати одержані завдяки таким **методам**: елементи інтен-аналізу використано для виявлення інтенційних складників у висловленнях мовців, дискурс-аналіз – для визначення особливостей комунікативної взаємодії мовців і реалізації ними стратегій і тактик спілкування; контекстуально-інтерпретаційний аналіз було скеровано на вивчення мовних особливостей реплік діалогічних єдностей, покликаних реалізу-

вати комунікативні наміри мовців; компонентний аналіз прислужився під час вивчення семантики мовних засобів реалізації стратегій і тактик.

Ступінь вивчення проблеми в лінгвістиці. Сучасні мовознавці формулюють дефініції КС, спираючись на методологічні підвалини, в межах яких працюють. Переважно це визначення, сформовані через комунікативно-прагматичне потрактування дискурсу та комунікативної взаємодії. Так, О. П. Сквородников визначає стратегію як «загальний план або «вектор» мовленнєвої поведінки, що виражається в системі продуманих мовцем поетапних мовленнєвих дій» [Сквородников 2004, с. 6]; К. Ф. Седов називає КС «загальними прагмалінгвістичними принципами реалізації іллокутивного змісту» [Седов 2004, с. 35]; О. О. Селіванова вважає, що КС є «складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу» [Селіванова 2008, с. 607]; Т. Є. Янко вважає, що КС «полягає у виборі комунікативних намірів, у розподілі квантів інформації за комунікативними складниками й у виборі порядку слідування комунікативних складників у реченні» [Янко 2001, с. 38]. Отже, основними параметрами, за якими визначають КС, є комунікативна інтенція (намір, план, вектор), поетапність мовленнєвих дій, результативна мовленнєва поведінка, тобто головним чинником дефініювання є як намір мовця, так і планування досягнення потрібного результату.

Зважаючи на вищевикладене, визначаємо КС як план, схему реалізації мовцем комунікативного наміру, що передбачає поетапне використання мовних засобів для отримання потрібного результату або впливу на співрозмовника. Неоднорідність КС потребує визначення її компонентів, що реалізовані і як поетапні дії, і як семантичні складники. На думку О. С. Іссерс, спілкування є не хаотичним набором реплік та висловлень, а впорядкованим явищем, тому опис цієї впорядкованості передбачає визначення стратегічних прийомів і напрямів, отже, КС «охоплює планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування й особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Іншими словами, мовленнєва стратегія становить комплекс мовленнєвих дій, скерованих на досягнення комунікативної мети» [Іссерс 2006, с. 54]. Насамперед вибір мовця пов'язаний із різними аспектами мовленнєвої діяльності, що зумовлює вибір конкретних мовленнєвих дій, які отримали назву тактик. Комунікативна тактика (далі – КТ) є видовим поняттям щодо родового – КС, це спосіб реалізації комунікативного наміру, визначеного КС, сукупність конкретних мовленнєвих прийомів та МА. О. О. Селіванова, визначаючи КТ як конкретний спосіб здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації, вважає, що краще говорити не про родо-видові відношення між КС і КТ, а про зв'язки плану та його реалізації [Селіванова 2008, с. 609], а О. П. Сквородников кваліфікує КС і КТ як ціле і частину [Сквородников 2004, с. 6]. Звертають увагу і на динамічний характер КТ, що забезпечує оперативне реагування на комунікативну ситуацію. Враховуючи той факт, що конструювання мовленнєвої взаємодії не є сталою моделлю, схемою, а становить динамічну сукупність мовленнєвих дій, вибір яких зумовлює перебіг спілкування, змінна комунікативна ситуація, то КТ тут виступає як динамічне використання учасниками спілкування «мовленнєвих умінь для побудови діалогу в межах певної стратегії» [Борисова 1996, с. 88]. Ми визначаємо КТ як конкретний спосіб реалізації КС, мовленнєву дію, скеровану на здійснення комунікативного наміру мовця в межах обраної КС.

Викладення основного матеріалу дослідження. Український політичний дискурс переважно має підготовлений характер, реалізуючись через оприлюднення тексти, підготовлені відповідними фахівцями. навіть усні форми політичного дискурсу мають низький рівень спонтанності, тому на цьому тлі вирізняються політичні ток-шоу. Зважаючи на актуалізацію в них параметру театралізації [Кондратенко 2007, с. 32], потрібно наголосити на значній непередготовленості мовленнєвої поведінки учасників. З огляду на це аналіз обраних політиками стратегій і тактик є релевантним для вивчення політичного дискурсу. Ми зосередили увагу на кооперативному типі спілкування й реалізації тактики інтеграції в її вияві інтеграції влади, презентованої політиками-мовцями, і народом (масовою аудиторією).

Комунікативна тактика інтеграції влади з народом передбачає твердження об'єднання народу з політиками або політичними силами, проте йдеться не про окремих політиків, а про владу загалом. Політики виступають від імені абстрактної сили – влади держави, тому ця тактика більшою мірою характерна для народних депутатів: вона уможлиблює подання декларативних заяв про консолідацію, проте не передбачає жодних зобов'язань. Політик не отожднює себе з народом, тобто він є представником влади, що вступає з аудиторією, народом у діалогічну взаємодію, прагне піти назустріч, виступає як рушійна сила певних дій, напр.: *Українська влада думає про українців, які знаходяться під окупованими територіями, і ми зробимо все можливе, щоб чим швидше звільнити їх від окупанта* (А. Парубій. Шустер Live. 15.06.2015). У цьому прикладі актуалізовано семантичну опозицію «влада/народ», релевантну для зазначеної КТ. Мовець-політик виступає як представник політичної влади або політичної еліти, він орієнтований на консолідацію з аудиторією в межах певної проблеми. При цьому комунікативну роль мовця-політика можна визначити як

«представник влади», «керівник держави», тобто він не позиціонує себе як цілісне утворення з народом, а навпаки, вказує на свою виняткову роль щодо адресата.

Ця КТ реалізується і завдяки усуненню меж між мовцем та адресатом. проте вони не представлені як один суб'єкт. Політик-мовець не ототожнює себе з народом, але наближає себе до нього, тому влада і народ представлені як два концептуальних поля політики, хоч у межах цієї КТ вони і не є полярними чи протилежними, напр.: *Депутати нічим не відрізняються від інших людей, крім більшої відповідальності за свої вчинки* (Ю. Луценко. Свобода слова. 20.05.2017). У цьому прикладі вказівка на те, що депутати не відрізняються від інших людей, містить приховану імплікацію, що вони належать до групи, відмінної від «інших людей», тобто мовець намагається спростувати актуальну пресупозицію висловлення. Таке поєднання консолідації з протиставленням адресату і характерне для зазначеної КТ.

Залучення КТ інтеграції влади з народом характерно для політиків-популістів, які декларують спільні цінності, прикриваючись інтересами народу, напр.: *Я вважаю, що після того, як на майданах на всіх і на фронтах наш народ добровільно іде на смерть і кладе своє життя, народ, як мінімум, має право, щоб з ним говорили не езоповою мовою і не мовою обману, а говорили з ним чесно. Розумієте? (...) Тому я хотіла би, щоб ми, як мінімум, – політики всі, – після таких жертв, які приніс народ і після тієї віри і очікувань, надій, які покладають сьогодні люди на своє життя, на своє право добре жити, на Україну, щоб ми, як мінімум, почали говорити чесно і не вводити в оману* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 6.10.2014). Займенник «ми», вжитий у цьому повідомленні, з одного боку, вказує на українських політиків загалом, до яких себе й уналежнює Ю. Тимошенко, а з іншого боку, не має конкретизації, тому не зрозуміло, хто саме повинен говорити з народом чесно. Ця КТ поширена в українському політичному дискурсі, оскільки дає змогу декларувати високі цінності, однак не нести відповідальності за власні виступи.

В умовах інтерактивного спілкування від політиків вимагають не декларативних заяв, а конкретних відповідей на питання, але за певних умов КТ інтеграції з народом дає змогу перетворити діалог на монологічний виступ рекламного характеру, коли політик-популіст замість формулювання своєї думки чи висловлення позиції апелює до своєї єдності з народом, напр.: *Я вважаю, що сьогодні, дійсно, політики всіх рівнів, починаючи від президента, прем'єра, урядовців, просто керівників політичних партій, мусять вести дуже складний, але дуже щирий діалог з українцями, з нашим народом. Мені здається, що українці усім своїм важким життям, своєю боротьбою, тим, що вони терплять сьогодні у своєму повсякденному житті, просто заслужили, щоб з ними щиро і чесно говорили як з партнерами, як з людьми, які разом будують країну* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 22.09.2014). Наголошення на партнерських відносинах з народом є апеляцією до масового адресата, це розраховано насамперед на реакцію аудиторії. З огляду на це КТ передбачає вживання лексем *народ, українці, Україна, разом*, при цьому політик готовий до діалогу, але не вказує на те, що він є частиною народу, як у попередній тактиці. Така мовленнєва поведінка характерна для монологічних виступів, коли мовець звертається до народу як до адресата, однак бачить цю взаємодію як діалог, а не спільну працю.

Народні депутати, які вважають себе владою і наголошують на своїй єдності з народом, в межах цієї КТ вказують на те, що вони такі ж, як і народ, що їх обрав. Зважаючи на це, доцільним виглядає позиція Л. Л. Славової, яка виокремлює стратегію ототожнення з народом і демократією в межах мегастратегії самопрезентації [Славова 2012, с. 205], напр.: *У даному випадку ми повинні дуже чітко розуміти, хто ми є. Я говорю про нас: про народних депутатів. Чому ми називаємося народними депутатами? Ми називаємося народними депутатами, можливо, не стільки і не настільки тому, що ми обираємося народом, а тому, що ми повинні працювати для народу* (Р. Сидорович. Свобода слова. 15.06.2015). Тут наголошено на об'єднанні влади з народом не як мовця та адресата, а як суб'єктів політичної діяльності. Політики представлені тут не лише як частина народу, а як політична сила, що має підпорядкування народу, а не є активним суб'єктом політичного життя. Головним чинником зазначено народний вибір, тому політики є лише виразником прагнень народу, який їх обирає. Таку риторичку вважаємо спекулятивною, тому що апеляція до потреб народу і відповідальності перед тими, хто обрав політиків, належить, на нашу думку, до маніпулятивних аргументативних тактик, оскільки містить аргументи психологічного характеру, розраховані на емоційну сферу адресата, напр.: *Ми вважаємо, що для того, щоб дійсно ми могли розвиватися, ми повинні у першу чергу згадати про наших громадян* (М. Скорик. Свобода слова. 12.05.2015). Апеляція до аудиторії, до народу та ствердження пріоритету народу над політиками є декларативним і не відповідає реальній ситуації. Політики, що використовують такий вияв КТ об'єднання з народом, переважно є популістами.

Висновки і перспективи дослідження. Тактика інтеграції влади з народом представляє кооперативний тип спілкування в межах інтегративної комунікативної стратегії. На мовному рівні актуалізація семантичної опозиції «влада/народ», характерна для цієї КТ, виражається насамперед на лексичному рівні за допомогою відповідних лексем. При цьому немає чіткого протиставлення влади і народу, а навпаки, передбачено се-

мантику об'єднання цих концептуальних полів. Узагальненість комунікативної позиції мовця, який є представником влади, зумовлює й використання займенникових форм 1-ої особи множини ми та присвійних займенників – *наш, наше, наші*. Мовленнєвою формулою інтеграції влади з народом є «*Ми (влада) + народ = єдина держава*» та «*Ми (влада) + народ = позитивні зміни*». Комунікативна роль політиків, які обирають цю тактику, є популістською оскільки актуалізує вдавене поєднання з народом, але насправді є формою дистанціювання від аудиторії.

Література

1. Борисова И. Н. (1996). Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге. [В:] *Русская разговорная речь как явление городской культуры*. Екатеринбург, с. 21–48.
2. Водак, Р. (1997). *Язык. Дискурс. Политика*. – Волгоград, 139 с.
3. Дейк, Т. А. ван і Кинч В. (1988). Стратегии понимания связного текста. [В:] *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. Москва, с. 153–211.
4. Иссерс, О. С. (2006). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва, 288 с.
5. Кондратенко, Н. В. (2007). *Український політичний дискурс: текстуалізація реальності*. Одеса, 156 с.
6. Седов, К. Ф. (2004). *Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции*. Москва, 320 с.
7. Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістична енциклопедія: Напрями та проблеми*. Полтава, 712 с.
8. Сковородников, А. П. (2004). О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии. [В:] *Риторика – Лингвистика*. Вып. 5. Смоленск, с. 5–11.
9. Славова, Л. Л. (2012). *Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсоналогії: США – Україна*. Житомир, 360 с.
10. Янко, Т. Е. (2001). *Коммуникативные стратегии русской речи*. Москва, 384 с.

УДК 811.161.2+811.161.1::340

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-56-59

Анастасія Кісельова
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
прикладної лінгвістики Національного університету
“Одеська юридична академія” (Україна, Одеса)
e-mail: aakiselyova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0292-6723

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВОГО МОВЛЕННЯ

Стаття розглядає основні аспекти вдосконалення судового мовлення, зокрема його писемного різновиду. На матеріалі текстів судових рішень розглянуті розповсюджені мовні помилки. Виокремлено та описано чотири основні аспекти за якими класифіковані знайдені помилки, пов'язані з вживанням неправильних слів, ненормативним сполучанням слів, застосуванням неправильних прийменників та ненормативним вживанням розділових знаків. Подано опис та приклади до кожного з наведених аспектів.

Ключові слова: мовна помилка, порушення норми, мовна норма, судове мовлення, судові рішення.

Kiselova Anastasiia Relevant aspects of the legal discourse normativity improvement

Even though Ukrainian is a state language, a lot of speakers still aren't confident in their usage of the language, especially when dealing with the formal aspects. One of the most representative fields is legal discourse. Consequently, the main goal of the article is the classification and description of errors in Ukrainian court's decisions. To achieve this goal materials found in the actual examples of lingual mistakes were classified and explained.

The object of the study is legal speech, the subject - instances of inconsistencies to Ukrainian lingual standards found there.

Fifty court decisions accessible in Internet became the facts of this study.

Many errors were found. This work draws attention to four main groups of mistakes, such as the use of wrong word forms, the use of words in a wrong meaning, incorrect use of prepositions and irregular use of punctuation.

Given examples clearly show that a significant number of language mistakes in court documents are caused by overlapping rules of Russian and Ukrainian languages - the linguistic interference. Such mistakes often go unnoticed because of their unconscious nature and so continue to spread in legal speech. This underlines the importance of further development of the topic and dissemination of its results.

Key words: language mistake, language standards, court's decision, legal speech.

Пункт 6 статті 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019) говорить, що «навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом». Однак, не зважаючи на такі сміливі слова, велика кількість чинних юридичних документів у нашій країні на сьогодні містять досить велику кількість мовних помилок. Зазначене актуально в тому числі й для сфери судочинства. Судові рішення, що наявні у публічному доступі на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень, у більшості випадків аж ніяк не відповідають вищезазначеним вимогам, а, отже, очевидним є факт, що мовлення державних службовців в цілому і працівників судових органів зокрема потребує істотного вдосконалення. Саме це і увиразнює актуальність нашої статті, яка акцентує увагу на найбільш актуальних аспектах, розгляд яких має зараз, на нашу думку, стати першочерговим завданням курсів, направлених на вивчення української мови у ВНЗ, а також при проходженні курсів підвищення кваліфікації.

Досліджуючи наукові праці, присвячені аналізу та вдосконаленню судового мовлення, ми знайшли роботи З.В. Ромовської стосовно значеннєвих помилок та порушення логічних зв'язків, О.В. Чорноус про питання пунктуаційних помилок, а також С.О. Шестакової, що пропонує короткий огляд загальних тенденцій. Цікавим у досліджуваному аспекті також видається "Посібник із написання судових рішень" [Куйбіда 2013], виданий в межах проектів «Справедливе правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та «Підвищення рівня правової обізнаності стосовно прав людини та механізмів їхнього захисту» Координатора проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) в Україні у співпраці з Національною школою суддів України. Проте роботи, яка зосереджувалась б саме на мовних аспектах ми не знайшли, що підкреслює новизну нашої роботи.

Метою статті є класифікація та опис найактуальніших для вдосконалення аспектів судового мовлення.

Об'єктом дослідження є судові мовлення, предметом — знайдені в ньому випадки невідповідності нормам української мови.

Фактичним матеріалом стали тексти 50 судових рішень, представлених у широкому доступі на сайті «Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України».

Отримані результати ми для зручності подальшого використання розділили за чотирма мовними рівнями: морфологічним, лексичним, синтаксичним та пунктуаційним.

На морфологічному рівні розглядаємо помилки, що полягають у неправильній словозміні чи вживанні ненормативної форми певної частини мови.

Так, наприклад, важливим аспектом є дієприкметники, що в українській мові у теперішньому часі вживаються обмежено. Однак, велика кількість судових текстів продовжує використовувати активні дієприкметники теперішнього часу, які є неприродними для української мови але широко вживаються у російській, особливо в офіційно-діловому стилі ([...*громадянина України, одруженого, маючого* двох малолітніх дітей, раніше не судимого, підприємця, зареєстрованого та *проживаючого* за адресою: АДРЕСА_1...]).

Певні проблеми виникають також із займенниками, зокрема із нерозрізненням форми Родового відмінка особового займенника “вони” – “їх” та присвійних займенників “їхній, їхня, їхнє, їхній”. Останні є нормативними для української мови на відміну від російської, де вважаються просторічною вимовою ([...*але щодо яких суд вирішив питання про їх права та обов'язки...*] та [...*що після смерті ІНФОРМАЦІЯ_1 р. їх батька ОСОБА_3 відкрилась спадщина...*])

Розповсюдженою помилкою на цьому рівні також є вживання в українській мові безособові форми дієслова на -но, -то у поєднанні із називанням діяча в орудному відмінку ([Судом *встановлено...*], [Протягом установленого строку *заявником не виконано вимоги зазначеної ухвали...*] та [...*відповідачем до апеляційної скарги було надано докази сплати судового збору (квитанці від 29.12.2015 № 173), оскільки скаргником не було надано...*]). В українській мові вживання таких форм доречно лише у випадку, коли дію виконує невідома або неназвана особа.

Лексичний рівень представлений великою кількістю різноманітних помилок, що полягають у вживанні слів, яких не існує в українській мові чи вживанні українських слів у хибному значенні. Серед найпоширеніших, на які, на нашу думку, необхідно звертати окрему увагу, вважаємо:

1. “набирати законної сили”, хоча нормативними є варіанти “набути законної сили” чи “набути сили закону”, залежно від конкретного значення звороту ([Згідно з ч.3 ст.105 ГПК України, *постанова набирає законної сили з дня її прийняття...*]);

2. слово “діюче” (від рос. “действующее”) у значенні “чинне”(«[...*відзив на позовну заяву з викладенням мотивів повного або часткового відхилення вимог позивача з посиланням на діюче законодавство...*]) (тут і далі — пунктуація та орфографія прикладів збережена);

3. використання слова “наступних” (рос. – “следующих”) перед переліком, де, згідно з нормами, має бути вжито “таких” (*[...апеляційний господарський суд дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення апеляційної скарги, з наступних підстав...]*);

4. тлумачення слова “вірно” як “правильно”, а не у властивому йому значенні “відданий, який не зраджує” (*[Слід зазначити, що скаргником невірно здійснюються арифметичні розрахунки...]*);

5. нерозрізнення значень понять “строк” (“певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення”) та “термін” (“певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення”) та замінення їх одне одним (*[Роз'яснити право на подачу до апеляційного суду заперечень на апеляційну скаргу в письмовій формі в строк до 10 червня 2016 року...]*);

6. мотивоване допущеною у законодавчій базі помилкою вживання слова “підлягає” (“знаходиться під чимось”) у значенні “належить/необхідно” (*[За таких обставин заява ФОП ОСОБА_1 підлягає поверненню...]*);

7. використанні конструкції *[...на протязі двох років...]* там, де належить вживати “протягом”, бо “на протязі” (укр.) перекладається як “на сквозняке”(рос.);

8. вживання дієслова “являться” замість дієслова “бути” (*[...виходячи з об'єктивних обставин, як-то майновий стан заявника тощо, та не являється обов'язком суду...]*).

Щодо синтаксичного рівня, тут насамперед необхідно звертати увагу на неправильне вживання прийменників та сполучення й узгодження слів із порушенням норм української мови:

- *[...документів, наданих в обґрунтування своїх позовних вимог...]*, де прийменник “в” має бути замінений “на”;

- *[Заслухавши пояснення представника позивача та дослідивши письмові докази по справі, суд приходить до висновку...]* — у першому випадку варто вживати прийменник “у”, а в другому — безприйменникову конструкцію “дійти висновку” замість калькування російського “приходить к выводу”;

- *[...досудове розслідування здійснено у порушення вимог...]*, де вислів має бути замінений на “на порушення вимог”;

- *[Відповідно адміністративного протоколу...]* та *[...у відповідності до ч.2 ст.194 КПК України...]* суперечать нормі, за якою незмінними прийменниковими конструкціями є “відповідно до” та “у відповідності з”;

- *[...може стати чинником для прийняття ним спроб уникнути відповідальності...]* – в цьому випадку слово “спроб” помилково поєднують зі словом “прийняття”, замість нормативного “здійснення”;

- *[Як доказ неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права...]*, де помилка є результатом комбінування українського “тих самих” (яке і є правильним варіантом) і російського “одних и тех же”;

- *[За таких обставин колегія не приймає до уваги наведене відповідачем у клопотанні...]*, яке представляє одну з найпоширеніших помилок російсько-української інтерференції, бо в українській мові такі слова, як “увага”, та “участь” сполучаються із дієсловом “брати”.

Пунктуаційний рівень представлений двома основними типами помилок - пропущеними розділовими знаками та вживанням розділових знаків у невластивих для них ситуаціях:

1. часткова вставної конструкція (*[Тобто, за наведеною нормою _ в касаційній скаргі слід наводити конкретні норми...]*);

2. неправильне оформлення дієприкметникових та дієприслівникових зворотів (*[Відповідачі належним чином повідомленні телефонограмами про дату, час та місце розгляду справи, у судові засідання не з'явилися...]*);

3. нехтування правилами відокремлення підрядних частин від головних у складнопідрядних реченнях (*[...відсвяткувати приїхав її чоловік з Запоріжжя _ де він працює...]*);

4. вживання ком перед обставинами у поширених реченнях (*[...стосовно підготовки відповідними фахівцями науково-консультативної ради наукового висновку щодо норми права, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції, у справі № 908/4804/14...]*);

5. вживання коми перед “тощо” (*[...вирішується в кожному конкретному випадку на розсуд суду виходячи з об'єктивних обставин, як-то майновий стан заявника, тощо, та не являється обов'язком суду...]*);

6. нерозрізнення вставного “зокрема” та “зокрема” на початку звороту, зо уточнює зміст (*[...яким внесено зміни до Закону № 3674-VI, зокрема, в частині розміру ставок судового збору...]* та *[...матеріали, додані до клопотання, зокрема, рапорти містять дані...]*);

7. безпідставне вживання “;” на місті “,” (*[...він може знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на свідків, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином...]*);

8. вживання "—" , а також " , " між підметом та присудком, вираженим дієсловом, що суперечить нормам української мови ([...суд — встановив...], [...суд , встановив...] чи [...суд , — встановив...]).

Запропонована класифікація, отже, ілюструє ті аспекти мовної норми української мови, які і досі залишаються не повною мірою зрозумілими для носіїв мови і, як результат, спричиняють велику кількість помилок під час укладання документів, зокрема такого рівня офіційності та стандартизованості, як судові рішення. Результати нашої роботи, таким чином, вважаємо перспективними для застосування у створенні програм різноманітних навчальних курсів з української мови (зокрема за професійним спрямуванням) та для загального підвищення рівня володіння державною мовою працівниками різних судових установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куйбіда, Р. і Сироїд, О. (2013) *Посібник із написання судових рішень*. Київ, 224 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. – Назва з екрану.

УДК 811.161.2'373;821.161.2К1/7.08

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-59-63

Борис Коваленко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: kovalenko.bor@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3764-856X

ЛЕКСИКА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ М. КОЦЮБІНСЬКОГО В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ОПИСАХ

У статті проаналізовано лексикографічні праці, у яких є лексеми, що тлумачаться з покликаннями на твори М.М. Коцюбинського, та проаналізувати їх у лексико-стилістичному та лексико-граматичному аспектах.

Аналіз мовного матеріалу показав, що у словниках української мови, починаючи з другої половини XIX ст. і до сьогодні, є покликання на твори М. М. Коцюбинського. Лексика, якою він послуговувався, як правило, загальнонародна, кодифікована словниками і довідниками, хоч частина таких лексичних одиниць подана у СУМ із різними ремарками: розм., рідко, діал., заст. тощо. Частина лексичних одиниць не кодифікована і побутує лише в усному мовленні.

Ключові слова: М. М. Коцюбинський, лексикографічні праці, словник української мови, маркована лексика, кодифікована лексика.

Kovalenko Borys. Vocabulary of literary works of M. M. Kotsiubynskyi in lexico-graphic descriptions

M.M. Kotsiubynskyi is a writer, cultural and public figure. His linguistic cycle is unique and is the pinnacle of Ukrainian prose from the late XIXth - early XXth centuries, "an outstanding phenomenon in the development of Ukrainian literary language in general, which raised it to a higher degree of quality, expanded its structural-stylistic and specific literary and scientific-journalistic means of expression in the field of vocabulary, phraseology, syntax". The word "individual style", as V. Rusanivskyi notes, is not entirely accurate, since this writer was a grinder of the norms that had already been formed at that time. M.M. Kotsiubynskyi is one of the most honored places among the best masters of Ukrainian culture. He introduced into the Ukrainian literature a new special style of writing, which I. Franko named as the highest triumph of literary skills.

The role of Mykhailo Kotsiubynskyi in the development of Ukrainian linguistics was also significant. He outlined his thoughts about Ukrainian language in literary-critical and publicistic works, letters in which he defended its free, multi-style functioning, criticized false, conservative views on Ukrainian language, outlined the sources and ways of enriching it, expressed his fair views on the issues of linguistics and orthography.

In the article we have tried to identify lexicographic works, which have lexemes, which are interpreted with references to the works of M. M. Kotsiubynskyi and to analyze them in lexico-stylistic and lexical-grammatical aspects.

Analysis of the linguistic material showed that in the dictionaries of the Ukrainian language, since the second half of the XIXth century and to this day, there have been references to the works M.M. Kotsiubynskyi. The vocabulary he used was generally national, codified by dictionaries and directories, although some of those lexical units are given in DUL with different labels: spoken, rarely, dial., old. etc. Some lexical units are not codified and used only in oral speech.

Keywords: M. M. Kotsiubynskyi, lexicographic works, dictionary of Ukrainian language, marked vocabulary, codified vocabulary.

М. М. Коцюбинський – письменник, культурний і громадський діяч. Його мовотворчість належить до непересічних явищ і є вершиною української прози періоду кінця XIX – поч. XX ст., “видатним явищем у розвитку української літературної мови в цілому, що підняла її на вищий ступінь якості, розширила її структурно-стилістичні і конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології, синтаксису” [Білодід 1958, с. 519]. Власне, слово “мовотворчість”, як зазначає В. М. Русанівський, не зовсім точне, оскільки цей письменник був шліфувальником тих норм, які на той час уже склалися [Русанівський 2001, с. 271]. М.М. Коцюбинський по праву посідає одне з найпочесніших місць серед кращих майстрів вітчизняної культури. Він уніс в українську літературу нову особливу манеру письма, яку І. Я. Франко називав найвищим тріумфом художньої майстерності.

Значною була роль Михайла Коцюбинського і в розвитку української лінгвістики. Міркування про українську мову він виклав у літературно-критичних і публіцистичних працях, листах, у яких обстоював вільне, різностильове її функціонування, критикував помилкові, консервативні погляди на українську мову, окреслив джерела й шляхи її збагачення, висловив слушні міркування з питань лінгвостилістики, правопису тощо.

У своїй розвідці ми спробуємо виявити лексикографічні праці, у яких є лексеми, що тлумачаться з покликаннями на твори М.М. Коцюбинського, та проаналізувати їх у лексико-стилістичному та лексико-граматичному аспектах.

Покликань на класика української літератури М. М. Коцюбинського в лексикографічних працях кінця XIX – поч. XX ст. майже немає. Словники К. В. Шейковського, Ф. М. Піскунова, М.М. Левченка, Є. І. Желехівського та С. І. Недільського та ін. вийшли друком раніше, ніж почав писати свої твори і друкуватися письменник. Щоправда, перша (на нашу думку) фіксація лексики, яку використовував письменник, є у словнику М. Уманця і А. Спілки: *Людний, но* = людний, но, велелюдний мирний, но. – В корчмі було мирно, як і що неділі. Под. Коцюбинський [СУіС, с. 420].

Немає ілюстрацій із творів письменника і в “Словарі української мови” Б. Д. Грінченка. Зовсім інша ситуація в словниках української мови радянської доби. Так, у найавторитетнішому словникові української мови XX ст. (СУМ) покликань на твори М. М. Коцюбинського фіксуємо майже чотирнадцять тисяч разів. Звичайно, ілюстрації з творів та епістолярію письменника переважно подано до слів загальноновживаних, стилістично нейтральних, у тому числі й іншомовного походження, наприклад: *абсолютно* – Присл. до абсолютний; цілком, повністю. Купатися він [лікар] теж *абсолютно* забороняє (Коцюб., III, 1956, 355) [СУМ I, с. 6]; *адвокат* – 1. Юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець. – *Рятуй мене, Насте! ...Піди до адвоката, заплати йому, що хоче* (Коцюб., I, 1955, 76) [СУМ I, с. 19]; *ідеалізація* – Дія за знач. ідеалізувати. *Я не уявляв собі, наскільки ця річ [«На віру»] слаба, бо 20 літ не перечитував її... Скільки тут солодкого, ідеалізації селян..!* (Коцюб., III, 1956, 385) [СУМ IV, с. 10]; *кирка* – Ручне знаряддя у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід, льоду тощо. *Гурток робочих то нахилився, то розгинався над купою грузу, і мірно здіймались кирки й лом* (Коцюб., II, 1955, 402) [СУМ IV, с. 152]; *Малолюдний* – Такий, па якому перебуває, присутня мала кількість людей. *Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста* (Коцюб., II, 1955, 284) [СУМ IV, с. 610]; *палець* – 1. Одна з п’яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини. – *А це що?.. – враз скрикнула Гашица і вхопила Йона за палець, на якому блищала дорога для нього каблучка від Домніки* (Коцюб., I, 1955, 248) [СУМ VI, с. 25]; *по-козацьки* – присл. Те саме, що по-козацькому. *Сиве волосся спадало [в Семена] кружком, по-козацьки* (Коцюб., I, 1955, 41) [СУМ VII, с. 34]; *таки* – част. 1. ствердж. Уживається препозитивно й постпозитивно в значенні справді. *З ким це вона [Гафійка] забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він* (Коцюб., II, 1955, 10) [СУМ X, с. 21]; *хмара* – 1. Скупчення краплин води, кристаликів льоду та їхньої суміші в атмосфері у вигляді суцільної маси світлого або темного кольору, що несе дощ, град, сніг. *Явдосі здалося, що от-от градові хмари обляжуть небо, випаде здоровий град* (Коцюб., I, 1955, 54) [СУМ XI, с. 93].

Зауважимо, що не обійшлися укладачі СУМу без ілюстрацій з доробку письменника, подаючи марковану лексику, наприклад: *вайло* – розм. Неповоротка, незграбна людина; тухтій. – *Гей, ти, вайло! – гукала вона на неї, коли Гафійці ненароком вилітало з рук веретено* (Коцюб., II, 1955, 31) [СУМ I, с. 282]; *набедреник* – 1. церк. Парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священники одержують як першу нагороду і носять з правого боку нижче пояса. – *Чи ви чули, що о. Аркадія переведено на другу парафію, а о. Феогност дістав набедреника?* (Коцюб., I, 1955, 322) [СУМ V, с. 12]; *пархи* – розм. Те саме, що парші. *Земля була гола, у лишах, наче старець у пархах* (Коцюб., II, 1955, 365) [СУМ VI, с. 83]; *пріти* – 2. розм. Вкриватися потом від задухи, втоми, перенапруження і т. ін. *Веселість все розпалаялась. Робилось душно, люди пріли у кептарях, дихали випаром поту* (Коцюб., II, 1955, 354) [СУМ VIII, с. 110]; *свинство* – розм. 1. Бруд, неохайність; відсутність культурних навиків, невігластво. *Звісно, свинства в управі багато, мабуть, його скрізь немало* (Коцюб., III, 1956, 187) [СУМ IX, с. 71].

Понад двісті лексем, що сприймаються як діалектні, пояснено за допомогою прикладів-ілюстрацій творів М. М. Коцюбинського, серед них:

Іменники: *аір*, *діал.* *аєр* – Трав'яниста багаторічна рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; татарське зілля, лепеха. *Вогкість у повітрі, специфічний дух болота та аєру* давали знати про близькість річки (Коцюб., I, 1955, 205) [СУМ I, с. 25]; *арідник* – *діал.* Злий дух; чорт, дідько. *Знав [Іван], що на світі панує нечиста сила, що арідник... править усім* (Коцюб., II, 1955, 307) [СУМ I, с. 59]; *барда* – *діал.* Сокира, тесак. *Їм [дітям] часом, здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей* (Коцюб., II, 1955, 312) [СУМ I, с. 105]; *бартка* – *діал.* Маленька сокира. *[Іван] затряс барткою в Юри перед лицем* (Коцюб., II, 1955, 343) [СУМ I, с. 108]; *бинда* – *діал.* Стрічка. // *чого, перен.* *Смуга. Біліє широка бинда гречки, і пахоці повівають* (Коцюб., I, 1955, 459) [СУМ I, с. 166]; *васаг* – I. *діал.* Верхня частина воза, саней і т. ін.; ящик. *Старі трухляві копили зламались, васаг лежав нарізно від санок* (Коцюб., I, 1955, 80) [СУМ I, с. 296]; *габа²* – *діал.* Хвиля. *Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати* (Коцюб., II, 1955, 331) [СУМ II, с. 7]; *гаджуга* – *діал.* Молода смерека. *Здалеку м'яко котився грім..., високі гаджуги згинались удвоє по далеких верхах* (Коцюб., II, 1955, 340) [СУМ II, с. 10]; *згарда* – *діал.* Намисто з монет або хрестиків. *Важкі згарди гнули їй шию* (Коцюб., II, 1955, 342) [СУМ III, с. 509]; *кичера* – *діал.* Гора, вкрита вся лісом, крім вершини. *Втретє затрембітала трембіта про смерть у самотній хаті на високій кичері* (Коцюб., II, 1955, 312) [СУМ IV, с. 156]; *клямра* – 3. *діал.* Пряжка, застібка. *Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва* (Коцюб., I, 1955, 233) [СУМ IV, с. 194]; *манна* – 3. *діал.* Молоко. *Треба було добре глядіти маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з корови* (Коцюб., II, 1955, 332) [СУМ IV, с. 623]; *пулярес* – *діал.* Гаманець. *Роман поліз у кишеню і витяг звідти шкіряний пулярес* (Коцюб., I, 1955, 107) [СУМ VIII, с. 387]; *скруцак* – *діал.* Скрутень. *Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашиний, гатив з лускотом в спину направо й наліво* (Коцюб., II, 1955, 355). [СУМ IX, с. 327]; *фрашка* – *діал.* Дрібниця, дурниця. *Вічно нерви напружені. Наприклад, перед кількома, днями довелося стояти кілька хвилин перед рушницями козаків, виміреними в публіку, і чекати, що ось-ось ляжеш трупом. Ну, та після вулкану це фрашки* (Коцюб., III, 1956, 274) [СУМ X, с. 642]; *Хопта* – *діал.* Бур'ян. *Земля стогне, пісна, безсила, подерта на латочки. І замість покорму дає свою кров. Не хліб, а кукуль родить, будяки, хопту. Годуйся!..* (Коцюб., II, 1955, 36) [СУМ XI, с. 124].

Прикметники та дієприкметники: *гнівливий* – 2. *діал.* Гнівний. *Явдоха стояла на порозі бліда, гнівлива; сухі старечі губи тремтіли від великого гніву* (Коцюб., I, 1955, 55) [СУМ II, с. 94]; *згірний* – *діал.* 1. Зневажливий. *Пригадалось їй згірне батькове слово і повна ненависті постать хаджі* (Коцюб., I, 1955, 291) [СУМ III, с. 513]; *наладнований* – *діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до налаштувати. *Настрічу нам попадаються хури, наладовані дїжечками, горшками* (Коцюб., II, 1955, 237) [СУМ V, с. 115]; *острий* – *заст., діал.* Гострий. *За хвилину надбігла Марійка, так замотана здоровою хусткою, що самий острий червоний носик визирав на світ божий* (Коцюб., I, 1955, 131) [СУМ V, с. 789]; *Порушений* – 2. у знач. прикм., *діал.* Зворушений, схвилюваний. *Громада стояла німа, глибоко порушена* (Коцюб., I, 1955, 74) [СУМ VII, с. 297]; *розпучливий* – *діал.* Розпачливий. *Злітали до нього десь з темряви очі – карі, сірі й голубі, а з них розпучливим криком кричали смерть і життя* (Коцюб., II, 1955, 201) [СУМ VIII, с. 785]; *руснацький* – *діал.* Прикм. до руснаки. *Ми вели бесіду в бідно вмебльованій кімнатці серед глухого руснацького села* (Коцюб., I, 1955, 261). [СУМ VIII, с. 912]; *сумежний* – *діал.* Суміжний. – *Панок отой, Янковський, продає три морги, тих... – Що сумежні з моїм полем? – скрикнув Роман* (Коцюб., I, 1955, 105) [СУМ IX, с. 835]; *уряджений (вряджений)* – *діал., розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до урядити. *Коли піп з гостем посідали на лавках у хаті, уряджений, як і селянські, Тихович оповів свою пригоду* (Коцюб., I, 1955, 225) [СУМ X, с. 484]; *хорий* – *діал.* Хворий. *Та нема гіршої пригоди, як слабість у дорозі. Ось на задньому возі, як в'ялая риба, лежить хорий чумак* (Коцюб., I, 1955, 181) [СУМ XI, с. 126].

Дієслова: *банувати* – без додатка і за ким, чим, недок., *діал.* Сумувати, журитися. – *Почав я банувати. А найгірше за Марією* (Коцюб., I, 1955, 141) [СУМ I, с. 102]; *виповнювати* – 2. *діал.* Виконувати що-небудь. *І він трохи стих, міркуючи, як би виповнити свій замір* (Коцюб., I, 1955, 442) [СУМ I, с. 456]; *випручувати* – *діал.* 1. Виганяти. *Недарма ж жінка та діти випрутили тебе з хати!* (Коцюб., III, 1956, 9) [СУМ I, с. 520]; *відказуватися* – *діал.* Відмовлятися. – *Відказатися, віддати дитину назад якось ніяково... Сам просив, щоб дали* (Коцюб., I, 1955, 440) [СУМ I, с. 520]; *закасуватися* – *діал.* Підкочувати, підгортати па собі одягу, щоб не забруднити, не замочити. *Пропало сіно! Маланка закасалась та лізе в воду* (Коцюб., II, 1955, 47) [СУМ III, с. 140]; *закоришматися* – *діал.* Заворухитися. *Дитина закоришмалась на руках у Домни, захикала чогось, прокинувшись* (Коцюб., I, 1955, 123) [СУМ III, с. 160]; *затрембітати* – *діал.* Заграти (на трембіті). – *Вилізу на копицю та й си подивлю [подивлюся] в гори на полонинку, а ти мені затрембітай...* (Коцюб., II, 1955, 316) [СУМ III, с. 358]; *злягати* – *діал.* Розродитися. *Саме напровесні Настя злягла: знайшлося хлоп-*

чатко (Коцюб., I, 1955, 75) [СУМ III, с. 608]; *кляснути* – діал. Однокр. до клясати (плескати). *Кляснуло хлоп'я в долоні й так погоже, весело засміялось* (Коцюб., I, 1955, 460) [СУМ IV, с. 194]; *мачати* – діал. Умочати, мочати. *Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасом* (Коцюб., I, 1955, 238) [СУМ IV, с. 656]; *міститися* – 3. діал. Публікуватися, друкуватися де-небудь. *Уявім собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правописом* (Коцюб., III, 1956, 261) [СУМ IV, с. 750]; *обсуджувати* – 2. діал. Обговорювати, обмірковувати. *Вреши, це діло Ви, мабуть, обсудите гурточком, а поклавши, що перекладати, звістить мене* (Коцюб., III, 1956, 121) [СУМ V, с. 588]; *перейтися* – діал. Пройтися. *Проклята бюроова праця вхопила мене у свої тверді лаби так, що чоловік не щодня має час перейтися годинку, хоч від того залежить здоров'я* (Коцюб., III, 1956, 277) [СУМ VI, с. 188]; *пересякатися* – діал. Просякати. *Якось так весь організм пересякся ароматами моря, що забуваєш, що ти людина* (Коцюб., III, 1956, 358) [СУМ VI, с. 293]; *пораяти* – діал. Дати пораду, порадити. – *Прийшов роботи чи служби шукати, та нікого не знаю тутечки. Порайте мене, дядьку, що тут робити, куди обернутися...* (Коцюб., I, 1955, 445) [СУМ VII, с. 248]; *сокотити* – діал. 2. Стерегти. *Сон налягає. Щоб одігнати його, Іван встромлює очі в живий вогонь. Він мусить сокотити вогонь, сю полонинську душу* (Коцюб., II, 1955, 329) [СУМ IX, с. 440]; *стрітити* – діал. Те саме, що зустрічати. *Коли в обідню пору Антін повертався додому, стрів несподівано Марту* (Коцюб., II, 1955, 298) [СУМ IX, с. 781]; *стрягнути* – діал. В'язнути, грузнути. *Ноги стрягли у снігових заметах* (Коцюб., I, 1955, 31) [СУМ IX, с. 797]; *урадувати (врадувати)* – діал. Викликати у кого-небудь почуття радості. *Остан розплющив очі. Це так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво* (Коцюб., I, 1955, 370) [СУМ X, с. 472]; *Чинити*¹ – 3. діал. Приводити, народжувати; відкладати яйця. *Почав [Юра] розсівать по царинці попіл од учораинької ватри, аби корови та вівиці, що будуть тут настись, шишно плодились, щоб кожна ягничка чинила по двоє...* (Коцюб., II, 1955, 338) [СУМ XI, с. 326].

Прислівники: *верхами* – 2. діал. Зверху, нагорі. *Долиною сльози, верхами глум* (Коцюб., II, 1955, 41) [СУМ I, с. 335]; *гвалтом* – діал. Разом, гуртом. *Гвалтом прохали на обід* (Коцюб., III, 1956, 152) [СУМ II, с. 43]; *мирно*² – діал. Людно, багатолюдно. *В невеличкій хаті стало мирно, аж тісно* (Коцюб., I, 1955, 44) [СУМ IV, с. 714]; *наверха* – діал. Наверху, зверху. *Жовті вушка од рудих черевиків теліпалися наверха, як свинячі вуха* (Коцюб., I, 1955, 319) [СУМ V, с. 29]; *разно* – діал. Дружно. *Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки* (Коцюб., I, 1955, 80) [СУМ VIII, с. 440]; *файно* – діал. 1. Присл. до файний. – *Файно голосить...* – кивали головами старі сусідки (Коцюб., II, 1955, 352) [СУМ X, с. 551].

Займенники та числівники: *обі* – діал. Обидві. *Встаю вже пізно, біжу не одягнений до вікна і одчиняю обі половинки* (Коцюб., II, 1955, 408) [СУМ V, с. 501]; *осей* – діал. Оцей. – *Осі руки, панове, всіх нас годують* (Коцюб., II, 1955, 251) [СУМ V, с. 758].

Службові слова та вигуки: *а* – сполучник V. єднальний, діал. Має значення спол. «і». *Несімо прапор справи нашої в дужих руках а будьмо консеквентними, не відділяймо слова від діла...* (Коцюб., I, 1955, 170) [СУМ I, с. 2]; *ади, ади-но* – виг., діал. Уживається при здивуванні або при бажанні звернути чію-небудь увагу на щось; *дивись, дивись-но. Почала [дівчинка] шукати щось за пазухою. Витягла вреши довгий цукерок. – Ади!* (Коцюб., II, 1955, 311) [СУМ I, с. 20]; *іно* (йно) – діал. 2. спол. Тільки, як тільки. *Завтра, іно розвидниться, встане Харитя, нагодує маму., візьме серп і піде в поле* (Коцюб., I, 1955, 15) [СУМ IV, с. 32]; *пад-ко* – діал.: *Падку [мій]!* – вигук, який виражає здивування, радість, переляк, злість і т. ін. *Падку мій! Та ж то аж наверх лізти, гей!* – *жахнулось щось у темряві пискливим баб'ячим голосом* (Коцюб., I, 1955, 345) [СУМ VI, с. 13]; *си* – част., діал. Ся. – *Я си обую файно та й буду дівка...* (Коцюб., II, 1955, 311) [СУМ IX, с. 152]; *ци*² – част., діал. Чи. – *Чи тобі, Юрчику, не сталось чого лихого?* (Коцюб., II, 1955, 342) [СУМ XI, с. 205].

Слід констатувати, що в СУМ десятки лексем із позначкою *діал.* пояснено за допомогою ілюстративно-го матеріалу лише з творів М. М. Коцюбинського, наприклад: *безвстидний* – діал. Безвстидний, безсоромний. **Безвстидна!** *Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма!* (Коцюб., II, 1955, 333) [СУМ I, с. 123]; *безвстидник* – діал. Безвстидник, безсоромник. – **Безвстиднику!** *Мило надула [Марічка] губи і так лукаво поглядала на нього [Івана]* (Коцюб., II, 1955, 346) [СУМ I, с. 123]; *безпальчий* – діал. Безпалій. *Його [Андрія Волика] брали за руку і уважно роздивлялись безпальчий цурпалок, наче бачили вперше* (Коцюб., II, 1955, 85) [СУМ I, с. 137]; *безслихи* – діал. Глушина. *А там, по суворих диких верхах, десь... в безслихах гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротись* (Коцюб., II, 1955, 322) [СУМ I, с. 146]; *бербениця* – діал. Діжечка, барило. *Гості набирали у бербениці бриндзи та... знову спускались в долини* (Коцюб., II, 1955, 327) [СУМ I, с. 157]; *богобійний* – діал. Богобоязливий. *З цим богобійним різником, що наскрізь пропахся овечим лоєм, старий Хаджі вічно мав справи* (Коцюб., I, 1955, 287) [СУМ I, с. 209]; *бомбаковий* – діал. Бавовняний. *Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки* (Коцюб., I, 1955, 187) [СУМ I, с. 216]; *будз* – діал. Свіжий овечий сир. *З подри [полиці під дахом], де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер* (Коцюб., II, 1955, 324) [СУМ I, с. 247]; *буцматий* – діал.

Повнощокій, повновидий. *Я гадав собі, що повернете з Криворівні таким буцматим та здоровим, а Ви... ще гірше кашляєте...* (Коцюб., III, 1956, 278) [СУМ I, с. 268]; *виладновувати* – 2. діал. Вивантажувати щонебудь звідкись. *Викопували [циганки] зі смітників брудні й подерті ганчірки і виладновували увечері з гарби, силу різнорідних речей* (Коцюб., I, 1955, 371) [СУМ I, с. 419]; *витривати* – діал. Витримати. *Йому ще байдуже, але бідна Настя навряд чи витриває* (Коцюб., I, 1955, 46) [СУМ I, с. 518]; *гемзити* – безос., діал. Мрячити, імжити. – Пам'ятаю, – поганий був ранок: туман наліг па землю, *гемзило* (Коцюб., I, 1955, 141) [СУМ II, с. 43]; *горгоші* – діал. Плечі. – *Клунка свого не дам, бо я ще й вас могла б узяти на горгоші з вашою торбою разом* (Коцюб., I, 1955, 348) [СУМ II, с. 126]; *з'їдливий* – діал. В'їдливий. *Мама його, була страшно вередлива, злослива, з'їдлива* (Коцюб., I, 1955, 465) [СУМ III, с. 582]; *заневиднітися* – безос., діал. Стемніти, посутеніти. *Вечір насунувся над землею. Вже добре заневиднілось, коли Олександра прийшла проситись на ніч до знайомої жінки* (Коцюб., I, 1955, 69) [СУМ III, с. 227]; *запукати* – діал. Застукаати. *Нові бербениці й барильця німуть в кутку, хоч тільки запукай до них – і обізветься голос, що там жив* (Коцюб., II, 1955, 325) [СУМ III, с. 283]; *зграсований* – діал. Дієпр. пас. мин. ч. до зграсувати; // у знач. прикм. *Разно посувається вперед військо, лишаючи за собою голу зграсовану землю* (Коцюб., I, 1955, 226) [СУМ III, с. 523]; *згучати* – діал. Звучати. – *Коли старостів пришели? – Голос Гашиці згучав різко, суворо* (Коцюб., I, 1955, 248) [СУМ III, с. 527]; *куня* – діал. Волоть очерету. *Цупкі й високі очеретини блищали на сонці, як золоті; куня стелилась за вітром та привітно шуміла, як лан стиглої високої пшениці* (Коцюб., I, 1955, 373) [СУМ IV, с. 400]; *лабуштан* – діал. Тоя. *В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним цвітом та синів лабуштан низкою черевиків, жалібно кумкали жаби* (Коцюб., II, 1955, 313) [СУМ IV, с. 428]; *любас* – діал. Коханець. *Прилюдно цілувалася і обіймалася [Палагна] з ним, не криючись навіть, що має любаса* (Коцюб., II, 1955, 342) [СУМ IV, с. 561]; *матриган* – діал. Беладонна. *Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля – одален, матриган і підойму* (Коцюб., II, 1955, 307) [СУМ IV, с. 652]; *струнка* – 2. діал. Відгороджене місце в кошарі, хліві для доїння овець. *Вже третю добу сів на полонині дрібний мачкатий дощик. Тільки і спочинку було, що під дашком у струнці під час доїння* (Коцюб., II, 1955, 323) [СУМ IX, с. 793].

За частиномовною віднесеністю у словнику переважають іменники та дієслова, значно менше інших частин мови.

Трапляється у текстах творів М. М. Коцюбинського лексика не зафіксована у СУМ, наприклад: *імб-рик* – ‘казанок’, *кічка* – ‘закручена гулею жіноча коса’, *клак* – ‘своєрідні вечорниці’, *ковал* – ‘дуже довга сопілка’, *косор* – ‘садовий ніж’, *котвиця* – ‘якір’ (окремої словникової статті на слово *котвиця* в СУМ немає, однак у словниковій статті до слова *кидати* зі значенням *опускати*, занурювати (у рідину) подано приклад-ілюстрацію, узятую з творів М. М. Коцюбинського: *Їм не вдалося розігнати човен на береговий пісок. Тоді грек кинув у море котвицю* (Коцюб., I, 1955, 390) [СУМ IV, с. 147]), *куфа* – ‘дерев'яне відро’, *магала* – ‘куток, околиця, район села’, *попільжити* – ‘виявити увагу до чийх-небудь потреб, допомогти комусь’ тощо.

Отже, у словниках української мови, починаючи з другої половини XIX ст. і до сьогодні, є покликання на твори М. М. Коцюбинського. Лексика, якою він послуговувався, як правило, загальнонародна, кодифікована словниками і довідниками, хоч частина таких лексичних одиниць подана в СУМ із різними ремарками: *розм.*, *рідко*, *діал.*, *заст.* тощо. Частина лексичних одиниць не кодифікована і побутує лише в усному мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І.К. (1958). Мова творів М.М. Коцюбинського [В:] *Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. – Т.1: Дожовтневий період. – Київ, 596 с.*
2. Русанівський, В.М. (2001). *Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. Київ, 392 с.*

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУіС – Словарь Русийсько-український (1924). Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Додадок до “Зорі” 1893 року. Берлін, 1149 с.

СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ.

Наталія Коваленко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7810-1982

РЕГІОНАЛЬНІ АТЛАСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕНЬ ФРАЗЕМІКИ ГОВОРІВ

Емпірична база української діалектології, сучасні ґрунтовні дослідження фразеологічних систем української літературної мови та окремих ареалів підтверджують особливий статус фразеологічних одиниць як проєкторів культурно-національних кодів народу.

У статті описано інформаційні можливості атласів українських говірок різного типу в дослідженні вживання та просторового поширення як фразеологізмів загалом, так і їх компонентів зокрема. Атласи загальної лексики говірок, тематичні (наприклад, мисливської та ентомологічної лексики) є цінним джерелом для синхронних і діахронних описів фразеологізмів, витворених мисленнєвою сферою людини на основі спостережень. Діалектні фразеологізми кодують загальні ціннісні уявлення осіб, їх здатність щось характеризувати, давати оцінку оточення, зовнішності, поведінки, ситуації та ін. Виявлено, що можуть активізуватись різні особливості об'єкта чи суб'єкта порівняння, а на певних територіях є специфіка метафоричних перенесень, акценти на різних ознаках.

Доведено, що з метою детального вивчення фразеологічної системи говірки, говору, наріччя, треба поєднувати лексикографічну базу з текстовими фіксаціями матеріалу в атласах, збірках зв'язних текстів тощо.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, говірка, атлас.

Kovalenko Nataliia. REGIONAL ATLASES AS THE SOURCE OF DIALECT PHRASEMICS RESEARCH

The empirical basis of Ukrainian dialectology, modern and thorough studies of the phraseological systems of Ukrainian literary language and some areas confirm the special status of phraseological units as projectors of cultural and national codes of people.

The article describes the information possibilities of atlases of Ukrainian dialects of different types in the studying of the use and spatial distribution of phraseologisms in general and their components in particular. Atlases of general vocabulary of dialects, thematic (for example, hunting and entomological vocabulary) are a valuable source for synchronous and diachronic descriptions of phraseologisms produced by observational thinking. Dialectological phraseologisms encode common valuable perceptions of individuals, their ability to characterize something, to evaluate the environment, physical appearance, behavior, situations, etc. It has been revealed that different features of the object or the subject of comparison can be activated, and in certain territories there is a specificity of metaphorical transferences, accents on different features.

It has been proved that in order to study in detail the phraseological system of speech, dialect, it is necessary to combine the lexicographic base with the textual fixation of the material in atlases, collections of related texts, etc.

Key words: phraseological unit, dialect speech, dialect, regional language, atlas.

Збір та упорядкування лексичних і фразеологічних одиниць живого народного мовлення не втрачають своєї актуальності через стрімкий розвиток технічних можливостей, засобів інформації, глобалізації та мобільності населення, а отже, архаїзації більшості народних звичаїв і ритуалів, повсякчасних взаємовпливів діалектів і літературної мови, різних мов і їх говорів зокрема. Втрата навіть невеликої кількості одиниць призведе до прогалин у дослідженні інформаційності національної фразеосистеми, територіальне поширення одиниць, міжговіркові та міжмовні зв'язки.

Українська фразеографія має давню історію (від кінця XVII ст.) і цінний досвід методології та методики укладання словників, що принципово відрізняються від лексичних. Для формування емпіричної бази української народної фразеології (наприклад, електронного каталогу) важлива повнота інформації про фразеологізми, їхні компоненти та максимальне покриття території представлення.

Антропоцентричність сучасних лінгвістичних досліджень активізує наповнення емпіричної бази українського діалектного мовлення, особливо важливим завданням сучасної діалектології вважаємо упорядкування загальноукраїнського словника фразеології говірок, адже в різних ареалах побутування народних фразеологізмів можна простежити різне виділення ознак, характеристики явищ чи процесів та ін. «Різність» засобів висловлення емоцій пояснюють і соціальними чинниками, і навколишньою природою, і регіональ-

ними особливостями ведення господарства, місцевими традиціями та інтерпретацією загальнонаціональних, що відповідно фіксується у фразеологічній картині світу.

Мета нашої статті – проаналізувати сучасні лінгвістичні атласи, що презентують говори української мови, як цінне джерело для багатоаспектних досліджень народної фразеології.

На сьогодні в Україні створено та опубліковано чимало атласів, які можна умовно об'єднати в такі групи: 1) атласи групи споріднених мов («Общеславянский лингвистический атлас» (ОЛА)); 2) національні («Атлас української мови» (АУМ)); 3) загалом презентують один чи декілька говорів («Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України» Й.О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], «Карпатский диалектологический атлас» С.Б. Бернштейн, В.П. Иллич-Свитыч В.П., Г.П. Клепиковой (КДА), «Атлас українських говірок Північної Буковини» К.Ф. Германа [Герман 1995, 1998] та ін.); 4) тематичні («Атлас мисливської лексики Західного Полісся» [Аркушин 2008] та «Атлас західнополіських фаунономів» Г.Л. Аркушина [Аркушин 2008а], «Атлас будівельної лексики Західного Полісся» О.М. Євтушка [Євтушок 1993], «Атлас західнополіських назв лікарських рослин» Р.С. Омельковець [Омельковець 2003], «Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся» Л. Чирук [Чирук 2010], «Атлас ботанічної лексики української мови» І. Сабадоша [Сабадош 1999] та ін.).

Матеріали до атласів українських говірок, як і до словників, інших наукових досліджень добираються, як правило, за програмами-питальниками, але специфіка спілкування з носіями говірки дозволяє на основі зв'язних текстів-розповідей багатогранніше зафіксувати мовні одиниці та явища, що демонструють їх реалізацію в конкретних ситуаціях, різну актуалізацію смислового та емотивного плану вираження.

У «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області України» Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993] основну увагу було звернено на давні поняття, архаїчні номінації соматизмів, назви тварин, птахів і комах, сільськогосподарську лексику та ін. Важливо, що особливості побутування картографованих лексем укладач ілюстрував записаними фразеологізмами, приказками, прислів'ями, повір'ями і навіть табу, народними сентенціями. В основі образності стали народних одиниць – спостереження за життям і поведінкою людей, рослинним і тваринним світом, часто – зіставлення образів.

В аналізованому атласі подано 180 сталих виразів (окрім прислів'їв і приказок), більшість яких побудована за типом порівняння. Значну частину становлять фраземи, у яких прямо через об'єкти порівняння чи опосередковано через елементи внутрішньої форми відбито навколишній тваринний світ, наприклад: *б'іу'тс'а, йак ко'гуты'* [Дзендзелівський 1993, к. 402], *гуч'ати, йак пч'олы в в'уліу* [Дзендзелівський 1993, к. 296], *дурны'й, як ма'лфа* [мавпа] [Дзендзелівський 1993, к. 21], *зай'івс'а, йак п'ац'а* [Дзендзелівський 1993, к. 405], *квилит' йак п'ор'с'а'* [Дзендзелівський 1993, к. 405], *тучный, як кормник* (відгодований кабан) [Дзендзелівський 1993, к. 407], *хо'дит, йак жона'тій воробе'ц* [Дзендзелівський 1993, к. 279]. Компоненти-зооніми є центром семантичної структури таких фразем, що вирізняються антропоморфними ознаками.

Іншу групу складають компаративні фраземи, компонентами яких є флористичні назви (переважно звичних для конкретної території рослин чи дерев), на основі яких також засвідчуємо оцінку розумових здібностей, поведінки чи характеристики людини, наприклад: *дурны'й, ги пасул'а* [Дзендзелівський 1993, к. 190], *здоровый, йак г'ор'х дупл'авый* [Дзендзелівський 1993, к. 289], *тот'о тверд'ій гор'х* [Дзендзелівський 1993, к. 289].

Атласи говорів, як і діалектні словники, фіксують назви сільськогосподарських інструментів і знарядь, які можуть дуже швидко вийти з ужитку через технічний прогрес, зміну технологій обробітку землі та ремесел. Для людей старшого віку цілком природним є вживання компаративних фразем із компонентами-назвами знарядь, наприклад: *гово'рит', ги січка'рн'а лоп'оче* [Дзендзелівський 1993, к. 415], *тре'не'чи, йак січка'рн'а* [Дзендзелівський 1993, к. 415], *ме'ле йазико'м, йак пра'нником* [Дзендзелівський 1993, к. 362], *п'й'аний йаг моти'ка* [Дзендзелівський 1958, к. 83] та ін. Зауважимо, що на характеристику вияву ознаки впливає і супровідне стилістично забарвлене дієслово (*трепеш, меле*).

Надзвичайну розгалуженість семантичних гнізд мають фразеологізми із компонентами-соматизмами, які образно можуть характеризувати не тільки риси людини, її вчинки та здібності, а й уявлення про ту чи іншу ситуацію, абстрактні категорії, розуміння плинності часу та змінності простору, наприклад: 1) *у н'о'го поло'ва в г'ол'ві'* 'дурний' [Дзендзелівський 1993, к. 83], *упа'сти на г'ол'ову* 'дурний' [Дзендзелівський 1993, к. 298], *оста'лис'а на не'му шку'ра та кости* 'дуже схуднути' [Дзендзелівський 1960, к.144], *такы'й, гибы на ті'мн'а впав* 'дурний' [Дзендзелівський 1993, к. 299], *м'овчи'т, йак бы токану' у рот набра'в* [Дзендзелівський 1960, к.168]; 2) *колі на дол'они сирс'т' віросте, тоді то буде, йак на дол'они в'ол'с'а в'уросте* 'ніколи' [Дзендзелівський 1993, к. 304], *так рівно, йак на дол'они* [Дзендзелівський 1993, к. 304].

Зауважимо, що до питальників атласів, як правило, подають лексеми, що уможливають вияв ізоглос, тому інформаційно цінними є давні або застарілі номінації. Надзвичайно важливо, що фразеологізми здатні «утримувати» такі архаїзми, значення яких може бути невідоме для носіїв говірок. Наприклад, Й. О. Дзен-

дзельський у карті «Поширення слова *сембриля*» подає фразеологізм *ходи'ти, йак се'мбри'л'а* зі значенням блукати, ходити без певної мети по селах і т. ін. [Дзендзелівський 1993, к. 424] та коментарем, що слово на позначення плати наймитові, слугі архаїзувалося, у багатьох досліджених говірках «... це вже глибокий архаїзм, який пам'ятають лише представники найстаршого покоління... слово збереглося лише в складі фразеологічного звороту, а як звичайне слово вже не вживається» [Дзендзелівський 1993, с. 3]. Отже, відомості про картографовані номінації можуть слугувати джерелом етимологічних досліджень народної фразеології, вияву поширення слова-компонента та власне фразеологізму.

Явища природи, невід'ємна і дуже важлива частина життя людини, почасти міфологізовані, наділені рисами живих істот, також активно побутують у складі фразеологізмів, наприклад: *йему' ві'тер ві'йе в гóлóві'*; *пшо'в, йак ві'тер* [Дзендзелівський 1993, к. 275], *зйавівс'а, йак сн'ыг на гóлóву* [Дзендзелівський 1993, к. 298] та ін. За матеріалами аналізованого атласу, у карті «Назви для *райдуги, веселки*» поряд з літературними варіантами подано ряд діалектизмів: *весела', весельо'ха, дуга', туга', пуга', сі'варвань* та ін. із вказівкою про давніші та новіші назви, на думку мовлян. Серед прислів'їв і приказок, загадок, прикмет і табу знаходимо компаративні фразеологізми: *пйе, йак дугá, пйе, зі дугá* (про п'яницю); *пйе зóр'ілку, йак ве'сёлка вó'ду* [Дзендзелівський 1993, к. 271]. Важливо, що укладач засвідчив уживання лексеми *дуга* в одній говірці лише у фразеологізмі, а на означення «райдуга» там вживають лише *радуга*. Отже, ці дані підтверджують факт про різне просторове буття фразеологізму і власне його компонентів, наявність просторових кореляцій: 1) відоме слово, але не зафіксовано фразеологізмів; 2) уживання фразеологізмів із компонентом, значення якого говірконосям невідоме.

У вузькотематичному «Атласі ентомологічної лексики Західного Полісся» [Чирук 2010] Л. Чирук зафіксувала просторове поширення назв комах у волинсько-поліських, берестейських та деяких підляських говірках, окрім того, подала народні порівняння, прикмети, вірування, примовки та фразеологізми (з традиційною для діалектології позначкою ромб), у складі яких є такі назви. Зауважимо, що укладачка розмежовує прислів'я і приказки, порівняння та власне фразеологізми, але найбільше виявляємо все ж порівняльні конструкції. Виявом оцінних значень у сталих висловах є перехід ознаки комахи на людину за асоціацією, подібністю, яка ґрунтується на психологічних факторах, наприклад: *те та'ка сир'дета, йак шеришун* [Чирук 2010, с. 70], *йак 'воши ни з':ід'ат'* 'якщо діждуся' [Чирук 2010, с. 78] та ін.

За матеріалами атласу, компонент *муха* виявився найбільш уживаним у сталих народних порівняннях, що пояснюємо поширеністю цієї комахи роду двокрилих, негативним сприйманням її як надокучливої, ненажерливої та швидкої, наприклад: *набридливі йак муха, вйідлива йак муха, бзичит' йак муха, вредна йак муха, шв'ідка йак муха, бестра йак муха, жвава йак муха, летайе йак муха, падайе з н'іг йак муха, спокуслива йак муха, про'жорл'івайа йак муха, ху'да йак муха, йак муха 'крутиц':а в окроп'і, про'пала йак муха* [Чирук 2010, с. 28]. Окрім того, в дослідженнях української етнокультури йдеться про повір'я, за якими муха – це породження диявола, у казках – мухи з'явилися з попелу змія, у Біблії – рої мух були четвертою карою Господньою [Жайворонок 2006, с. 380].

Як зауважує Л. Чирук, мураха – одна з небагатьох комах, яку в народі сприймають позитивно. Назви *мураха, мурашка, комаха, палемуда* в компонентному складі порівняльних фраземах названого ареалу, як і інших територій, характеризують позитивні якості людини за асоціацією з власне фольклорно-міфологічним розумінням образу цієї комахи як працювитої та швидкої, наприклад: *ста'райушча йак му'раха, т'рудитц':а йак му'раха, роб'іт йак та му'раха, б'ігайе йак му'рашка, то'несин'ка йак му'раха, ма'лен'ка йак му'раха, гри'зе йак ку'маха* [Чирук 2010, с. 44], лише лісова мураха може боляче жалити, а тому ця її якість образно відтворюється у виразах про риси людини: *п'ікуч'ка йак му'раха, си'чет' йак пале'муда* [Чирук 2010, с. 44].

На противагу образу *бджоли* – символу душевної чистоти, побожності й святості, невтомної працювитості [Жайворонок 2006, с. 31] – компонент *оса* підсилює характеристику негативних рис характеру, поведінки, зовнішнього вигляду людини, наприклад: *ли'дача йак о'са, сир'дета йак о'са, пи'че йак о'са, йак го'ворит' ни те шо 'треба, ху'да йак ву'са пирив'їезана* [Чирук 2010, с. 72].

Так само територію Західного Полісся представляє „Атлас мисливської лексики“ Г.Л. Аркушина [Аркушин 2008], у якому подано 167 карт зі зразками номінацій специфічної тематичної групи [власне діалектизми, архаїзми, запозичення], записаними від досвідчених полювальників, які знають і багато назв, і народних повір'їв, приказок, прикмет і табу, порівнянь та ін. Особливо наголосимо на чисельному матеріалі з фразеології, у складі якої є лексеми, пов'язані з мисливством, поведінкою людей і диких тварин, природними явищами та ін.

Серед компонентів названого семантичного поля у складі фразем найбільше фіксуємо назв тварин [і свійських, і диких): вовк, козел, заєць, свиня, качка, миша, собака. Наприклад, зоонім *заєць* у складі фразем є стрижневим у характеристиці дій людини, абстрактних понять: *зло'вити 'зайц'а* 'упасти (про малу дитину)', *'йіхати на 'зайц'а* 'бути безквитковим пасажиром', *т'реба, йак 'зайцови стоп-сиг'нал* 'не потрібний' [Аркушин 2008, с. 138] та ін.

На карті «Місце, де миші вигодовують малят» позначено території поширення номінацій *кубло*, *кубельце*, *кубало*, *кубах*, *гніздо*, а у фразеологічних одиницях носії говірок вживають тільки компонент *нора*, наприклад: *наї'де і мишину 'нирку* 'дістане з-під землі', *перетр'ас'ти 'мишач' і 'нори* 'старанно шукати', *си'д'іти йак миш в но'ри* 'сидіти тихо' [Аркушин 2008, с. 166].

Конкретними показниками належності фразем атласу до поля «мисливської» тематики є дієслова-компоненти *забити*, *зловити*, *гнати*, але спостерігаємо їх переосмислення як етнофонів для вираження різних сфер життя людини, зокрема переміщення в просторі, фізичного стану, відчуттів тощо з негативним забарвленням, наприклад: *за'бити вовка* 'упасти', *зло'вити вовка* 'спіткнутися і впасти' [Аркушин 2008, с. 118], *за'бити ко'зу* 'випити трохи горілки' [Аркушин 2008, с. 122], *кач'ки гнати* 'бути п'яним' [Аркушин 2008, с. 194], *за'бити со'баку* 'перекинутися з хурою сіна' [Аркушин 2008, с. 212], *хоч вов'к ів га'н'аї* 'холодно в хаті' [Аркушин 2008, с. 118].

Зауважимо, що в коментарях, окрім записів інформації, створеної власне мисливцями, є фраземи, складені про них (поведінка, риси характеру, вдача тощо), наприклад: Карта №10. Мисливець, що розповідає не-ймовірні історії (переважно про себе); фразеологізми: *б'реше*, *йак о'хотн'ік*, *рос'казує ста'реїі 'баби кас'ки* [Аркушин 2008, с. 72], *л'ізе би на ро'жон* 'дуже впертий' [Аркушин 2008, с. 182], *по'нав йак в мишо'ловку* 'опинився в скрутному становищі' [Аркушин 2008, с. 166], *пройш'ла сви'н'а і не х'рукнула* 'пройшов і не привітався' [Аркушин 2008, с. 116], *по'нав йак в мишо'ловку* 'опинився в скрутному становищі' [Аркушин 2008, с. 166] та ін. Індикатором фразеозначення 'не поцілити з рушниці' можуть бути і дієслова, наприклад: *пос'лати 'богови в 'небо*, *'вистрилити у вик'но*, *'вистрилити 'богови в ок'но* [Аркушин 2008, с. 342], коли виявляємо протиставлення між прямим значенням дієслівного компонента (обов'язковим супровідним словом для енантіосемії) та фразеологізму загалом.

Отже, традиційним для українського етносу є образно-метафоричне відображення у мові й культурі зв'язку людини з навколишнім (ближнім) світом та осмислення себе в цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови всесвіту загалом.

У регіональних атласах важливими є: фіксація зразків говіркового мовлення з дотриманням єдиних, уже апробованих, правил транскрипції, орієнтація на автокоментування, яке особливо цінне у з'ясуванні слів із "затемненою" семантикою. Записи народних висловів, прикмет, пояснень можуть допомогти у підтвердженні чи спростуванні, уточненні наукових висновків у галузі фразеології говорів.

Теоретичні напрацювання та лексикографічний опис фразеології говірок, а також дані атласів українського діалектного мовлення різних типів уможливають укладання зведеного словника «Фразеологія українських говорів», а також порівняльний аналіз різних українських і слов'янських діалектних зон як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ.

Література

1. Аркушин, Г. Л. (2008). *Атлас мисливської лексики Західного Полісся*. Луцьк, 410 с.
2. Аркушин, Г. Л. (2008а). *Атлас західнополіських фаунономів*. Луцьк, 322 с.
3. Герман, К. Ф. (1995, 1998). *Атлас українських говірок Північної Буковини*. У 2-х т.: Т. 1. Фонетика. Фонологія. Чернівці, 410 с.; Т. 2. Словозміна. Службові слова. Чернівці, 215 с.
4. Дзєндзелівський, Й. О. (1958, 1960, 1993). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* (Лексика). У 3-ох частинах. Ужгород, ч. I–III.
5. Євтушок, О. М. (1993). *Атлас будівельної лексики Західного Полісся*. Рівне, 134 с.
6. Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури*: Словник-довідник. Київ, 703 с.
7. Омельковець, Р.С. (2003). *Атлас західнополіських назв лікарських рослин*. Луцьк, 132 с.
8. Сабадош, І. В. (1999). *Атлас ботанічної лексики української мови*. Ужгород, 103 с.
9. Чирук, Л. (2010). *Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся*. Луцьк, 150 с.

Умовні скорочення джерел

АУМ – *Атлас української мови* [1984, 1988, 2001]: У 3-х т. Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі / Ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ, 520 с.; Т. 2. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі / Відп. ред. Я.В. Закревська. Київ, 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / Відп. ред. А.М. Залеський, І.Г. Матвіяс. Київ, 272 с.

КДА – *Карпатский диалектологический атлас* [1967] / Бернштейн С. Б., Иллич-Свитыч В. М., Клепикова Г. П., Попова Т. В., Усачева В. В. Москва, т. 1, 271 с.; т. 2, 220 с.

ОЛА – *Общеславянский лингвистический атлас* (1988-2012). *Серия фонетико-грамматическая (вып. 1-6). Серия лексико-словообразовательная (вып. 1-9)*.

Райса Козак
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: rajakozak1916@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4779-1765

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ МОВНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ І ЗАСОБІВ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті зазначено, що порубіжжя ХХ-ХХІ століть у мовознавстві характеризується очевидними змінами теоретико-методологічної парадигми, серед усіх особливостей якої чи не найхарактернішим є зміщенням акценту із сосюріанського вивчення мови «у самій собі і для себе» на аналіз вербальної комунікації у її соціальному, культурному та психологічному контекстах. Чітко аргументовано, що теоретичний досвід опису синтаксичної системи окремих мов переконує у неповноті опису, якщо з нього вилучити експресивний фактор – засіб значного впливу на вибір синтаксичних одиниць. Авторка правомірно певна думки, що зовнішня ситуація: реальна чи нереальна, бажана чи дійсна може провокувати експресивність суб'єкта щодо ситуації, яка відповідає внутрішньому референтному стану, може бути співвіднесена із зовнішньою модальністю і надавати висловлюванню додаткового смислу експресивного характеру.

Ключові слова. Висловлювання, експресивний синтаксис, експресивний фактор, експресивність, комунікативна одиниця, модальність, онтологія мови, прагматична ознака, семантико-синтаксичний рівень, синтаксична одиниця.

R.V. Kozak. Kamianets-Podilskiy Ivan Ogiyenko National University. Expressive potential of language speech: relationship of the functions and the means of their implementation

Abstract. The turn of the 21st century in linguistics is characterized by obvious changes in the theoretical and methodological paradigm, among whose features the most characteristic seems to be shift of the emphasis from de Saussure's linguistic research "in itself and for itself" to the analysis of verbal communication and its social context. In this regard, the topic of the article is relevant and also motivated by other reasons, such as: unfortunately, the expressive factor, which is related to the person and occupies a significant place in the substantive realm of language.

The purpose of the article is the stylistic aspect, but it goes beyond the rhetorical functions and is a component of language, a means of expressing the internal and external features of the individual, it can be properly understood only through the language uttering which is the means of its expression.

The theoretical experience of describing the syntactic system of particular languages assures that the description will be incomplete if one removes an expressive factor that has a significant influence on the choice of syntactic units. This approach to the essence of the expressive factor breaks the established tradition of its consideration, because, unlike the traditional description of "external", that is, pragmatic features of the content of syntactic units, it focuses on the detection of the linguistic determination of these features in the direction from language to function. This approach requires addressing the problems of language ontology and content (meaning). The analysis of factual material is carried out within the semantic-syntactic level. The latter is chosen because it helps identify the problem of inter-level relations in language and provides an approach to understanding a phrase, actualized in speech as an integral communicative unit – a statement that represents a complex dialectical interaction of form and content. The thesis of the relation between thought and the surrounding world puts forward a person as a subject, and thus the thinking body of nature involves the relationship between the speaker as a source of modality and the surrounding world, including their equals.

This external to the subject reference situation can be correlated with the internal modality at the level of formation of sense of expression. External Situation: Real or unrealistic, desirable or true can provoke the subject's expressiveness to a situation that corresponds to an internal reference situation and can be correlated with an external modality and give the uttering an additional sense of expressive character.

Keywords. Speech, expressive syntax, expressive factor, expressiveness, communicative unit, modality, language ontology, pragmatic feature, semantic-syntactic level, syntactic unit.

На зламі ХХ-ХХІ століть у мовознавстві виразно окреслилася зміна теоретико-методологічної парадигми, що характеризується, серед інших особливостей, зміщенням акценту із сосюріанівського вивчення мови «в самій собі і для себе» на аналіз вербальної комунікації у її соціальному, культурному і психологіч-

ному контексті. Одним із проявів зміни віх у лінгвістичних дослідженнях стало звернення до тієї частини мовленнєвого творення, яка не є для нього інгерентною, а з'являється у взаємодії з його екстралінгвістичним оточенням.

Як засвідчує теоретичний досвід опису синтаксичної системи окремих мов, вона виявляється неповною, якщо з неї вилючити експресивний фактор, що має істотний вплив на вибір синтаксичних одиниць. Зокрема, узагальнюючи досвід опису синтаксичної системи чеської мови, один із авторів цього опису підкреслює: «Об'єктом дослідження у синтаксисі є <...> не лише синтагматико-предикативний ярус речення (висловлювання) певної мови (так звані граматичні моделі речення) чи ж можливості їх реалізації залежно від лексико-семантичного наповнення (так звана семантика речення), але також й усі їх варіанти і модифікації, модальні й емоційні, а також модифікації їхньої предметної інформації, що є наслідком конситуації і задуму мовця (те, що узвичаєно називають актуальним членуванням речення) [Грепл 1978, с.285].

Невизначеність статусу експресивного фактора в теорії речення не вичерпується тільки цим твердженням. Його невизначеність має свій конкретний вияв й у тому, що тезі про нібито безсистемний і структурно непорядкований характер мовних засобів вираження емоцій протиставляється інша теза, як-от: прагнення мовця виразити емоційне ставлення до предмета мовлення веде не до руйнування мовної структури, а диктує необхідність вибору певної структури, найбільш пристосованої для цієї мети. Ці структури є формою організації емоційно насичених речень і носять системний характер [Grice H.P. (1981), p. 183], а, відтак, потребують детального вивчення. З огляду на вище зазначене тему статті вважаємо *актуальною*.

Мета статті – спроба підходу до аналізу експресивного синтаксичного фактора через його прагматичні можливості у межах висловлювання, що потребує розв'язання таких завдань: – визначення статусу експресивного синтаксису в лінгвістичній теорії з метою його інтеграції в теоретичну модель мови; – визначення статусу експресивного синтаксису в теорії речення з метою його інтеграції в системний синтаксис сучасної української літературної мови.

Перехід лінгвістики в останні десятиліття ХХ століття від «механічної» структурної парадигми до антропологічно зорієнтованої відзначений виникненням наукового напрямку, у межах якого мовлення і його фрагменти стали розглядати не ізольовано від живого середовища його розгортання і функціонування, а в соціальному, культурологічному і психологічному контексті. У вітчизняному мовознавстві ці напрями розвивають С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, М. Голянич [Українська лінгвістична ХХ - початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. 2007], О. Селіванова [Селіванова 1999; 2008], Ф. Бацевич [Бацевич 2003; 2006], Т. Радзівєвська [Радзівєвська 1998] та інші. У зарубіжжі в руслі згаданого напрямку працюють О. Кубрякова [Кубрякова 1998; 2004], Н. Арутюнова [Арутюнова 1990], І. Стернін [Стернін 2001], Т.А. ван Дейк [Дейк 1989], У. Чейф [Chafe 1994], Г.П. Грайс [Grice 1981], А. Вежбицька [Вежбицька 1997] тощо. Для учених, які працюють у руслі зазначеного напрямку, важливим є не тільки те, якою є структура мовленнєвого утворення, але й і те, яким є соціальний статус того, хто продукує мовлення і хто його сприймає, у яких стосунках вони перебувають між собою та зі згадуваними у мовленні особами, яка мета мовленнєвого спілкування, якими культурними нормами і психологічними мотивами керуються його учасники, як вони вибудовують стратегію мовленнєвої взаємодії, якими прагматичними зв'язками (а не лише граматичними засобами когезії) поєднуються висловлювання у дискурсивному ланцюжку. Як зазначає у цьому зв'язку Л. Лузіна, всі ці екстралінгвістичні фактори активно діють у процесах витвору й сприйняття дискурсу [Лузіна 1997].

У межах такого дослідницького напрямку сформувався новий погляд і на такі лінгвістичні одиниці, як текст і речення. Акцент змістився з вивчення тексту на аналіз *дискурсу*, а з вивчення граматичного речення – на розгляд такої комунікативної одиниці, як *висловлювання*. Услід за О. Селівановою, ми розуміємо *дискурс* як «замкнену цілісну комунікативну ситуацію (подію), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлену різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.)» [Селіванова 2011, с. 120], а *висловлювання* як «конкретну реалізацію в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці» [Селіванова 2011, с. 64].

У комунікативному процесі інформація транслюється різними способами, з використанням різнорівневих мовних засобів. Крім цього, сама передавана інформація є різнорідною. Саме висловлювання може бути лише констатацією факту, але його подальшою метою є передавання імпліцитної висновкової інформації, а кінцевою метою – той чи той когнітивний вплив на реципієнта. Передавання такої інформації насамперед реалізовується засобами вербальної експресії, у якій чільне місце належить *експресивним синтаксичним засобам*.

При визначенні поняття *експресивність* можна виділити у сучасній лінгвістиці декілька підходів: психологічний, біологічний, лінгвістичний та етнокультурологічний. З погляду психології експресивність

– засоби вираження суб'єктивного (особистісного) ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення, яке підсилюється паралінгвістичними засобами спілкування (гучність, темп, тембр мовлення, міміка, постава, жести) [Большой психологический словарь 2003, с. 574]. За біологічного підходу експресивність – ступінь фенотипового виявлення одного й того ж певного гена у різних особин [Биологический энциклопедический словарь 1986, с. 731]. В етнокультурології експресивність – яскраве виявлення почуттів, настроїв, думок [Вікіпедія. Онлайн словник]. Поняття експресивності у класичному розумінні лінгвістики розглядається як «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови [Українська мова. Енциклопедія 2000, с. 156]. Синтаксична експресивність стала основою для розвитку особливого граматики-стилістичного напрямку – *експресивного синтаксису*. Тому можемо стверджувати, що сутність експресивності у лінгвістиці у широкому розумінні полягає у виявленні особистісного ставлення мовця до того, що відбувається, і це ставлення реалізовується у висловлюванні.

Увівши поняття складної референтної ситуації, що складається із зовнішньої і внутрішньої ситуацій, які знаходять своє відображення у смисловій структурі речення, ми тим самим виходимо на рівень такої лінгвістичної категорії як модальність в аспекті її експресивної значущості, категорії, у якій так само як і в низці інших проблем, чітко виявляється невизначеність експресивного фактора в теорії мови.

Якщо говорити про синхронну взаємодію раціональних й експресивних сфер мислення, то їх функційна особливість полягає у тому, що, коли особистісна пристрасть мовця перевищує поріг нормального співвідношення у напрямку експресивності, проходить перекодування інформації, результатом чого експресивна інформація стає домінуючою. Ця обставина стає вирішальною при виборі мовних засобів, найбільш пристосованих для певної цілі. На синтаксичному рівні такими є конструкції експресивного синтаксису. Наприклад, у контексті з метою переконання реципієнта : «1.– Ну, ну... 2.Хто кого вчить?... 3.Слідкуй за собою, Ентере... ти ж також, здається, з інтелігентів?! 4. Так що давай... 5. Без цих приколів, а я помчав... 6. Покиряти... 7. З льопою... 8. Завтра, здається, концерт... 9. Дамо... 10. Так що, тримай, Бабовале, ніс за вітром. 11. Капелюх у руці, і під час пчиха не цілься в бейджик. 12. Краще в носовичок [Чорногуз 2007, с. 96], найвиразніше виступає парцеляція, за якої четверте висловлювання членується на чотири частини: п'ята парцельований поширений додаток (*Без цих приколів*), предикативна частина складносурядного речення (*а я помчав*); шоста – парцельованою є обставина мети, виражена інфінітивом (*Покиряти*), сьома – парцельований додаток (*З льопою*). Дев'ята частина – парцельований від восьмої головний член односкладного означено-особового речення у формі простого дієслівного присудка (*Дамо*). Одинадцята і дванадцята предикативні частини – парцеляти десятиї: однорідні додаток (*Капелюх*) та головний член односкладного означено-особового речення у формі простого дієслівного присудка (*не цілься*); однорідна обставина місця (*Краще в носовичок*). Так текстова модальність підтримується, підсилюється синтаксичною експресивністю. Без цього експресивного синтаксичного засобу висловлювання мало б зовсім інший вербальний характер, як-от: «– Ну, ну, хто кого вчить? Слідкуй за собою, Ентере: ти ж також, здається, з інтелігентів?! Так що давай без цих приколів, а я помчав покиряти з льопою, завтра, здається, концерт дамо. Так що, тримай, Бабовале, ніс за вітром, капелюх у руці, і під час пчиха не цілься в бейджик, краще в носовичок». Або: «Перше, що побачила Лариса, коли отямилась, – сонце. Величезне. Кругле. Світле. Проте ХОЛОДНЕ, ніби зимове» [Печорна 2010, с. 16]. Парцельовані означення, ужиті у постпозиції щодо означуваного слова *сонце* розкривають душевний стан героїні висловлювання.

Ми підтримуємо думку Т. Нестеренко, що «при формуванні висловлювання повинна існувати ланка, що з'єднує спосіб (синтаксичну позицію) і форму (морфологічне вираження) вияву модальності. Цією ланкою є засоби вираження відношення висловлення до позамовної дійсності(що й становить первинну суть модальних відношень) [Нестеренко 2011, с. 375]. У такій функції виступають структури експресивного синтаксису.

Загальна модальність висловлювання підтримується, підсилюється експресивними розмовно-інверсійними конструкціями. Інверсія порушує єдність між компонентами висловлювання, оскільки зумовлює переосмислення зв'язків між членами речення. Наприклад: «Найбільше захоплювався цією поїздкою **Володько**; За дівчатами так само гуртами йдуть **парубки**; У четвер раненько **вийхали**» (підмети, головний член односкладного речення винесені у постпозицію) [Самчук 2005, с. 104].

Одним із експресивних синтаксичних засобів зв'язку між компонентами висловлювання є повтор, що слугує засобом експресивної актуалізації повторюваного члена речення. Наприклад: «– **Усі** на левади їздять. **Усі, хто** має гроші. **Хто** від розкоші бісється. **Хто** розважається в котеджах, **хто** в джакузах, **а хто** любить на природі. **На природі** менше. Можуть зняти на фотоцифровик і показати Папіку, або ще гірше «Мамі»...» (повтор підметів, обставин) [Чорногуз 2007, с. 269].

Зазначимо, що ми аналізували приклади із художньої літератури, у якій відношення творця мовлення

до дійсності є суб'єктивно-об'єктивним, опосередковано експресивне. Між творцем мовлення і дійсністю знаходиться створений у тексті твору умовний, але правдоподібний світ, через який і виражаються непрямі й багатозначні (багатозначно інтерпретовані) судження про дійсність.

Отже, тип комунікації обирає експресивне синтаксичне оформлення висловлювання, що забезпечує його зв'язність і цілісність.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні тексто-, стиле- і жанротвірної ролі конструкцій експресивного синтаксису як ознаки тестової модальності в інших функціональних стилях з огляду на те, що саме текстова модальність диференціює і констатує функціональні стилі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. (1990). Метафора и дискурс // Теория метафоры. Москва, с. 5–32.
2. Бацевич Ф. С. (2006). Вступ до лінгвістичної генології. Київ, 248 с.
3. Бацевич Ф. С. (2006). Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів.
4. Биологический энциклопедический словарь (1986). Под ред. М.С. Гиляров. Москва, 864 с.
5. Большой психологический словарь (2003). Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. Москва. 672 с.
6. Вежбицка А. (1997). Язык. Культура. Познание. Москва.
7. Вікіпедія. Онлайн словник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Експресивність>. Дата доступу: 20.08. 2019.
8. Грель М. (1978). О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии. С. 277–301.
9. Дейк Т.А. ван (1989). Познание. Коммуникация. Москва, 312 с.
10. Кубрякова, Е.С. (1998). Когнитивные аспекты в исследовании семантики языковых единиц // Доклады УИ Междун. конф. Т.1. Москва, с.47–49.
11. Кубрякова, Е.С. (2004). Язык и знание. Москва.
12. Лузина Л.Г. (1997). Распределение информации в тексте: когнитивный и прагматический аспекты. Москва, 139 с.
13. Нестеренко Т.А. (2011) Загальнотеоретичні підходи до розгляду ірреальної модальності у слов'янських мовах // Структура і семантика мовних одиниць. Київ, с. 369–375.
14. Печорна О. (2011). Грiшниця. Харків, 288 с.
15. Радзівська Т. В. (2006). Текст як засіб комунікації. Київ.
16. Самчук У.О. (2005). Волинь. Острог-Львів, 632 с.
17. Селіванова О. О. (1999). Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ.
18. Селіванова О.О. (2008). Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 712с.
19. Селіванова О.О. (2011). Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 844 с.
20. Стернин И.А. (2001). Введение в речевое воздействие. Воронеж.
21. Українська лінгвостилістика ХХ - початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела (2007). Київ.
22. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. (2000). Київ, 752 с.
23. Черногуз О.Ф. (2007). Примхи долі, або Велика гра. Київ, 460 с.
24. Chafe W. (1994). Discourse, Consciousness and Time. Chicago.
25. Grice H.P. (1981). Presupposition and Conversational Implicature // Radical Pragmatics. New York, p. 183–198.

УДК 821.161.2'42:32

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-71-76

Наталія Кондратенко
*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
 прикладної лінгвістики Одеського національного університету
 імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)*
e-mail: kondr_nat@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9589-7716

УКРАЇНСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ДИСКУРС ЯК ВИЯВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

Статтю присвячено характеристиці українського парламентського дискурсу як вияву інституційного спілкування і різновиду політичної комунікації. Визначено поняття парламентського дискурсу та з'ясовано специфіку українських парламентських дебатів. Наголошено на функційному аспекті дослідження парламентського дискурсу: виокремлено п'ять основних функцій – інформаційну, ритуальну, спонукальну, аргументативну і маніпулятивну. Проаналізовано мовленнєву поведінку українських політиків – учасників парламентського дискурсу відповідно до визначених функцій.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, парламентський дискурс, парламентські дебати, функції парламентського дискурсу, аргументація, маніпулювання.

Kondratenko Natalia. Ukrainian parliamentary discourse as a manifestation of political communication

The article deals with the characterization of Ukrainian parliamentary discourse as a manifestation of institutional communication and a form of political communication. Studies in political communication cover the analysis of various genre forms, manifestations and textual representations of political activity, among which parliamentary discourse, which combines elements of argumentative and legislative discourse, occupies an important place.

The purpose of the study was to characterize the Ukrainian parliamentary discourse in the aspect of communicative behavior of its participants, which provided the following tasks: to define the concept of parliamentary discourse, to outline the basic communicative roles of its participants, to consider the verbal components of parliamentary debate, to identify the main functions of parliamentary discourse.

The main methods of the study were: discursive analysis, which revealed the features of political communication and institutional interaction in the Ukrainian parliamentary discourse; method of linguistic contextual analysis – to determine the features of the contexts used; functional analysis – to highlight the functions of the Ukrainian parliamentary discourse. The subject of the study is Ukrainian political communication, and the subject matter is the functions of Ukrainian parliamentary discourse within political communication.

The concept of parliamentary discourse is defined and the specifics of the Ukrainian parliamentary debates are clarified. Emphasis is placed on the functional aspect of the study of parliamentary discourse: five main functions are distinguished - informational, ritual, motivational, argumentative and manipulative. Information function is subordinate to the task of regulating parliamentary debates, ritually implemented in the framework of etiquette speech behavior of participants of parliamentary discourse, urging expresses a call for certain actions of the addressee and directed mainly at political opponents, argumentative represents rational disputes. demonstrate your own political image. The speech behavior of Ukrainian politicians – participants of parliamentary discourse in accordance with the defined functions is analyzed.

Key words: political discourse, political communication, parliamentary discourse, parliamentary debates, functions of parliamentary discourse, argumentation, manipulation.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дослідження політичної комунікації охоплюють аналіз різних жанрових форм, виявів і текстових репрезентацій політичної діяльності, серед яких важливе місце посідає парламентський дискурс. Ми вважаємо його одним з різновидів політичного дискурсу як інституційної комунікації, що поєднує елементи аргументативного і законодавчого дискурсів.

В Україні парламентський дискурс реалізований через діяльність Верховної Ради, що є законодавчим державним органом, основне завдання якого – прийняття законів: «питання організації роботи Верховної Ради України – це, передовсім, забезпечення законотворчої функції парламентарів – саме в процесі підготовки законопроектів, їх проходження у профільних комітетах, схвалення і відхилення, зняття з обговорення, внесення поправок тощо відбувається реалізація конституційних критеріїв законотворчості» [Ганжуров 2005, с. 108]. Верховна Рада України складається з 450 депутатів, які обираються щорічно на п'ять років таємним голосуванням усіх українських виборців. Верховна Рада в чинному вигляді існує з 1991 року – з часу проголошення незалежності України – і налічує дев'ять скликань. Останні вибори до українського парламенту мали місце у липні 2019 року, проте новий склад Ради лише розпочинає активну працю. Робота народних депутатів, обраних до Верховної Ради, передбачає як участь у парламентських засіданнях, так і в профільних комітетах, де і готують закони до прийняття. Публічна презентація парламентського дискурсу здійснюється саме під час чергових засідань у межах сесій Верховної Ради, що доступні для перегляду й ознайомлення в текстовій версії на телеканалі «Рада» й на офіційному порталі Верховної Ради України. Для ґрунтовної характеристики парламентського дискурсу необхідно розглянути вербальні складники засідань та проаналізувати комунікативну діяльність основних учасників.

Ступінь розроблення проблеми в науці. Проблеми парламентського дискурсу було висвітлено насамперед політологами (Ю. Ганжуров, М. Гаврилова, Е. Ордуханян, К. Селіна та ін.), що передбачало й увагу до вербальних компонентів комунікативної взаємодії. У зарубіжному мовознавстві ґрунтовно проаналізовано парламентські дебати на матеріалі російської мови (А. Баранов і Є. Казакевич, Г. Константинова, С. Громико та ін.), німецької мови (В. Белова, Г. Матвеева, І. Зюбіна, М. Лесняк, О. Саприкіна та ін.), англійської мови (В. Белова, Г. Косовцева, Г. Матвеева, Л. Мінаєва, І. Зюбіна Л. Правикова, Т. Ширяєва, Ю. Чорноусова та ін.), іспанської мови (L. Martín Rojo, T. van Dijk та ін.), французької мови (J. van der Valk, О. Алфьоров, Л. Шамугія та ін.), а також висвітлено загальні питання парламентського дискурсу (T. van Dijk, J. van der Valk, P. Водак та ін.). В українському мовознавстві парламентський дискурс ставав об'єктом вивчення у

наукових розвідках О. П'єух, проте матеріалом для аналізу слугували парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії [П'єух 2018]. Український парламентський дискурс представлений поодинокими дослідженнями, виконаними здебільшого у зіставному аспекті (О. Гридюшко, П. Зернецький, Г. Рябоконт та ін.).

Мета дослідження – схарактеризувати український парламентський дискурс в аспекті комунікативної поведінки його учасників, що передбачало розв'язання таких **завдань**: визначити поняття парламентського дискурсу, окреслити основні комунікативні ролі його учасників, розглянути вербальні компоненти парламентських дебатів, виявити основні функції парламентського дискурсу.

Основними **методами** дослідження слугували: *дискурсивний аналіз*, що дозволив виявити особливості полілогічної комунікації та інституційної взаємодії в українському парламентському дискурсі; метод *лінгвоконтекстуального аналізу* – для визначення особливостей вживаних контекстів; *функційний аналіз* – для виокремлення функцій українського парламентського дискурсу.

Об'єктом дослідження є українська політична комунікація, а **предметом** – функції українського парламентського дискурсу в межах політичної комунікації. Джерельна база охоплює стенограми засідань Верховної Ради України за 2018–2019 роки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Парламентський дискурс є одним з різновидів політичного, оскільки має інституційний характер і відповідає критеріям інформативності, смислової невизначеності, фантомності, фідеїстичності, езотеричності, актуалізації мас-медійного чинника, дистанційованості, авторитарності, театральності й динамічності [Шейгал 2004, с. 42–68]. Зважаючи на те, що основною метою політичного дискурсу є боротьба за владу [Лінгвопрагматика 2019, с. 31], на перший план виходить критерій агональності, що виражається в «ідеологічній конфронтації, непримиримості позицій, використанням різноманітних, переважно недозволених засобів аргументації» [Алферов, Кустова 2014, с. 25]. Парламентський дискурс є неоднорідним, що уможливило виокремлення інформаційного, аргументативно-аналітичного та імперативного різновидів [Желтухина 2000, с. 28–29]. Інформаційний різновид пов'язаний з оголошенням теми засідання й повідомленням нової інформації, тому характеризується мінімізацією впливу на адресата; аргументативно-аналітичний різновид передбачає використання раціональних доказів під час висловлення власної позиції в дискусії; імперативний різновид характерний для емоційного політичного спілкування з підвищеною впливовою функцією.

Парламентський дискурс представлений основною публічною формою – дебатами, що мають місце під час засідань Верховної Ради України. О. П'єух визначає парламентські дебати як «складну комунікативну подію, що проводиться у формі поступового розгортання та з чітким встановленням часових і тематичних меж обговорень, передбачає залучення великої кількості комунікантів – суб'єктів політичної діяльності, які мають чітко детерміновані статусно-ієрархічні ролі та входять до дискурсивного поля дебатів, об'єднуючись на основі спільних інтересів та вирішуючи обговорювані суспільно-політичні проблеми» [П'єух 2018, с. 46]. Результативною формою дебатів прийняті закони, а дискурсивною реалізацією – комунікативна взаємодія учасників дискусії, що передусім має вербальну форму, тобто є текстом, «мовленнєвим результатом – усним чи письмовим» [Алферов, Кустова 2014, с. 26].

Розглянемо основні функції українського парламентського дискурсу

1. **Інформаційна функція** скерована на повідомлення нової, переважно оперативної інформації, актуальної для парламентських дебатів, напр.: *Сьогодні робоча група підготує перелік тих правок, які будуть пропонуватись до Виборчого кодексу. Зранку ці правки будуть роздані кожному народному депутату* (А. Парубій, 10.07.2019); *І хочу повідомити, що на 16:00 в нас записаний блок аграрної політики. Скільки ми би не встигли розглянути законів до обіду, о четвертій годині за будь-яких обставин ми переходимо в блок питань аграрної політики* (А. Парубій, 20.12.2018). Зважаючи на це, інформація переважно стосується регламенту роботи українського парламенту: голова засідання оголошує порядок денний, основні питання, рекомендації до роботи. Цей вияв інформаційної функції вважаємо інформаційно-регламентативним, оскільки інформація має інструктивний характер і оголошується відповідальними особами.

Також інформаційна функція реалізується в разі публічного повідомлення інформації для масового адресата – присутніх депутатів і загальної аудиторії (пересічні громадяни, журналісти тощо), напр.: *І ще раз, ще раз наголошую, що саме дві реформи – децентралізації і енергоефективності – завдяки саме цьому скликанню набули нового значення і імплементують Україну до Енергетичного Співтовариства європейських країн, до саме демократичних принципів управління* (Г. Зубко, 12.07.2019). За таких умов до публічного інформаційного простору виносяться питання, обговорювані в комітетах або такі, що не знайшли належного висвітлення під час попередніх парламентських дебатів.

Вбачаємо її реалізацію і в разі повідомлення неактуальної інформації, відомої усім реципієнтам, напр.: *У великих міста забудовниками в порушення вимог чинного законодавства доволі часто знищуються цілі*

парки і сквери. Знищення зелених насаджень поблизу житлових будівель є вкрай поширеною практикою і взагалі тотальною проблемою, пошестю, можна навіть сказати (Ю. Левченко, 28.02.2019). Тут спостерігаємо інтенцію привернення увагу до певної проблеми, тому мовець вдається до висловлення відомих тез і повторення поширеної інформації.

2. **Ритуальна функція** в парламентському дискурсі має ситуативну зумовленість і реалізується в межах ритуальної комунікації – це привітання, подяки, вшанування пам'яті тощо, напр.: **Я прошу шановних колег і українців пом'янути пам'ять Героя України Дмитра Чернявського та всіх українців з Донецька, Луганська та Криму, які загинули під час цієї війни** (О. Рябчин, 13.03.2019); **Сьогодні день народження у нашого колеги Сергія Висоцького. Привітаємо Сергія з днем народження! Вітаю, друже!** (А. Парубій, 10.07.2019); **Шановні друзі, я хочу, найперше, подякувати Тетяні Бахтєєвій за те, що вона сьогодні підняла це питання, тому що я теж готувався саме по цьому питанню** (Г. Заболотний, 29.05.2019). Таке використання ритуальних мовленнєвих актів не зумовлено особливостями парламентського дискурсу, а є вираженням мовного етикету, напр.: **Мені хотілося б поздоровити всіх громадян України, користуючись нагодою, це раз з Новим роком, з Різдом Христовим, від всіх депутатів «Опозиційної платформи – За життя» з наступаючим Водохрещенням, з розумінням того, що 19-й рік – це доленосний рік, у результаті якого Україна отримує і нового Президента, і новий парламент** (М. Скорик, 16.01.2019).

Проте мовленнєві формули подяки і привітання вживають для реалізації інших комунікативних інтенцій, тобто вони виступають у синкретичних функціях. Так, привітання здатне виконувати, крім ритуальної, ще й самопрезентаційну функцію, напр.: **Шановні народні депутати, я хочу в першу чергу привітати найвідповідальніших депутатів Верховної Ради, які зараз присутні тут в залі, і привітати найвідповідальніших сьогодні українців, які нас дивляться сьогодні по телебаченню україномовному, нашому державному і недержавному телебаченню** (Г. Зубко, 12.07.2019). За таких умов ритуальний мовленнєвий акт використано з метою звернення до загальної аудиторії і представлення мовця як представника політичної сили, що орієнтується не на власні мотиви, а на прагнення виборців.

3. **Аргументативна функція** скерована на презентацію раціональних аргументів на підтвердження певної позиції мовця – підтримку або заперечення законопроекту, позиції іншого депутата тощо. Визначальною ознакою цієї функції є наявність логічних доказів і правильної побудови міркування, напр.: **Дорогі друзі, те, що Україна в сьогоднішньому сучасному, достатньо конкурентному, жорсткому світі, в якому тільки починається досить напружена боротьба за ресурси, не може залишитися самотньою. Самотньою – це означає практично відстати від мейнстріму руху людства. І тому, безумовно, наша мета – це членство в Європейському Союзі** (Ю. Тимошенко, 7.02.2019). На нашу думку, ця функція є основною в парламентському дискурсі, оскільки його завдання – аргументативно обговорювати законопроекти і після результативної дискусії ухвалювати відповідні рішення. Українські депутати демонструють таку аргументацію, але трапляється це нечасто, зокрема під час обговорення конкретних економічних питань, напр.: **Я вам приводив приклад, що 250 тисяч кооперативних підприємств, де працює, де фактично об'єднані 161 мільйон людей, – це тільки в країнах ЄС. Вони працевлаштували 5,5 мільйонів людей. У таких країнах, як Фінляндія, Швеція і Японія, сільськогосподарською кооперацією охоплені майже 100 відсотків фермерських господарств** (В. Івченко, 4.07.2019); **На сьогодні розмір адміністративного штрафу становить 8 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або 136 гривень. Такий незначний розмір штрафу дає можливість автоперевізникам відмовляти відповідним категоріям осіб у пільговому перевезенні** (М. Бурбак, 4.07.2019). Основними логічними доказами тут слугують переконливі факти – цифрові дані та історичні відомості. Крім того, між наведеними аргументами спостерігається логічний зв'язок, тому висновок впливає з доказів, а не є безпідставним.

Натомість на практиці аргументація здебільшого має риторичний характер, що вражається у використанні риторичних питань, напр.: **Ми побачили в статті 22 проекту бюджету, що з тіла університетів державних викопуються 69 коледжів. Де ж логіка?** (О. Співаковський, 21.09.2018); **Ви подивіться, за останні 7 років експорт зернових з України зріс втричі. І при цьому хто став краще жити в селі чи в країні? Кілька олігархів** (В. Галасюк, 30.05.2019), тобто навіть використання фактичної інформації здійснено з метою впливу на емоції, а не на розум адресатів.

4. **Спонукальна функція** передбачає використання трибуни Верховної Ради для закликів до певних дій, що виражається в мовленнєвих актах переконання, вмовляння, наказів тощо, напр.: **Я вимагаю негайного створення тимчасової слідчої комісії парламенту і вже підтвердив свою готовність увійти до її складу. Я вимагаю, щоб Президент прийшов і відповів на питання парламенту, негайно** (27.02.2019); **То я закликаю, давайте ми, проголосуючи за цю поправку, вона толкова, тому що вона стосується оцінки земель, плати за землю, і кошти ці йдуть саме до землі, а не витягують останню родючість** (С. Рижук, 14.01.2010). Мовці виступають або від власного імені, або від оголошують позицію певної політичної сили, а основною

комунікативною настановою в такому разі є підтримка адресатів – насамперед інших народних депутатів. При цьому використання спонукального речення є необов'язковим, хоч і трапляється, напр.: *Давайте зосередимось на конкретних питаннях. Я абсолютно до цього закликаю і звертаюсь, і кажу. Так ви ж коаліція, так заслухайте уряд, прийміть відповідне рішення* (В. Литвин. 5.09.2018). Спонукальна функція маніфестує загальну персуазивність парламентського дискурсу, його глобальну настанову до вчинення законодавчих дій, а не лише безрезультатної вербальної діяльності. У парламентському дискурсі імперативи переважно мають категоричний характер вимоги або наказу, напр.: *Ми вимагаємо відставки міністра енергетики Насалика, політика якого призводить до загибелі українських шахтарів, до безробіття* (О. Ляшко, 29.05.2019)

5. **Маніпулятивна функція** парламентського дискурсу реалізована передусім у вербальному впливі на свідомість і підсвідомість прямих адресатів та аудиторії, напр.: *... в той час, коли в країні страшна економічна криза, коли немає роботи, коли люди масово виїжджають за кордон, коли сьогодні закриваються підприємства та не створюються ніякі нові робочі місця, посилювати позицію контролюючу держави, збільшувати штрафи, створювати додаткові наглядові органи та поліції, я вважаю, що це неприпустимо* (Н. Королевська, 4.12.2018). Змальовування жахливої ситуації в країні, апеляція до найважливіших життєвих потреб, залякування і гіперболізація є основними засобами маніпулятивного впливу в парламентському дискурсі. На тлі тотальної семантичної негативації депутати реалізують додаткову функцію, загалом не властиву парламентському дискурсу, – функцію самопрезентації, напр.: *Ми боремося за те, щоб тарифи були справедливими. Команда Ляшка бореться за те, щоб космічні платіжки ви припинили отримувати* (О. Ляшко, 7.02.2019). Адресатом таких виступів у парламенті є не депутати, присутні в залі, а виборці, тому політик і критикує владу, позитивно характеризуючи власну діяльність.

Маніпулятивна функція поєднується і з аргументативною: мовець будує струнку міркування, висновок якого не впливає з аргументів, але демонструє справжню інтенцію політика, напр.: *Сьогодні український парламент, я впевнений, прийме історичне рішення і підтримає пропозиції Президента України Петра Порошенка по внесенню нашого курсу на Європейський Союз та НАТО до Конституції України. Це фундаментальне, це історичне рішення, яке сьогодні має підтримати кожен народний депутат в цій залі, але одночасно це рішення є дуже простим. Сьогодні це рішення буде водорозділом, і воно покаже дуже просто, хто за Москву, а хто за українських героїв* (А. Герасимов, 7.02.2019). У цьому прикладі використано прийом навішування ярликів, що підштовхує адресатів до потрібного мовцеві рішення. На думку Ю. Ганжура, «маніпуляція політичною свідомістю в парламентському дискурсі здійснюється шляхом перекинування змісту за рахунок ідеологічності, оцінювання, прагматики та варіативності денотативних значень одних і тих же мовних знаків під впливом соціальних, культурних та інших факторів» [Ганжуров 2005, с. 105]. Мовними маркерами реалізації маніпулятивної функції є оцінна лексика, стилістично знижені лексеми, імплікатури, риторичні питання тощо, напр.: *Важливий антирейдерський законопроект, який валить президентська фракція. Чому вони це валить? Тому що влада підтримує рейдерів, всі захоплення майна, землі, які відбуваються в Україні, відбуваються під прикриттям влади* (О. Ляшко, 20.12.2018); *І я думаю, що ми знову ж таки не повинні наступати на одні й ті ж самі граблі. Ми наступаємо, а потім в кінці кажемо, не такий парламент, не того ми обрали. І якщо ми знову будемо обирати за гречку і знову ми будемо обирати тих, хто сьогодні дає взятки, і той, хто сьогодні, дійсно, купує на своєму окрузі, ми будемо мати такий самий аналогічний парламент* (І. Д. Спориш, 10.07.2019). Маніпуляція часто здійснюється як аргументація або спонукування, трансформуючись під інші функції, проте її мета – вплинути на підсвідомість адресата і змусити виконати те, що вигідно маніпулятору. З огляду на це маніпулятивна функція в українському парламентському дискурсі є домінантною.

Висновки і перспективи дослідження. Український парламентський дискурс має інституційний характер і є різновидом політичного дискурсу, поєднуючи риси аргументативного і законодавчого дискурсів. основною формою репрезентації парламентського дискурсу є дебати, основними функціями яких визначено інформаційну, ритуальну, спонукальну, аргументативну і маніпулятивну. Інформаційна функція підпорядкована завданню регламентації проведення парламентських дебатів, ритуальна реалізована в межах етикетної мовленнєвої поведінки учасників парламентського дискурсу, спонукальна виражає заклик до певних дій адресата і скерована переважно на політичних опонентів, аргументативна представляє раціональну дискусію для прийняття законодавчих рішень, маніпулятивна підпорядкована прагненню вплинути на адресата й продемонструвати власний політичний імідж. Перспективи дослідження полягають у комплексному аналізі українського політичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алферов, А. В. і Кустова, Е. Ю. (2014). О дискурсивном статусе и категориях парламентской коммуникации. [У:] *Политическая лингвистика*. № 3 (49). с. 24–32.
2. Баранов, А. Н. і Казакевич, Е. Г. (1991). *Парламентские дебаты: традиции и новации. советский политический язык (от ритуала к метафоре)*. Москва, 64 с.

3. Ганжуров, Ю. (2005). Парламентський дискурс в публічних комунікаціях. [У:] *Політичний менеджмент*. № 6. с. 103–113.
4. Желтухина, М. Р. (2000). *Комическое в политическом дискурсе конца XX века. Русские и немецкие политики*. Москва, Волгоград, 264 с.
5. П'єсук, О. І. (2018). *Парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в когнітивно-дискурсивній парадигмі*. Черкаси, 388 с.
6. Шейгал, Е. И. (2004). *Семиотика политического дискурса*. Москва, 326 с.
7. *Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів* (2019). Наталя Кондратенко, Людмила Стрій і Олександра Білінська. Одеса, 236 с.

УДК 81'272

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-76-80

Лариса Кравець
доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
філології Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна)
e-mail: lara.kravets@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5486-0642

РІДНА МОВА В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті різноаспектно схарактеризовано поняття «рідна мова». З'ясовано основні параметри його. Проаналізовано вплив політичних, ідеологічних, соціальних чинників на визначення рідної мови. Схарактеризовано кореляцію поняття «рідна мова» з поняттями «національна мова», «материнська мова», «перша мова». Розкрито специфіку визначення рідної мови в полікультурному середовищі.

Ключові слова: *рідна мова, полікультурне середовище, національна мова, самовизначення нації, параметри визначення рідної мови.*

Kravets Larysa. Native language in a policultural society

The purpose of the study is to reveal the specifics of the definition of the native language and find out the role of the native language in the life of a policultural society.

Sources of research are historical documents and observations of scientists of different years.

In Ukrainian linguistics, the concept of «native language» is determined by various differential signs. Most often determined by the type of language learning (person learned as a child at home (usually from parents (mother) without special training) and nationality (national language).

The native language was important in the formation of the Ukrainian nation in the 19th - early 20th centuries. This problem was very acute in the policultural Transcarpathia.

Language as an identifier of the people has become an instrument of political manipulation, a means of separation of Ukrainian Transcarpathia and the formation of sympathy for Russia. The struggle for national self-determination was primarily a struggle for the native language of the people.

In the multinational USSR, the implementation of the policy of internal colonialism and the formation of the Soviet people was accompanied by repressive measures against Ukrainian nationally conscious citizens and ethnic minorities, erasing the policultural of many regions of Ukraine, the adoption of Russian as a language of interethnic communication and as a native language for non-Russian citizens. All-Union censuses reflect this trend. The results of a survey on the use of languages in 1926, 1970, 1979 and 1989 are analyzed.

A long war against Ukrainian identity, language, statehood, and the assimilation policy of the USSR led to the Russification of the Ukrainian people and numerous ethnic groups living in Ukraine. This destroyed the policulturalism of the regions of Ukraine. In the new Ukrainian state, it became necessary to approve the status of the Ukrainian language and languages of national minorities.

In a modern policultural society, the definition of the native language is important for establishing the identity of a person and his belonging to a particular ethnic group. This does not lose relevance in the case of the presence of two native languages, since a person can identify himself with the corresponding ethnic groups by language.

Under the development of the Ukrainian state, understanding the mother tongue as a national one remains very important.

Key words: *native language, policultural society, national language, nation's self-determination, parameters of mother language.*

Поняття «рідна мова» одне із найскладніших і водночас найважливіших у соціолінгвістиці, лінгвофілософії, етнології, лінгводидактиці та інших науках. Його широке функціонування засвідчує вагомість охопленого ним змісту, значну варіативність вираження та наявність смислових нюансів. З часу впровадження в політичну практику принципу самовизначення націй поняття виразно й послідовно політизували, пов'язуючи з іншим не менш важливим поняттям «нація». У сучасній науці поняття «рідна мова» набуло міждисциплінарного статусу, але його загальноновизнана дефініція відсутня.

Основою для визначення поняття «рідна мова» є різні диференційні ознаки. Найчастотніші з них – тип засвоєння (від батьків (матері) без спеціального навчання) та етнічна і національна самоідентифікація (мова мого народу). Трактатування рідної мови на основі згаданих ознак наявне в доробках українських учених і громадських діячів початку ХХ ст. (К. Михальчука, І. Огієнка, В. Сімовича, А. Волошина, М. Возняка, М. Гладкого, О. Курило, О. Синявського, С. Смеречинського та ін.), фіксуємо його і в працях сучасних дослідників (В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Сюсько, Я. Радевич-Винницький, О. Федик, М. Степаненко, Ф. Бацевич, Н. Дзюбишина-Мельник, І. Фаріон, О. Маленко та ін.). Витоки цих поглядів містяться в концепціях представників німецької класичної філософії та в ідеях романтиків (Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Гердера, Й.-Г. Фіхте, А. Шлейхера, а також В. фон Гумбольдта).

У німецькій класичній філософії нацією вважали спільноту людей, об'єднаних мовою, звичаями і культурою. В. фон Гумбольдт, поділяючи ідеї Й.-Г. Гердера щодо мови, мислення і народу, розробив лінгвофілософську антропологію та пояснив природну єдність мови, мислення і культури. Кожна мова, на думку вченого, перебуваючи між людиною і світом та виражаючи суб'єктивне бачення об'єктивного світу, виявляє свій творчий характер, енергетичну сутність. Вона є діяльністю людського духу, енергією, яка проймає усе життя народу, що нею говорить, і водночас результатом цієї діяльності. Мова, з одного боку, виражає неповторність народу, а з другого – формує її. «Розуміння мови як енергії, – зазначає Ф. С. Бацевич, – було якісно новим у науці про мову та в лінгвофілософії. Формою існування мови в такому аспекті розгляду стає розвиток. Якщо мова – це енергія, то її можна розглядати як організм, який постійно і вічно себе породжує» [Бацевич 2008, с. 40 – 41].

Ідеї В. фон Гумбольдта підхопили та розвинули в лінгвофілософських працях Г. Штейнталь, В. Вундт, К. Фослер, Е. Кассіер, О. Потебня та ін. Сформульовані ними наукові положення в сукупності склали основу концепції рідної мови. У ХХ ст. погляди В. фон Гумбольдта здобули нове життя в гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа та надихнули Й.-Л. Вайсгербера на створення мовного закону людства, ядром якого став закон рідної мови.

Гумбольдтівське розуміння мови як енергії цілком відповідало національно-політичній концепції життя народу та стало дієвим чинником у процесах самовизначення європейських народів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також сприяло розвитку народних (національних) мов, виробленню їх літературних форм. У нових парадигмах ідея про мову як діяльну силу корелювала із категоріями окремішності народу, його унікальних концептуальних систем, специфіки пізнання та засвоєння дійсності, детермінованості мислення народу структурою мови, якою він розмовляє. Відповідно поняття «рідна мова» співвідносили із поняттям «мова мого народу». Проте народна мова, щоб стати репрезентанткою нації, потребувала писемної форми, опрацювання, унормування, кодифікації, що можливо тільки з появою і розвитком художньої літератури цією мовою.

Мовне питання наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. було одним із основних для самовизначення українців, які проживали на різних територіях. В умовах полікультурного середовища, яким було і залишається, зокрема, Закарпаття, ця проблема стояла особливо гостро. Співіснування різних етносів, безперечно, зумовлювало взаємовпливи і взаємозбагачення їхніх культур, проте загрожувало бездержавним народам асиміляцією. Вислів російського прем'єр-міністра П. Століпіна «Народ, який не має національної самосвідомості – є гноєм, на якому виростають інші народи» чітко окреслює цю загрозу. Розрізненість українців у полікультурному середовищі, пригніченість, зденационалізованість верхівки, а також відсутність унормованої форми національної мови гальмували національне самовизначення та виборювання власної державності. Ускладнювали ситуацію соціально-економічні та політичні процеси в Центральній та Східній Європі, зокрема російські зазіхання на Галичину, Перша світова війна, розпад Австро-Угорської імперії, революція в Російській імперії. У таких умовах правителям інших держав нескладно було «переробити на свою подобу» (М. Возняк) український народ. Одним із способів формування «потрібної» свідомості на Закарпатті стало впровадження «язичія». М. Сюсько так характеризує мовну ситуацію в краї порубіжжя ХІХ – ХХ віків: «за літературну мову в ХІХ ст. і, по суті, аж до 40-х років ХХ ст. тут правило т. зв. «язичіє», тобто строката мішанина, штучний витвір, що взагалі суперечило духові живої мови, а також місцевий різновид української літературної мови, який, однак, у зв'язку з багатьма причинами не посів помітного місця у процесі становлення загальноукраїнської літературної мови. Освічені люди в краї (здебільшого священики), спан-

теличені літературним москвофільством, розмовляли і писали нібито «по-русски», проте по-справжньому російською мовою не володіли, калічили її, крім іншого, і штучними зворотами та карпаторуськими «про-изношеннями». Підручники, писані мертвим «язичієм», діти не розуміли. Питоме ж українське населення послідовно користувалося «руською», тобто українською, мовою, яка, до речі, дійшла до нас і znana зараз у вигляді народних говорів. Чисто народною залишалася й уся словесна література (фольклор)» [Сюсько 2014, с. 407].

Мова як ідентифікатор народу стала інструментом політичних маніпуляцій, засобом не гуртування, а розбрату, навернення українців Закарпаття та інших етнічних територій до Росії. Використання «язичія» поглиблювало розрізненість місцевих українців, віддаляло від українців по той бік Карпат, спрямовувало неосвічене населення на хибні політичні й культурні орієнтири. Просвітитель і політичний діяч тих часів А. Волошин писав: «Залізло до нас нісколько фанатиков-яничаров царславної і большевистської Росії, котрі сейчас і начали свою опасну, братоубійственну роботу. Простий народ розбивали найнизшою демагогією, сям-там перевели легковіруючих селян на «кривославіє», інтелігенцію же нашу роздвоїли язиковим вопросом. Можно сказати, что церкві русько-католицької, народної просвіті, економічній і політичній організації народу нашого найбільше шкодили сесі фанати путем язикового розділення сил інтелігенції і нагнали воду лиш на млин мадяронства або повного равнодушія» [Волошин 2002, с. 195].

Лояльна на перших етапах щодо українського мовного та освітнього питань Чехо-Словаччина після ухвали конституційного закону про автономію Карпатської України 22 листопада 1938 року почала проводити, за свідченням В. Гренджі-Донського, політику «колонізації і насильної денаціоналізації» [цит. за Сюсько с. 381]. Проте ще в грудні 1919 р. Міністерство шкільництва, підтримуючи москвофільський рух, давало вказівку: «Щоби населення Карпатської Русі не втратило свідомість, що як українці вони є також членами великого російського народу, рекомендується завести в середніх школах обов'язкове навчання російської мови» [Сюсько 2014, с. 377]. Це було, власне, намагання влади перешкодити національній самоідентифікації та виокремленню української спільноти, розколоти і без того розпорошений народ, посяяти розбрат. Отже, боротьба за національне самовизначення означала насамперед боротьбу за рідну мову народу, тому що, за словами М. Возняка: «кожний народ, дозривши под оглядом національної свідомости, дбає про житя и розвиток своєї родної мови. Диктує се ему вже сама потреба самозбереження. Окремишность мови вказує на истнуваня окремої народности, яку і познаємо по мові» [Клебан 2014, с. 278–279].

У багатонаціональному СРСР реалізація політики внутрішнього колоніалізму та формування «нової історичної спільноти – радянського народу» супроводились репресивними заходами щодо національно свідомих громадян та етнічних меншин, стиранням полікультурності багатьох регіонів України, утвердженням російської не тільки як мови міжнаціонального спілкування, а й рідної для неросійських громадян. Цю тенденцію відображають всесоюзні переписи, зокрема 1926 р., 1970 р., 1979 р. і 1989 р.

Перепис населення 1926 р. був добре підготовлений і проведений за продуманою методикою, що забезпечило високу інформативність зібраних даних. У трактуванні рідної мови, яку записували зі слів опитуваного, враховано суб'єктивний і об'єктивний чинники: «рідною мовою визнається та, якою опитуваний краще всього володіє або якою звичайно розмовляє». Рекомендовано «рідною мовою дітей, що не вміють говорити, вважати мову матері» [Всесоюзная перепись 1926].

Перепис населення 1970 р. порівняно з попередніми мав ширшу програму та вдосконалену методологію. У ньому з'явилися нові питання, серед яких і питання про другу мову. Відомості про рідну мову і другу мову, як і в попередніх переписах, записували зі слів опитуваних. Трактування рідної мови було уточнене: «...краще всього володіє або звичайно використовує в сім'ї (розрядка наша – Л. К.)» та додано: «Рідна мова може не збігатися з національністю» [Всесоюзная перепись 1969, с.45 – 46]. Такі формулювання загалом відповідають визначенню рідної мови, прийнятому ООН, але застосовані в умовах СРСР, вони набували ідеологічного спрямування [United Nations].

За результатами перепису 1970 р. 94% мешканців СРСР вважали рідною мову своєї національності, а 6% – мови інших народів. Мовою міжнаціонального спілкування було визнано російську, яку назвали рідною 13 млн осіб неросійської національності, а 41,8 млн осіб неросійської національності вказали російську другу мовою.

Методологія перепису, визначення рідної мови і другої мови в 1979 і 1989 рр. в цілому не змінювалися, а результати опитування показували динаміку в утвердженні статусу російської мови як рідної для неросійських громадян. Кількість населення, яке вважало рідною мову своєї національності, знизилось у 1979 р. до 93,1%, а в 1989 р. – до 92,7%. Другою мовою, якою вільно володіють, в 1979 р. визнали російську 61,3 млн опитаних, в 1989 р. – 69 млн. Рідною мовою в 1989 р. назвали російську 18,7 млн людей неросійської національності. Загалом рідною або другою мовою, якою вільно володіють, в 1989 р. назвали російську 81,4% всього населення країни [Из истории проведения переписей].

В Україні із здобуттям незалежності мовна проблема постала з новою гостротою. Внаслідок тривалої війни проти української ідентичності, мови, державності, асиміляційної політики СРСР, що призвела до зросійщення українського народу і численних етносів, які мешкали на території України, та стирання полікультурності регіонів, у новоствореній українській державі виникла необхідність утвердження відповідного статусу не тільки української мови, а й мов національних меншин. У нових суспільно-історичних умовах та в ситуації незбалансованого білінгвізму питання рідної мови як мови народу стало надзвичайно важливим і політизованим. Його розв'язання потребувало і потребує виваженої мовної політики з боку держави, в якій би були враховані інтереси і титульної нації, і національних меншин.

Реалії сучасного життя, зокрема виникнення глобального інформаційного й економічного простору, соціальна відкритість та багатократне зростання міграційних потоків, що супроводяться зростанням кількості мультилінгвів, зумовлюють виявлення інших параметрів рідної мови, окрім згаданих, а саме час засвоєння та тривалість використання: «Рідна мова – це мова, засвоєна в дитинстві, навички використання якої в основному зберігаються і в дорослому віці» [Беликов, Крысин 2001, с. 12]. Дослідники також підкреслюють, що рідною може бути більш ніж одна мова [Там само]. Такі погляди дискусійні, проте вони ґрунтуються на спостереженнях, даних соціопитувань тощо. Так, в Канаді, де полікультурність має державну підтримку, за даними перепису рівень двомовності населення зростає (з 17,4% у 2006 р. до 17,5% у 2011 р.). Зафіксовано значну частку респондентів, які вдома використовують більш ніж одну мову (5,8 мільйона людей) та визначають як рідну більш ніж одну мову, якою в опитуванні було названо першу мову, вивчену вдома в дитинстві та ще зрозумілу під час перепису (визначили щонайменше дві рідні мови: Нунавут – 47%, Онтаріо – 21%). У 2011 році 63,5% населення країни з рідною мовою, відмінною від англійської чи французької, повідомили, що вдома розмовляють англійською. Також встановлено, що в 2011 році серед дітей віком до 17 років, батьки яких не визначали ні англійську, ні французьку рідною мовою, 37% вважали рідною англійську (33%) або французьку (4%) [Statistics Canada].

Наведені дані засвідчують, що поняття «рідна мова», «материнська мова» і «національна мова» в сучасному світі істотно різняться. Рідна мова – це не завжди материнська мова, бо батьки можуть розмовляти мовою, яка домінує в суспільстві, але нерідна для них. Рідна мова не завжди збігається з поняттям «національна мова».

Часовий та якісний параметри також не найоптимальніші для визначення рідної мови в сучасних умовах. Як свідчать численні факти та результати опитувань, засвоєна в дитинстві мова може бути втрачена або зазнати істотної редукції під впливом іншої мови, яка домінує в суспільстві. За даними бюро переписів США, розміщених на сайті Американської академії мистецтв і наук, у період з 2009 по 2013 рр. біля 20% населення країни (понад 60 мільйонів) розмовляли дома іншою мовою, ніж англійська, і тільки половина з них, тобто 10% населення США, добре володіли цією мовою. Це переважно носії успадкованої мови [American Academy]. М. Шмід, яка вивчає проблему редукції мови (language attrition), вважає, що втрата володіння рідною мовою – явище рідкісне, але в процесі вивчення другої мови рівень володіння рідною істотно знижується [Schmid]. За даними С. Ромейн, рідна мова може згасати, а натомість зростатиме рівень володіння мовою, засвоєною паралельно або в дитинстві [Romaine 1995]. Водночас на думку Т. Ангеловської, твердження, що одна з мов білінгвів «страждає», науково не обґрунтоване [Хорошо ли быть билингвом].

Рідну мову визначають також за частотністю використання, наявністю / відсутністю емоційного компонента, зовнішньою ідентифікацією (з якою мовою ідентифікують мовця). Проте всі ці параметри виявляються нестійкими в полікультурному середовищі та в разі міграції індивіда, коли змінюється мовне оточення та мова, якою людина найчастіше послуговується. Наприклад, обираючи в дослідженні за основний параметр частотність вживання особою певної мови, доходять висновку, що рідна мова людини може змінюватися кілька разів упродовж життя [Skutnabb-Kangas 1981]. Сучасні дослідники часто підкреслюють, що визначення рідної мови залежить від особистості, обставин і суспільства. Враховуючи специфіку поняття та відносність його визначення, усе ж цілком поділяємо думку, висловлену Ф. Бацевичем: «не заперечуючи неспростовні факти, які свідчать про те, що лише окрема людина може визначати свою рідну мову, обґрунтовано положення про об'єктивність цього поняття для кожного етносу. Якщо об'єктивним розуміти те, що реально існує в дійсності у зв'язку з пізнавальною діяльністю людини, то рідна мова – явище реальне і об'єктивне, що визнають мільйони людей» [Бацевич 2009, с. 45–46].

У сучасному полікультурному середовищі визначення рідної мови важливе з огляду на потребу встановлення ідентичності людини та її належності до певної етнічної групи. Це не втрачає актуальності й у випадку наявності двох рідних мов, оскільки людина через мови може ототожнювати себе з відповідними етносами. І хоч, за словами Е. Ренана: «Мови – це історичні витвори, які дають мало вказівок про кров тих, що ними говорять, і які в кожному разі не могли б накласти кайданів на людську свободу, коли треба означити родину, з якою поєднуються на життя і на смерть» [Ренан], усе ж загально визнано, що рідна мова – це

виразник колективного культурного досвіду певного етносу, його менталітету. Вона формує етноспецифічне сприйняття та усвідомлення світу.

В умовах розбудови української держави трактування рідної мови як національної залишається актуальним. А. Колодій підкреслює: «національні держави мають багато вад, вони далекі від досконалості, але нічого кращого людство поки що не придумало» [Колодій]. Констатуючи вагомість рідної мови як національної для українців у процесі державотворення, не можемо заперечувати не менш важливе значення цього поняття для національних менших України. Підкреслюємо унікальність кожної мови та необхідність збереження мовного і культурного різноманіття країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф. (2008). *Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень*. Київ, 240 с.
2. Бацевич, Ф. (2009). *Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси*. Київ, 192 с.
3. Беликов, В.И., Крысин, Л.П. (2001). *Социолінгвістика*. Москва, 315 с.
4. Волошин, А. (2002). *Вибрані твори*. Ужгород, 528 с.
5. Всесоюзная перепись населения – всенародное дело. М.: Статистика, 1969., с.45-46
6. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Москва, 1927 – 1929. – <http://elibr.shpl.ru/nodes/16537-vyp-4-narodnost-i-rodnoy-yazyk-naseleniya-sssr-1928#mode/inspect/page/5/zoom/4>
7. Из истории проведения переписей населения в России - http://omsk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/omsk/resources/378b4c004f4ae04882d7d7e1000af5d8/vpn_history.pdf
8. Клебан, Л. (2014). *Питання української національної ідеї, державності та мови у працях Михайла Возняка* [В:] Вісник Львівського університету, серія історична, випуск 50, с. 269 – 280
9. Колодій, А. «Думки з приводу» – https://political-studies.com/?page_id=352
10. Ренан, Е. *Що таке нація?* – Zbruc – <https://zbruc.eu/node/59455>
11. Сюсько, М. (2014). *Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови*. Ужгород, 522 с.
12. Хорошо ли быть билингом – <https://www.dw.com/ru/хорошо-ли-быть-билингвом/a-47615312>
13. American Academy of Arts and Sciences – <https://www.amacad.org/publication/state-languages-us-statistical-portrait/section/2>
14. Romaine S. (1995). *Bilingualism*. Second edition. Blackwell Publishing, 1995, 402 p.
15. Schmid, M. *Language attrition* – <https://languageattrition.org/what-is-language-attrition/>
16. Skutnabb-Kangas, T. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon: Multilingual Matters, 1981, 378 p
17. Statistics Canada – <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2011/as-sa/98-314-x/98-314-x2011001-fra.cfm>
18. United Nations Statistics Division – <https://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/popchar/popcharmethods.htm>

УДК: 81'37:801.81

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-80-85

Олена Крижко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови та славістики Бердянського державного
педагогічного університету (Бердянськ, Україна)
e-mail: elenakryzhko8@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5581-5915

ОБРАЗНО-НОМІНАТИВНА ТА ОЦІННА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОЛЬКЛОРНИХ ЗООСЕМІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснюється аналіз казкових зоосемізмів у зв'язку з їхньою образно-номінативною природою, специфікою модельованих ситуацій, зокрема концептуалізацією первісного образу.

Виявлені оцінні модифікації українських фольклорних зоосемізмів свідчать про їхню динаміку та семантичну варіативність. При цьому оцінне значення розглядається як компонент, що, з одного боку, є складовою частиною конотативного значення мовної одиниці, а з іншого, – актуалізується в межах прагматичного значення у кожній конкретній ситуації.

Ключові слова: етнічні символи та стереотипи, зоосемізми, метафора, концепт.

Kryzhko Olena. The image-nominative and valuable characteristics of folklore zoosemisms of ukrainian language

The article analyzes fairy-tale zoosemisms of the Ukrainian language in connection with their figuratively-nominative nature, establishes the specificity of simulated situations, in particular the conceptualization of the

original image.

The source of the research is the fairy-tale zoosemisms of the Ukrainian language which are discovered through a continuous sample of publications: Folk songs in Ivan Manzhuira's notes. Kyiv, 1974. 312 p.; Ukrainian fairy tales about animals. Kyiv, 2005. 320 p.

The author of the paper uses the structural method and method of cognitive linguistics. The distributive technique is used by the structural method which involves the adoption of classification, systematization and component analysis. The differences in figurative-nominative characteristics are the basis of the semantic classification of fairy-tale zoosemisms by lexical-semantic groups (LSG). The phenomenon of polysemy, variability, antonymy observed within each LSG, hyper-hyponymic relations are among the LSG. Metaphorical analysis and allocation of concepts is used by the method of cognitive linguistics. Investigated evaluative-emotional categorization on a scale good / neutral / bad refers to the phenomena of cognition.

The estimated nature of folklore zoosemisms is due to their semantic structure, which is based on the contrast between two concepts of culture – "man" and "animal". The denotation of folklore zoosemism is an animal – a set of its zoological characteristics as a representative of the animal world, and the connotation is the actions of man, his character, relations with other people, which are associated with the behavior of a certain animal and acquire ameliorative or pejorative assessment in a particular social and everyday life situations. It gives grounds to say that folklore zoosemisms with estimated values arise as a result of the occurrence of certain associations that contribute to the rethinking of their semantics, or the so-called renaming, the essence of which is to change the designations of denotation without altering themselves.

The estimated modifications of Ukrainian folklore zoosemisms indicate their dynamic and semantic variability. In this case, the estimated value is considered as a component, which, on the one hand, is an integral part of the connotative value of the linguistic unit, and on the other hand, is actualized within the pragmatic meaning in each particular situation. The main function of folklore zoosemism, which they perform as a result of functional reorientation of terminology, is to assess the producer of expression in the direction of improvement / deterioration of the meaning. The positive / negative evaluation depends on the cultural connotation of the motivator.

In addition to the connections of meaning with the semantics and pragmatics of the word, the estimated component is also important in the aspect of the terms of cognitive linguistics, which belongs to a modality that correlates with the mental functions of emotional sensations, feelings, experiences.

Key words: ethnic symbols and stereotypes, zoosemisms, metaphor, concepts.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Проблема дослідження казкових зоосемізмів з точки зору їх ролі в розкритті образно-номінативної природи мови є актуальною в сучасному мовознавстві, адже зооморфізм номінативної системи будь-якої мови є однією з її характерних рис [Гончарова 1996; Корнилов 2003; Голубовська 2004].

Важливість тваринного світу для людини, тісний їх зв'язок, і зокрема той факт, що людина здавна проводила аналогії між собою і тваринами [Мокиєнко 1980, с. 74], знайшли своє послідовне відображення в мові.

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашого дослідження – проаналізувати національну специфіку оцінних модифікацій українських казкових зоосемізмів у зв'язку з їхньою образно-номінативною природою, зокрема концептуалізацією первісного образу. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) проаналізувати казкові зоосемізми української мови у зв'язку з їхньою образно-номінативною природою; 2) встановити національну специфіку оцінних модифікацій українських фольклорних зоосемізмів, зокрема концептуалізацію первісного образу.

Методи та методики дослідження. У роботі використовується структурний метод та метод когнітивної лінгвістики. У межах структурного методу застосовується дистрибутивна методика, що передбачає прийом класифікації та систематизації, та компонентний аналіз. Зокрема, у нашому дослідженні відмінності образно-номінативних характеристик, стали основою семантичної класифікації казкових зоосемізмів за лексико-семантичними групами (ЛСГ). У межах кожної ЛСГ спостерігаються явище полісемії, варіантності, антонімії, між ЛСГ – гіперо-гіпонімічні відношення. У межах методу когнітивної лінгвістики застосовується метафоричний аналіз та виділення концептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, мова не лише відбиває актуальний стан культурного розвитку соціуму, а й забезпечує збереження культурних набутків минулих поколінь, фіксує тим самим стан духовного і матеріального розвитку національної спільноти [Жуйкова 2000, с. 194]. За даними мови можна відтворити культурні, народно-психологічні та міфологічні уявлення того чи іншого етнічного колективу, що, як зазначав М. Толстой, дає багатий матеріал не лише для дослідження архаїчних шарів культури певного народу, а й для зіставлення культурного розвитку різних народів [Толстой 2001, с. 39]. На-

томість жива людська мова у всі часи відображала не лише „чисту” інформацію, а й надавала оцінку цій інформації залежно від вражень, що складаються під час сприйняття певних явищ реальної дійсності. Саме сприйняття відбувається через ставлення людини до навколишнього світу, через набутий життєвий досвід, через оцінку соціальних явищ, людської діяльності, поведінки.

Сьогодні вже незаперечним є той факт, що мовна картина світу слугує саме продуктом інтерпретації, суб'єктивним образом, а не дзеркальним відображенням навколишнього світу, який існує реально, незалежно від людини. Ймовірно, це і стало основною причиною конфлікту людини й природи у сферах людської діяльності. Одним із виявів цього конфлікту в мовній картині світу є переважання пейоративного оцінного значення в зоосемізмах над меліоративним, на чому неодноразово наголошували дослідники [Гончарова 1996; Кривенко 2006].

Зоосемізми є результатом складного процесу номінації, в якому поєднуються лінгвальні й екстралінгвальні фактори. Ці фактори впливають на формування конотацій у найменуваннях тварин, що функціонують у семіосфері етнокультур. Відповідно до концепції Ю.М. Лотмана [Лотман, Успенский 1973], семіосфера – це семіотичний простір, що містить досвід, набутий певним лінгвокультурним соціумом.

Фольклорні зоосемізми є знаками ситуацій, що входять до когнітивної бази мовного колективу і виступають своєрідними ментальними корелятами між предметом, явищем, реалією і образним уявленням. Останні відображають предметний і непередметний світ (універсум) у знакових формах, позначенням яких є звукова (графічна) матерія. Тому, на думку Г.Л. Пермякова [Пермяков 1979], не стільки є суттєвою їх зовнішня образність, скільки те, що вони позначають якусь життєву, мисленеву ситуацію або передають лінгво- та національно-культурну інформацію, моделюючи факти ментального або матеріального світу.

В основі фольклорної символізації і концептуалізації зоосемізмів лежить, по-перше, протиставлення вічних чеснот добра і зла через порівняння людини і тварини, зокрема оцінного способу життя людини, її дій, вчинків, рис характеру, зовнішності, стосунків з іншими людьми тощо та їхня символізація в образах і концептах тваринного світу, а також співвіднесення тварин з різними реаліями, суб'єктами, об'єктами як реального, так і уявлюваного світів.

Зоосемізми в усіх фольклорних жанрах виконують, крім образно-номінативної функції, оцінно-прагматичну. Прагматичний компонент у семантичній структурі кожного зоосемізму є складовою частиною їх конотативного значення. Оцінна сема конотативного значення залежить від суспільно-ідеологічного буття людини, зокрема світоглядно-ментального, а на її основі – національної системи цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творення номінативно-оцінної одиниці викликане бажанням людини знайти певний еталон, що відноситься або до сфери прекрасного, піднесеного, або до сфери карикатурного, жахливого, стосовно яких постають позитивні чи негативні враження від того, про що говорять [Потебня 1989, с. 58]. Такі соціальні еталони позитивного або негативного мають глибокі історичні корені, а деякі загалом мають характер архетипних символів з близькими значеннями «для більшої частини, якщо не для всього людства» [Степанов 2001, с. 60].

Зокрема, меліоративні зоосемізми, наприклад, *соловейко*, вказують на симпатію, повагу, позитивне ставлення до мудрості людських дій, якими цей птах символічно наділений у казці «Як соловейко чоловіка розуму навчив» [Українські казки про тварин 2005, с. 186]. Основна функція таких одиниць не в номінації, не у відображенні в їх семантиці тих чи інших ознак та характеристик людини, а у вираженні ставлення людини до таких якостей, як розум, мудрість, допитливість тощо. На мовному рівні основним засобом вираження позитивного ставлення є суфікс *-к*, який у цій словоформі є національно маркованим демінутивом.

Пейоративні зооніми вживаються для вираження антипатії, зневажливого ставлення людини до певних життєвих ситуацій, символізованих через образи тварин. Пейоративна семантика зооніма *вовк* у казці-притчі «Чому бузюк жере жаби, а вовк роздирає вівці» [Українські казки про тварин 2005, с. 178] розкривається через образ голодного вовка, який, стягуючи борги, вгамовував свій голод поїданням вівці. Пейоративна конотація зоонімів пояснюється сталою мовною традицією висловлювати негативне, іронічно-зневажливе або презирливе ставлення до людини з певними негативними звичками, рисами характеру, що суперечать моралі і цінностям, прийнятим у кожному суспільстві.

Загалом оцінна природа фольклорних зоосемізмів зумовлена їхньою смисловою структурою, яка базується на протиставленні двох концептів культури – „людина” і „тварина”. Денотатом фольклорного зоосемізму є тварина – сукупність її зоологічних характеристик як представника тваринного світу, а конотатом – дії людини, її характер, стосунки з іншими людьми, що асоціюються з поведінкою певної тварини і набувають меліоративної або пейоративної оцінки у конкретній життєвій соціально-побутовій ситуації. Це дає підстави говорити про те, що фольклорні зоосемізми з оцінним значенням виникають внаслідок появи тих чи інших асоціацій, які сприяють переосмисленню їх семантики, або так званім перейменуванням, суть яких полягає у зміні позначень денотатів без зміни самих денотатів. Наприклад, казковий зоосемізм *ворона*

у казці «Сом, рак і ворона» [Українські казки про тварин 2005, с. 273] позначає лісового птаха, семантика якого у казковому сюжеті переосмислюється внаслідок асоціацій з такими діями і рисами характеру людини, як неухважність, надмірна довірливість, необережність, необачність.

Оскільки переосмислення семантики зоосемізмів відбувається крізь призму оцінної чи образної уяви, то деякі з цих одиниць, переміщуючись у сферу фольклору, стають похідними, складнопохідними зоономінаціями з національно-культурною маркованістю, яка відображає усне розмовно-побутове спілкування представників українського етносу.

В українському фольклорі вживаються такі похідні зоономінації: *зайко* [Народні пісні в записах Івана Манжури 1974, с. 20], *котик*, *мишка* [там само, с. 22], *ведмедик*, *вовчик*, *лисичка*, *зайчик* [там само, с. 162–163], *ластівочка* [там само, с. 78], *соловейко* [там само, с. 37], *соловешко* [там само, с. 77], *голубчик* [там само, с. 135], *голубка*, *голубочка* [там само, с. 43], *голубочки*, *голуб'ята* [там само, с. 73], *голубонько* [там само, с. 68], *зозуленька* [там само, с. 48], *зозулина* [там само, с. 64], *зозулятко* [там само, с. 64], *коник* [там само, с. 53], *кониченько* [там само, с. 59], *коничок* [там само, с. 67], *рибка* [там само, с. 62].

Основною специфікою похідних зоономінацій є наявність у їх семантико-словотвірній структурі суб'єктивно-оцінного значення, яке виконують емотивно навантажені суфікси, надаючи цим одиницям зменшувально-пестливих відтінків.

Відмінності асоціативно-тематичних, тобто образно-номінативних, характеристик суспільно / побутово / прагматично зумовленої діяльності людини, пов'язані з семою оцінки та смисловими конотаціями, стали основою семантичної класифікації казкових зоосемізмів за такими лексико-семантичними групами (ЛСГ) на позначення: 1) характеру і дій людини (нікчемності, надмірності, упертості: *осел*; злості: *вовк*; відданості, вірності: *кінь*, *кіт*, *собака*; довірливості, лагідності: *кошеня*, *кицька*; хитрощів: *кіт*, *лис*, *лисок*, *лисиця*, *їжак*, *рак*, *сом*; хитрощів, обману, невдячності: *коза*, *лисиця*, *лисичка*, *лисичка-кума* *лисичка-вдовичка*; лінощів: *кіт*; боягузтва: *ягнятко*; боягузтва, довірливості, доброти: *зайчик*; вдячності: *білка*; працьовитості: *дятел*, *мурашка*; неуважності, довірливості, необережності, необачливості: *ворона*; пихатості: *їжак*, *качка*; неслухняності: *козенята*; підлабузництва: *вовк-панібрат*; жадібності, ненажерливості: *вовк*, *миша*; суворості: *лев*; спритності: *в'юн*; повільності: *рак*, *черепаха*; надокучливості: *муха*; безтурботності: *скакун*); 2) фізичного стану людини та її поведінки (сили: *кінь*; сили, рішучості: *віл*; сили, панування і глузування над слабшими: *ведмідь*; сили, влади і глузування над меншими: *лев*; вдавання хоробрості перед меншими: *засць*; швидкості: *вовк*; голоду: *вовк*); 3) розумових здібностей людини (дурості, тупості, невігластва: *осел*, *вівця*, *шпак*; розуму: *кінь*; мудрості: *кіт*, *соловейко*; мудрості, обачливості, хитрощів: *їжак*; мудрості, хитрощів: *півник*; мудрості: *рак*); 4) вікових особливостей людини (старості: *пес*, *вовк*, *лев*, *кінь*, *віл*).

Синкретизм, полісемантичність зоосемізмів припускає для одного й того ж варіанта хитання в семантиці. Зокрема, казковий зоонім *вовк*, який у цьому типі казок найчастіше ставав основою сюжету, виявляє полісемію значення як у межах однієї ЛСГ, так і між виявленими семантичними групами. Так, у 2-й ЛСГ зоонімів на позначення „фізичного стану людини” ця номінація семантизується через асоціації як зі швидкістю, так і з голодом. Якщо у 1-й ЛСГ зоонім *вовк* пов'язується з виявленням таких негативних рис характеру людини, як невдячність, нахабство, підлабузництво, то в 4-й групі він символізує ситуацію старіння й непотрібності.

Розглядаючи зоосемізми, спостерігаємо, що при одному й тому ж інваріанті, наприклад концептуалізації «сили, панування і глузування над слабшими», вживаються абсолютно різні зоосемічні номінації: *лев*, *ведмідь*, які до того ж є різними гіпонімами гіпероніма *звірі*. Співгіпонім *лев* входить до гіпонімічної групи «хижаки», а співгіпонім *ведмідь* – до гіпонімічної групи «дикі звірі».

Окрім полісемії, казкові зоосемізми чітко демонструють й антонімічні відношення, наприклад, спритності: *в'юн* / повільності: *рак*, *черепаха*.

Особливість гіперо-гіпонімічних, парадигматичних та синтагматичних відношень між казковими зоосемізмами засвідчує той факт, що кожна з виявлених ЛСГ не становлять однорідності у референтно-сигніфікативному плані, а тісно переплітаються, перехрещуються між собою, залежно від тієї ситуації, на позначення якої вживається конкретний зоосемізм.

До першої ЛСГ увійшли ті зоосемізми, які символічно маркують як суто позитивні людські якості характеру людини, зокрема вдячності, дбайливості: *білка*, *вивірка*, так і «стереотипи поведінки», переважно негативної, які склалися у стосунках між людьми, відхилення від норм етикету і моралі (підлабузництва, лестошів, хитрощів як зневажуваних видів поведінки): *рак*.

Як правило, категоризація зоосемізмів за образно-номінативною ознакою здійснюється на основі певних когнітивних понять, співвіднесених зі структурою досвіду, концепцією культурних стереотипів і символічних архетипів. Як слушно зауважує у цьому зв'язку Ю. Степанов, «провідну роль у формуванні стереотипів відіграє частота вживання певних об'єктів, явищ у житті людей, яка виражається у тривалих

людських контактах саме з цими об'єктами порівняно з іншими, що власне й призводить до стереотипізації» [Степанов 2001, с. 47]. Стереотипи, еталони є тією поєднуваною ланкою, яка пов'язує сприйняття, мислення й мову. Стереотипи становлять константи мовної картини світу [там само], оскільки через них у концептуальну картину вплітається побутове уявлення про світ, зафіксоване цією мовою. На відміну від прототипу, зміст якого є нейтральним, стереотип завжди має аксіологічне значення й може бути соціально, культурно або національно маркованим. Стереотипні образи можуть бути індивідуальними, проте знайомими широкому колу людей завдяки регулярній повторюваності мовцями, і завдяки тому, що їх зміст є мотивованим спільною структурою колективної культурної пам'яті [Вендина 2002].

Якщо меліоративну оцінку семантику працьовитості виражають зоосемізми *дятел*, *мурашка*, то антонімічне пейоративне значення лінощів асоціюється з образом *кота*. Серед казкових зоосемізмів є й такі, що мають дифузну семантику, коли одночасно позначають як негативні якості характеру і дій людини, відбиті в образі певної тварини, так і позитивні, наприклад, боягузтво як людська вада пов'язується з образами *зайчика*, *ягнятка*, які в одному й тому ж сюжеті демонструють і позитивні якості – довірливість та доброту.

Причиною неоднозначного ставлення до тварин є аргумент про те, що мотиватор виступає лише інвентарем оцінки, а предметом оцінювання є ознаки, приписувані тварині, що закріплено в концепті ТВАРИНА та представлено за допомогою казкового зоосемізму. Факт кореляції оцінки з ознакою, а не з предметом, який було обрано для її представлення, підтверджується тим, що та сама назва тварини в переносному значенні або її деривати можуть представляти кілька ознак і реалізовувати полярні оцінки.

Так, казковий зоосемізм *собака* маркує ситуацію вірності, відданості і має позитивну оцінку, сформувавши стійкий стереотипний образ та фразеологічний вислів *собача вірність*. Водночас в іншій ситуації цей зоосемізм містить негативну конотацію і семантизує поняття „злості”, що стало основою для утворення компаративного фразеологізму *злий, як собака*.

Специфікою казкових зоонімів першої ЛСГ є домінування пейоративного напрямку аксіологічних переосмислень (39 зоонімних номінацій цієї групи із 49 мають пейоративну оцінку), що пояснюється негативною спрямованістю людської свідомості при характеристиці навколишньої дійсності, особливо негативних проявів суспільно-побутового способу життя людей, а також дискретним характером негативних емоцій при оцінюванні властивостей та дій суб'єкта, відображуваних через образи представників тваринного світу.

Онтологічна негативна оцінка характеру і дій людини, семантизованих і концептуалізованих в образах тварин, стосується людей без волі, слабких, боязких, неуважних, що передається в казках такими зоосемізмами, як *осел*, *заєць*, *ягня*, *козел*, *рак*, *черепаша*, *ворона* тощо. Негативна характеристика дається людям і символізується через семантику казкових зоосемізмів, що демонструють активну й пасивну неповагу до інших: пихатість, надмірну гордість *качка*, набридливості *муха*, висловлюють свою агресивність *вовк*, *лев*, символізують жадібність та ненажерливість *вовк*, *миша*, нахабство, хитрість, обман, брехню *лисиця* тощо.

До другої ЛСГ казкових зоосемізмів увійшли як меліоративні, так і пейоративні оцінні номінації, що характеризують фізичний стан людини, і передусім її фізичні потенції, які по-різному семантизують концепт СИЛА. Так, зоосемізми *кінь* та *віл* символізують в українських казках силу та рішучість, які дають змогу захистити себе та інших, а тому справляють позитивне враження від таких фізичних можливостей людини, порівнюваних з фізичними властивостями цих тварин. Натомість концепт СИЛА має і пейоративний вияв через таку семантику оцінних казкових зоосемізмів, як *лев* і *ведмідь*, що демонструють свої потенції для безмежної влади, панування над слабшими, для підкорення собі менших істот, глузування над ними тощо. Такий вияв сили засуджується українським етносом, а казкові зоосемізми, що стали уособленням цієї сили, набувають пейоративної оцінки.

Третя ЛСГ казкових зоосемізмів безпосередньо пов'язується з розумовими здібностями людини, які відображаються через образи тварин. Образна мотивація цих зоосемізмів переважно пов'язується з певними процесуальними діями людини, реальними та ілюзорними фантастичними мисленнєвими процесами, що потребують певних знань, коректної поведінки та виважених рішень. Так, семантичне поле розуму, вправності уособлює в собі зоонім *кінь*, і навпаки, невігластва щодо норми етикету та поведінки, впертості у додержанні помилкових рішень семантизується у такому казковому зоосемізмі, як *осел*.

Як меліоративну, так і пейоративну конотацію мають у цій групі казкові зоосемізми *кіт*, *соловейко*, *півник*, *їжак*, *рак*, які асоціюються з мудрістю, проте в різних казках поняття мудрості в образі цих тварин концептуалізується неоднаково. Якщо зоосемізми *кіт*, *соловейко* і *півник* мають позитивну оцінку семантику, то *їжак* і *рак* демонструють мудрість через виявлення певних хитрощів.

Атрибутивна ознака „старе-молоде” є характерною для четвертої ЛСГ казкових зоосемізмів, що пов'язуються з віковими особливостями старих і молодих звірів [Пермяков 1979, с. 36]. Семантичне протиставлення старе / молоде з огляду на культурно-міфологічну маркованість корелює з парами життя / смерть, хворий / здоровий, потрібний / непотрібний. Казкові зоосемізми *пес*, *вовк*, *лев*, *кінь*, *віл* семантизуються у

всіх сюжетах як такі, що колись були вірними і відданими своїм господарям, а на старості стали немічними, хворими, а тому непотрібними. Таке людське ставлення до тварин, а часом і до людей, засуджується повчальною мораллю казки і свідчить про недостойну поведінку тих людей, які вдаються до таких дій.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, аналіз фактичного матеріалу виявив оцінні модифікації українських фольклорних зоосемізмів, що свідчить про динаміку одиниць вторинної номінації та їхню семантичну варіативність. При цьому оцінне значення розглядається як компонент, що, з одного боку, є складовою частиною конотативного значення мовної одиниці, а з іншого, – актуалізується в межах прагматичного значення у кожній конкретній ситуації. Тому основною функцією фольклорних зоосемізмів, яку вони виконують внаслідок функціональної переорієнтації термінозоонімів, є оцінка продуцента висловлення у напрямі покращення / погіршення значення. Іншими словами, оцінка позитивна / негативна залежить від культурної конотації мотиватора.

Крім зв'язків оцінного значення з семантикою й прагматикою слова, оцінний компонент є важливим і в аспекті термінів когнітивної лінгвістики, який належить до модусу, що корелює з психічними функціями емоційних відчуттів, почуттів, переживань. При цьому припускається те, що, оскільки оцінно-емотивна категоризація за шкалою „добре – нейтрально – погано” належить до феноменів когніції, то факт відображення в мові і мовленні схвалення або несхвалення об'єкта належить до семантичних універсалій.

Подальшим етапом аналізу українських зоонімів може бути їх цілісне когнітивно-семіотичне моделювання за прототипами й стереотипами народного мислення та поведінки, пошук тих національно-культурних констант, що лежать в основі універсально-образної антропоцентричної характеристики їх як знаків вторинної номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вендина, Т. И. (2002). Словообразование как источник реконструкции языкового сознания. [В:] *Вопросы языкознания*, № 4, с. 42–72.
2. Голубовська, І. О. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ, 284 с.
3. Гончарова, Т. І. (1996). *Спільність та специфіка мовних зооморфних картин світу* : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 „Загальне мовознавство”. Харків, 22 с.
4. Жуйкова, М. В. (2000). Дещо про образ вовка в мовній картині світу білорусів [У:] *Семантика мови і тексту : збірник статей VI Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ, с. 194–197.
5. Корнилов, О. А. (2003). *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Москва, 349 с.
6. Кривенко, Г. Л. (2006). *Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. Київ, 230 с.
7. Лотман, Ю. М., Успенский Б. А. (1973). Миф – имя – культура. [В:] *Труды по знаковым системам* : учён. зап. Тартуского гос. ун-та, Вып. 308, Т. VI, с. 282–306.
8. Мокиенко, В. М. (1980). *Славянская фразеология*. Москва, 207 с.
9. *Народні пісні в записах Івана Манжури*. (1974). Київ, 312 с.
10. Пермяков, Г. Л. *Пословицы и поговорки народов Востока*. – Москва: Лабиринт, 1979. – 671 с.
11. Потебня, А. А. (1989). *Слово и миф*. Москва, 622 с.
12. Степанов, Ю. С. (2001). *Константы. Словарь русской культуры*. Москва, 990 с.
13. Толстой, Н. И. (2001). *Избранные труды*. Москва, Т. 2.: Славянская литературно-языковая ситуация, 544 с.
14. *Українські казки про тварин*. (2005). Київ, 320 с.

Оксана Кримець
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української, російської мов та прикладної лінгвістики
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
e-mail: oksana.krim@ukr.net
ORCID 0000-0002-8401-3540

ПОЛЬОВА ТА МІКРОПОЛЬОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНОЛОГІЇ НАНОТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено термінологію нанотехнологій як складну організацію одиниць, що репрезентує поєднання позалінгвістичної системності з власне лінгвістичною системністю. Розглянуто критерії класифікації спеціальних назв галузевих термінологій. З'ясовано, що відповідно до логіко-поняттєвого критерію в термінології нанотехнологій можна виокремити певні рівні, репрезентовані термінологічними полями та мікротермінополями.

Ключові слова: термінологія нанотехнологій, логіко-поняттєвий критерій, термінологічне поле, мікротермінополе, лінгвістична системність, позалінгвістична системність.

Krimets Oksana. Field and Microfield Structure of Nanotechnology Terminology

The article deals with the terminology of nanotechnologies as a set of special units, which represent the combination of the extra-linguistic system, that is, the system of realities and concepts of a certain special field of knowledge, with its own linguistic system. The purpose of the article is to define the structure of nanotechnology terminology on the basis of logical and conceptual criteria. Modern glossary of nanotechnology terminology, which contains 1120 basic terms and lexical units and presents conceptual issues useful for understanding the nature of processes occurring in the nanoscale world is taken as a basic source for the study: Komarova L. A., Zalesky E. M. *Nanotechnology. Ukrainian-Russian Dictionary of Conceptual Notions*. Kyiv. 2011, 416 pp. Research methods. Analytical and descriptive methods to study each terminological unit in structural and semantic aspects, as well as to generalise and classify linguistic facts are used in the article. Methods of definitive analysis and methods of component analysis are used to study the content plane of terms and specify their semantic structure. It is found that the terminology under study is a set of terminological fields which are different in size and structure of semantic combinations of terms according to extralinguistic features. Different levels, terminological fields and their constituents – microtermfields, are distinguished taking into account the complex organization of terminology. The first level represents the broadest concept of the system under study, its core and quasi-concepts - "nanotechnology". The second level of classification gives concepts referring to particular branches of nanotechnology. The concepts related to different areas of nanotechnology form the third level of classification, which consists of such fields as "nanotechnology objects", "activities", "units and of measurement", each of which contains a certain number of microtermfields. It is proved that the terminology of nanotechnology is a clear organization of special concepts, a set of objects, which is the objective unity of related objects, phenomena or processes and is a complex structural entity.

Key words: nanotechnology terminology, logical and conceptual criteria, term field, microtermfield, linguistic system, extralinguistic field.

Вироблення цілісних наукових уявлень про структуру терміносистеми нанотехнологій не можливе без визначення особливостей її парадигматичних зв'язків. Системна організації термінології – це поєднання позалінгвістичної системності, тобто системності реалій і понять певної спеціальної галузі знань, з власне лінгвістичною системністю. У такому разі під системою термінології нанотехнологій слід розуміти не просто сукупність термінів, а систему термінів, що відбиває систему певних понять галузі. Виявлення структури терміносистеми нанотехнологій може здійснюватися в різних напрямках і на основі різних критеріїв. У багатьох наукових розвідках, присвячених визначенню системності галузевих термінологій, виокремлено такі критерії: ідеографічний, лексико-тематичний або терміно-семантичний, логіко-поняттєвий та інші [Кочан 2001], [Нікуліна 2005], [Стаховська 2002], [Туровська 2005], [Петрова 2017].

Ідеографічний критерій класифікації термінології, в основі якого лежить виділення фрагмента позамовної дійсності та його термінологічне відбиття, передбачає виокремлення певних складників зокрема технічної термінології: авіаційна, автодорожня, будівельна, вугільна, геодезійна та інші мікросистеми [Склад 1984]. Лексико-тематичний або терміно-семантичний критерій покладено в основу класифікації термінології в працях багатьох дослідників [Кочан 2001], [Нікуліна 2005], [Петрова 2017]. Відповідно до цього кри-

терію терміни розподіляють за групами на позначення, наприклад, машин, механізмів, апаратів, пристроїв, устаткування, виробничих процесів продукції тощо [Склад 1984]. Класифікувати термінологію можна також за логіко-поняттєвим критерієм. М. Процик, характеризуючи сучасну українську видавничу термінологію, відповідно до семантики термінів та їх функціонального призначення в цій терміносистемі виокремлює три найбільші логіко-поняттєві поля – «видання», «видавнича діяльність», «виробничий процес». У межах кожного з цих полів дослідниця розрізняє тематичні групи та підгрупи, які у свою чергу представлені мікротермінополями [Процик 2006].

Мета статті – дослідити українську термінологію нанотехнологій як складну ієрархічну організацію спеціальних одиниць, застосовуючи метод побудови термінологічних полів, який вважається найефективнішим у вивченні термінології. А також розглянути термінологічний об'єкт як цілісну систему, що містить низку підпорядкованих систем, кожна з яких складається із взаємопов'язаних, взаємозумовлених системних елементів (термінів). У дослідженні застосовується аналітико-описовий метод для вивчення кожної термінологічної одиниці в структурному та семантичному аспектах, а також для узагальнення й класифікації мовних фактів. Для дослідження плану змісту термінів, уточнення їхньої семантичної структури залучено методи дефініційного аналізу й прийоми компонентного аналізу.

Досліджувану термінологію розглядаємо як сукупність термінологічних полів, під якою розуміємо різні за обсягом та структурою семантичні об'єднання термінів за екстралінгвальними ознаками. Зважаючи на складну організацію термінології, виділяємо також термінологічні поля та їхні складники – мікротермінополя.

Перший рівень репрезентує найширше поняття досліджуваної системи, її ядро, квазіпоняття – саме поняття «нанотехнологія»: а) технологія, що дозволяє створювати пристрої (елементи пристроїв), лінійні розміри яких лежать у діапазоні від 0,5 нм до 0,1 мкм; б) міждисциплінарна область фундаментальної та прикладної науки і техніки, що має справу із сукупністю теоретичного обґрунтування, практичних методів дослідження, аналізу і синтезу, а також методів виробництва й застосування продуктів із заданою атомарною структурою шляхом контрольованого маніпулювання окремими атомами й молекулами' [Комарова, Залеський 2011].

Оскільки сучасна термінологія нанотехнологій є розвиненою й розгалуженою відповідно до існуючих знань, до її складу входить багато галузей, тому другий рівень класифікації – терміни, що позначають певні галузі нанотехнологій: *наноіндустрія, нанобіотехнологія, наноелектроніка, наноіоніка, наномедицина, нанометрологія, нанонаука, нанофармакологія, нанофлюїдика, нанофотоніка*. Наприклад, *наноелектроніка* – це 'галузь науки і техніки, пов'язана з розробленням архітектури і технологій виробництва функціональних пристроїв електроніки з топологічними розмірами елементів, що не перевищують 100 нм, а також із вивченням фізичних основ функціонування таких пристроїв' [Комарова, Залеський 2011].

Поняття, що стосуються різних сфер нанотехнологій, утворюють третій рівень класифікації, який складається з таких поняттєвих полів: «об'єкти нанотехнології», «діяльність», «одиниці виміру».

Поле «об'єкти нанотехнології» становлять терміни, що позначають прилади, речовини, матеріали, які використовуються в процесі досліджень, виробництва або є результатом виробництва. Тут виокремлюємо 5 мікротермінополів: «частки та частинки», «структури», «прилади», «речовини», «матеріали».

Мікротермінополе «частки та частинки» складається із групи термінів, що виражають об'єкти, які в контексті досліджень можна вважати неподільними й точковими: *нанокapsула, нанокристал, наночастки багатофункціональні, наночастки терапевтичні*. Наприклад, *нанокapsула*: 'наночастинка, що складається з полімерної, ліпідної та інших оболонок, що оточують її внутрішню порожнину або вміст' [Комарова, Залеський 2011], *наночастки багатофункціональні*: 'наночастинки та їх комплекси, здатні виконувати відразу декілька медичних завдань, наприклад, слугувати діагностичним контрастним агентом, біосенсором, вектором для направленої доставки ліків, виконувати терапевтичну дію' [Комарова, Залеський 2011].

До мікротермінополя «структури» відносимо спеціальні одиниці, які характеризують склад об'єкта, речовини, елементи, певний функціональний взаємозв'язок складових частин об'єкта, внутрішню будову: *нанодріт, нанокластер, наноструктура, наношар*. Наприклад, *нанодріт*: 'провідна анізотропна квазіодновимірною структурою, два зовнішні розміри якої (наприклад, ширина, товщина) істотно менші за третій (довжину) і лежать у нанодіапазоні' [Комарова, Залеський 2011], *наноструктура*: 'нанорозмірний об'єкт, отриманий вперше' [Комарова, Залеський 2011].

Назви приладів, що використовуються у нанотехнологіях для вимірювання, управління, контролю, спостереження, становлять окреме мікротермінополе: *датчик, наноіндикатор, нанореактор, наноробот*. Наприклад, *нанодатчик*: 'чутливий до чогось наноприлад-детектор, може бути використаний у системах сейсмо- і акустолокації, для моніторингу та прогнозу на ранній стадії інженерних і будівельних об'єктів тощо' [Комарова, Залеський 2011], *нанотрубка неорганічна*: 'порожниста квазіодновимірною структурою діаметром від 5 до 100 нм на основі неорганічних речовин і матеріалів' [Комарова, Залеський 2011].

Мікротермінополе «речовини» містить терміни, що позначають суміші, які використовуються у процесі виробництва, або виробляються із застосуванням нанотехнологій: *нановолокна, нанонаповнювач, нанопорошок, нанорідини, нанопорошки комерційні*. Наприклад, *нанонаповнювач*: ‘домішка, розподілена в матриці композиту, розмір відособлених елементів якої як мінімум за одним із вимірів знаходиться в нанодіапазоні’ [Комарова, Залеський 2011], *нанопорошки комерційні*: ‘нанопорошки, що виробляються в промисловому масштабі за промисловими технологіями’ [Комарова, Залеський 2011].

Назви матеріалів, які застосовуються для виготовлення виробів, становлять п’яте мікротермінополе: *нанокераміка, нанокомпозит, нанополяризатор*. Наприклад, *нанокераміка*: ‘керамічний матеріал, що виготовляється спіканням глин або порошоків неорганічних речовин, розміри кристалітів яких менше 100 нм’ [Комарова, Залеський 2011], *наноматеріали вуглецеві*: ‘збірний термін, яким позначають різні нанорозмірні структури або наноструктуровані матеріали, основою яких є вуглець’ [Комарова, Залеський 2011].

Поле «діяльність» представлено п’ятьма мікротермінополями: «технології», «програми», «методи», «способи виготовлення», «процеси».

Мікротермінополе «технології» містить спеціальні назви, що позначають методи виготовлення, оброблення, які застосовуються у процесі отримання нанопродукції: *нанокапсулювання, нанотехнологія типу "згори–донизу", нанотехнологія типу "знизу–догори"*. Наприклад, *нанотехнологія типу "згори–донизу"*: ‘технологія здобуття наноструктурованих матеріалів, в якій нанометровий розмір частинок досягається за допомогою подрібнення більших частинок, порошоків або зерен твердого тіла’ [Комарова, Залеський 2011].

Назви програм, що створюють з метою розвитку нанотехнологій, становлять наступне мікротермінополе: *нанотехнологічна програма "Стелс"* – ‘загальносвітова програма щодо наукових розробок у галузі нанотехнологій, які здійснюються і плануються в США та в низці інших розвинених країн світу’ [Комарова, Залеський 2011].

Способи або системи способів, які застосовуються в науково-практичній діяльності у сфері нанотехнологій, утворюють мікротермінополе «методи»: *наноскопія* флуоресцентна – ‘метод детектування флуоресцентних об’єктів за допомогою оптичного мікроскопа з просторовою роздільністю, яка у декілька разів перевищує теоретичну межу оптичної дифракції приблизно 200 нм’ [Комарова, Залеський 2011].

Мікротермінополе «способи виготовлення» містить терміни, що позначають систему прийомів, застосовуваних для отримання різноманітної нанопродукції: *нанолітографія* – ‘спосіб масового виготовлення інтегральних схем із використанням у літографічному устаткуванні джерела екстремального УФ випромінювання з довжиною хвилі 13,5 нм і проекційної оптичної системи на основі багат шарових дзеркал зі сплаву MoSi’ [Комарова, Залеський 2011].

Назви процесів, що є невід’ємною частиною отримання, виробництва, застосування наноматеріалів, становлять наступне мікротермінополе: *наноіндентування* – ‘випробування матеріалу методом індентування (втискування у поверхню зразка спеціального інструмента – індентора), вживане до нанооб’ємів матеріалу (тонкі плівки і покриття, мікро- і наноструктури)’ [Комарова, Залеський 2011].

Терміни, що позначають одиниці виміру у сфері нанотехнологій, утворюють третє термінополе. Наприклад, *нанометр*: ‘загальноприйнята одиниця виміру довжини в сфері наноматеріалів та нанотехнологій. Одна тисячна частина мікрометра 10 нм відповідає 1 А (ангстрем)’ [Комарова, Залеський 2011].

Отже, термінологія нанотехнологій – це чітка організація спеціальних понять, сукупність об’єктів, яка являє собою об’єктивну єдність пов’язаних між собою предметів, явищ або дій. Зважаючи на складну організацію термінології, розглядаємо її як сукупність рівнів, що репрезентовані відповідними термінологічними полями та мікротермінополями – різними за обсягом та структурою семантичними об’єднаннями термінів за екстралінгвальними ознаками. Кількість спеціальних одиниць термінології нанотехнологій, їх зв’язків, залежностей дає підстави твердити, що розглядувана система є складним структурним утворенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комарова, Л. О. і Залеський, Є. М. (2011). *Нанотехнології. Українсько-російський словник-довідник концептуальних понять*. Київ, 416 с.
2. Кочан, І. М. (2001). Ще раз про системність у термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Зб. наукових праць. Вип. 4. Київ, с. 67–70.
3. Нікуліна, Н. В. (2005). *Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 20 с.
4. Петрова, Т. О. (2017). *Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. Харків, 229 с.
5. Процик, М. Р. (2006). *Сучасна українська видавнича термінологія*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 20 с.

6. *Склад і структура термінологічної лексики української мови* (1984). А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. Київ, 196 с. Стаховська, Н. Ф. (2003). *Семантична та словотвірна структура агентивно-професійних найменувань металургійної термінологічної лексики* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 17 с.
7. Туровська, Л. В. (2005). Терміни та номени в науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність*. Зб. наукових праць. Вип. 6. Київ, с. 225–229.

УДК: 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-89-91

Аліна Крук
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: krukso@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0867-1410

CREATIVE ACCENTS AND REFERENCES TO TRADITIONAL CULTURE: THOMAS HARDY AND PANAS MYRNYI

In the article the interaction between folklore and literary creativity is verified, main aspects of folk motives in Thomas Hardy's and Panas Myrnyi's works are envisaged. The focus is also made on folk-song, dance and biblical motives, proverbs, transformational determination of destiny, fate and doom concepts, and detection of content dominants in general.

Key words: folk images, concept of destiny, fate, folk-song and biblical motives.

Крук Аліна. Творчі акценти та посилання на традиційну культуру: Томас Гарді та Панас Мирний

У статті досліджується фольклорний аспект крізь призму структури художніх творів, здійснюється порівняльний аналіз творів Томаса Гарді та Панаса Мирного з огляду втілення фольклорних елементів. Зосереджено увагу на фольклорних мотивах, детермінації трансформування концепту долі та детекції контентових домінант загалом.

За останні роки вектор наукової уваги перейшов до вивчення художніх концептів та образів у творчості Томаса Гарді. Такими літературознавцями є К. Ангеловська, П. Баррі, А. Гурдуз, А. Кетл, Г. Левін, Д. Наливайко, А. Невструєва, Л. Смикалова та інші. Спадщина Панаса Мирного стала предметом вивчення для таких науковців, як В. Черкаський, М. Грицай, М. Сиваченко, Л. Ушкалов, С. Єфремов. Дослідницькі роботи стосовно обох письменників у порівняльному аспекті сприяють чіткішому визначенню основних характеристик, що й визначає актуальність даної статті. Метою є з'ясування типологічних збігів та відмінностей на матеріалі творів «Під деревом зеленим» Томаса Гарді та «Лимерівна» Панаса Мирного.

Протягом століть фольклор слугував засобом узагальнення життєвого досвіду людей, втілюючи народну мудрість та світогляд. Твори Томаса Гарді та Панаса Мирного багаті на різноманітні фольклорні мотиви, висвітлюють естетичне ставлення до дійсності, викликають соціальну симпатію до персонажів. Фольклорне підґрунтя в обох творах настільки активне, що постає як своєрідний ідеальний код взаємодії людини і природи з усім світом. Найважливіше досягнення письменників полягає в тому, що вони не обмежуються рамками відтворення чи реконструкції народної символіки, а намагаються проникнути в глибокий зміст античних ідей, осмислити усталені народні образи, наповнивши їх сучасним змістом. Твір Томаса Гарді – це скоріше його спроба донести до читачів власні роздуми про перипетії, в яких опиняються персонажі, показати власні шляхи виходу з кризового морального світогляду. Сюжетні зіткнення та сценічні конфлікти в творі Панаса Мирного передусім зображують реакцію автора на навколишню дійсність, його спробу висловити думку про те, що відбувається в суспільстві та оцінити моральний статус літературних персонажів. Дослідження творчості Томаса Гарді та Панаса Мирного є корисним для читачів як важливий фактор морального та естетичного самовдосконалення.

Ключові слова: фольклорні образи, концепт долі, фатум, народнопісенні та біблійні мотиви.

Reception of folk images and motives in literature of late nineteenth – early twentieth centuries is one of the leading tendencies in literary process. The process of filling the literary space with models of mass perception and reality is one of the most interesting. Oral folk art contains ideas, views on life, ideals and beliefs that have formed throughout people's existence.

We are going to focus on aspects of interactive folklore motifs in English and Ukrainian literatures of realism, namely in works of Thomas Hardy and Panas Myrnyi. In recent years, the vector of scientists' attention has shifted

to the study of artistic concepts in the works of Thomas Hardy. These literary critics were K. Angelovska, P. Barry, A. Hurduz, A. Kettle, G. Levine, D. Nalyvaiko, A. Nievstruieva, L. Smykalova and others. Panas Myrnyi's heritage, which is astounding and impressive in volumes, was the subject of study for such researchers as V. Cherkasky, M. Grytsai, M. Syvachenko, L. Ushkalov, S. Yefremov, etc. Research works of both writers in comparative perspective should be contributed to clearer outlining the characteristics of their works. Thus, it determines the relevant topicality of the article. We aim to find out typologically similar and original folk motives in the works «Under the Greenwood Tree» (Thomas Hardy) and «Lymeryvna» (Panas Myrnyi).

Thomas Hardy's and Panas Myrnyi's fiction contains numerous references to traditional culture, illuminates and highlights the morals and customs of people. Envisaging Thomas Hardy's novels, George Levine notes that «passion for art made Thomas Hardy «one of the great poets of life, attuned to its subtlest manifestations and uncannily alert to its abundant variations and significances» [Levine 2017, p. ix].

Thomas Hardy and Panas Myrnyi describe folk customs, villagers' way of life, which were recorded in music, songs and dances from time immemorial. Their works are full of folk-song motives. The early novel «Under the Greenwood Tree» by Thomas Hardy begins with such elements as folk song that Dick Dewy sang at his first meeting with a reader: «With the rose and the lily / And the daffodowndilly, / The lads and the lasses / A-sheep-shearing go» [Hardy 2015, p. 6]. The work is full of cultural customs and traditions. Let's take, for example, the celebration of Christmas and remember «going the rounds» of parish choir: «Then passed forth into the quiet night an ancient and time-worn hymn, embodying a quaint Christianity in words orally transmitted from father to son through several generations down to the present characters, who sang them out right earnestly» [Hardy 2015, p. 29]. It is amazing to hear the Christmas hymn as an analogue of Ukrainian Christmas carol: «Remember Adam's fall, / O thou Man: / Remember Adam's fall / From Heaven to Hell. / Remember Adam's fall / How he hath condemn'd all / In Hell perpetual / There for to dwell» [Hardy 2015, p. 29]. Author uses folk art as means of generalizing the life experience of English people, as well as embodiment of folk wisdom.

Folklore motifs permeate not only Thomas Hardy's work, but also Panas Myrnyi's one. The language of songs is also felt in «Lymeryvna». In the text we hear a song that old Lymeryha sings: «Ой, випиймо, родину, / Щоб нам жито родило...» [Мирний 1970, р. 61]. Then Knur continues: «І житечко, і овес... / І зібрався рід увесь» [Мирний 1970, р. 61]. Natalia, in her turn, recalls another song: «Ой, в неділю зрана / Синє море грало... / Та віддала мати дочку / В чужу стороночку» [Мирний 1970, р. 61]. Folk songs in the life of common people act as some evident spiritual beauty. The song performed by Natalia helps to express main features and nature of her character, including hard work, rationality, kind heart, faithfulness in love, humanity. Author illuminates her traits as determining and decisive criterion in national significance of human morality.

Both writers pay much attention to the depiction of peasant life, family relationships. Folk motives are also found in the form of folk dances. Thomas Hardy describes expressive dance on tranter's Christmas party: «The country-dance called the 'Triumph, or Follow my Lover,' was the figure with which they opened» [Hardy 2015, p. 49]. We stumble upon folk dances in the work of Panas Myrnyi. «Lymeryvna» starts with the dance of old Lymeryha and Karpo Shkandybenko, who accompanies with a glass and bottle. Lymeryha claps, dances and sings: «Ой, дай – погуляю! / Бо хорошу дочку маю... / Гоп! гоп! гоп-гоп!» [Мирний 1970, р. 10]. With great artistic power, prowess, enthusiasm, admiration, passion and zeal Thomas Hardy portrays the atmosphere at the party: «And now a further phase of revelry had disclosed itself. It was the time of night when a guest may write his name in the dust upon the tables and chairs, and a bluish mist pervades the atmosphere, becoming a distinct halo round the candles; when people's nostrils, wrinkles, and crevices in general, seem to be getting gradually plastered up; when the very fiddlers as well as the dancers get red in the face, the dancers having advanced further still towards incandescence, and entered the cadaverous phase» [Hardy 2015, p. 55]. In general, music makes appearances in the novel «Under the Greenwood Tree». The author describes passion with which musicians played at a party: «the fiddlers no longer sit down, but kick back their chairs and saw madly at the strings, with legs firmly spread and eyes closed, regardless of the visible world» [Hardy 2015, p. 55]. Folklore in the form of dances has been and remains an important source and factor of nourishment in traditional culture, an indispensable spiritual companion of every person. One of the principal plot strands in «Under the Greenwood Tree» is the replacement of Mellstock church band instruments (violins and bass viols) and singers by harmonium. And musicians do not give-in without a show of resistance.

For centuries, folklore has served and serves as means of summarizing people's life experiences, embodying folk wisdom, vision and philosophy. Panas Myrnyi's folk views are an integral part of his advanced outlook. «Lymeryvna» is thoroughly permeated with folk elements in proverbs. The work is full of sayings, which are very often operated by characters. Here's an example: «Перемелеться – мука буде» [Мирний 1970, р. 58], «Де страх – там і бог» [Мирний 1970, р. 49]. With the help of oral folklore author recreates the real life, understanding of goodness and evil, life and death, human virtues and work. The work embodies the peculiarities of people's worldview, their beliefs and ideals.

In English and Ukrainian literature, themes, motives and poetics from folklore sources are generously used at various stages of their existence. In the works of both authors, the connection with folklore becomes more complex, branched, functionally deeper and more reasonable. Thomas Hardy's work is also rich in proverbs, for example: «By the time a man's head is finished, 'tis almost time for him to creep underground» [Hardy 2015, p. 23] or «A saint is sinner enough not to be cheated» [Hardy 2015, p. 14]. Thomas Hardy and Panas Myrnyi knowingly use proverbs in their works as one of small folklore genres, characterized by aptitude, content utterance and opinion completeness. Authors believe that characters express their thoughts clearly, concisely and expressively with the help of proverbs. Proverbs help to summarize and compile people's observations in everyday life occurrences, reflect people's views on natural phenomena, social relations, family life and human virtues.

Main characters repeatedly turn to biblical motives. We hear from Natalia: «Сам господь заповідав усіх любити; і ворога, навіть свого... злодія... розбишаку!» [Мирний 1970, p. 14]. Although further throughout the storyline in «Lymerivna», we trace the complaints of main characters, namely Natalia, to god, evil and destiny. Like, for example, the pale, crying, ragged, tearful and uncouth Natalia laments: «Господи боже! Невже до тебе не доходяють ні людські муки, ні гіркі сльози?... Ти ж все чуєш і все знаєш! Невже ти не бачиш мого плачу кривого, мого горя тяжкого?» [Мирний 1970, p. 44]. In «Under the Greenwood Tree» we can even read some quote from a verse: «Though this has come upon us, let not our hearts be turned back, or our steps go out of the way» [Hardy 2015, p. 172].

If we consider the main characters Fancy and Natalia in comparative aspect, it is noticeable that they are most impressed by such traits as honesty, kindness, sincerity, high self-esteem, ability to fight for their happiness. Heroines express their inner decency by words and deeds. At the end of «Lymerivna», when Natalia learns that Vasyl is about to return, she begins to rebel even more. Leonid Ushkalov says that «письменник пробує трактувати бунт як прояв людської екзистенції» [Ушкалов 2012, p. 11]. A sudden unexpected return of Vasyl changes the whole situation. The ending of «Lymerivna» becomes tragic and tense. However, in the book «Under the Greenwood Tree» the main character Fancy won the opportunity to be married to her sweetheart Dick Dewy. In this work we trace the process of forming literary characters in inseparable close connection and constant interaction of two factors such as social environment and man's inner world.

Socio-psychological works «Under the Greenwood Tree» (Thomas Hardy) and «Lymerivna» (Panas Myrnyi) have become a valuable asset for the literature of late XIX – early XX centuries, so they will always attract the attention of researchers. In our opinion, these works need and even require further comparative study.

LITERATURE

1. Мирний, Панас (1970). Лимерівна. Збір. тв. : у 7 т. Т. 6. Київ, с. 9–74.
2. Ушкалов, Л.В. (2012). Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний. Харків, 184 с.
3. Hardy, T. (2015). Under the Greenwood Tree or the Mellstock Quire: A Rural Painting of the Dutch School. Kyiv, 206 p.
4. Levine, G. (2017). Reading Thomas Hardy. Cambridge, 166 p.

УДК: 37.016:811.161.2:008

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-91-96

Оксана Кучерява
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
української філології і методики навчання фахових дисциплін
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)
e-mail: oksana.kuch@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5946-3892

АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті порушено проблему формування культуромовної особистості учня, зокрема акцентовано увагу на посиленні виховного потенціалу уроків української мови на основі активізації соціокультурної змістової лінії програми з української мови. З-поміж провідних шляхів реалізації соціокультурної змістової лінії виокремлено креативні технології, а саме арт-технології, в основі використання яких на уроках української мови лежить гармонійне поєднання слова й різних видів мистецтва. В роботі конкретизовано різновиди арт-технологій (драмотерапія, казкотерапія, музикотерапія, образотворче мистецтво, бібліотерапія) відповідно до соціокультурної змістової лінії, а також розглянуто приклади застосування арт-технологій на уроках з лексикології в 5 і 10 класах закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: арт-технології, соціокультурна змістова лінія, уроки української мови.

Kucheriava Oksana. Art technologies as a means of implementing socio-cultural content line in the lessons of the Ukrainian language

The article raises the problem of forming a cultural linguistic personality of a student, namely, the enhancement of the educational potential of the Ukrainian language lessons based on the use of creative and developmental technologies.

The educational goal of the Ukrainian language lessons in the curriculum is represented by the socio-cultural content line, which aims at providing the common cultural literacy of a modern student. The problematics of the socio-cultural content line forms the textual basis for the assimilation of language material and, at the same time, provides students' immersion in the space of the Ukrainian culture. Among the main ways of activating the socio-cultural content line, the art technologies were singled out.

Accordingly, the following tasks were solved in the article: 1) to substantiate the role and place of art technologies in the presentation of educational material in the lessons on subjects of the humanitarian cycle; 2) to describe and illustrate art techniques and methods as a means of implementing the socio-cultural content line in the Ukrainian language lessons.

Along with theoretical research methods, the method of linguadidactic modelling, as well as the observation of the educational process and the study of the products of students' activity were used.

Within the framework of the first task, the concept of art pedagogy and art technologies with emphasis on the achievements of modern psychology, pedagogy and linguistics was specified. Art pedagogy develops methods, techniques and technologies of teaching and educating by means of different arts. The basis of the use of artistic and creative technologies in the lessons of the Ukrainian language is a harmonious combination of words and different types of art, which allows students to demonstrate the cognitive, aesthetic, emotional, historical and cultural functions of the language.

In order to provide students with lingual and cultural information in the Ukrainian language lessons, it would be advisable to use certain elements of different arts as a means of organizing students' cognitive activity. The article specifies varieties of art technologies (drama, fairytale therapy, music therapy, fine arts, bibliotherapy (art of words)) in accordance with the sociocultural content line of the Ukrainian language curriculum, and provides some examples of the use of art technologies in the lexicology lessons in the fifth and tenth forms of secondary schools.

As a result of the study, the author concluded that the activation of the sociocultural content line by means of various arts helps to adjust students to perceive linguacultural material, to provide it in an accessible form, to provide an exchange of views, "feeling" of linguacultural scripts, which facilitates transformations of the obtained information in language, history, folk studies into beliefs, worldviews, students' ideals.

Key words: art technologies, socio-cultural content line, lessons of the Ukrainian language.

Актуальність започаткованого дослідження визначається засадничими положеннями Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та концепції «Нова українська школа» (2016 р.). Провідними завданнями базової загальної середньої освіти є розвиток і соціалізація особистості учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, творчих здібностей [Програма 2017]. Центральне місце в Державному стандарті відводиться освітній галузі «Мови і літератури». Зокрема, мета шкільного курсу української мови полягає у «формуванні компетентного мовця, національної свідомості, духовно багатой мовної особистості» [Програма 2017]. Сьогодні посилюється увага й до виховного потенціалу уроків української мови, адже, згідно з концепцією «Нова українська школа», сучасний випускник – це особистість, патріот та інноватор. Крім того, нова школа повинна плекати українську ідентичність [Нова 2016, с. 19].

Виховна мета уроків української мови в програмі репрезентована соціокультурною змістовою лінією: «Соціокультурна лінія сприяє формуванню соціокультурної компетентності шляхом засвоєння культурних і духовних цінностей, норм, що регулюють соціально-комунікативні відносини між статями, поколіннями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку учнів» [Державний стандарт 2011]. Незважаючи на те, що соціокультурна змістова лінія є допоміжною, спільною з іншими навчальними предметами, вона також зорієнтована на оволодіння учнями ключовими компетентностями, з-поміж яких у програмі з української мови в аспекті досліджуваної проблеми ми звернули увагу на загальнокультурну грамотність – «уміння використовувати українську мову для духовного й культурного самовиявлення (...); використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях; створювати тексти, виражаючи власні ідеї, досвід і почуття та використовувати художні засоби» [Програма 2017], «глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших» [Нова 2016, с. 12]. Автори програми з української мови рекомендують використовувати такі навчальні ресурси, як твори мистецтва; тексти, що містять описи творів мистецтва; дослідницькі проекти.

До основних шляхів активізації соціокультурної змістової лінії відносять: словникову роботу (Н. Бондаренко), міжпредметні зв'язки предметів гуманітарного циклу (Д. Кобцев), роботу з текстами (художніми, публіцистичними, прислів'ями, приказками тощо) українознавчого спрямування (Л. Скуратівський, Г. Корицька, Г. Лещенко, М. Проць, Л. Ярова). Методичні аспекти реалізації соціокультурної змістової лінії знаходимо в працях О. Горошкіної, О. Кучерук, О. Потапенка, А. Ярмолюк та інших.

Звернімось до роботи О. Кучерук про соціокультурний розвиток учнів, у якій дослідниця зазначає: «В соціокультурній методиці навчання української мови мають ураховуватися такі аспекти: особистісно орієнтований, лінгвокультурологічний, аксіологічний, текстоцентричний, герменевтичний, комунікативно-ситуативний, креативний» [Кучерук 2014, с. 3]. З-поміж лінгвометодичних чинників, що впливають на духовно-інтелектуальне становлення україномовної особистості школяра, О. Кучерук виділяє «застосування вчителем творчого підходу до проектування уроку української мови з використанням методів, технологій навчання, які активізують діалог у соціокультурному навчально-виховному середовищі» [Кучерук 2014, с. 4]. Про роль креативних методів у лінгвокультурологічній підготовці школярів неодноразово зазначав у своїх працях О. Потапенко [Лінгводидактика 2005].

Власне креативний аспект привернув нашу увагу й об'єктом дослідження було обрано творчо-розвивальні (креативні) технології.

Мета статті – визначити лінгводидактичний потенціал арт-технологій на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Відповідно до мети сформульовано **завдання**: 1) обґрунтувати роль і місце арт-технологій у поданні навчального матеріалу на уроках з предметів гуманітарного циклу; 2) описати та проілюструвати арт-техніки й прийоми як засіб реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз психологічної, дидактичної і методичної літератури, який дозволив визначити теоретичні засади досліджуваної проблеми; *емпіричні* – спостереження за навчальним процесом і вивчення продуктів діяльності учнів.

Традиційно в науковій літературі послуговуються терміном «арт-терапія», що спрямована на психологічну діагностику, корекцію та лікування засобами мистецтва й художньої творчості. За словами А. Е. Бойко, «в сучасних умовах використання арт-терапії широко розповсюдилось в освітній сфері, де такий педагогічний напрям отримав назву арт-педагогіка» [Бойко 2014, с. 69]. У розробці цього терміна важливу роль відіграють роботи російської дослідниці Л. Д. Лебедевої, яка поняття арт-терапії у педагогічному контексті розглядає як турботу про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особистості й колективу засобами художньої діяльності [Лебедева 2000]. Поглиблений аналіз арт-педагогіки в поняттєвому полі педагогічних й арт-терапевтичних категорій здійснено в праці Р. М. Пріми та Т. В. Алексінцевої [Пріма, Алексінцева 2016]. Згідно з їх визначенням, арт-педагогіка становить «інтегративну галузь сучасного гуманітарного знання про закономірності, принципи й механізми використання педагогічного потенціалу різних видів мистецтв та форм художньої активності особистості з метою оптимального професійно-педагогічного вирішення завдань її виховання, навчання й розвитку» [Пріма, Алексінцева 2016, с. 9].

Іншими словами, арт-педагогіка спирається на здобутки психології, педагогіки, культурології, мистецтвознавства та соціально-культурної діяльності й на цій основі рекомендує методи, прийоми й технології навчання та виховання засобами різних видів мистецтва й самовираження в мистецтві. Використання арт-технологій на уроці має суттєві переваги: позитивна мотивація навчання, психологічний та емоційний комфорт на уроці, розвиток комунікативних умінь і навичок учнів, активізація їх творчого потенціалу й пізнавальної діяльності. Арт-уроки розкривають перед учнями широкі можливості для спілкування, самовираження, обміну думками й взаємодопомоги.

В основі арт-технологій лежить застосування технік і прийомів арт-терапії: драмотерапія, казкотерапія, музикотерапія, образотворчна терапія, бібліотерапія (мистецтво слова), комп'ютерна творчість, спрямовані на розвиток особистості учня. До того ж художню творчість розглядають не як предмет спеціального вивчення, а засіб досягнення поставленої на уроці мети. Вибраний вид і жанр мистецтва визначають набір макро- і мікроелементів майбутнього уроку, який може бути побудований на прикладі одного виду мистецтва або з опорою на окремі елементи різних видів мистецтва.

Щодо уроків української мови, то використання художньо-творчих технологій ґрунтується на гармонійному поєднанні слова й різних форм художньої активності, що дозволяє продемонструвати учням когнітивну, емотивну, естетичну й історико-культурну функції мови.

Гадаємо, що з метою розкриття лінгвокультурологічної інформації на уроках української мови доцільним буде застосування окремих елементів різних видів мистецтва як засобів організації пізнавальної діяльності учнів. Для прикладу конкретизуємо різновиди арт-технологій відповідно до соціокультурної змістової лінії:

1. Драмотерапія: театр імпровізації, драматизація художніх творів, лінгвокультурологічний етюд («*Національні звичаї, традиції, обряди й свята – віковічні духовні засади розвитку народу*», «*Запорозьке коза-*

цтво в українській історії й національній свідомості» 5 клас); драматизація філософських категорій («Родинно-побутова культура» 5 клас; «Моральні цінності й чесноти людини» 7 клас; «У чому полягає сенс життя» 10 клас).

2. Казкотерапія: використання архетипу казки («Коріння української культури» 5 клас), складання, драматизація і малювання казок, казкова подорож («Дивовижний світ української природи», «Герої доби козацтва» 5 клас; «Рослинний і тваринний світ рідного краю» 6 клас).

3. Образотворче мистецтво: асоціативне малювання, малювання лінгвокультурних концептів (образного змісту, кольорове сприймання) («Наші обереги» 7 клас; «Український національний характер» 9 клас; «Матеріальні й духовні скарби нашого народу» 10 клас); робота з творами образотворчого мистецтва (живопис, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво) («Народне українське мистецтво – вищий вияв творчого генія народу», «Народні митці України» 5 клас, «Художньо-культурна цінність декоративно-прикладного мистецтва» 6 клас); малюнок-діалог («Моя школа, мій клас. Значення колективізму», «Покликання людини» 5 клас; «Моя родина, родовід» 6 клас; «Земля – наш спільний дім» 10 клас); образне бачення (емоційно-образне дослідження предмета засобами образотворчого мистецтва) («Багатство української символіки» 5 клас; «Символіка народного костюма» 6 клас).

4. Музикотерапія: прослуховування музичних творів та обговорення асоціацій, музичний супровід творчої роботи, малювання музичних образів/ мотивів, літературно-музичні композиції, написання творів за прослуханими музичними п'єсами («Народна пісня – душа народу» 5 клас; «Коліскова. Обрядові пісні» 6 клас; «Роль свят, міфології, фольклорної творчості у формуванні світогляду українців» 8 клас; «Барви українського слова» 10 клас).

5. Бібліотерапія (мистецтво слова): різні прийоми роботи з художніми творами (у т.ч. аналіз художніх творів), твір по колу, сенкан, написання лінгвокультурологічних етюдів, портретів та інших художніх творів різних жанрів («Історичне минуле України на різних етапах розвитку українського народу» 5 клас; «Народні пісні, приказки й прислів'я про родинно-сімейні стосунки» 7 клас; «Шляхи самопізнання й життєтворчості» 8 клас; «Основні віхи нашої історії», «Українська мова і відображена в ній національна культура» 10 клас), образне бачення (словесний малюнок) («Дивовижний світ української природи» 5 клас).

Дієвість застосування арт-технологій продемонструємо на фрагментах уроків української мови в 5 і 10 класах.

Як відомо, у програмі з української мови всі змістові лінії взаємопов'язані, тому до уроку традиційно формують дві теми: мовну й соціокультурну. Наприклад для 5 класу: *Лексичне значення слова. Дивовижний світ української природи (символіка квітів і дерев в українській культурі)*. Основна мета означеного уроку – розкрити зміст розділу «Лексикологія», сформувати в учнів уявлення про лексичне значення слова, познайомити з тлумачним словником. Ціннісна складова передбачає усвідомлення учнями багатства виражальних засобів української мови, зокрема багатства її лексичного складу, розширення словникового запасу учнів (приміром, ознайомлення зі словами-символами, етнокультурознавчою лексикою) [Програма 2017].

Мета уроків лексикології в 10 класі – узагальнення й систематизація основних відомостей про слово, засвоєних в основній школі, у функціонально-стилістичному аспекті. Чинна програма з української мови для 10–11 класів також акцентує увагу на збагаченні словника старшокласників «власне українською лексикою, словами, що витворилися в українській мові й були засвідчені в історичних пам'ятках, художніх творах українського народу» [Методика 2004, с. 352]. Сформулюємо тему уроку для 10 класу: *Слово і його значення. Матеріальні й духовні скарби нашого народу*.

У структурі означених уроків з лексикології методично доцільними виявилися такі арт-технології:

1) прийоми і методи образотворчого мистецтва, зокрема асоціативне малювання (5 клас), яке ґрунтується на роботі з предметними, художніми асоціаціями та асоціаціями, що мають суб'єктивний характер. Асоціативні зв'язки обумовлюються знаннями людини, а також культурою, до якої вона належить.

Наприклад, вишня, за тлумачним словником – плодове дерево, звичайно з довгим тонким гіллям, на якому визрівають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям; плід цього дерева (соковита темно-червона ягода з кісточкою). Лексичне значення слова «вишня» продемонструємо уривками з творів Марка Вовчка: *Гори вже ті травною зеленіють, уросли садками густими. Межи білих хаток цвіте й вишня рясна, й тонковерха тополя пахучим листом шелестить* («Три доли»); *Хата була в нас хороша, і садок, і город великий; в садку вишині, й черешні, і яблука, і волоські оріхи, й грушки, й калина* («Сон»).

З метою уточнення символічного значення слова було використано прийом асоціативного малювання. Учні на аркушах паперу без попереднього обдумування за завданням учителя малювали свої спогади або емоційні переживання, пов'язані з вишнею, вишневим цвітом. Подальше обговорення учнівських малюнків дозволило порівняти лексикографічне й психолінгвістичне значення слова, проінтерпретувати традиційні та індивідуально-особистісні асоціації. Вишня асоціювалась з дівочою красою, дівчиною, дівчиною-нареченою. Частотною була реакція – вишневий сад як символ батьківського дому, родини. В окремих роботах був яскраво підкреслений зв'язок із рядками Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати».

2) казкотерапія, а саме прийом «використання архетипу казки», що допомагає заглибитись в етимологію назви дерева (10 клас).

Спочатку учням пропонували обговорити в групах запитання: *Який прикметник прихований у назві дерева вишня? З чим, на вашу думку, ототожнювалась вишня у свідомості наших предків?*

Після обміну думками учні знайомились з текстом Галини Лозко «Вишня»:

Вишня – одне з найстаріших дерев в Україні, її знали з давніх-давен як дику рослину з цілющими ягодами.

Вишня використовувалась у Різдвяних обрядах задовго до привнесеного Петром I звичаю ставити ялинку на офіційний Новий рік (1 січня). Її викопували восени і ставили в діжку з землею у хаті, де вона стояла до Різдва. За тим, як росла вишня, передбачали свою долю: якщо до свята вона зацвітала, це був добрий знак. Вишня присвячувалась найвищим Богам народівір'я. Тому логічно буде вважати назву вишня прикметником (ж. рід від вишній, всевишній). Так і назву вишні слід розуміти як «божественне дерево».

До тексту подавались лексичні й лінгвокультурологічні завдання:

1. Поясніть за тлумачним словником лексичне значення виділених у тексті слів.
2. Які вам відомі народні свята зимового циклу та пов'язані з ними звичаї та обряди?
3. Прочитайте словникову статтю «Катеринин день (свято Доля)» за словником-довідником «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка. Яку роль виконувала вишнева гілочка на цьому святі? (На свято Катерини (7 грудня) дівчата використовують вишневі гілочки для ворожіння: якщо до Різдва вишня зацвіте, дівчина вийде заміж).
4. Пригадайте народні пісні, у яких зустрічається образ дівчини-вишні, вишневого садочка. Прокоментуйте символіку пісень.

Нарешті учні переходили до складання казкового сюжету, який би відтворював уявлення наших предків про магічну силу вишневої гілочки.

Аналіз творчих робіт продемонстрував зацікавленість учнів лінгвокультурологічним матеріалом. Сюжетні лінії казок переважно будувались з використанням таких ключових слів, як *дівчина, краса, білий цвіт, весна, діжа, дівчина-весна, дівчина-зима, добро / зло, радість / горе* та їх символічних значень.

3) музикотерапія спирається на виражальні можливості музичних творів. На уроці з лексикології і в 5, і в 10 класах ми звернулись до творчої роботи зі словом за прослуханими музичними п'єсами. Наприклад, учні знайомляться (вдома або на уроці) з романсом «Садок вишневий коло хати» (сл. Т. Шевченка), музику до якого написав відомий український композитор М. Лисенко, піснею «Мамина вишня» (муз. А. Пашкевича, сл. Д. Луценка), а також низкою народних пісень («Ой у вишневому саду», «Ой під вишнею» та ін.). Запропоновані музичні твори різняться характером і звуковими художніми образами, тому після прослуховування учні обмінюються враженнями й думками: *1. Який настрій викликає прослухана пісня / мелодія? 2. Які образи (зорові, звукові) виникають у вашій уяві?*

Потім пропонують роботу з картками. Для 5 класу картка містить такі завдання:

1. Доберіть прикметники (3–5) до поданих слів: *вишня, хата, цвіт, дівчина, зоря, вечір, пісня, мати*. Які з дібраних прикметників мають народнопоетичне забарвлення?

2. Складіть 2–3 речення з дібраними прикметниками, щоб вони вживались у переносному значенні.

Для старшокласників завдання мали диференційований характер:

1. Продовжіть речення, утворивши складні.

Тихий весняний вечір огорнув вишневі садочки, і ...

З кущів квітучої калини долинула перша солов'їна пісня, тиха, ніби несмілива, а ...

Ніжно осипались на землю білі вишневі пелюсточки, і ...

До яких музичних композицій підходять речення? Чому?

До виділених слів доберіть синоніми. Визначте роль синонімів у художньому творі. Самостійно складіть речення про вишневе дерево (садок).

2. Складіть сенкан за такими мотивами (на вибір) «Вишневий сад», «Вишнева гілочка», «Дівчина-весна», «Доля». За бажанням учні можуть підготувати музично-віршові композиції.

Дидактичний сенкан – п'ятирядковий неримований вірш, який має на меті розвиток креативності та образного мислення учнів. Наведемо приклади учнівських робіт:

*Вишня
гарна, квітуча,
надихає, чарує, смакує.
Символ віри у краще.
Краса.
(Анастасія М.)*

*Гілочка
вишнева, квітуча,
красується, милується, цвіте.
Наречена одяглась у вінок білосніжний.
Доля (Ольга Б.)*

Вибіркові спостереження за навчальним процесом та аналіз фактичного матеріалу засвідчили, що використання арт-технологій поряд із традиційними вправами й завданнями на уроках з лексикології дозволило створити відповідний соціально-психологічний, емоційний мікроклімат у сприйманні лінгвокультурологічної інформації, пробудити в учнів бажання до поглибленого вивчення навчального матеріалу.

Сумуючи викладене, ще раз підкреслимо таке: 1) активізація соціокультурної змістової лінії засобами різних видів мистецтва (арт-технологій) допомагає налаштувати учнів на сприймання лінгвокультурологічного матеріалу, подати його в доступній формі, забезпечити обмін думками, «проживання» лінгвокультурних сценаріїв, що сприяє трансформації отриманих відомостей з мови, літератури, історії, народознавства в переконання, світоглядні установки, ідеали учнів; 2) арт-технології на уроках української мови – це поєднання слова й різних видів мистецтва, яке створює сприятливі умови як для засвоєння мовного матеріалу, так і для занурення учнів у простір української культури.

Перспективи подальших досліджень плануємо спрямувати на розробку лінгвокультурологічного підходу до навчання рідної мови й добір відповідного дидактичного матеріалу для його реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко, А. Е. (2014) Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. [У:] *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, № 5, с. 68–73.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>
3. Кучерук, О. (2014) Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. [У:] *Українська мова і література в школі*, №2 (112), с. 2–7.
4. Лебедева, Л. Д. (2000) Арт-терапия в педагогіці. [У:] *Педагогіка*, № 9, с. 27–34.
5. *Лінгводидактика* (курс лекцій) (2005). О. І. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. І. Товкайло, Т. В. Чубань. Київ, 402 с.
6. *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах* (2004). За ред. М. І. Пентиліук. Київ, 400 с.
7. *Нова українська школа*. Концептуальні засади реформування середньої школи (2016). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
8. Пріма, Р. М., Алексінцева, Т. В. (2016) Артпедагогіка як наукове поняття: аспекти сутнісної характеристики. [У:] *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки», № 1, с. 6–10.
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–9 класи (2017). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

УДК 159.923:800.892+316.77 (043.3)

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-96-100

Лисенко Любов Володимирівна
кандидат культурології, доцент кафедри мов
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського (Київ, Україна)
e-mail: lysenko.agapi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9700-2576

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ЗРІЗІ

У статті визначено особливу роль лінгвокультури та породжених нею стереотипних концептів у формуванні ментальної ідентичності індивіда, етносу та нації. Диференційовано побутові концепти сучасного часу, сформовані соціально-економічними чинниками, та архетипові концепти, сформовані довготривалим лінгвокультурним розвитком. Наголошено на необхідності вивільнення українства від нав'язаних зовні стереотипних світоглядних установок. Запропоновано шлях подолання віктимності та ретравматизації свідомості, що стає можливим за умови перепрошивки ментальної ідентичності з пасивно-негативної на конструктивно-позитивну.

Ключові слова: ментальна ідентичність, лінгвокультура, концепт, стереотип, історична пам'ять, віктимність.

Lysenko L. V. Ukrainian mentality in a linguistic cultural studies

In the article is determined the specific role of linguistic culture and its stereotyped concepts in the formation of the mental identity of the individual, collective, ethnos and nation. We described also the everyday concepts of modern times, formed by the socio-economic factors, and the archetypal concepts formed by long-term linguistic and

cultural development. Concepts that emerged from the 2014 Revolution of Dignity and the subsequent occupation of Crimea and the Donbas have been added to the range of important stereotypes. The multidimensional concept-forming phenomenon "Cossack" has been analyzed in the context of the ethno-renaissance. Its western and eastern cultural interpretations are considered. It was emphasized on the necessity to release Ukrainian mental identity from stereotypical outlook, that are manipulative in nature. As one of the ways is offered the gradual overcoming of victimization and constant re-traumatization of consciousness, which becomes possible under the condition of transformation of the polarity of linguacultural concepts from passive-negative to constructively-positive.

Key words: *mental identity, linguaculture, concept, stereotype, historical memory, victimization.*

Постановка проблеми. Становлення образу будь-якої держави не в останню чергу формується на ґрунті стереотипних уявлень, і Україна в цьому не виключення. У зв'язку з подіями сьогодення задля адекватної ментальної самоідентифікації нових генерацій актуальним є окреслення образу українства. Важливо дослідити власні та чужі стереотипні уявлення про нашу націю та скерувати здобутий досвід на формування позитивного образу українства по показниках його лінгвокультури та ментальності. **Аналіз останніх досліджень.** За минуле десятиріччя у зв'язку з політичними подіями в культурному вимірі України відбувся спалах етноренесансу й переосмислення історичної пам'яті. Це вкотре привернуло увагу багатьох вчених, серед яких Н. Ю. Кривда, С. О. Єкельчик, Л. П. Нагорна, А. М. Приходько, М. Ю. Рябчук, М. О. Шульга, А. В. Фурман. Не оминають питання історичної пам'яті та ідентичності публіцисти і письменники [Забужко 2007; Ткачов 2010], що іноді навіть перетворює його на знаряддя маніпуляції. Утім, проблему дослідження ідентичності взагалі, та ментальної ідентичності зокрема, ще не розв'язано, оскільки вона перебуває у невинному процесі становлення. **Метою** цього дослідження є пошук відповіді на питання, що ж є концептуальна картина світу українства, які стереотипні уявлення про його ментальність циркулюють серед іноземців і що насправді є лінгвокультурною домінантою його ментальної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Мова, духовна й матеріальна культура формують картину світу різних етнолінгвоспільнот і тим самим стають підвалинами ментальної ідентичності їхніх представників. Вони вбирають в себе і віддзеркалюють як загальнолюдську ментальність, так і національну, етнічну, і, зрештою, індивідуальну кожної окремої особистості, що, в свою чергу, закарбовується в лінгвокультурі, зокрема – у її стереотипах.

Риси стереотипізованого мислення та світосприйняття, історично зафіксовані в лінгвокультурній концептосфері, властиві ментальній ідентичності більшості людей. І хоча в усі часи існували індивіди, що опиралися на зв'язуванню загальноприйнятої картини світу, не варто недооцінювати важливість знання загальноприйнятих стереотипів різних етносів, адже більшість суспільних ситуацій потребують саме стереотипних рішень. Вони стають важливими ключами розв'язання складних життєвих задач, підказкою алгоритму дій, і тому їх слід вважати абстрагованими культурними заготовками. Навіть якщо людина не є носієм стереотипних уявлень про навколишній світ, їй варто було б з ними ознайомитися, щоб вміти передбачати можливі наслідки різних складних ситуацій. Водночас пізнання стереотипів, пов'язаних із культурою певної етнолінгвоспільноти, надає можливість зануритись у світ її культурних кодів, побачити все зсередини, а тому і долучитися до її буття на якісно новому рівні співпереживання, розуміння та прийняття. З цієї метою перейдемо до опису стереотипних лінгвокультурних концептів, що циркулюють у концептуальній картині світу українців і зафіксовані в їхній ментальній ідентичності.

Зазвичай кожен народ і кожна держава бажають, щоб в основі їхньої коцептуарної презентації були позитивні романтизовані образи, пов'язані з історичним тріумфом, звитягою та визнанням. Натомість можна констатувати, що, на превеликий жаль, зміст найбільш розповсюджених у побутовому вжитку стереотипних концептів формується не стільки лінгвокультурними факторами, скільки соціально-економічними чинниками, які дуже часто носять яскраво виражену негативну конотацію. Ось чому так часто в засобах масової інформації, особливо в кримінальних хроніках та заявах антиукраїнських політиків для нав'язування спотвореної уяви про український менталітет, особливо щодо українців за кордоном, вживаються такі стереотипні уявлення, як бідність, корумпованість та, як наслідок, жадібність і злочинність у нашій державі. Концептами такого штибу з одного боку виступають «заробітчани», «гастарбайтери», «євросироти», «безправ'я», а з іншого – «олігархи», «безкарність», «корупція», «фальсифікація», «розкрадання» та ін. Катастрофа 1986 р. на чорнобильській АЕС привнесла в концептосферу української культури трагічний лінгвокультурний концепт «Чорнобиль». І, на жаль, протягом двадцяти, а то й більше років після аварії про Україну за кордоном знали саме як про країну, яка є джерелом радіоактивності. Хоча в ієрархії лінгвокультурних сенсів українців ці стереотипні концепти посідають далеко не перші місця, європейці згадуватимуть їх ще довго. Часто наші туристи повинні детально описувати за кордоном місцезнаходження і статус нашої країни, тому що іноземці не знають про її існування і вважають, що це Росія, але варто лише вимовити назву «Чорнобиль», як всі одразу розуміють, про що йдеться.

Проте, подібна побутова призма сприймання України крізь негативні соціально-економічні концепти насправді залишається тільки зовнішньою новітньою надбудовою, яка не в змозі скасувати інший, перевірений часом стереотипний фундамент українства, сформований протягом тривалого лінгвокультурного розвитку на основі найпотужніших образів національної історії та літератури, закарбованих у народній свідомості.

Наприклад, В. Іващенко вважає вартими уваги такі етноспецифічні лінгвокультурні концепти, як «Катерина (дівчина-покретка)», «дівчина-верба», «дівчина-тополя», «дівчина-калина», «дівчина-русалка», «дівчина-зоря», «дівчина-голубка», «дівчина-зозуля», «могила-пам'ять / могила-смерть», «Гамалія (ватажок-герой)», «Кобзар (поет-співець)», «дерево-всесвіт», «Україна-мати / Україна-ненька», «Дніпро-батько», «життя-дорога», «хата – рідна земля / родина (сім'я)», «земля-мати», «душа-храм», «серце-любов», «козак-герой», «гайдамака-бунтар», «степ-воля», «кров-вино», «вода-час», «вода-життя», «сльози-горе», «сонце-вогонь-світло», «вогонь-сльоза (горе-горіння)», «Бог – всевидяче око», «сім'я – єдиний народ» (див. [Іващенко 2006, с. 278]). Цей перелік є лише деякими традиційними лінгвокультурними концептами з розряду вічних цінностей, або точок ментальної опори, які закарбовувалися в ментальній ідентичності українців сторіччями й циркулюватимуть в українській лінгвокультурі завжди. Наше завдання, як носіїв українських лінгвокультурних кодів, поширювати та підсилювати значення цих позитивних стереотипних лінгвокультурних концептів в межах нашої країни та за кордоном, щоб саме вони стали тією ментальною призмою, через яку іноземці сприймають нашу націю.

Проте, у зв'язку з політичними подіями в Україні, які відбулись за останні роки, поряд з традиційними лінгвокультурними концептами виник ряд нових, які увійшли до вжитку й посіли свої місця серед вищезгаданих як в Україні, так і за кордоном. Серед таких концептів можна згадати «Свромайдан», «Револуція Гідності», «беркут», «Небесна Сотня», «КримНаш», «кіборги», «АТО» тощо. Цікавим з погляду лінгвокультури є виникнення концепту «тітушка», який також з'явився нещодавно й походить від прецедентного прізвища українського спортсмена В. Тітушка.

Різке лінгвокультурне та ментальне розшарування нації стало в наш час серйозним викликом територіальній цілісності України. Воскресіння історичної пам'яті українства допомагає в інтерпретації політичних конфліктів, перетворюючи їх на об'єднуючі фактори, адже «немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації» [Kuzio 1998, с. 134].

Завдяки етноренесансу образ України, зафіксований у концептуальній картині світу та історичній пам'яті, насамперед пов'язують з феноменом козацтва, ментальна ідентичність якого формувалась на традиційних засадах народного духу та православного віросповідання. Ідея відродження козацького духу як однієї з найважливіших традиційних культурних домінант ментальної ідентичності українців, як універсального об'єднуючого національного фактору невпинно циркулює в нашому ідеологічному полі.

Зважаючи на зафіксований в ментальній ідентичності українців архетип козака, розглянемо альтернативне бачення його універсальності публіцистом А. Ткачовим: «Згідно зі сучасними уявленнями, Україна і козацтво – явища неподільні. Одне без одного не існує... Я був на Хортиці. Це – серце козаччини. І я жив у Львові. Це – серце новітньої України, її П'ємонт... Львів і Хортиця не просто мало подібні одне до одного. Вони зовсім не подібні, але і цього мало. Львів і Хортиця – це дві повні протилежності. Хмельницький одного разу підійшов до Львова і мало не знищив його. Місто відкупилося. Козацьке військо під стінами Львова, очікування штурму... гудіння дзвонів і латинська меса в усіх костьолах – це картина абсолютно природних відносин між степом і містом, між козаком і шляхтою, між тими, хто був сам собою, і тими, хто бавився в пана» [Ткачов 2010, с. 23].

На його думку, Львів, як і західна Україна загалом, є прийомним дитям Заходу, адже Захід – це не лише територіальне поняття, а особливий лінгвокультурний простір, який сформував унікальну ментальну ідентичність своїх представників. Багатовимірною ментальною картиною світу львів'янина, за словами А. Ткачова, виглядає таким чином: «Тут всі – чужі, і всі у себе вдома. Поляки, росіяни, українці. Православні, католики, греко-католики. Всі носять у кишені півсотні історичних аргументів на користь свого розуміння, хто правий, а хто винуватий. Почніть будь-яку бесіду, що чіпляє минуле і зазирає у майбутнє, і ви одразу матимете змогу ознайомитися з якоюсь історичною концепцією. Скоріш за все ці концепції матимуть етнічно-релігійне забарвлення, бо свідомість людей, яких Львів століттями змішував, як міксер, складається в основному з трьох компонентів: релігійних переконань, історичних образів і етнічної гідності» [Ткачов 2010, с. 24].

Тобто А. Ткачов протиставляє ментальність цих двох таких різних, але, насправді, таких українських осередків – козацького степу та полонізованого міста. Враховуючи наявність у ментальному полі України протиставлення Захід-Схід, варто згадати і про неоднотайність в питаннях релігійних традицій. Знов звернемося до думки А. Ткачова: «Той, хто досі бачив лише сільські церкви центральної України, зайшовши до католицького собору, може від надмірності вражень нашвидку прийняти католицизм. І треба прожити хоча б

кілька років в атмосфері сірого каменю, органних звуків і шелесту чернечих сутан, щоб... по-новому закохатись у сільські церкви центральної України» [Ткачов 2010, с. 65]. В цих словах автор констатує світоглядну дистанцію в релігійній естетиці між українськими Заходом та Сходом.

Відзначений А. Ткачовим ментальний контраст часто виступав і далі виступає приводом до боротьби світоглядів. Коріння цих протиріч сягає періоду бездержавності України, вони є прямим наслідком тривалої лінгвокультурної асиміляції українського лінгвокультурного простору різними ментально неспорідненими імперіями. І тому «українську ідентичність ще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторічч – російської, радянської, польської, угорської тощо» [Зерній 2008, с. 108].

Перший крок до вивільнення української ментальної ідентичності від нав'язаних ззовні стереотипних світоглядних установок полягає в їх ясному усвідомленні. В протилежному випадку вони продовжать на свій лад конструювати історичну пам'ять українства, але за чужими сценаріями, і це негативно позначиться на вибудовуванні ментальної ідентичності прийдешніх поколінь, увергаючи їх у ціннісний дуалізм. Щодо лінгвокультурних стереотипних уявлень про українців, які склалися завдяки літературі, письменник М. Рябчук у своїй книзі «Постколоніальний синдром» зауважує: «З одного боку – це ідилічний гоголівський стереотип «поющей и пляшущей Малороссии» (Україна, яку всі росіяни начебто щиро «люблять»), а з іншого – демонічний булгаковський стереотип України, знавіснілої від націоналізму («утілення хаосу, насильства і зла» – такий собі вірноповіданий П'ятниця, що раптово збожеволів, себто уявив себе рівним Робінзонові – під впливом розтлінної «мазепинщини», «петлюрівщини» та «бандерівщини»)» [Рябчук 2011, с. 48]. Отже, в ставленні Росії до України автор вбачає прототип відносин між Робінзоном Крузо та П'ятницею: «кожен Робінзон «любить» свого П'ятницю – але лише доти, доки П'ятниця приймає накинута йому правила гри й визнає колоніальну субординацію та загальну зверхність Робінзона й Робінзонової культури» [Рябчук 2011, с. 9].

Використана М. Рябчуком метафора яскраво унаочнює внутрішню протилежність стереотипного погляду на ментальність українства. Природу цієї протилежності розкривають такі слова автора: «Толерантність із боку імперії була, так би мовити, своєрідною платою їм за лояльність: їх толеровано як неосвічених хохлів чи освічених малоросів лише тою мірою, якою вони самі були згодні визнавати себе хохлами чи малоросами. Натомість ті, хто такого визначення не приймав і наполягав на своїй окремішності, потрапляв до числа «мазепинців» (чи, у новітніших термінах, «западенців», «бандерівців», «рухівців», «ширих» і «національно-озабочених»), словом – до патологічного різновиду хохлів, заражених якимсь небезпечним вірусом явно імпортного походження» [Рябчук 2011, с. 34]. Таким чином, імперське сприйняття української етноспільноти є парадоксальним поєднанням радикальних контрпозицій – «братерської прихильності до лояльних малоросів, які інтегруються в імперську цивілізацію; зневаги до хохлів; і глибокої ненависті до «мазепинців», які не приймають нав'язаних їм імперією хохлацько-малоросійських ролей» [Степико 2011, с. 302].

Але це є лише проекція кута зору представників чужої країни, навіть якщо таку думку виказують самі українці. У психології є такий метод впливу як віддзеркалення. Його можна використовувати як з добрими намірами, так і з метою маніпуляції задля приниження об'єкту віддзеркалення. Якщо транспонувати цей метод з виміру психології міжособистісних відносин на міждержавні стосунки, вийде модель, у якій одна держава транслює іншій свій негативний стереотип її сприйняття, наповнений критеріями меншовартості й другорядності. Саме таким чином, через віддзеркалення, багато століть поспіль московська метрополія зі самопроголошеної позиції старшого брата транслювала своє бачення образу української культури у вигляді периферійної, селянсько-побутової, неосвіченої. В такому руслі, незважаючи на історичну правду, українству постійно нав'язувався комплекс неповноцінності – спочатку царсько-імперськими навіюваннями, а пізніше комуністичною пропагандою.

У криміналістичній психології є варті нашої уваги терміни віктимність та віктимізація. Перший означає комплекс жертви, другий – процес його нав'язування або сприйняття. Віктимність не є вродженою якістю особистості, але набувається паралельно з виробітком або зовнішнім нав'язуванням комплексу меншовартості, слабкості, другорядності. Процеси, які відбуваються з окремими особистостями, поширюються і на рівень цілих етнолінгвоспільнот – те, що психологічно впливає на окрему людину, впливає, безперечно, і на групу людей. Тому, враховуючи думки М. Рябчука про український постколоніальний синдром, можна дійти висновку, що українська лінгвокультурна свідомість підпадає під характеристики моделі віктимності, вона нібито загрузла в переживанні свого посттравматичного синдрому і таким чином постійно заново відтворює травму. Ця ретравматизація притягує подальше негативне ставлення до всього українського з боку зовнішніх сусідів, які шляхом віддзеркалення на свій лад параметризують образ українства і ретранслюють його нам. Весь цей процес «травма – віктимність – агресія зовнішнього негативного віддзеркалення – ре-

травматизація» перетворюється на замкнуте коло, у якому віктимізація набуває перманентного характеру. Тому правильне переживання посттравматичного синдрому є дуже важливою ланкою на шляху до розірвання цього кола, а отже, і до подолання віктимності задля уникнення подальшої ретравматизації.

Проте, це є проблемою не лише агресора, а й потерпілого, тому що культивування позиції жертви передбачає пасивність в очікуванні нових зазіхань, хоча іноді це буває навіть зручно, тому що є влучним приводом нічого не робити. Це варто враховувати при викладанні історії української лінгвокультури серед школярів та студентів. Звичайно, не можна відхрещуватися від негативних наслідків травми (в нашому випадку – багатьох травм, завданих українській лінгвокультурі сусідніми державами). Ігнорування травми не є її ліквідацією з історичної пам'яті. Негативні наслідки не зникають, а ніби цементуються, і це значно заважає їх результативно проаналізувати та, врешті решт, подолати. Тому довга стагнація в темі травми та мусована експлуатація пам'яті про неї призводять до культурної депресії на рівні колективної підсвідомості. Це неминуче провокує механізм захисту – дисоціацію, яка негативно позначається на ментальній ідентичності нових генерацій українців, таким чином уповільнюючи розвиток й відтворення їхньої лінгвокультури. Якщо українська етнолінгвоспільнота не подолає кризи посттравматичного (за М. Рябчуком – постколоніального) синдрому в своїй ментальній ідентичності і продовжить плекати й пестити свою лінгвокультурну віктимність, вона й надалі притягуватиме етноциди, лінгвоциди, анексії та нові політичні й культурні експансії. Щоб запобігти цьому, потрібно свідомо зупинити процес постійної віктимізації. Для цього важливо передусім вивести свою ментальну ідентичність з-під впливу дисоціації, пережити травму та трансформувати силу переживання, змінивши її полярність з пасивно-негативної на конструктивно-позитивну.

Висновки. Щоб перетворити переживання, пов'язані з історичною пам'яттю, на потужний поштовх до подальшого творчого лінгвокультурного пошуку та розвитку, дуже важливим є превалюючий позитивний імпульс, який варто скеровувати на креативну роботу зі збагачення і розвитку української лінгвокультури та максимально позитивному її віддзеркаленню у власній ментальній ідентичності. Успіх цього процесу залежить передусім від того, стане це системною державною політикою України чи залишиться лише потугами окремих небайдужих волонтерів від науки та культури. Отже, нині Україна перебуває на важливому історичному етапі становлення нації, коли воля до свободи остаточно стала домінантою ментальної ідентичності. Чи збережеться ця домінанта для наших нащадків, сьогодні залежить від свідомих зусиль кожного з нас. Зокрема й творчих зусиль на багатій та родючій ниві української лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скељчик С. О. (2008). Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ, 304 с.
2. Забужко О. С. (2007). Notre Dame d'Ukraine: українка в конфлікті міфологій. Київ, 65 с.
3. Зерній Ю. О. (2008). Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. № 5 (32). с. 104-115.
4. Іващенко В. Л. (2006). Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології). Київ, 328 с.
5. Кривда Н. Ю. (2018). Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. Українські культурологічні студії. №1(2). Київ, с. 15-19.
6. Нагорна Л. П. (2002). Національна ідентичність в Україні. Київ, 272 с.
7. Приходько А. М. (2008). Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 332 с.
8. Рябчук М. Ю. (2011). Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ, 240 с.
9. Рябчук М. Ю. (2000). Від Малоросії до України: парадокси запізненого націотворення. Київ, 324 с.
10. Степико М. Т. (2011). Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 336 с.
11. Ткачов А. Ю. (2010). Крилатий лев. Львів, 111 с.
12. Фурман А. В. (2002). Психокультура української ментальності: наукове видання. Тернопіль, 132 с.
13. Шульга Н. А. (1996). Этническая самоидентификация личности. Институт социологии. Київ, 200 с.
14. Kuzio T. (1998). Ukraine. State and Nation Building. London, 134 p.

Марія Личук

*доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри
журналістики та мовної комунікації Національного університету
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
e-mail: mariya.lychuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8046-7414*

ГЕТЕРОГЕННІСТЬ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ І НЕЧЛЕНОВАНИХ НАПІВФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ

У статті систематизовано семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих фразеологізованих речень, обґрунтовано їхнє виокремлення. Визначено специфіку семантичної типологічної домінанти синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень. Істотною, спільною, ознакою семантичних типологій досліджуваних синтаксично нечленованих одиниць є синтаксична нечленованість. Семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень оперта на семантико-синтаксичні відношення, головними з яких є комплетивні відношення. Виокремлено семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: власне-комплетивний, комплетивно-атрибутивний; комплетивно-об'єктний і комплетивно-атрибутивно-об'єктний. Семантична типологія нечленованих напівфразеологізованих речень ґрунтована на типові категорійного значення. Виділено семантичні типи цих речень зі значеннями: ствердження, заперечення, оцінки та волевиявлення. Досліджено, що основою семантичних типологій синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих фразеологізованих речень є різні ознаки, тому ці типології є гетерогенними.

Ключові слова: синтаксично нечленоване словосполучення, нечленоване фразеологізоване речення, фразеосинтаксичне значення, семантична типологічна домінанта, семантична типологія, гетерогенність.

Lychuk Mariia. Heterogeneity of semantic typology of syntactically non-segmented word combinations and non-segmented semi-phraseologized sentences

In the article systematized the semantic types of syntactically non-segmented word combinations and non-segmented phraseologized sentences.

The semantic typology of syntactically non-segmented units is heterogeneous. The basis of the semantic typology of syntactically non-segmented word combinations is the type of semantic-syntactic relations. At the core of the semantic typology of non-segmented semi-phraseologized sentences there is a semantic criterion – the type of categorical meaning of «affirmation», «negation», «expression of will» or «assessment». Through the categorical meaning the speaker's attitude to the communication, communication participants, their behavior, etc., is revealed.

It has been shown that depending on the type of semantic relations between the components and the peculiarities of their combination, the syntactically non-segmented word combinations are divided into four semantic types: 1) completive proper; 2) completive-attributive; 3) completive-objective; 4) completive-attributive-objective. Completive proper non-segmented word combinations combine the following semantic subtypes: quantitative proper, generalizing proper, modal and phase, with the meaning of compatibility, with the meaning of selectivity and the meaning of the local boundaries. Completive relations are the basis for this semantic type, since in the most consistent way they realize the specifying and explanatory functions. It has been ascertained that syncretic non-segmented word combinations – completive-attributive, completive-objective; completive-attributive-objective – are formed on the basis of the interaction of completive relationships with other types of semantic relations: attributive, objective, or attributive and objective at the same time.

The semantic completive-attributive type of non-segmented word combinations covers four subtypes: with an informatively inadequate word of abstract semantics, with a concrete-object meaning, with the meaning of indefiniteness and generalized-personal meaning. The completive-objective type combines three subtypes: with the quantitative proper, quantitative and general partitive meaning. The semantic completive-attributive-objective type of non-segmented word combinations is represented by metaphorical and periphrastic word combinations.

The semantic types of semi-phraseologized sentences are based on the types of categorical meanings. Non-segmented semi-phraseologized sentences combine semantic types with categorical meanings of «affirmation», «negation», «assessment» and «expression of will»

Key words: syntactically non-segmented word combination, non-segmented semi-phraseologized sentence, phraseosyntactic value, semantic typological dominant, semantic typology, heterogeneity.

Проблема малодослідженості синтаксично нечленованих одиниць – словосполучень і речень – спричинила відсутність єдиного випрацьованого підходу до створення їхньої семантичної типології.

Зазвичай синтаксично нечленовані словосполучення класифікували за морфологічною належністю складників та ступенем злитості компонентів. За ступенем злитості компонентів синтаксично нечленовані словосполучення аналізували В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов [Бабайцева, Максимов 1987, с. 50–54], Ю. І. Беляєв [Беляєв 2001, с. 79]. А. П. Загнітко [Загнітко 2001, с. 79]. Вони виділили різну кількість найпоширеніших синтаксично нечленованих словосполучень, серед яких – кількісно-іменні, займенниково-іменні, займенниково-займенникові, іменниково-іменникові, дієслівно-іменні та ін.

Як один із типів синтаксично нечленованих речень напівфразеологізовані речення досліджували в основному в структурному плані [Личук 2001; Ситар 2012].

Актуальність дослідження зумовлена потребою систематизації всіх семантичних типів і різновидів синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень сучасної української мови.

Мета статті – систематизувати семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень, виявити особливості їхньої семантичної типології.

Для досягнення поставленої мети використано кілька методів: для визначення семантичних типів синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень – *описовий метод*; для створення моделей синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень – *метод моделювання*; для репрезентації механізмів побудови синтаксично нечленованих словосполучень, для з'ясування причин формування фразеосинтаксичного значення в нечленованих напівфразеологізованих речень – *трансформаційний метод*.

У новітніх синтаксичних дослідженнях запропоновано різні підходи до визначення типів словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями. Це зумовлено насамперед тим, що в системі семантико-синтаксичних відношень наявні різноманітні перехідні явища.

У сучасній лінгвоукраїністиці сформовано два підходи до типології словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями. Представники першого підходу [Вихованець 1993, с. 207–208] виокремили три типи синтаксично вільних словосполучень:

1) атрибутивні (означальні) – відношення ознаки до предмета, напр.: *обдарований художник, зошит учня* та ін.;

2) субстанціальні – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак, напр.: *принести води, писати лист матері* та ін.;

3) адвербіальні – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості та ін., напр.: *працювати влітку, творити для прийдешнього* та ін.

Запропонована типологія словосполучень має надто узагальнений характер і не може бути поширена на типологію синтаксично нечленованих словосполучень.

Прибічники другого підходу доповнюють семантико-синтаксичні відношення новим типом – комплетивними відношеннями. На думку деяких лінгвістів, зокрема Н. Ю. Шведової та А. П. Загнітка, саме комплетивні відношення ідентифікують синтаксично нечленовані словосполучення в синтаксичній системі української мови [РГ 1980, с. 16–19; Загнітко 2001, с. 17]. Отже, семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень базована на типові семантико-синтаксичного відношення.

Підґрунтям семантичної типології нечленованих напівфразеологізованих речень є тип категорійного значення. За цим критерієм нечленовані напівфразеологізовані речення утворюють чотири семантичні типи: 1) з категорійним значенням «ствердження»; 2) з категорійним значенням «заперечення»; 3) з категорійним значенням «оцінка»; 4) з категорійним значенням «волевиявлення».

Семантичні типології синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень оперті на ознаку синтаксичної нечленованості як істотну ознаку синтаксично нечленованих одиниць загалом.

На думку І. Р. Вихованця, словосполученню «властива певна семантико-синтаксична організація, яка виявляється в семантико-синтаксичних відношеннях між його компонентами» [Вихованець 1993, с. 207]. Семантико-синтаксичні відношення, корелюючи із синтаксичними зв'язками, впливають одні на одних. Такий взаємовплив простежуємо і в структурі синтаксично нечленованих словосполучень.

Комплетивні відношення є основними змістовими відношеннями в семантико-синтаксичній організації нечленованих словосполучень, оскільки ці відношення з'являються тоді, коли головне слово у словосполученні потребує інформативного доповнення, а залежне слово надає такому головному слову цього необхідного змістового доповнення. Унаслідок такого змістового доповнення головне й залежне слова разом утворюють інформативно достатній комплекс [РГ 1980, с. 16–19]. Н. Ю. Шведова наголошувала, що

залежне слово завжди має більш визначене і більш конкретне лексичне значення, ніж граматично головне слово. Оскільки компоненти такого словосполучення з погляду власне-змістового «не мають властивостей роздільності» [РГ 1980, с. 16], один із них, інформативно недостатній, доповнюється іншим, що й забезпечує інформативність неподільної єдності загалом.

Комплетивні відношення як опорні, основні, формують власне-комплетивні нечленовані словосполучення. Окремішнє вживання їхніх компонентів неможливе, оскільки вони інформативно недостатні й неповноцінні, а саме словосполучення трансформується в інший тип – синтаксично вільне. Взаємодіючи з іншими типами семантичних відношень, вони утворюють синкретичні нечленовані словосполучення. Спираючись на класифікацію семантико-синтаксичних відношень у межах цілісних словосполучень М. В. Балко [Балко 2004, с. 45–46], виділяємо такі семантичні типи синкретичних синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивні; 2) комплетивно-об'єктні; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктні.

Отже, ми виокремлюємо дві семантичні групи синтаксично нечленованих словосполучень: власне-комплетивні та синкретичні [Личук 2016, с. 145].

Власне-комплетивні відношення є основним засобом вираження граматичного значення в семантичній структурі синтаксично нечленованих словосполучень. Вони увиразнюють властивість цих словосполучень займати синтаксичну позицію одного члена речення. Синтаксичні властивості такого неподільного сполучення слів як членів речення нібито вміщені в його семантичну характеристику. Компоненти синтаксично нечленованого словосполучення, пов'язані власне-комплетивними відношеннями, найбільшою мірою виявляють інформативну недостатність, якщо розглядати їх уживання окремішньо. Власне-комплетивність синтаксично нечленованих словосполучень визначається насамперед категорійним значенням і категорійними ознаками ядерного компонента, його семантичною недостатністю, граматичними характеристиками компонентів таких словосполучень, що виконують у реченні певну синтаксичну функцію. У межах семантичного типу власне-комплетивних нечленованих словосполучень виділяємо значеннєві різновиди:

1. Словосполучення *із власне-кількісним значенням*. Їхній ядерний компонент виражений власне-кількісним або збірним числівником, пор.: *двадцять п'ять хвилин, четверо друзів, декілька книжок* і под. Напр.: *Весняного погожого ранку ми назбирали в своїх кишенях чотири копійки і Старий пішов до газетного кіоска* (В. Портяк); *Троє візитерів залишилися у їдальні* (Брати Капранови).

2. Словосполучення *із власне-узагальнювальним значенням*. Неподільна єдність цього різновиду сформована двома займенниковими компонентами: ядерним компонентом *весь* і залежним, вираженим займенником у формі множини (*ми, ви, вони*), рідше – субстантивованим прикметником чи дієприкметником. Напр.: *Користуючись тим, що всі ми зосередилися на хлопцеві, пані Люба обережно... вийшла з групи та акуратно причинила двері* (Брати Капранови); *Усе живе спить* (Ю. Збанацький).

3. Словосполучення *зі значенням сумісності*, пор.: *син з матір'ю, Віктор з Михайлом, ми з батьком*. Напр.: *Чоловік з жінкою сиділи так, наче прожили довге й терпке життя...* (Я. Лижник); *Ми з Валею загоряли* (Б. Жолдак).

4. Словосполучення *зі значенням вибірковості*, пор.: *хтось із компанії, хто-небудь із нас, деякі з групи*. Напр.: *Сказав, що хтось із села телефонував їй, здається, просив приїхати* (В. Габор); *Ти один з тих, хто побував на цьому пляжі* (О. Жовна).

5. Словосполучення *з модальним чи фазовим значенням*. Їхнім ядерним компонентом є модальні чи фазові дієслова. Такий значеннєвий різновид розпадається на дві групи: а) словосполучення, утворене за схемою модальне чи фазове дієслово або прислівниковий предикатив + інфінітив, пор.: *почати думати, хотіти зустрітися, слід почекати*. Напр.: *Ми сіли в траву, і я почав працювати над черговим шедевром* (Ю. Винничук); *А ще слід остерегатися балакучих сусідок, які могли спроводити в її двір місцевого міліціонера* (М. Матіос); б) словосполучення, утворені за структурною схемою модальне чи фазове дієслово + девербатив, пор.: *почав малювання, продовжував читання, покинув паління*. Напр.: *Лише місяць минув, як Микола покинув паління* (О. Жовна); *Я продовжував опрацювання листів для укладання нової збірки* (Літературна Україна, 19.11.08).

6. Словосполучення *зі значенням локативних меж*: *від – до, з – до, в – на, на – під, з – за, у – поблизу*, пор.: *від гори до гори, з міста до села, з мішком за плечима*. Напр.: *А Теофіла, щойно переступивши поріг, заметалася від стіни до стіни, як мечеться звірина...* (М. Матіос); *Курочка ж запопадливо бігав од хати до хати: ану на роботу* (А. Дімаров).

Синкретичні нечленовані словосполучення є наслідком явища перехідності. Синкретизм їхніх семантико-синтаксичних відношень виявляється в можливості чи здатності одночасно поєднувати декілька значень. Погоджуємося з думкою Л. В. Шитик у тому, що «значеннєвий синкретизм семантико-синтаксичних відношень породжується функційним синкретизмом засобів вираження цих відношень» [Шитик 1996, с. 8].

Синкретичні нечленовані словосполучення обов'язково оперті на специфічний тип семантико-синтаксичного відношення – комплетивні відношення. Комплетивні відношення поєднуються з іншими семан-

тичними відношеннями, зокрема атрибутивними, об'єктними чи атрибутивно-об'єктними, що й визначає граматичне значення синкретичних синтаксично нечленованих словосполучень.

За стійкою структурною схемою таких словосполучень закріплені узагальнені значення. Це значення ознаки чи об'єкта, на який спрямована дія або який виконує дію. Залежно від специфіки синкретичності семантико-синтаксичних відношень виокремлюємо такі семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивний; 2) комплетивно-об'єктний; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктний.

Комплетивно-атрибутивний тип нечленованих словосполучень опирається на основні відношення – комплетивні, що супроводжуються атрибутивними відношеннями. Атрибутивні відношення виражають відношення ознаки до предмета [Lychuk 2017, с. 39].

Комплетивно-атрибутивний тип об'єднує чотири підтипи [Там само, с. 40–41]:

1. Залежний атрибутивний компонент називає *ознаку слова абстрактної семантики*. Ядерний компонент не має семантичної повноти, тому потребує обов'язкового залежного атрибутивного компонента. «Неповноцінність» ядерного іменникового компонента полягає в тому, що він не може бути самостійним в синтаксичному плані. Саме тому залежний компонент має основне значеннєве навантаження певного члена речення.

Залежний компонент приєднується до ядерний компонента, вираженого синсемантичним іменником на зразок *чоловік, жінка, річ, справа, суб'єкт, тип, істота, штука, факт* і под. Напр.: *Війна – річ дуже небезпечна...* (О. Жолдак); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку іменника на означення родового поняття, пор.: *одне з найбільших озер, один з найбільших островів* та ін. Напр.: *Синевір – одне із найбільших озер українських Карпат* (Поступ, 10.10.17); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку іменника з неозначено-особовим значенням, як-от: *сучасна жінка, хороша людина* тощо. Напр.: *Еней був парубок моторний* (І. Котляревський); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку ядерного іменникового компонента, що виражений прийменниково-відмінковими та відмінковими формами на зразок *з очима, з носом, з обличчям, віку, росту, характеру, поглядом, голосом* та ін., пор.: *з круглим обличчям, з білявим волоссям, статечного віку*. Напр.: *Учора на прощання вийт із тхориними – швидкими й боязкими – очима також попросив для пораненого мадяра мазі* (М. Матіос).

2. Словосполучення із *конкретно-предметним значенням*. Ядерний компонент за своїм лексичним значенням відповідає загальному синтаксичному значенню члена речення, а залежний конкретизує його, пор.: *з огляду на складні обставини, о шостій годині, наступного дня* та ін. Залежний атрибутивний компонент називає ознаку за конкретними часовими характеристиками, важливістю / неважливістю для когось чи чогось, потрібністю / непотрібністю для когось чи чогось. Напр.: *Одного вечора ми після довгої наради вирішили, що Макс буде дбати про городину...* (Ю. Винничук).

3. Словосполучення зі *значенням неозначеності*. Ядерний компонент виражений неозначеним займенником. Залежний атрибутивний компонент називає якісну ознаку. Його ад'єктивна форма субстантивується не повністю, оскільки в ній зберігається значення ознаки, властиве прикметникам чи дієприкметникам. Напр.: *Мабуть, хтось неприсмний спав йому на гадку, коли намагався мене впізнати* (Ю. Винничук).

4. Словосполучення з *узагальнено-особовим значенням*. Залежний компонент називає ознаку для ідентифікації особи – займенники *сам, один (=сам)*, пор.: *я сам (мене самого, мені самому та ін.), я сама (мене самої, мені самій та ін.), ми самі (нас самих, нам самим та ін.), я одна (мене однієї, мені одній та ін.), він один (його одного, йому одному та ін.)* та ін. Напр.: *– Але ж він сам – лікар!.. До останнього... – передражнила Оксана їдко* (Брати Капранови).

На комплетивно-об'єктних семантико-синтаксичних відношеннях ґрунтується комплетивно-об'єктний тип синтаксично нечленованих словосполучень. До нього належать такі підтипи:

1. Словосполучення із *власне-кількісним значенням*. Напр.: *Він дивився, як до жінки добігала, дошкутильговувала, доповзала четвірка найшанованіших людей...* (Я. Лижник).

2. Словосполучення з *кількісним значенням*. Напр.: *Пожедавши марно, міняє голос: – Їсти хочеш і сім'я теж. Я нагодую! – Повернув обличчя до гурту і звелів: – Мішок пшениці!* (В. Барка); *Там сиділа весела компанія дядьків* (В. Діброва).

3. Словосполучення із *загальним партитивним значенням*. Ядерний і залежний компоненти зберігають свою автономію як окремих лексем. Напр.: *Дід злякано випірнув із себе, дожував иматок цвілої булки і роздратовано глянув на незнайомця* (В. Даниленко); *...Під кінець місяця події стрімко наростають* (Л. Костенко).

Властивість поєднувати ознаки двох типів семантико-синтаксичних відношень мають комплетивно-атрибутивно-об'єктні нечленовані словосполучення, що представлені метафоричними і перифрастичними словосполученнями, пор.: *Біля лави стояло відро з водою, в якому плавала жменя нічних зірок* (О. Жовна); *Орди брудних хмар, вкривши містечко, вовтузилися, наче лаштувалися на нічліг* (Я. Лижник).

Метафоричні й перифрастичні словосполучення, характеризуючись інформативною неповнотою граматично стрижневого компонента (комплетивність семантики), поєднують у своїй семантичній структурі також ще два типи семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні та об'єктні), пор.: *жменя* (яких? чого?) *зірок*; *орди* (які? чого?) *хмар* і под.

З-поміж нечленованих фразеологізованих речень виокремлюється тип – напівфразеологізовані речення – як найчастотніше уживаний в усному діалогічному мовленні й урізноманітнений широкими значеннєвими характеристиками.

У семантичному аспекті напівфразеологізовані речення виражають чотири категорійні значення: «ствердження», «заперечення», «оцінка» та «волевиявлення», що вможливило виділити чотири семантичні типи напівфразеологізованих речень з відповідними категорійними значеннями. Класифікаційною ознакою для них є фразеосинтаксичне значення, закріплене за стійкою структурною схемою.

Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «ствердження» розподілено у три семантичні типи: 1) з власне-стверджувальним значенням; 2) із значенням категоричного ствердження; 3) зі значенням умовного ствердження.

1. Тип з *власне-стверджувальним значенням* охопив напівфразеологізовані речення, в основі яких – фразеосхеми *Є що* (*чого, чому, на що, з чим, на чому, кого, кому, з ким, на кому*) + V_p ; *Є де* (*коли, куди, звідки*) + V_f . Це фразеологізовані сполуки з відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами відносних займенників *хто, що* та займенниковими прислівниками *де, коли, куди, звідки*, напр.: *Є з ким побалакати* (Є. Пашковський); *Є де зустрітись* (О. Лишега).

2. Тип із значенням категоричного ствердження. Цей семантичний тип є досить поширеним в усному розмовному мовленні. Найуживанішими є напівфразеологізовані речення, в основі фразеосхем яких

А. Десемантизована частка *не*:

– *Чим я* (*ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*) *не* + N_1 (*Subst.*). Фразеологізований нерозкладний комплекс *Чим я* (*ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*) *не* спрямований у площину ствердної модальності, оскільки в ньому знівельовано заперечну семантику частки *не*. Вживання структурних займенникових компонентів уможливує чітку вказівку на певну особу. Напр.: *Ще одні кричать про підняття ціни на газ? Чим вони не слуги народу? Де є ті, що завжди кричали, що Яценюк за народ! Чому сьогодні затихли?!* (Українська правда, 16.02.16);

– *Хто* (*кого, у кого, кому, з ким, на кому, який, яка, яке, які*), *як не* + N_1 (*Pronom.*). Граматичну форму змінних іменникових чи займенникових компонентів детермінує акцентований займенниковий компонент *хто* (*кого, у кого, кому, з ким, на кому, який, яка, яке, які*), напр.: *Студенти запалили!.. Вони!.. Хто, як не вони!* (В. Винниченко);

– *Що не* + V_f . Постійний компонент фразеоконструкції сформований двома елементами: відзайменниковою часткою *що* та заперечною часткою *не*. Заперечна частка *не* тяжіє до препозитивної часткової лексеми, а не до постпозитивної дієслівної. У цьому фразеоконструкції заперечна семантика дієслівного компонента знівельована, і за фразеосхемою закріплене стверджувальне значення. Напр.: *Ярослав іде сам, хлопці коло машини лишаються, бо дитлахи й парубки сходяться до розкішного попелястого зі сріблястим відливом авто... Гарне! Що не кажи!* (М. Вайно);

– *А то ми* (*будь-який займенник, здебільшого особовий, у формі називного відмінка*) (*тебе чи будь-який займенник, здебільшого особовий, у формі родового відмінка*) *не* + V_f . Стверджувальний характер анафоричного аналітичного сполучення *а то* увиразнює семантику напівфразеологізованого речення. На модальне значення ствердження нашаровується додатковий відтінок насмішки, глузування чи незадоволення. Напр.: *– Це з їзд особливий. Тут кожен мусить свою пропозицію виявити. – А то ми не розуміємо!* (О. Гончар).

Б. Змінний компонент виражений дієслівною формою чоловічого роду однини минулого часу:

– *А ти ж* + V_p . Займенник *ти* не виконує функцію адресування до другої особи однини через утрату граматичних ознак займенника як частини мови, тому перетворився на семантично порожній компонент. Напр.: *– Hasch? – Воллен? – підморгнув йому Пена і передав сигарету. – Nicht schlecht! – оцінив Карл-Йозеф... – А ти думає!* – підтвердив Артур (Ю. Андрухович).

3. Тип із значенням *прогнозованого ствердження*. Напівфразеологізовані речення оперті на фразеосхеми *Нема* (*Немає*), *щоб* + Inf ; *Нема* (*Немає*) *того, щоб* + Inf . Дієслівна лексема *нема* (*немає*) цілком десемантизована. Напр.: *Нема того, щоб посидить* (В. Винниченко).

Напівфразеологізовані речення мають три вияви категорійного значення «заперечення», на підставі чого вони об'єднані у три семантичні типи: 1) з власне-заперечним значенням; 2) з категоричним запереченням; 3) з іронічним запереченням. Така диференціація здійснена з опертям на специфіку заперечного значення у цих реченнях та функції речень в усному розмовному мовленні.

Власне-заперечне значення закріплене за такими типами фразеосхем у напівфразеологізованих реченнях: 1) *Немає (нема)* або *Було кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + Inf*; 2) *Немає (Нема) де (коли, куди, звідки) + Inf*; 3) *Pronom₃ (N₃) + не до*.

Семантика заперечних напівфразеологізованих речень набуває узагальнення, звужується до категорійної семи «неможливість».

Специфіка семантики постійних займенникових і прислівникових компонентів фразеосхеми визначає вибір залежних компонентів. Постійні компоненти підпорядковують собі тільки інфінітив. Правобічний змінний компонент може бути виражений перехідними дієсловами зі значенням фізичної чи ментальної дії особи (пор.: *Нема кого бити. Нема кого любити. Нема про кого думати*), будь-яким акціональним дієсловом широкого значеннєвого спектру, зокрема зі значеннями мовленнєво-мисленнєвої дії, емоційного стану, конкретної фізичної дії, інтерсуб'єктивної дії, руху чи неакціональними дієсловами, що виражають локальне або статуальне значення, посесивні, компаративні чи порівняльні відношення (пор.: *Нема чого співати. Нема чого сердитися. Нема чого битися. Нема чого згадувати. Нема чого радіти. Нема для чого поступатися* та ін.). У ролі дієслівного компонента не можуть вживатися дієслова, що виражають партитивні відношення, значення буття та ін.

Особливістю заперечних напівфразеологізованих речень, ґрунтованих на фразеосхемі *немає (нема) за що*, є те, що інфінітив відтворюється з опорою на мовленнєву ситуацію. В основі ситуації – один з учасників діалогу вдячний іншому. Типова семантична модель заперечних напівфразеологізованих речень із таким дієслівним компонентом звучить так: *Нема за що дякувати; Нема за що говорити «спасибі»*.

Заперечне напівфразеологізоване речення, в основі якого лежить фразеосхема *Pronom₃ (N₃) + не до + N₂*, має дві залежні позиції щодо нерозкладного комплексу. Правобічну позицію заповнює іменниковий компонент у формі родового відмінка, який визначає те, що заперечують у реченні – як несвоєчасне, неможливе, небажане, неактуальне для певної особи. Напр.: *Мені було не до сну. Я сиділа в своєму кабінеті тихо, як миша, і ждала, коли потелефонують...* (П. Загребельний).

Непряме заперечне значення напівфразеологізованих речень, на противагу спеціалізованим засобам вираження цього заперечення, насамперед пов'язане з прагматичними намірами мовця вплинути на співрозмовника, зробити його активним учасником комунікації, досягти певного комунікативного ефекту. Непряме заперечення охоплює категоричне та іронічне заперечення.

Категоричне заперечення реалізують за допомогою напівфразеологізованих речень – риторичних питань та нетипового граматичного вживання постійного компонента таких речень [Kim 2000, с. 137].

Першу групу утворюють напівфразеологізовані речення – риторичні питання, що є високопродуктивними засобами вираження заперечення. III. Баллі наголошував, що риторичне питання – це «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, використовуючи задля цього виразність голосу» [Баллі 1955, с. 38]. Ця група об'єднує два семантичні типи, ґрунтовані на фразеосхемах *Який (яка, яке, які) + N₁!* та *Що мені + N_n (Pronom)!* Напр.: – *Борю, якщо це жарт, то він невдалий. – Та які, в біса, жарту?! (Брати Капранови); Що мені чуужинці?! Чого я маю жалувати їх? (Леся Українка)*.

Значення категоричного заперечення пов'язане з неважливістю, неістотністю кого-, чого-небудь для когось або байдужістю мовця до істоти, предмета, ознаки чи дії, про яку йдеться.

Другу групу формують напівфразеологізовані речення з нетиповим граматичним уживанням структурних компонентів, основою яких є фразеосхеми *Потрібний + (Pronom₁) + Pronom₃* та *Є мені кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + N₁ (Inf)!*; *Є мені де (коли, куди, звідки) + Inf!* Особливістю семантичних типів другої групи є вживання десемантизованої і граматизованої лексеми *мені* чи десемантизованої форми другої особи однини або множини наказового способу дієслова. Семантично і граматично спустошена лексема *мені* перетворилася на частковий компонент. Чітко закріплена позиція відзайменникової частки *мені*, після акцентованого елемента постійного компонента, змінює модальний план напівфразеологізованого речення – зі стверджувального на заперечний. Напр.: – *Веремій за царем сльозу в баночку пустив. – Потрібний він мені, – відповів Стратон і ще більше вбрав голову в сутулі плечі...* (М. Стельмах). Цей семантичний тип становить крайню периферію в розмовному мовленні.

Уведення до стверджувальних за формою речень зразка *Є мені кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + N₁ (Inf)!* та *Є мені де (коли, куди, звідки) + Inf!* частково граматизованої відзайменникової частки *мені* створює заперечний модальний план усїєї фразеологізованої побудови. Напр.: *Є мені кого слухати!* (Розм.).

Іронічне заперечення є виявом суб'єктивного модусу. Його продукування пов'язане з прагненням мовця певним чином емоційно й експресивно виразити своє ставлення до когось чи чогось у процесі комунікації.

Для вираження іронічного заперечення напівфразеологізовані речення сформовані на основі фразеологічних комплексів, найпоширенішими з яких є:

Добрий (добра, добре, добрі) + N_1 (Inf, V). Напр.: [німці] *Вирізали у селі всіх кур, кіз, свиней. Добрі господарі! Нема що казати...* (В. Козаченко). Постійний ад'єктивний компонент 'добрий' цілком десемантизувався, уподібнився до модальних компонентів, однак не змінив свого лексичного значення на протилежне. Модальний компонент *добрий / добре* у сполученні зі змінним компонентом – іменником чи дієсловом – передає заперечення характеризувальної ознаки особи чи якості предмета, ознаки дії чи стану.

Де там (тут) (вже) + N_n (Inf, V); *Коли там* (тут) (вже) + Inf; *Куди там* (тут) (вже) + N_n (Inf). Модальні нерозкладні комплекси, утворені похідними частками *де, коли, куди і там* (тут), реалізують заперечне іронічне значення. Напр.: – *Де були?* – *продовжувала дружина.* – *Купалися,* – *байдуже відповів Білаш.* – ***Де вже там купалися!*** – *сказала дружина...* (О. Жовна); ***Куди кумові до коровая!*** (Номис, с. 261).

Що там (тут) + N_1 (Inf). Значення цього семантичного типу – заперечення певної дії чи якогось стану, що доповнюється модальними відтінками неважливості, неістотності кого-, чого-небудь у чомусь. Такі речення можуть мати як окличну, так і неокличну інтонацію. Особливістю їх фразеосхеми є емпатичне виділення модального компонента *що*. Напр.: – *Ну, так чого ж тобі не стає?* – ***Ет, що там о тім балака-ти!*** – *сказав Іван, махнувши рукою* (І. Франко).

Який (яка, яке, які) (там) + N_1 (V_f , Adv)! Напр.: *Воно й справді, на наш крик визирав уже дехто з-за тину, а допомогти...* ***Яка там поміч!*** *Хто тоді смів слово проти власті сказати?* (М. Малюк).

Відзайменникова частка *який* (яка, яке, які) і відприслівникова частка *там* (тут) десемантизувалися і граматизувалися.

Мало що (хто, чого) там + V_f !; *Мало кому треба* + V_f !; *Мало де* (коли, куди, звідки) там + V_f ! Незмінний аналітичний модальний компонент *мало що там / мало кому там / мало де там* утворений відприслівниковою часткою *мало* і займенниками *що* (хто, чого) чи вжито частковий модальний комплекс прислівникового походження *мало де* (коли, куди, звідки) там. Напр.: *Виявляється, запрошення на прем'єру лежать у моїй папці.* ***Мало що там лежить!*** *Там може бути навіть перепустка в комунізм...* (П. Загребельний).

Дослідники зауважують, що напівфразеологізовані речення цього семантичного типу засвідчують лексико-синтаксичний континуум або перехід із лексики в синтаксис, а самі нечленовані побудови номінують колострукціями [Goldberg 2000, с. 123; Schultze-Berndt 2002, с. 270].

Тебе (тобі, з тобою, вас, вам, з вами) + V_f ! Специфіку заперечних напівфразеологізованих речень, сформованих на цій фразеосхемі, становить незмінний займенниковий компонент *ти* чи *ви* у граматично стійких формах родового, давального чи орудного відмінків. Саме оклична інтонація переводить синтаксичну побудову у план заперечної модальності і перетворює на фразеологізовану структуру, пор.: – *Я думав, ти тільки по господарству вмієш поратися,* – *засміявся.* *А дівчина образилася:* – *Крацого придумати не змогли? У вічні куховарки призначили?* – ***Тебе призначили!*** – *Передає зброю дівчині* (М. Стельмах).

Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «оцінка» неоднорідні, що зумовлено неоднорідністю цього значення. Розмежовують недиференційовану оцінку, значення позитивної оцінки та значення негативної оцінки, на підставі чого виділяють три групи напівфразеологізованих речень, у межах яких виокремлюють семантичні типи і значеннєві різновиди. Підґрунтям таких напівфразеологізованих речень є фразеосхеми: у нечленованих реченнях зі значенням недиференційованої оцінки – *От* (ото, оце) і (ї) + N_1 (Adj, Adv, V_f)!; *От* (ото, оце) який (яка, яке, які) + N_1 (Adj, Adv, V_f)!; *От* (ото, оце) так + N_1 (Adj, Adv, V_f)!; *От* + N_1 (Adj, Adv, V_f), *так* + N_1 (Adj, Adv, V_f)!; *Ось вам* (ї) + N_1 ; *Що то* (там) за + N_1 (Subst, Adj)!; зі значенням позитивної оцінки мовця – *Ох* і (ї) + N_1 (Adj, V_f); *Ех* і (ї) + N_1 (Adj, V_f); *Ух* і (ї) + N_1 (Adj, V_f); *Ну* і (ї) + N_1 (Adj, V_f); *Ах ти* + N_1 ; зі значенням негативної оцінки мовця – *Ах ти* (ви) (ж) + $N1$ (N_f)!; *Ех ти* (ви) (ж) + N_1 (N_f)!; *Ох* (вже) цей мені + N_1 !; *Ах* цей (вже) мені + N_1 ! Напр.: ***От був народ!*** ***Що римляни, що греки.*** *На всі віки нащадкам запасли* (Л. Костенко); ***Що то були за місяці розлуки й чужини!*** (М. Вайно); ***«Та чекай, Шу! Чого ти така пихата? Це я зізнаюся у дурному смакові...»*** – ***«Ах ти ж гад!»*** (Л. Денисенко).

Волевиявлення охоплює такі значення, як побажання, дозвіл, заборона, наказ, погроза та порада, що вможливило виділити відповідні семантичні типи напівфразеологізованих речень. Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «волевиявлення» утворені за фразеосхемами віддієслівного типу, особливістю яких є те, що за ними не можна впорядкувати речення, оскільки вони постають спонтанно, з незакріпленим спеціально компонентним складом.

Такі нечленовані речення здебільшого мають у своїй структурі дієслівну лексему, граматична форма якої варіюється залежно від значення волевиявлення. Зокрема, значення наказу виражають форми другої особи однини чи множини дієслова, що є типовими для вираження наказового способу дієслів у сучасній українській мові. Значення погрози оформлюють різні граматичні форми дієслів: форма другої особи однини наказового способу, форми першої чи другої особи однини майбутнього часу і форми минулого часу дієслів. Однак такі дієслівні лексеми десемантизовані і граматизовані, тому не виражають дію чи стан у певному часовому відтинку.

Загальним значенням фразеосхем напівфразеологізованих речень з категорійним значенням «волевиявлення» є спонування співрозмовника до здійснення чи нездійснення якоїсь дії. Напр.: побажання – *Чи жіноче духове життя менш цікаве, як її організм?.. – Та ба! Чого захотілось!* (О. Кобилянська); дозвіл – *Чи можу я піти? – запитала вона. – Зроби ласку!* – почула веселий голос (В. Назаренко); заборону – *Вона мені не пробачить цього ніколи! – Не роби цього!* (А. Дімаров); наказ – *Так тримати!* – капітан передав стерно до моїх рук... (Брати Капранови); погрозу – *Ну, я ж їм дам! – відхекуючись казав Борис. – Я їм дам, цим фашистюрам! Я їм ще покажу! Ще віддячу!* (П. Загребельний); пораду – *А ти звідки знаєш, як мене звати? І тіткою чого не звеш? – Закрий свій рот. Не тіткою, а подругою мене клич* (К. Мотрич).

Найвиразнішими ознаками напівфразеологізованих речень з категорійним значенням «волевиявлення» є семантична стійкість, що унеможливило заміну правобічного компонента іншою дієслівною, рідше – іменниковою чи прикметниковою лексемою, зберігаючи при цьому граматичну форму її вираження, та синтаксична стійкість як незмінність стійкої схеми.

Отже, семантичні типології синтаксично нечленованих одиниць – словосполучень і напівфразеологізованих речень – є гетерогенними, оскільки базовані на різних типологічних ознаках. Семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень об'єднує низку семантичних типів, підтипів та різновидів; її підгрунтам є семантико-синтаксичні відношення, основні з яких – комплетивні. Виокремлено дві семантичні групи нечленованих словосполучень: власне-комплетивні та синкретичні. Власне-комплетивні нечленовані словосполучення ґрунтовані на власне-комплетивних відношеннях. Залежно від специфіки синкретичності семантико-синтаксичних відношень виділили такі семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивний; 2) комплетивно-об'єктний; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктний. Основою семантичної типології нечленованих напівфразеологізованих речень слугує тип категорійного значення, що й уможливило сформувані семантичні типи з такими категорійними значеннями: «ствердження», «заперечення», «оцінка» та «волевиявлення».

Семантичні типології синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень об'єднує спільна типологічна домінанта – семантичний тип, однак з різним значеннєвим наповненням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. (1987). *Современный русский язык*. Ч. 3. *Синтаксис. Пунктуация*. Москва, 256 с.
2. Балко М. В. (2004). *Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Запоріжжя, 203 с.
3. Балли Ш. (1955). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва, 416 с.
4. Беляев Ю. И. (2001). *Синтаксис современного русского литературного языка*. Херсон, 494 с.
5. Вихованець І. Р. (1993). *Грамматика української мови : Синтаксис*. Київ, 368 с.
6. Загнітко А. П. (2001). *Теоретична грамматика української мови. Синтаксис*. Донецьк, 662 с.
7. Личук М. І. (2016). Синтаксично нечленоване словосполучення: усталеність терміна, історія дослідження. [В:] *Мовознавчий вісник*, вип. 21, с. 142–148.
8. Личук М. І. (2001). *Ступені фразеологізації речень*. Чернівці, 136 с.
9. РГ (1980). *Русская грамматика*. Т. 2. *Синтаксис*. Ред. Н. Шведова. Москва, 710 с.
10. Ситар Г. (2012). Фразеологізовані речення, побудовані за моделлю *Який N, Corp*, в українській мові. [В:] *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць, вип. 25, с. 64–70.
11. Шитик Л. В. (1996). *Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Київ, 23 с.
12. Goldberg A. (2000). *Construction Grammar. Encyclopedia of cognitive science*. London, 214 s.
13. Kim J. (2000). *The Grammar of Negation*. Stanford, 264 s.
14. Lychuk M. I. (2017). Completive attributive syntactically indivisible word combinations in the modern ukrainian language. [In:] *European Journal of Humanities and Social Sciences*, №4, s. 38–42.
15. Schultze-Berndt E. (2002). Constructions in Language Description. [In:] *Functions of Language*, vol. 9/2, s. 269–310.

Мирослава Мамич
доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри
прикладної лінгвістики Національного університету
«Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)
e-mail: miroslavamiros@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2868-3953>

Олена Шевченко-Бітенська
кандидат юридичних наук, викладач кафедри
іноземних мов № 1 Національного університету
«Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)
e-mail: shevchenkobitenskaya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0845-3114>

МЕДІАТИЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ВАРІАНТНІСТЬ І КУЛЬТУРОМОВНА ПРАКТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ «ВІСНИКА АСОЦІАЦІЇ ПРАВНИКІВ УКРАЇНИ»)

У статті запропоновано поширення терміна «медіатизація» на дослідження в галузі медіалінгвістики, комунікативістики. Об'єкт дослідження – медіатизація інформації, під якою проінтерпретовано розповсюдження через медійні канали відомостей про професійну діяльність мікросоціумів, зокрема представників правової сфери. Прояви медіатизації юридичної інформації простежено в таких аспектах: надання правовій інформації суспільної ваги, а відповідно насичення сучасного медійного простору поняттями й термінами із галузі права, посилення юридичної рефлексії у свідомості того, хто сприймає висловлення; лексико-семантичне відображення сформованого корпоративного комунікативного зацікавлення в середовищі юристів; вироблення норм професійного спілкування в умовах офіційно-правового дискурсу, простеження їхньої динаміки (в умовах змін у сучасному українському правописі). Наголошено на виразній взаємодії процесів медіатизації юридичної інформації та юридизації загальнонавжованої мови і мови медіа, що потребують уваги в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Запропоновано аналіз явища медіатизації юридичної комунікативної практики на матеріалі публікацій у виданні «Вісник Асоціації правників України». При цьому застосовано методи лексико-семантичного, лінгвокультурологічного і лінгвостилістичного аналізу, а також прийом зіставлення лексико-фразеологічних, граматичних явищ у динаміці.

Окреслено перспективи вивчення мови ЗМІ в антропоцентричному аспекті з акцентом на одному із важливих напрямків професійної діяльності – юридичної, а також в аспекті міждисциплінарності.

Ключові слова: медіатизація інформації, комунікативістика, юридична інформація, офіційно-правовий дискурс, правовий термін, лінгвокультурологія, лінгвостилістика, медіатекст, культура мови.

Miroslava Mamych, Olena Shevchenko-Bitenska. Mediation of Legal Information: genre-style variance and cultural-lingual practice (on the material of the «Bulletin of the Association of Lawyers of Ukraine»)

The article proposes the extension of the term "mediatization" to research in the field of media linguistics, communication science. The object of the study is the mediatization of information under which interpreted the dissemination through the media of information about the professional activity of microsocieties, including representatives of the legal sphere. The manifestations of the mediation of legal information are traced in the following aspects: provision of legal information of public importance, and accordingly saturation of the modern media space with concepts and terms in the field of law, strengthening of legal reflection in the mind of the perceiver; formation of corporate communication interest in the environment of lawyers; development of norms of professional communication in terms of official legal discourse, tracing their dynamics (in the conditions of changes in modern Ukrainian spelling). The emphasis is on the expressiveness of the processes of the mediation of legal information and the legitimization of the common language and the language of the media, which need attention in modern linguistic research.

Study material. The Bulletin of the Ukrainian Bar Association was used to substantiate the stated provisions, as it is one of the topical, popular online sources of information that is highly respected by Ukrainian lawyers.

Methods of analysis. The main methods of analysis of selected texts are linguostylistic as a way of defining the functional semantics of media texts, their modality. Linguocultural analysis is aimed at delineating genre-style and value-axiological coordinates of micro-contexts with signs of mediatization of legal information. A comparative

technique of the study of the language of professional discourse has been applied in accordance with the changes that have occurred in it under the influence of the latest actual lexical and grammatical processes in modern Ukrainian literary language.

The main results of the analysis. The materials of The Bulletin of the Ukrainian Bar Association are characterized by the load of value concepts of LAW and SOCIETY. The interdisciplinarity of the official legal discourse, which reveals the analyzed messages, chronicles, announcements of structuring the activity of lawyers as a business, which is built by analogy to the activity of the market of services, sales, is noted. Questions and phrases from different spheres of the community's activities that define the role of lawyers in securing the rights and freedoms of citizens, in protecting their material interests, give the issues discussed on the pages of the Bulletin. In the virtual world, media sources, including the analyzed edition, create an image of dynamic professional life. In this regard, it is noted that the key words of each publication include the words "board meeting", "meeting", "party", "meeting", "school", "forum", "congress", etc. A number of barbarisms, the dominance of foreign-language terms, denote the notion that they have not yet been properly matched in contemporary legal discourse.

Key words: *mediation of information, communicativity, legal information, official legal discourse, legal term, linguoculturology, linguostylistics, mediatext, language culture.*

Актуальність проблеми. Зростання ролі медій у житті спільноти спричинилося до формування і окремого напрямку в лінгвістиці – медіастилістика. Уже понад 20 років поспіль закріпилася тенденція до створення фахових джерел інформації, які посилюють корпоративність, сегментованість професійних дискурсів у культурі повсякдення і відбивають відповідно особливості комунікативних мікросоціумів. Зорієнтовані на спеціалізовані групи журнали, газети (друковані, електронні) мають своє мовне «обличчя» – характерну рубрикацію; типові жанрово-стильові різновиди медіатекстів, які допомагають донести ту чи іншу інформацію до аудиторії читачів; відповідне тематичне й ціннісно-аксіологічне наповнення; мережі лексико-тематичних груп вузькофахового словника. Входження таких гіпертекстових утворень, якими є професійні журнали, газети, у загальну мережу електронних медій спричинює медіатизацію фахових видань і відповідний їхній вплив на культуру повсякдення.

Зауважимо, що під 'медіатизацією' розуміють два явища: 1) психосоціальне – зростання обсягів і ролі процесів поширення й отримання опосередкованої інформації, яка замінює безпосередній досвід людей; посилення ролі фокусування ЗМІ на молодому поколінні, явищах і персонах, залежність їхнього статусу від уваги медіа; 2) технологічне – підпроцес інформатизації, призначення якого полягає у створенні і розповсюдженні новітніх систем колективного й особистого зв'язку, що забезпечує доступ будь-якого індивіда до всіх джерел інформації, до всіх рівнів особового, міжособового і групового спілкування [Медіатизація].

З нашого погляду, термін 'медіатизація' можна адаптувати і до лінгвістичних досліджень, медіалінгвістики (про такі можливості вже заявлено у певних дослідженнях [Гуреєва 2017]). У такому разі під медіатизацією тієї чи іншої інформації розуміємо поширення за допомогою різних медій різноаспектної змістової діяльності людини, а не лише технічного взаємообміну відомостями про події, явища, їхні оцінки в медійному середовищі. Медіатизація в тій чи іншій професійній сфері реалізується як підпорядкування мікроколективів професіоналів чи взагалі індивідуумів певному центру, роль якого зокрема може виконувати авторитетне медійне джерело – сайт, форум, журнал, газета, група у Мережі, у додатках-месенджерах тощо. Та і впливати на суспільство без поширення конкретних ідей, програм неможливо: технічна інформатизація злита з медіатизацією змістовою, пов'язаною з професійною інформацією.

Як підпроцес інформатизації зазначене явище пов'язують із інтенсифікацією процесу впливу ЗМІ на суспільну свідомість. Вона, крім усього іншого, спричинює так звану «фрагментацію» знань, суспільного, професійного досвіду і їхнє донесення до людей через сучасні комунікативні канали. Адже основна функція ЗМІ – інформаційна (яка, як відомо, може бути переплетена з експресивною, оцінною) [Срмоленко 2004]. А за останні два десятиліття швидкість та обсяг поширюваної інформації завдяки технічним і технологічним змінам значно модифікувався.

Пропонуємо під медіатизацією юридичної інформації розуміти створення і поширення через медійні канали друкованої чи аудіальної інформації про події в офіційно-правовому дискурсі. Одну із таких жанрово-стильових моделей професійної комунікації репрезентує видання «Вісник Асоціації правників України».

Застосовуючи поняття медіатизації до вивчення мови професійного середовища у зіставленні із загальною літературною практикою, насамперед актуалізуємо антропоцентричний підхід, ставимо у центр людину, яка продукує тексти у сфері правової професійної діяльності, і яка сприймає науково-популярні різновиди юридизованих текстів професійного середовища під кутом зору відповідності їх законодавству, спільним професійним потребам, морально-правовим принципам, правовим нормам, оцінює викладені в них факти з правового та організаційно-розпорядчого погляду. При цьому мова вибраного для аналізу журналу в аспекті медіатизації сприймається і як модель колективної, юридичної, діяльності, і як її об'єкт.

Процес медіатизації відбиває кореляцію суспільства, культури та медій, яка позначається на формуванні «медіатизованої людини», котра в певному професійному середовищі транслює зразки комунікативної культури, мовно-культурної суспільної практики [Гуреєва 2017].

Для обґрунтування висловлених положень використано як **матеріал дослідження** публікації у виданні «Вісник Асоціації правників України» (виходить від 2006 року), оскільки це наразі одне з актуальних джерел інформації, що користується авторитетом в українських читачів-юристів насамперед.

Основними **методами аналізу** вибраних контекстів є лінгвостилістичний як спосіб визначення функціональної семантики медіатекстів, їхньої модальності. Лінгвокультурологічний аналіз спрямований на окреслення жанрово-стильових і ціннісно-аксіологічних координат мікроконтекстів із ознаками медіатизації юридичної інформації. Застосовано зіставний прийом дослідження мови професійного дискурсу відповідно до тих змін, що відбулися у ньому під впливом новітніх актуальних лексико-граматичних процесів у сучасній українській літературній мові.

Основні результати дослідження. Поняття «медіатизація юридичної інформації» пов'язуємо з наданням правовій інформації суспільної ваги, а відповідно насичення сучасного медійного простору поняттями й термінами із галузі права, посилення юридичної рефлексії у свідомості того, хто сприймає висловлення. Ціннісні концепти ПРАВО і СУСПІЛЬСТВО тісно переплетені, пор. цитату з одного із виступів: *«Передусім ми захищаємо суспільство. Якщо є певний закон, який виявився неконституційним, я проголошую про це, бо я спостерігаю за безпекою суспільства, про це важливо завжди пам'ятати»* (ВАПУ 2019, 7).

Цей аспект медіатизації реалізований через кілька векторів. Насамперед відзначаємо міждисциплінарність офіційно-правового дискурсу, який виявляє за аналізованими повідомленнями, хроніками, анонсами певну «економізацію», структурування діяльності правників як бізнесової, яка вибудовується за аналогією до діяльності ринку послуг, продажів, пор. такі висловлення: *Спікер порушив і важливе питання, чи встигає Україна за світовим ринком юридичних послуг, та поділився з учасниками секретами виживання в умовах жорсткої конкуренції на юридичному ринку; Перша сесія була присвячена юридичним трендам. Про основні тренди маркетингу та просування юридичних послуг розповіла директор із маркетингу; Про підходи та методу формування юридичних рейтингів розповіла заступник головного редактора «Юридичної газети»; бутіковість юридичного сервісу; Микола Мельников, партнер Interlegal, Роксолана Костур, партнер АО «Матвіїв і Партнери» обговорили особливості ціноутворення, фінансовий розподіл, особливості залучення регіональних партнерів, білінг* (ВАПУ 2019, 3–4) тощо.

Суспільної ваги обговорюваним питанням надають ключові слова і словосполучення (терміни із різних сфер діяльності спільноти), які означають роль юристів у забезпеченні прав і свобод громадян (*тенденції судової практики у сфері визнання недійсними та розірвання договорів купівлі-продажу корпоративних прав; Вони розглянули справи про порушення митних правил, оскарження рішень про коригування митної вартості та визначення коду товару, а також обговорили судову практику з питань постаудиту* (ВАПУ 2019, 3–4); *Річ навіть не в тім, наскільки арбітраж чудовий та чи можна передавати туди якісь приватизаційні суперечки, а в тім, наскільки це ефективно* (ВАПУ 2019, 5) тощо). Юристи пов'язують якість корпоративної комунікативної культури з реалізацією освітніх запитів: *Про орієнтир для змін у юридичній освіті учасники мали нагоду почути під час першої сесії. Її модератором виступив Максим Шевердін, голова Комісії з питань удосконалення юридичної освіти, керуючий партнер АО «Шевердін і партнери»* (ВАПУ 2019, 3).

Офіційно-правові корпоративні заходи у «Віснику» представлені як такі, що мають зацікавлення в культурній спільноті, такі акценти допомагають зробити прецедентні імена, наприклад сучасних письменниць: *Родзинкою заходу став інтелектуальний обід за участі спеціальних гостей – Оксани Забужко, письменниці, поетеси, есеїстки і публічної інтелектуалки, та Лариси Денисенко, української письменниці, адвоката, ведучої Громадського радіо. Мова йшла про суспільство та країну загалом і маніпуляцію мистецтвом та історією* (ВАПУ 2019, 3–4).

Один із вагомих векторів медіатизації юридичної інформації – екстралінгвальний, а саме: формування корпоративного (зв. увагу нижче на вирази з об'єднавчою семантикою: *усі члени; об'єднати українських правників; наша організація; професійна команда; родина; спільнота*) комунікативного зацікавлення в середовищі юристів. Утім, без належного текстового оформлення, без мовного складника він не може бути реалізований. Про це відразу було заявлено на сторінках аналізованого видання: *Беручи до уваги швидкі темпи розвитку нашої організації та постійне збільшення кількості її членів, постала потреба створення якісно нового джерела поширення інформації всередині Асоціації правників України та за її межами, інструменту її внутрішньої та зовнішньої комунікації. Запропонований Вашій увазі перший випуск Вісника АПУ – Ваш власний примірник своєрідного періодичного звіту Асоціації правників України і джерела інтерактивного професійного спілкування її членів та усіх тих, кому не байдужий сучасний стан та майбутнє української правничої професії. Головна мета Вісника полягає у своєчасному та повному поін-*

формуванні усіх членів АПУ про внутрішню та зовнішню діяльність організації, що покликана **об'єднати** на добровільних засадах українських правників усіх напрямів юридичної професії. [...] На шпальтах кожного випуску Ви знайдете цікаві факти про успіхи та досягнення як АПУ загалом, так і окремих членів. Ви простежите, як щоразу міцніє наша **професійна команда** (ВАПУ 2006, 1); «Ми вас вітаємо в **родині АПУ** та сподіваємося бачити активними учасниками наших заходів і проектів. Кожен з вас цікавий та унікальний фахівець, тож не стійте осторонь, а включайтеся активно в життя **спільноти**», – зазначила виконавчий директор АПУ (ВАПУ 2019, 1).

В інших медіатекстах корпоративний аспект медіатизації реалізується за допомогою актуалізації епітетів – дружній, неформальний, невимушений, спільний, вільний, корпоративний (*створив дружню невимушену атмосферу та сприяв вільному спілкуванню колег. Членам АПУ було що святкувати: 1-й рік роботи Комітету з міжнародного права, роботу найактивнішого комітету, який за цей період мав найбільшу кількість як робочих, так і неформальних зустрічей* (ВАПУ 2006, 1); **Спільним подарунком** для всіх учасників зустрічі був торт, який складався з шести фірмових тортів комітетів (ВАПУ 2006, 1); Спілкування у рамках Форуму сприяло зміцненню **корпоративної солідарності українських правників** (ВАПУ 2006, 1). Загалом відзначаємо насичення інформаційних повідомлень, заміток про ті чи інші події офіційно-правового дискурсу АПУ оцінною лексикою із позитивною конотацією, увиразнення семи ‘довершеність; високий рівень; результативність’ у зазначених медіатекстах: *зробив **вичерпний** аналіз: не залишилися поза увагою зміни в інституті доказів цивільного процесу; відбулася істинно легендарна для всіх студентів — любителів інтелектуальної власності подія – IV Всеукраїнська школа з права інтелектуальної власності.*

Ключову роль у формуванні корпоративності в офіційно-правовій сфері редакція «Вісника» передає об'єднавчим гаслам, як-от: *Ми об'єднуємо **КРАЩИХ** – стань **ОДНИМ** із них!* (ВАПУ 2006, 1).

У віртуальному світі медійні джерела, зокрема аналізоване видання, створюють образ динамічної професійної життєдіяльності. У зв'язку з цим відзначаємо, що серед ключових слів кожної із публікацій є слова: зустріч, вечірка, засідання, школа, форум, з'їзд і под.: *6 червня 2019 року у м. Києві відбулося перше **засідання** нового складу Правління АПУ під головуванням Дениса Бугая, Президента АПУ* (ВАПУ, 2019, 7); ***Форум** зібрав керівників та партнерів юридичних фірм – від молодих компаній до визнаних акул зі світовим ім'ям* (ВАПУ, 2019, 3–4).

Аналіз спеціалізованого видання правників засвідчує вироблення норм професійного спілкування в умовах офіційно-правового дискурсу. Насамперед привертає увагу акцент на інформаційних медійних жанрах, на формуванні офіційно-ділового контенту [Мамич 2015, 210-213] у окресленій корпоративній сфері діяльності фахівців. Медіатизації юридичної інформації сприяють «легкі» текстові повідомлення у жанрах – замітка, хроніка, правова реклама, менше – ділове інтерв'ю, стаття, заява. Усі публікації супроводжують ліди з діловою, офіційною модальністю, яку створюють назви посад, професій, офіційні імена, вказівки на точні дати проведення і назви офіційних заходів (наприклад: *18 квітня 2019 року Відділення Асоціації правників України у Миколаївській області відновило свою діяльність* (ВАПУ 2019, 5); *17 травня 2019 року у м. Одесі відбувся перший та найбільший у регіоні галузевий захід – Південний форум з корпоративного права* (ВАПУ 2019, 6)).

Медіатизація сприяє поширенню найсучасніших змін в українському правописі, які мають упроваджуватися впродовж кількох років у сфері освіти, що вже відбито на сторінках останніх номерів «Вісника». Йдеться про написання слів «проект», «законопроект», уживання фемінітивів (*юристка, експертка, керуюча партнерка, виконавча директорка, координатора, адвокатка, членкиня Вищої ради правосуддя, юрисконсультка, заступниця, начальниця*).

Аналізоване видання відбиває і таку негативну тенденцію сучасної мовної практики, як засилля варваризмів, іншомовних термінів, які позначають поняття, що ще не здобули належних відповідників у сучасному офіційно-правовому дискурсі. Пор. англіцизми: *комплаєнс-програма* (‘програма із запобігання порушень’), *комплаєнс-практика*; *in-house експерт* (‘внутрішній експерт’); *практичні кейси*; *контроль в digital*; *послуги аутстафінгу* (‘вивід персоналу за штат компанії-замовника і оформлення його у штат компанії-провайдера’); *фандрейзер* (‘фахівець із залучення зовнішніх ресурсів’), *юридичний сторітеллінг* та ін. Значення цих понять або відоме у вужчому професійному співтоваристві, або його можна встановити із контексту, що також є одним із векторів реалізації ресурсів медіатизації юридичної інформації, а в результаті – осучаснення юридизованого мовомислення як майбутніх фахівців, так і всіх, кого цікавлять питання розвитку юридично-правової діяльності в Україні та у світі. Чимало офіційних назв юридичних фірм мають некириличне написання або змішану графіку в оформленні: АО AVER LEX, ЮК «Моріс Груп», партнер VB PARTNERS, ЮФ Sayenko Kharenko та ЮФ MORIS GROUP, АО «Юріс Феррум».

Оскільки наскрізними в медіатекстах є поняття на позначення колективних офіційних зібрань, то спостерігаємо, що терміни *голова засідання, виступаючий, керівник секції* і под. практично витіснені назвами *модератор, спікер, медіатор*.

Висновки. Виразний процес медіатизації юридичної інформації супроводжує юридизація загально-вживаної мови і мови медіа. Це потребує уваги з погляду лінгвістики, яка фіксує динамічні процеси в лексико-семантичному, лексико-граматичному розвитку офіційно-ділового дискурсу, його варіюванні залежно від професійного спеціалізованого «фрагмента» дійсності, який він покриває.

Інформаційна спільнота актуалізує нові ціннісні концепти, актуалізує міждисциплінарні зв'язки, зокрема із психологією, фінансовою, економічною сферами, комунікативістикою в широкому її розумінні. А це змінює мову ЗМІ.

Перспективи дослідження медіатизації юридичного дискурсу пов'язуємо з розробленням теоретичних і практичних завдань удосконалення юридичної освіти, зокрема пов'язаної зі стилістикою офіційно-ділової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуреева, А.Н. (2017). Междисциплинарность теоретических концепций в российских и зарубежных исследованиях процесса медиатизации. [В:] *Медиаскоп. Вып. 4.* – URL: <http://www.mediascope.ru/2388>
2. Єрмоленко, С.Я. (2004). Мова преси. [В:] *Українська мова. Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ, 2004. С. 352.
3. Мамич, М.В. (2015). *Вербальний контент журналу «Жінка» в аспекті лінгвокультурології та медіастилістики.* Одеса, 528 с.
4. Медіатизація [Електронний ресурс]. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Медіатизація_медійна

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВАПУ – Вісник Асоціації правників України. – URL: <https://uba.ua/ukr/digest/2006/>

УДК 811.111:81'373

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-113-117

Людмила Марчук

*доктор філологічних наук, професор, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: lyudmylamarchuk60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9022-2103*

Ольга Копусь

*доктор педагогічних наук, професор, перший проректор з навчальної та навчально-педагогічної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)
e-mail: olga_kopus@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1235-2997*

СИМВОЛІКА ЯК МЕТАФОРИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

У статті розглядаємо метафоричний метод концептуалізації довкілля як основний для сприйняття та розуміння людиною. Концептні перенесення між окремими підструктурами мови формують загальну понятійну систему знань людини, яка стосується основних етнокультурних символів. Під метафоричним кодом розуміємо метафору сталу, відому й семантично прозору, яка функціонує в певній етноспільноті.

Ключові слова: *метафора, метафоричний код, метод, етнокультурний символ, концепт.*

Liudmyla Marchuk, Olga Kopus. Symbolism as a metaphorical perception and verbalization of the outside world

In the article the metaphorical method of conceptualizing the environment as the main for human perception and understanding is researched. Conceptual transferences between separate substructures of language form a common conceptual system of human knowledge that relates to the main ethnocultural symbols. We specify the metaphor of constant, known and semantically transparent, which functions in a certain ethno-community as the metaphorical code. The purpose of the article is to reveal the influence of postmodern motives and moods prevailing in modern society on the material of women's novels and to demonstrate metaphorical models-symbols that prevail in postmodern Ukrainian texts. The main research method is the discourse-sociolinguistic approach; symbolism

is distinguished by ethnographic analysis, using discourse analysis to determine the relevant context. We refer to the text as a statement, as a component of communication, on the basis of which we formulate certain statements about its authors. Thus, the source base of the study is an indicator of the phenomena – symbols, and the authors and the main heroes of the texts – carriers of verbalized specific perception of the environment. We conclude that the correlation of the image, symbol and metaphor can be represented as a coordinate system, the central point of which is the image, the vertical dimension is the symbol, and the horizontal – the metaphor. The image is syncretic in nature, but to understand it requires verbalization and concretization, which are carried out through symbolization and metaphorization. Symbol is a field of the main cultural meanings. Metaphor is the principle of combining all elements of reality into a single picture. In this case, the development of a holistic picture of the world is realized through the mechanism of transfer and simulation.

Keywords: *metaphor, metaphorical code, method, ethno-cultural symbol, concept.*

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю тлумачення новітньої ситуації, яка з'явилася як в сучасній філософії, так і в соціології, лінгвістиці – вплив постмодерних мотивів і настроїв, що панують в сучасному суспільстві. У цьому ракурсі символічна метафора може бути розглянута як ключ до філософії постмодернізму як специфічної форми світосприймання, яка відома як постмодерна чуттєвість, що опирається на принцип «поетичного мислення» М. Гайдеггера.

Саме такий принцип мислення вербалізується через метафоричну есеїстку, що відображає основні ментальні символи, властиві суспільству на певному етапі розвитку (початок ХХІ століття), і відбиває особливості авторського індивідуального стилю.

Гайдеггер тлумачить такі феномени: а) сенс (смысл) – здатність явища впливати на існування суб'єкта (не на свідомість, оскільки смисли несвідомі, не на суб'єкт (онтичний, емпіричний суб'єкт як сукупність визначених смислів), а саме на буття, існування). Дослідник зазначає: «Для мислителя вислів, “я існую” означає не просто те, що я “є в наявності”, але і те, що я повинен “себе існувати”; я не лише живу, але і повинен “вести” своє життя. Екзистенція є особливим родом буття, а саме “буття, підвладне самому собі” [Heidegger M. 1986, с. 241]. Екзистенція – це таке суще, яке на відміну від каміння, рослин чи тварин, в якийсь спосіб відноситься до самого себе. Воно не просто “є”, “є присутнім”, але знаходить себе “ось тут”. І тільки тому, що воно володіє цією здатністю самознаходження, перед ним відкривається увесь горизонт турботи і часу. Звідси екзистенція – не просто наявність, але самореалізація, рух. Людське тут-буття можна зрозуміти, лише виходячи із сенсу його самореалізації, – а не поставивши його перед собою на зразок наявного предмета. Тому М. Гайдеггер через справжнє і несправжнє існування як два ступені особистісного буття будує своє розуміння особистості, яка наділена відчуттям власної неповторності, індивідуальності та усвідомлення власної скінченності» [Шевченко 2009]; б) подія – «атом сенсу», одиниця буття сенсу; в) історичність як особливий вид змісту. Подія вважається «історичною», якщо вона з часом не втрачає свого значення, впливає на людей не залежно від того чи люди усвідомлюють її значущість і чи взагалі проінформовані про цю подію.

Гайдеггерову думку надихали три таємниці: буття, час і мова.

Розуміння, за Гайдеггером, це не стільки результат тлумачення, скільки його безпосередня умова. Розуміння має привести до повного ототожнення авторських інтенцій під час створення тексту.

«...Жодне пояснення не повинно задовольнятися тим, що витлумачить сутність справи з тексту, – воно, зовсім тим не вихваляючись, зобов'язано прикласти до нього і дещо своє. Такий додаток людина далека від цього, яка приймає за зміст те-то і те-то, завжди відчуває як дещо додане в текст з боку того, хто тлумачить цей текст, і, претендуючи на своє право судити, критикує його. Проте справжнє тлумачення ніколи не розуміє його краще, ніж автор, – але тільки розуміє його по-іншому. І необхідно тільки, щоб це інше зачіпало те ж саме, не проходило мимо того, до чого йде думкою пояснювальний текст» [Heidegger 1977, s. 213–214].

У зв'язку з цим вивчення метафори, яка є найважливішим концептуальним засобом і центром своєрідної організації постмодерних текстів, може дозволити глибше осягнути смисл сучасного сприйняття та вербалізації докільля. Під метафоричним кодом розуміємо метафору сталу, відому й семантично прозору, яка функціонує в певній етноспільноті. Мета статті – виявити вплив постмодерних мотивів і настроїв, що панують в сучасному суспільстві на матеріалі жіночих романів та продемонструвати метафоричні моделі-символи, що панують в постмодерних українських текстах. Основним методом дослідження є дискурс-соціолінгвістичний підхід; символіку виділяємо шляхом етнографічного аналізу, за допомогою дискурс-аналізу визначаємо релевантний контекст. До тексту ставимося як до висловлення, як до компоненту комунікації, на основі якого формулюємо певні ствердження щодо його авторів.

Голографічна природа метафори, яку створила І. В. Полозова [Полозова 2003], забезпечує її властивість породжувати образи й ланцюги асоціацій. Голографічна модель, яка тлумачить метафору як результат інтерференції (взаємодії) хвильових фронтів, може бути узагальненою концепцією щодо теорії взаємодії.

Метафора взаємодіє із символами і архетипами, які трактуємо як голографічні явища більшого масштабу. Метафори є вираженням того ж типу зв'язків, що і символи, які віддзеркалюють смислові й структурні відношення між різними рівнями буття. Голографічна модель здатна представити метафори як образи, що лежать в основі людської свідомості й усієї культури, та символи. За О. Селівановою, на відміну від метафори, яка є знаковим підґрунтям виникнення символу, він не займає предикатної позиції, а виражає загальну ідею подійного характеру, тобто уособлює цілу ситуацію, є дейктичним, а не атрибутивним, не відноситься до сфери семантики, а швидше до фонових знань, до культурної, а не мовної компетенції. На відміну від образу, символ – це образ в аспекті знаковості. Символ не тотожний образу. Смысл символу не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, й етносу, в готовому вигляді й вилучається у разі потреби. На думку Ю. Лотмана, символ ніколи не належить до одного синхронічного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє. У цьому схожість символу із міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і подає таким чином цілісний образ світу. Однак не всякий символ виходить із міфу, а якщо його джерелом і є міф, то він переходить у символ у сфері культурного зрізу. Символ, на відміну від алегорії, яка розпізнається будь-ким, є знаком, що вільно розпізнається лише «своїми» (етнічною й культурною спільнотою, елітою) і служить засобом їхнього згуртування, у чому виявляється його комунікативна специфіка [Селіванова 2006, с. 537].

Нас зацікавила символіка як специфіка створення ментальних образів у постмодерних жіночих текстах.

Наприклад, одна з героїнь О. Слоновьовської завжди звертається на «Ви» до всіх. Займенник Ви в романі «Загублені часом» є символом відчуження, відокремлення від натовпу: «–«Ви» – це щит. Сваритися з тим, хто вам каже «ви» чи пліткувати про цю людину – неможливо. «Викати» ще в старших класах навіть шкільним друзям мене бабуся навчила. Ніколи ж не вгадаєш, хто перед тобою: вдаваний друг чи справжній» (О. Слоновьовська).

Дослідниця кольорів у поезії Наталія Науменко створила таку таблицю співвіднесення кольору/ознаки руху/психологічного стану в поетичних творах (так би мовити, універсальна таблиця кольорів) [Науменко 2005, с. 49–50].

Колір	Ознака	Рух	Психологічний стан
Чорний	Твердість, стриманість	Кружляння	Марність, метушливість
Білий	Холодність, гострота	Спрямування вгору	Тремтіння, застиглість
Червоний	Бурхливість, нестримність	Колообіг крові	Жагучість
Зелений	Плавність, урівноваженість	Хвилеподібний	Спокій
Синій	Безмежність Всесвіту	Нерухомість	Уся гама почуттів

У художньому ідіолекті постмодерністів колористична стихія обіймає народнопоетичну й індивідуально-авторську символіку, яка враховує загальнокультурний та історичний досвід, національні й світові традиції. Кольороназви надзвичайно збагачують художній ідіосвіт, виступаючи складовим компонентом численних образних – метафоричних тощо конструкцій: «На березі річки **зеленочуба** трава» (С. Талан); «Безмовні птахи черкнули крильми **сизу** вологість над головою, прогортаючи собі високі кола в квітневе небо» (Л. Голота); «Здається, цієї весни я навчився годувати своє охляле тіло сонцем, запахами квітучої абрикоси, спогляданням **зелених сердець тюльпанів**, що одного ранку тонко задзвонили **червоними і жовтими келихами квіток**, розчуливши мене до очної свідомості» (Л. Голота).

На основі лінгвістичних і психолінгвістичних досліджень встановлено, що найчастотнішими в художніх текстах є кольоропозначення *чорний*, *червоний* і *білий*. Лексеми, що номінують кольори, стають джерелами національно-культурної інформації, репрезентантами певної ментальності, мовної картини розмаїтого світу цього народу. Наприклад, портретний опис старої гуцулки: «В кінці торговельних рядів на яскравому кольоровому килимі розклала зілля, насіння та скляночки з якимись напоями стара гуцулка. Вбрана так цікаво і небуденно, що її було видно здалеку. Старовинні гуцульські строї – довга кольорова спідниця, підперезана яскравою крайкою, вишита великим хрестиком **чорно-біла** сорочка, зав'язана під старою зморщеною шиєю кутасиками **чорного** кольору. На сорочці – **червоний** сердак, який за кольором не пасував до її віку. І що найбільше кидалося у вічі – це намисто із великої кількості коралів, що лежало на її плоских грудях ма-

ленькою **червоною** плахтиною, закриваючи вишивку сорочки. На вказівному пальці була каблучка з великим **чорним** каменем. На голові **червоно-чорна** хустка, зав'язана назад косинкою. І ще один виразний елемент її гардеробу – **яскраво-червоні** чоботи» (Л. Когут).

Символіка кольору завжди відігравала важливу роль у житті кожного народу. Вона трапляється в міфології, народних обрядах, богослужінні, мистецтві, національних ідеалах краси і гармонії, емблемах, геральдиці тощо. «Смерть **червона**, смерть **чорна**, смерть **біла** з'єднують над жіночими головами сталеві кісся, і під тим – вже не небесним, а смертним полотном йдуть і йдуть українки двадцятого століття, шепочучи своїм, ще не народженим дітям казки власного народу, наче заклинаючи про допомогу Котигорошка, Кожум'яку, Семирозума, Вернидуба, Побивана...» (Л. Голота).

У сучасних текстах подибуємо власне і невласне назви білої барви. Автори, вдало поєднуючи власне і невласне назви білого кольору, творять певну емоційну забарвленість контекстної ситуації. Простежимо, як змінюється семантика епітета **білий**: «У рушниковій чалмі і в **білій** сорочці на голому тілі сиділа в кріслі й пила чай, підібгавши під себе **мармурові** ноги...» (Л. Голота).

Людська свідомість вирізняє те, що ближче до духовної культури народу, його національних святинь. Наприклад, вишневий колір. Вишневий тісно пов'язаний ще з одним ритуальним українським деревом – вербою /Вербна неділя/: такий колір давав відвар кори верби або берези з додаванням попелу. «Між середульшим і підмізинними пальцями кругліла крапля крові, й Зоя, задивившись, як набігає, а потім сочиться **вишневою доріжкою** до зап'ястя сльоза з її душі, обернулася лицем до клена, сподіваючись, що його потріскані губи похукають на її уразу. Притулила долоню до кори, якраз біля вологої доріжки кленового соку – так, наче змішали вони з деревом свою кров і прийняли присягу побратимства: разом стояти на смерть, щоб там не було. А що має статись?..» (Л. Голота). Одночасно авторка коментує червоний колір: «Мамуся, прощаючись, клала свою легеньку долоню на Зоїну щічку, і **червоний** камінь у її персні вигравав **загулюю кров'ю чи терпким соком** перезрілого кизилу» (Л. Голота). За шкалою кольорів [Автандилов 1962] червоний колір має аж чотирнадцять відтінків : дуже блідо-червоний, блідо-червоний, світло-червоний, червоний, темнувато-червоний, темно-червоний, чорнувато-червоний / одна семантична лінія/; дуже блідо-червоно-оранжевий, блідо-червоно-оранжевий, світло-червоно-оранжевий, червоно-оранжевий, темнувато-червоно-оранжевий, темно-червоно-оранжевий, чорнувато-червоно-оранжевий. ВТССУМ тлумачить червоний колір «1. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим, кольору крові та його близьких відтінків /темно-рожевий та ін./ 2. Який стосується революційної діяльності, пов'язаний із радянським соціалістичним ладом. 3. Уживається як складова частина деяких ботанічних, зоологічних, технічних, хімічних та інших назв термінів. 4. У значенні червоний /застаріле червінець, гроші» [ВТССУМ 2004, 1089].

Колір завжди був промовистим символом соціального статусу. Таким він залишається і зараз: **білі халати лікарів, чорні мантії суддів** тощо. Не випадково виникло словосполучення **білі комірки** (англ. *whitt collar* – букв. **білий комірець**), семантична калька з американського «службовець». Це і голубий колір крові, який зазначає вищий соціальний статус чи походження: «-Потерпи, будь тихо, Кінг. Ти ж **блакитної** крові, розумнику мій» (Л. Голота).

Непопулярними в українському фольклорі є такі назви: фіолетовий, кремовий, бежевий, оскільки ці прикметники були запозичені з французької і польської мов зовсім недавно /бежевий у XX столітті/. Оранжевий колір також траплявся рідко, проте після певних подій /оранжевої чи помаранчевої революції/ цей колір завоював позиції в українській мові. Подекуди колористичні епітети домінують в художній структурі окремого мікрообразу, метафоризуючись, а часом набуваючи оксиморонного значення, орієнтованого на взаємодоповнювальний чи навіть контрастний колір. «**Білі** бурунці сніжної курії побігли степом, набираючись зростом, і двома вихорами вкрутилися в тітчину сумирну учту і в нашу ватагу, що шаленіла од чуттєвих пристрастей життя. І даремно ті, що витали над нами, хотіли рівноваги між любов'ю і смертю» (Л. Голота).

Завдяки своїй емоційній виразності епітети **червоний, чорний, блакитний, жовтий**, мають значні художні можливості виступати не тільки в ролі самостійного художнього значення, а й як складова частина метафор, порівнянь, антропоморфічних конструкцій.

Ментальна лексика вживається у будь-якому стилі сучасної української мови. З погляду термінологів, прикметники на позначення кольорів (йдеться про сім основних кольорів спектра) мають чимало позитивних характеристик, а саме: однозначність, конкретність семантики слова і водночас поліфонічність у складі словосполучень; прозору внутрішню форму; звичність, стандартність переносних значень, за якими стоїть давня традиція, тобто нульова метафора; простоту структури: одна коренева морфема і незначна кількість службових, тобто відсутність ампліфікації конотацій; універсальність семантики: моментальне ототожнення змісту (не потребують пригадування, домислювання, як, скажімо, одиниці довжини, ваги і т. ін.); об'єктивність змісту, зоровий контроль мовця (на відміну від відтінків кольорів, що містять і суб'єктивні конотації) тощо.

Таким чином, саме основні кольори і матеріалізують уявлення про вічні категорії. Магічний сенс первинних кольорів у мистецтві слова дозволяє поглибити перцепцію читачем тексту як цілісного явища, оскільки у того, хто сприймає, будуть задіяні і підсвідомі процеси. І тоді на грані прапам'яті письменників постануть віковічні образи, обарвлені у червоний, чорний, жовтий і синій, і примусять пережити і відчутти всю магічну силу любові – любові до коханого, любові до життя, любові до Батьківщини.

Ментальна колористична лексика – одна з найяскравіших частин національного словника. Саме вона робить неповторною певну мову, а культуру народу – самобутньою, індивідуальним – авторський стиль, універсальною – мовну картину світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автандилов Г. Г. (1962). Краткая шкала цветов. Москва, 23 с.
2. Науменко Н. (2005). Райдуга звуків і почуттів: Порівняльне дослідження звуко-кольорової образності поезії А. Рембо і Б.-І. Антонича. *Дивослово*, №3, с.49–50
3. Полозова И. В. (2003). Метафора как средство философского и научного познания : автореф. дисс. ... д. ф.н. спец. 09.00.0 – онтология и теория познания. Москва, 36 с.
4. Селіванова О. (2006). Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 716 с.
5. Шевченко С. (2009). Онтологічний вибір екзистенції в філософії М. Гайдеггера: "DAS SELBST" VERSUS "DAS MAN": http://vlp.com.ua/files/11_51.pdf.
6. Heidegger M. (1986). Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. *Anzeige der hermeneutischen Situation*. Hrsg. v. Hans-Ulrich Lessing. *Dilthey-Jahrbuch* 6, s. 235–274.
7. Heidegger M. Gesamtausgabe. I. Abteilung. Bd.5. Holzwege. Fr.a.M. (1977).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (2003). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1440с.

УДК: 821.111.0'06.09

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-117-120

Тетяна Мітроусова

*Кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)*

e-mail: mitrousova.t@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8961-9381

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ У РОМАНІ ДЖУЛІАНА БАРНСА "АНГЛІЯ, АНГЛІЯ"

Стаття є аналізом індивідуально-авторських кольоропозначень сучасного англійського письменника-постмодерніста Джуліана Барнса в романі "Англія, Англія". Кольороназви в романі позначають не тільки палітру фарб, але й змальовують образи героїв, їхні стосунки, емоційний стан. Кольоропозначення розширюють, конкретизують семантику текстових одиниць роману, потрапляють у такі складні утворення як метафора, порівняння та ін. Своєрідність використання кольороназв у моделюванні реального світу в романі стає проявом письменницького бачення функціональних можливостей кольору, тим самим формуючи цілісне сприйняття художнього простору тексту. Виокремлюються групи слів, що передають значення кольору, світла. Це слова зі значенням "кольорова ознака" – чорний, червоний, білий і т.п.; слова і словосполучення зі значенням "ознака світла" – світлий, темний, ясний і т.п.; складні кольоропозначення, з формантами яскраво- світло-, темно, ніжно- ; словосполучення, вирази, які номінують явища і предмети оточуючого світу й одразу асоціюються в уявленні читача з тією чи іншою гамою кольорів. Активне використання лексики, яка знаходиться на периферії поля "кольоропозначення" – особливість роману "Англія, Англія".

Ключові слова: кольоропозначення, семантика кольору, художній текст, ідиостиль.

Mitrousova Tetiana. The peculiarities of colournames' functioning in the novel by Julian Barnes "England, England".

This article deals with individual colour names of contemporary English postmodernist writer Julian Barnes in the novel "England, England". Colour nomination is an important element in life of a mankind, which involves all its spheres, indicating the colourcentrism of human's perception. The colour names emphasize socially important information; react to the changes in life of a society. The colour names in the novel label not only palette, but

portray the images of characters, their relationships, help to depict their emotional conditions. In the novel they extend, supplement, specify the semantics of textual units, realizing primarily their aesthetic potential; becoming polysemantic, complex, getting to such formations as metaphors, similes, etc. The peculiarity of colour names' usage, which take part in modelling of a real world in the novel, becomes a manifestation of the author's view of their place, role, functional capabilities, thus forming a holistic perception of the literary work. In the article we distinguish the following groups of words, that impart the meaning to the colour, light: the words with "colour specifier" – black, red, white, etc.; words and word-combinations with the meaning "specifier of light" – bright, dark, serene, etc.; complex colour names, with derivational components gaily-, brightly-, darkly-, softly-, etc.; word-combinations, phrases, which nominate the phenomena and the objects of the surrounding world and associated immediately in the reader's imagination with some colour spectrum (filth, darkness, etc.). The author uses them with different purposes: colour as the only mark that characterizes incidental characters; colour perception of each other by the leading characters; colour as a typical detail that reveals itself at the thought of somebody; colour as a character's dominant.

An active usage of the vocabulary, which is at the periphery of colour names' domain – the distinctive feature of the novel "England, England".

Key words: *colour names, colour semantics, literary text, the individual style*

Вчення про колір своїми коренями веде у Давню Грецію, ще давні вчені намагалися тлумачити походження кольору. Колір – особлива мікросистема, яка акумулює в собі значну інформацію і "постає для людини не просто об'єктивною характеристикою світу, але й категорією моральною та естетичною, яка виражає оцінки, норми й установки, насиченою експресивно-оцінними конотаціями" [Гатауллина 2005, с. 3], адже "всі люди дивовижні. Всі переживають вражаючі пригоди, в кожній душі світ відбивається в тисячокольорових веселках дивного блиску" [Парандовский 1990, с. 34], "світів існує стільки, скільки є індивідів, які мислять. Світи ці вражають своїм розмаїттям" [Парандовский 1990, с. 177]. Уявлення і знання про колір формують кольорову картину світу народу, яка включена в його культурну й концептуальну картини, одночасно поєднуючи когнітивний і мовний рівні. Саме за допомогою мови кольорова картина світу репрезентована в лінгвокольоровій картині світу, яка у формі кольоропозначень зреалізована в окремих лексемах, словосполученнях, ідіоматичних виразах та інших вербальних засобах; так вона органічно входить у лексичну систему мовної картини світу, адже "засобами мови людина відображає світ, а точніше, відображає його "інтуїтивні уявлення про реальність" [Руднев 1997, с. 127]. Лексика зі значенням кольору – це один з найважливіших засобів творення словесного живопису та художньої образності в художньому творі.

Назви кольору знаходяться у фокусі уваги наукових розвідок, які, змінюючи одна одну, висувають щодо кольоропозначень нові завдання, визначають дослідницькі проблеми. У процесі аналізу лінгвістичних робіт, присвячених дослідженню слів і виразів, що позначають колірні відтінки, було виявлено відсутність уніфікованого мовознавчого терміна. Можна виокремити наступні дефініції: кольоропозначення (А. Улянич, І. Ковальська); колірний термін, термін кольору (Б. Берлін, П. Кей, С. Кантемір); імя кольору, назва кольору, кольороназва (Н. Науменко, А. Критенко); окаяоналізм-хроматонім (С. Циганова), кольоратив (А. Швець), колірний епітет (І. Бабій), тощо.

Мета розвідки – дослідити лінгвокольорову картину світу Джуліана Барнса в романі "Англія, Англія".

Вибір автора і роману не є випадковим, адже Дж. Барнс – один із найвідоміших сучасних англійських письменників. Дж. Барнс піднімає актуальні для нашого часу проблеми людини і суспільства в цілому. Це дозволяє розглянути його творчість як доволі стійку систему та художню модель світу. Роман "Англія, Англія" здобув широке визнання критиків та читачів, його перекладено вісімнадцятьма мовами світу, номіновано на Букерівську премію.

Роман Дж. Барнса – це, водночас, і філософський твір (про час, історію, пам'ять), і туристичний довідник про визначні місця, і розповідь про долю. Роман складається із трьох глав – «England», «England, England», «Anglia». Зображуючи країну майбутнього, Барнс, насправді, презентує сучасний йому світ. У центрі сюжету – зацікавлений у надприбутках мільйонер Джек Пітмен (шеф Марти Кокрейн). Він вирішує побудувати на забутому острові Вайт парк атракціонів – комфортну для туристів копію Англії. На невеликій облаштованій площі зібрано стереотипні уявлення туристів про Англію: королівська сім'я, двоповерхові автобуси, Шервудський ліс і Робін Гуд, Біг Бен, англійська кухня, театралізовані дійства та ін. Будь-які події, пов'язані з історичними особами чи легендарними героями, які спостерігають туристи, відбуваються немовби в реальному для глядача часі; саме присутність глядача, а не історична достовірність, роблять подію реальною. Паралельно у трьох частинах роману розповідається історія життя Марти, яку автор співвідносить зі стадіями життя країни.

Дж. Барнс, як і більшість письменників свого покоління, на думку британського літературознавця Л. Хатчена: "зіставляють те, що ми вважаємо, ми знаємо про минуле (з офіційних архівних джерел та осо-

бистої пам'яті) з альтернативною репрезентацією, яка виводить на передній план постмодерністське епістемологічне дослідження природи історичного знання” [Hutcheon 2003, с. 68]. Так, виникає феномен постісторії як альтернативи класичній історії, де вибудовується не історична реальність, а її репрезентація крізь призму сучасності (підтвердження у самому романі “Now there is the representation – let me facture that word, the re-presentation – of the world. It is not a substitute for the plain and primitive world, but an enhancement, an ironization and summation of that world. This is where we live today” [Barnes, с. 55]). Така своєрідна гіперреальність вибудовується з серій репродукцій, не наділених історичним змістом. У романі Барнса туристи після знайомства з копією не бажають шукати оригінал. Засновник бізнеспроекту Джек Пітмен з часом також перетворюється на симулякр, актори грають його роль переконливіше, ніж він сам.

Для постмодернізму в історії небагато означають минуле й майбутнє. Реальним в історії є тільки теперішнє. У минулому є тільки накопичення фактів, а в майбутньому не буде нічого нового, чого не було б у минулому. Залишається повторення одних і тих самих досвідів, почуттів, думок; саму ж історію можна відраховувати від будь-якого за значенням факту.

У романі Барнс ”грає” різноманітними кольорами і створює потрібний настрій відповідно до своїх комунікативних настанов. Тим самим він допомагає читачеві побачити світ у тих самих фарбах, у яких його бачать герої роману і він сам.

Автор використав хроматичні й ахроматичні прикметники кольору для опису як предметів навколишнього світу – предметів побуту, елементів пейзажів, споруд, так і зовнішності й внутрішнього світу героїв. Кількість хроматичних кольорів у романі перевищує ахроматичні, що свідчить про яскраву, складну кольорову картину світу.

У нашому дослідженні ми згрупували лексику, яка складає периферію семантичного поля “кольоропозначення” в такі лексико-семантичні групи:

– прикметники, які асоціюються з *неживою природою*: “a gauzy swirl of mist” [Barnes, с. 3]; “charcoal wool trousers” [Barnes, с.52]; “boot-black hair” [Barnes, с.32]; “lighthouse filled with bands of differently coloured sand” [Barnes, с.73];

– прикметники, які асоціюються з *флорою*: “paisley handkerchief” [Barnes, с.37]; “he was in shades of bark-brown (кольори дубової кори – Т.М.) that day” [Barnes, с.120];

– прикметники, які асоціюються з *фауною*: про білок “grey buggers” [Barnes, с.74], “red squirrels” [Barnes, с.120]; “robin in the snow” [Barnes, с.83];

– прикметники, які асоціюються з *плодами, ягодами, овочами*: “golden cornfields” [Barnes, с. 46]; “six broad beans white, six broad beans green” [Barnes, с. 10]; “six eschalots, large red” [Barnes, с. 8];

– прикметники, які асоціюються з *продуктами харчування*: “braces: red and yellow, ketchup and egg-yolk”; “jar of lemon cheese”, “jar of salad cream” [Barnes, с. 9];

– прикметники, які асоціюються з *металами і дорогоцінним камінням*: “silver snuff-box” [Barnes, с. 37]; “opaque” [Barnes, с. 34]; “polphygy” [Barnes, с.43]; “a single green stone on her left little finger” [Barnes, с. 45]; “set in a silver doodah” [Barnes, с. 61]; “the bright prospects of a precious jewel set in a silver sea” [Barnes, с. 86];

– прикметники, які асоціюються з предметами *побуту і продуктами людської діяльності*: “car colour” [Barnes, с. 43]; “red cards for first prize, blue for second prize, white for commended” [Barnes, с. 10]; “darkened cocaine” [Barnes, с. 37]; “fairisle sweater” [Barnes, с. 43]; “the receding hikers were dressed in shell-suits of industrial colour” [Barnes, с. 42];

– прикметники, які асоціюються з *географічними покажчиками*: “white cliffs of Dover” [Barnes, с. 83]; “she didn’t even know the word Cornwall, or what color the piece was” [Barnes, с.5]; “The Blue Lagoon” [Barnes, с. 75].

Активне використання лексики, яка знаходиться на периферії поля “кольоропозначення” – особливість роману “Англія, Англія”; вона імпліцитно бере участь у кольороназві, несе певне символічне навантаження, допомагає реалізувати авторський задум.

У романі Дж. Барнса колір позначається не тільки спеціальними кольоровими прикметниками. Коли виникає необхідність у назві яких-небудь особливих відтінків, колір позначається метафорично; виникають складні кольоропозначення, з формантами яскраво- світло-, темно, ніжно-: “speckly yellow bits on the skin here and there” [Barnes, с. 19]; “boot-black hair” [Barnes, с. 32]; “pale blue” [Barnes, с. 52]; двоскладні, які називають змішані кольори чи різнобарвні об’єкти: “night-blue bra” [Barnes, с.49]; “blue-grey eyes” [Barnes, с. 64]; порівняльні звороти: “a beech hedge flamed like anti-corrosion paint” [Barnes, с.43]; назви кольорів, що утворюються за допомогою опису: “a goblet of preternaturally yellow white wine” [Barnes, с.63]; “a jay flew past, advertising the new season’s car colours” [Barnes, с. 43]. Виникає асоціація з предметом дійсності на основі подібності, у мові зв’яляються асоціативні кольоропозначення. У романі Барнса це, наприклад, “then they

would try to recall the colours of the pieces, which had seemed so important at the time, as important as the names” [Barns, c. 5], “had Cornwall been mauve, and Yorkshire yellow, and Nottinghamshire brown, or was it Norfolk that was yellow – unless it was its sister, Suffolk?” [Barns, c. 5] або “the receding hikers were dressed in shell-suits of industrial colour” [Barns, c. 42].

Найбільшим ступенем вживання характеризується червоний (red) та його відтінки – *pink, salmon, scarlet, bright* та ін. У червоний розфарбовано різні предмети побуту, природні об’єкти та явища, за допомогою червоного Барнс висловлює почуття й емоції героїв, зображає їх зовнішність – “Britain had once held dominion over great tracts of the world’s surface, painted it pink from pole to pole” [Barns, c. 38], “I see my paradox is perhaps a touch too ripe and vivid for you, Miss Cochrane” [Barns, c. 130], а також використовує з негативною емоційно-оціночною конотацією. Кольористика роману Дж. Барнса переважно яскрава: “a monochrome world has become Technicolor” [Barns, c. 55].

Високий ступінь вживання виявляють також терміни кольору *gold/golden, silver*. Ці кольоропозначення не відносяться до основних, проте володіють ономазіологічною маркованістю. Це пов’язано з важливістю для людини прототипічних референтів (золото, срібло), від яких утворено такі кольороназви.

Таким чином, колірний простір структурує індивідуально-мистецьку версію світосприйняття Дж. Барнса, репрезентуючи його ідіосвіт у відповідній колірній гамі, увиразнюючи й розвиваючи концептуально навантажені образи. Застосування кольорів і кольоропозначень допомагають і уявити пейзажні картини, і зрозуміти емоції та душевні переживання героїв, мотиви вибору життєвого шляху, авторське бачення подій, створюють взаємодію, контраст фарб у тих чи тих епізодах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гатауллина Л.Р. (2005) Роль цветообозначений в концептуализации мира: На материале фразеологизмов английского, немецкого, французского, русского и татарского языков: спец. 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. Уфа, 24 с.
2. Парандовский Я. (1990) Алхимия слова. Петрарка. Король жизни / пер. с польс. А. Сиповича. Москва: Правда, 656 с.
3. Руднев В.В. (1997) Словарь культуры XX века. Москва: Аграф, 384 с.
4. Barnes J. (2012) *England, England*. London: Vintage Books, 266 p.
5. Hutcheon L. (2003) *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge, 213 p.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Barnes – Barnes J. (2012) *England, England*. London: Vintage Books, 266 p.

УДК: 811.161.2(091)“17”=030.112.2=163.1

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-120-126

Галина Наєнко
доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
e-mail: halynanaienko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0485-5068

УКРАЇНСЬКИЙ СКЛАДНИК МОВОТВОРЧОСТІ СИМОНА ТОДОРСЬКОГО

У статті розглянуто проблему визначення редакції церковнослов’янської мови перекладу Симоном Тодорським текстів німецьких пієтистів. Автор спирається на концепцію взаємодії південно-західноруського (українського) та північного (московського) варіантів церковнослов’янської мови, що на початку XVIII ст. відбувалася в умовах посилення русифікації.

Подано публікацію автобіографічної записки Симона Тодорського 1739 року, якій притаманні окремі ознаки впливу українського мовлення.

Ключові слова: історія української мови XVIII ст., церковнослов’янська мова, українська редакція церковнослов’янської мови, переклад із німецької мови, Дмитро Чижевський, Симон Тодорський.

Halyna Naienko. The Ukrainian Component of Symon Todorsky’s Language

The article looks into the language used by Symon Todorsky in his translations of the German Pietists’ texts about the salvation of soul. While following Dmytro Czyhzewsky, who discovered and analysed these translations, some scholars consider them part of the Ukrainian recension of Church Slavonic. However, based on Viktor Zhivov’s theory of a hybrid language, the Russian scholars today are prone to see a complex of different components

in the structure of the translations—some of them created in ‘plain’ Church Slavonic, whereas the others in a comprehensible vernacular modeled on the grammar of Russian of that period; the Ukrainianisms are viewed by them as incidental and used subconsciously.

While arguing with the opponents of Dmytro Chyzhevsky, the author bases her analysis on the idea of the 18th century interaction between the southwestern and the northern varieties of Church Slavonic in the conditions of ever-growing Russification.

The study of the linguistic mentality of Symon Todorsky is accompanied by an analysis of the publication of his autobiographical note written in 1739. Despite the heavy Russified features of the text, it reveals Ukrainian elements like the retention of the sound [y], the use of the letters z and r, the preposition z, gerundial forms, and some lexical Ukrainianisms.

One should bear in mind also that changes in the linguistic mentality and self-identification do not occur suddenly and fast. The author agrees with Serhii Plochy's idea that the Ukrainians maintained a wide range of political and cultural identities while serving for the Russian empire. It becomes therefore clear that neither the idea of keeping the tradition alive, nor the staunch commitment to the unity of Russia could explain the complexity of the coexistence of different varieties of standard languages while transitioning to a new developmental stage in the 18th c. Features of the Ukrainian phonetic system in the texts by Todorsky appear therefore a natural element in the administration. Further research on the elimination of the Ukrainian component in the linguistic mentality of that time is needed.

Keywords: *history of the Ukrainian language of 18 century, Church Slavonic language, Ukrainian variant of the Church Slavonic language, German translation, Dmytro Chizhevsky, Simon Todorsky.*

1. Проблема

Духовна спадщина Симеона Тодорського (1700–1754) належить українській, німецькій, російській культурам. Вихованець Києво-Могилянської академії (1718–1727), він продовжив освіту в Галле, перекладав, викладав класичні й орієнтальні мови в Києво-Могилянській академії, пізніше став архієпископом Російської церкви, відомий також як проповідник, поет, законовчитель російський імператорів Петра III та Катерини II.

Поступ тогочасної південно-західної Русі (України) в бік Просвітництва, розвиток філософської й релігійної думки спрямовували її до тісної культурної взаємодії з Європою. Далеко не висвітленою постає цілісна еволюція його мовотворчості й мовної свідомості, яка формувалася в дискурсі південно-західноруської (української) культури, вдосконалювалася упродовж німецького періоду діяльності (1729 – 1735) та завершувалася вже на поприщі Російської імперії. Підґрунтя для таких студій сформовано зусиллями багатьох дослідників і різнопланових праць: вивчено розвиток філософських поглядів Симона Тодорського й його просвітницька діяльність [Winter 1956], [Нічик 2002], [Менгель 2001; 2017a; 2017б], засвідчено вживання поодиноких українізмів у його перекладах [Чижевський 1943], [Mengel, Schorch 2011], [Челбаева 2016], [Менгель 2017а], описано мовні ознаки текстів, створених пізніше, вже в російськомовному дискурсі [Кислова 2007], [Кислова 2011].

Постать Симона Тодорського привертала увагу передусім як церковно-релігійного діяча, зокрема перекладача найвагомішої праці очільника руху пієтистів Йоана Арндта «Чотири книги про істинне християнство». Переклад здійснено впродовж кількох років навчання й роботи Симона Тодорського у Німеччині й опубліковано в Галле 1735 року. Дмитро Чижевський підкреслював, що пієтисти, прагнучи поширити свої погляди на схід, намагалися посилити «євангелічні» елементи східного християнства. Поширення святого письма та повчальної літератури мусіло бути засобом для досягнення цієї мети. Але для протестанта було само собою зрозумілим, що поширення Божого слова повинно провадитись для кожного народу в його власній, народній мові. Цей самий погляд привів колись українських та білоруських прибічників реформації до спроб перекладу св. Письма на народню, просту або «посполиту» мову» [Чижевський 1943, с. 9].

Зауважимо тут, що попри інтерес до тексту з боку філософів, істориків релігії, лінгвістів, ця книга заслуговує на окремі студії.

У час актуалізації проблем етно- й лінгвоідентичності слов'янських народів, зокрема українського, в аспекті взаємодії з європейськими впливами [Плохій 2015], [Kuczyńska 2017], [Shevchenko 1996], вивчення мовотворчості Симона Тодорського надасть нові емпіричні дані й теоретичні висновки соціокультурного характеру. Запропоноване дослідження дотичне до широкого спектру напрямів лінгвістики: взаємодії німецької й української лінгвокультур, перекладознавства, історії східнослов'янських літературних мов, зокрема формування української літературної мови 18 ст., впливів російської літературної мови на цей процес. Тут зупинимось лише на деяких дискусивних моментах щодо ознак мови перекладів Симона Тодорського. Вивчення його мовної особистості доповнимо аналізом публікації автобіографічної записки автора 1739 року.

2. Деякі попередні результати й дискусивні моменти.

Про особливості мови різних перекладів Симона Тодорського Дмитро Чижевський писав так:

«Це типова українсько-слов'янська мова 18 віку або церковно-слов'янська мова української редакції, цебто літературна мова тодішньої України, в тій її відміні, яку вживали в творах релігійного характеру, де елементи церковно-слов'янщини були найсильніші. Тодорський, який мав нагоду ознайомитися з російською мовою лише за часи свого короткого перебування в Петербурзі, де він займався, однак, переважно німецькою мовою, не виявляє ніякого нахилу до вжитку якихось зросійщених форм» [Чижевський 1943, с. 19].

Він також вказав на найважливіші ознаки фонетики, що можна реконструювати з правопису перекладу Симона Тодорського:

– надзвичайно часто плутає и та ы: *омиваеъ, воздыхати, ридайте* – близько, *невидимий, тышайный, двермы, оны, росли;*

– вживає ъ за і: *лѣтера, мѣркувати*, помиляючись часто в закінченнях: *въ сердци – в сердцѣ, мѣрови та мѣрови, Боговъ та Богови;*

– передає втрату м'якості там, де її вже не було в живій українській мові: *покорается, любовъ, седмъ, червъ*. Тут Д. Чижевський наводить приклади диспалаталізації велярного та губних.

Назвав він також інші фонетичні явища: *повѣтря, содригатися, мѣсяцю, ввесь, фіяли, діяволь, христіанський* [Чижевський 1943, с. 19-20]. Тут засвідчено написання, що вказують на появу інтervoкального [j], сполучення [гу], збереження м'якості кінцевого [с'], вимову нескладового [й], що належать до характеристичних ознак сучасної української мови.

Про морфологічні явища Дмитро Чижевський пише так: «маємо в нього послідовне додержання тих церковно-слов'янських форм, які російська мова (та церковно-слов'янщина «російської редакції») втратила, але які трималися в українській мові:

– Кл.в. іменників: *читателю* або *чительнику*;

– Д.в. на –ові, –еві: *примѣрови, Богови* або *Боговъ, читачеви, василискости*;

– прикметники мають такі форми: *яснѣйшое, превисочайшое, бывшое, умершое*, вищий ступінь: *ширший, горшое*, найвищий завжди з *най-*;

– займенники відмінює Тодорський по українському: *мене, тебе, себе, чомъ*;

– дієслово теж відмінює по-українськи: *неможемо, имѣємо, слышимо*;

– іноді зустрічаємо давноминулу форму: *постановиль былъ, окружилъ былъ*;

– та українську майбутню форму *неимѣтиметъ*;

– українізовані і перехідні на «-ивать, -ывать»: *описуетъ, воспитуетъ, приговоруеъ, мѣркувати, показовати, помазоватися*;

– прийменник з: *зъ нѣмецкого языка, изверху*.

З-поміж лексичних українізмів, слов'янізованих у правописі, він називає такі: *солнечникъ, прикладъ, буришинъ, мѣстце, шарлуна, птаство, спѣваніе, фарба, стекло, расный, весняное, побожний, слухати, мѣркувати, ободва, пятма* та ін. [Чижевський 1943, с. 20–21].

Провідним центром вивчення мови «руських» перекладів у Галле є Інститут Славістики Університету Мартіна-Лютера. Школа Світлани Менгель у своїх дослідженнях зорієнтована на концепції російських мовознавців Віктора Живова та Бориса Успенського.

Світлана Менгель, аналізуючи переклади духовних пісень, здійснені Симоном Тодорським, наголошує, що в його текстах чергуються мікроблоки: або зорієнтовані на чисту слов'янську мову, показником якої є вживання правильних форм минулих часів, енклітичних форм займенників та аориста в пасивних конструкціях, або «з маркантними формами живої мови перекладача, тобто південно-західного руського наріччя з українізмами: *молимота со слезами / да тебе мы поручены / nebude посрамлены*» [Менгель 2017а, с. 197]. Вона підкреслює, що граматична варіантність в ділянці немаркованих форм дієслова у тексті представлена слабо, варіанти закінчень іменників і прикметників використовуються для потреб римування, і лише фонетична варіантність и – ы, на яку звертав увагу Д. Чижевський, пояснюється «українською вимовою» перекладача, бо представлена по всьому тексту [Менгель 2017а, с. 199]. Загалом «русифікація» перекладів духовних пісень мала на меті «донести ідею східного християнства мовою, зрозумілою кожному простому руському вірянину й достойною для спілкування з Богом у розумінні православного реципієнта в Росії» [Менгель 2017а, с. 200], [Менгель 2017б, с. 56].

Тетяна Челбаєва, критикуючи висновки Дмитра Чижевського, надто узагальнено вважає Симона Тодорського постаттю винятково проімперською. У дисертації, присвяченій лінгвістичному аналізу іншого його перекладу – «Писанію сватому согласующоеся наставленіє къ истинному познанію...», що теж опублікований у Галле в 1735 р., вона некомпліментарно висловлюється про аналіз Д. Чижевського, зауважуючи так:

«Мовній стороні віднайденіх перекладів, здійснених свого часу за замовленням піетистів із Галле в рамках їх «руської місії», що передбачала поширення «руських книг» у Росії <...>, Чижевський не нада-

вав першорядної ваги й не займався їх спеціальним лінгвістичним чи текстологічним аналізом. Не будучи лінгвістом, після загального ознайомлення з текстами він вказав на наявність у них, на його думку, фонетичних «українізмів» і, звернувшись надалі виключно до лексики – яка в цих видах текстів безумовно належить до сакральної сфери, тобто є церковнослов'янською, прийшов до висновку, що переклади здійснено на «церковнослов'янську мову української редакції». <...> Аналіз морфологічних особливостей і синтаксичних структур не здійснювався. Той факт, що Тодорський (як і сам Чижевський, що, здається, теж вплинуло на його висновок) був родом з України, дав змогу вченому не тільки стверджувати, що мова перекладів однозначно є «церковнослов'янською української редакції», але й назвати «руські книги» з Галле паралельно «українськими книгами» <...>. Не заперечуючи заслуг Чижевського в плані виявлення значення перекладів Тодорського в широкому контексті історії української літератури й філософії (Чижевський 1941), слід, проте, визнати, що його висновки в мовознавчому плані з точки зору досягнень сучасної лінгвістичної науки у вивченні історії російської мови видаються, як мінімум, поверховими (хоча, очевидно, й припустимими відповідно до розвитку наукової думки в його час) [Челбаєва 2016, с.6].

Як бачимо, критика Д. Чижевського хибує на поверховість та недогляди. Бо лексеми *птаство, нужник, розжа, купа, повѣтря, покалятися, солнячниць, буришинь* аж ніяк до сакральної сфери не належать.

Дивним здається закид про те, що «українські ознаки» тексту Д. Чижевському «здавалися». Д. Чижевський наводив приклади найхарактерніших ознак звукової й морфологічної будови, про які в сучасній славістиці не дискутують, адже вони виразно відрізняють українську мову від інших східнослов'янських [Жовтобрюх, Молдован 2005, с. 513–514], [ЛЭС 1990, с.533–534], [УМ 2000, с.659–661], [Danylenko, Vakulenko 1995]. Та й сама авторка простежує за послідовними виявами українських фонетичних ознак (плутання *и* та *ы*, позначення твердості шиплячих, [г] та [v]), хоча й вважає їх «неусвідомленими» [Челбаєва 2016, с. 184].

Не менш дивним видається пасаж про те, що автор «не був лінгвістом». Як відомо, Р. Якобсон планував запросити Д. Чижевського до Гарвардського університету якраз із метою читати, окрім інших, «курсы русского языка и литературы для подготовленных в русской речи и все курсы по украинскому языку и литературе» [Блашків 2012, с. 186], а сам Д. Чижевський в автобіографії називав полем своєї діяльності славістику «у широкому значенні слова (мовознавство, історія літератури, культури й церкви слов'янських народів)» [Блашків 2012, с. 184].

Нарешті, на морфологічні особливості Д. Чижевський таки звернув увагу, хоча сформулював їх не досить виразно. Наприклад, форми прикметника він не кваліфікує як нестягнені (неусічені), а просто називає їх, не дає спеціальних термінів на позначення майбутнього синтетичного тощо.

Єдине твердження, з яким можна погодитися: синтаксичні конструкції Д. Чижевський не розглядав, хоча відзначив, що «найсильніша сторінка перекладів Тодорського – це «природність їх мови». Ми ніде не чуємо, що його переклади є перекладами, та ще з німецької, від української так далекої мови. Тодорський нав'язує свій переклад усюди до мови Письма та традиції українсько-слов'янської повчальної літератури. Тому і ті місця, в яких немає українізмів (або майже немає, бо важко знайти в Тодорського місце без українізмів) роблять вражіння оригінального твору» [Чижевський 1943, с.21].

Закид щодо того, що Д. Чижевський називає ці друки українськими, стосується умовностей термінології. Сперечатися з тим, що тексти 16 – 18 століття належать до художньої української спадщини можна, якщо спиратися лише на аісторичність самого терміна. Якщо ж дотримуватися проспективного підходу, то тексти, створені вихідцями з Дубна, Корця, Львова чи Києва, навряд чи можна назвати «руськими» в сучасному значенні. Адже ж дозволяє собі Б. Успенский застосовувати термін «русский» в «Історії *русского* літературного язика (XI – XVII вв.)», не зважаючи на те, що значення терміна має різне наповнення для різних періодів його вжитку, не побоюючись мимовільної проекції сучасного звучання на XI ст.? [Успенский 2002]. Отже, всі назви досліджень на кшталт «Історія української літературної мови» [Плющ 1972], [Русанівський 2002] слід сприймати із застереженням щодо вживання проспективно спрямованих термінів.

Слід віддати належне авторам енциклопедичного видання «Язика мира. Славянские языки», які окремий західноруський ізвод церковнослов'янської мови назвали українсько-білоруським (хоча й обмежили його існування 14 – кінцем 17 ст.).

Вони, зокрема, вказали на такі особливості ізводів церковнослов'янської мови: «Пам'ятки наступних років теж, як правило, виявляють залежність від орфографії й фонетичних особливостей того локального різновиду Ц.м., у традиції якої вони переписувалися або створювалися» [Супрун, Молдован 2005, с. 31]. Якщо Т. Челбаєва заперечує Д. Чижевському, то має вказати, на яку традицію спирався С. Тодорський, навчаючись у КМА : навряд чи це була якась інша – таки київська.

Т. Челбаєва стверджує, що Д. Чижевський хибно покладався лише на фонетичні українізми – тоді вона заперечує й позицію авторів статті про церковнослов'янську мову, які підсумовують: «Ізводи Ц.м. проявляються переважно в фонетико-орфографічних (підкреслено нами – Г.Н.), частково морфологічних ознаках збережених слов'янських рукописів. Це пов'язано з тим, що орфографія Ц.м. більш чутливо, ніж, напри-

клад, граматики, реагувала на особливості місцевого діалекту і з нею в першу чергу були пов'язані уявлення книжників про мовну й віросповідну правильності. На лексичному й синтаксичному рівні відмінності ізводів були ще менш значущими, ніж у граматиці, і стосувалися переважно периферійних і непродуктивних елементів» [Супрун, Молдован 2005, с.33].

Більшість дослідників схиляються до висновків, що новий синодальний ізвод, формуючись упродовж II пол. XVII ст., виник «із поєднання українських норм із московськими, в окремих випадках звирених за грецькими зразками» [Супрун, Молдован 2005, с.41]. Та й сама Т. Челбаєва трохи згодом повторює думку С. Менгель про те, що в II половині XVII ст. «відповідно до українського впливу й були проведені мовні реформи церковнослов'янської російської (в оригіналі – російської – Г.Н.) редакції» [Челбаєва 2016, с.58].

3. Автобіографічна записка Симона Тодорського.

Тут подаємо текст власноручної біографічної записки Симона Тодорського з часу його викладання в Києво-Могилянській академії. Рукописний аркуш зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського за Ф.160, № 1169.

Симон Тодорський називає головні дати свого життя : рік народження, роки навчання в Києво-Могилянській Академії, час перебування в Галле окреслює як 1729–1735.

По предложеніи канце(л)лярій Каѳедрално(й) Архієпскопи Кіевско(ѣ)
обстояте(л)ноє извѣстіє

1701 рождень въ мѣстечкѣ Золотоношій полку перея(с)лавскаго,
сынъ козацко(й). 1718 началъ обучатися въ Академіи Кіевско(й)
и пребылъ въ нѣ(й) неисходно даже до 1727. Въ началѣ же помя-
нутаго года неокончивши бгословіи ѿ(т)ѣхаль въ Санктпетербурхъ
з(ѣ) Санк(т)петє(р)бурха в(ѣ) Лйфляндію въ Ревель, а ѿ(т)туду воспріявши
окказіє з пашпортомъ на имя Егѡ Императорскаго величе(ст)ва
блженія памяти Пе(т)ра втораго з(ѣ) губернска(й) ревельско(й)
канцеляріи мнѣ вида(н)номъ ѿ(т)ѣхаль за море 1729 въ А-
кадемію(ю) Галлы Магдебур(р)скія въ которой проходачи уче-
нія къ моему намѣренію и свершенію ученія бгословскаго
надлежащаго наипачеже ради обученія языковъ Сврейскаго
й Греческаго и про(т)чіихъ нѣкіихъ восточныхъ Языковъ Даже
до 1735 году забавился. а ѿ(т)туду виѣхавши полтора года
ме(ж)ду Сзуйтами пребылъ на ро(ж)ныхъ мѣстахъ. потомъ
позванъ ѿ(т) грековъ для нѣкія ихъ црковнія нужды пол-
тора(ж) году принихъ въ г(с)дрствѣ венгерскомъ учителемъ
зоставаль. Преше(д)шаго же 1738 года въ отече(ст)віє возвра-
тился
сие обявляє(т)

Кіевъ 1739 Генва(р) 28

Симѡнь Тодорскій
учитель школы грече(с)
ка

Попри видиме дотримання ознак російської літературної мови (уживання закінчень іменників і прикметників, простих форм перфекта), у тексті можемо виявити написання, що можуть бути зведені до українського впливу.

До них віднесемо типове плутання літер і та *ы*, що відбиває вимову українського [y]: *виѣхавши, вида(н) намъ*. Як відомо, М. Смотрицький застерігав супроти такого плутання літер, хоча й наголошував на тому, що це стосується зокрема закінчень: *или ы в мѣсто и, ни обоа та в(ѣ)проти(в) полагаати* (ГСМ, с. 145). В українських текстах 16–17 століть такі форми вживаються лише з етимологічним *ы*: *выѣхати, выѣхать, выихати, выѣхати, выѣхати* (СУМ 16 – 17 1997, 5, с. 159–160);

прийменник *з(ѣ)*, з. Зазначимо: перелічуючи прийменники, М. Смотрицький називає *из(ѣ) или съ* (ГСМ, с.386);

різні літери на позначення задньоязикового і фарингального звуків, унормовані М. Смотрицьким: *Галлы, але Магдебур(р)скія*; пор. у граматиці: *ни г в(ѣ) мѣсто г, ни в(ѣ)против(ѣ): яко одигітріа а не одигітріа: гора а не гора* (ГСМ, с.145);

написання *є* на місці етимологічного *ѣ*: *ѿ(т)ѣхаль*. Це типова помилка, супроти якої М. Смотрицький теж застерігав: *ни є в(ѣ) мѣсто ѣ, ни в(ѣ)проти(в)* (ГСМ, с.145);

варіантність закінчень іменників *до году – года* (Р.В.);

дієприкметник (за українською нормою) : *проходачи*;
 усічені форми прикметників ж. р. у формах Р.в. : *Кієвско(й), ревелско(й)*; за нормами граматики М. Смо-
 трицького форми ж.р. мають форми на *-скїа или -ски* (ГСМ, с. 247);
 форми займенника в М.в. *въ нѣ(й)* : пор. у ГСМ наводяться лише форми *ω оной /или/ онѣй* (ГСМ, с.265);
 виразні полонізми: на *ро(ж)ныхъ* мѣстах і лексичні українізми: *мѣстѣчкѣ, зоставаль, забавился*.
 Лексеми *зоставати, зоставать* 'продовжувати своє перебування де-небудь' і *забавитися, забавитисѣ, за-
 бавитисѣ* із значенням 'затриматися' добре фіксуються українськими пам'ятками 16-17 століть (СУМ 16–17
 12, с. 155), (СУМ 16–17 9, с. 193).

4. Висновки

Історія церковнослов'янської мови української редакції, її взаємодія з московською редакцією у витво-
 ренні нового синодального ізводу ще далеко не вичерпана. Динаміка мовної свідомості Симона Тодорського
 може бути зразком того, як традиція продовжує впливати на мовотворчість навіть через багато років після
 зміни середовища, статусу й законодавчих приписів.

Сучасні російські мовознавці переконують, що Симон Тодорський лише неусвідомлено вживав фоне-
 тичні й лексичні, спорадично – граматичні українізми, орієнтуючись натомість на загальноросійську аудито-
 рію. Було б поверховим заперечувати це, проте ізводи церковнослов'янської мови якраз тим і характеризува-
 лися, що кодифікувалися лише наприкінці 16 – на початку 17 століття, а до того вживалися «неусвідомлено».

Не можна нехтувати й тим фактом, що зміни в мовній свідомості, так само як і в ідентичності, не від-
 буваються раптово, одномоментно. Думка про багатшаровість і поєднання ідентичностей, про які С. Пло-
 хій писав як про відблиски «цілого спектра політичних і культурних ідентичностей» [Плохій 2015, с.287],
 притаманних українцям під час їх служби на поприщі імперії, видається нам достатньо продуктивною. З
 її урахуванням стає зрозумілим, що ані ідея збереження традиції, ані ідея пристрасного служіння єдності
 російської імперії не вичерпають усієї складності побутування різних варіантів літературних мов у момент
 переходу до нового етапу їх формування – початку 18 ст. Ознаки української звукової системи в текстах
 Симона Тодорського проявляються як органічний складник зокрема (чи навіть!) у офіційно-діловій сфері.
 Питання про те, як цей компонент мовної свідомості сходить до нуля в подальшому, ще потребує деталізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блашків, О. (2012). Українські вчені у формуванні американської славістики після другої світової війни: при-
 клад Дмитра Чижевського [У]: *Людинознавчі студії. Сер.: Філософія*. Вип. 26, с.180–195.
2. Жовтобрюх М.А., Молдован А.М. (2005). Украинский язык [В:] *Языки мира. Славянские языки*. Москва,
 с. 513–548.
3. Кислова, Е. И. (2007). «Слово на день рождения Петра Фёдоровича» Симона Тодорского [В:] *Acta Philologica*,
 № 1, с. 308–335.
4. Кислова, Е.И. (2011). «Божие особое благословение» Симона Тодорского 1745 г. – проповедь на бракосочета-
 ние Петра Федоровича и Екатерины Алексеевны. [В:] *Ломоносовский сборник*. Москва, с. 133–182.
5. Менгель, С. (2001). Русские переводы халльских пиетистов. Симеон Тодорский. 1729–1735 гг. [В:] *Вестник
 Московского университета. Серия 9. Филология*. № 3, с. 89–103.
6. Менгель, С. (2017а) Переводы немецких духовных песен на русский язык в конце XVII – начале XVIII веков:
 их рецепция в культурно-языковой ситуации России и особенности языка. [In:] *Liturgické jazyky v duchovnej
 kultúre Slovanov. Monotematický subor štúdií. Bratislava*, p.193–204.
7. Менгель, С. (2017б). Проблематика идентификации текстов «простого» русского языка. Некоторые теорети-
 ческие размышления [В:] *Вестник ВолГУ. Серия 2. Языкознание*, Т. 16, № 4, с. 50–57.
8. Нічик, В. (2002). *Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії*. Київ, 51 с.
9. Плохій, С. (2015). *Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії*.
 Київ, 456 с.
10. Плющ, П.П. (1971). *Історія української літературної мови*. Київ, 423 с.
11. Русанівський, В.М. (2001). *Історія української літературної мови*. Київ, 392 с.
12. Супрун А. Е., Молдован А. М. (2005). Старославянский и церковнославянский язык [В:] *Языки мира. Сла-
 вянские языки*. Москва, с. 29–69.
13. Успенский, Б. (2002). *История русского литературного языка (XI – XVII вв.)* Москва, 558 с.
14. Челбаева, Т. (2016). «Русские книги» из Галле в дискурсе формирования русского литературного языка ново-
 го типа: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie (Dr. phil.). Галле, 515 с.
15. Чижевський, Д. (1943). *Українські друки в Галле*. Краків-Львів, 31 с.
16. Danylenko, A., Vakulenko, S. (1995). Ukrainian [In:] *Languages of the world: Materials 05*. Muenchen, 65 pp.
17. Kuczyńska, M. (ed.) (2017). *Między wschodem a zachodem. Prawosławie i unia. Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej
 w diaogu z Europą*. Tom 11. Warszawa, 390 s.
18. Mengel S., Schorch S. (2011). Die Harmonia vocum hebræarum cum Sclavonicis rutenicis et polonicis von Simon
 Todorski: Ein neuer Archivfund zu vergleichenden Sprach- und Bibelstudien an der Universität Halle im frühen 18.

- Jahrhundert. [In:] *Logos im Dialogos. Auf der Suche nach der Orthodoxy*. A. Briskina-Müller u.a. (Hrsg.) Berlin-Münster-Wien, pp. 85-102.
19. Shevchenko, I. (1996). *Ukraine between East and West. Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century*. Edmonton-Toronto, XIX+234 p.
20. Winter, E. (1956). «Einige Nachricht von Herrn Simeon Todorski». Ein Denkmal der deutsch-slawischen Freundschaft im 18. Jahrhundert [In:] *Zeitschrift für Slawistik*, No. 1.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГСМ – Мелетий Смотрицкий (2000). Грамматика Славенския правильное Свнтагма [В:] *Грамматика Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого* (Е.А.Кузьминова сост., подг. текста, научн. комм. и указ.; предисл. Е. А. Кузьминовой, М. Л. Ремневой). Москва, с. 129–470.

ЛЭС – *Лингвистический энциклопедический словарь* (1990). В. Н. Ярцева (гл. ред.). Москва, 685 с.

СУМ 16–17 – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (1998). У 28 вип. Вип. 5. Д. Гринчишин (ред.). Львів, 258 с.; *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (2002). У 28 вип. Вип. 9. Д. Гринчишин (ред.). Львів, 255 с.; *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (2005). У 28 вип. Вип. 12. Д. Гринчишин (ред.). Львів, 244 с.

УМ – *Українська мова: енциклопедія* (2000). Русанівський В. М., Тараненко О. О. (ред.). Київ, 752 с.

УДК 811.161.2'27.373

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-126-130

Софія Нерян

викладач кафедри періодичної преси та медіаредагування

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

e-mail: sofochkania@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0896-9652

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ АРГУМЕНТАЦІЇ В МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО СЕГМЕНТУ СОЦМЕРЕЖІ FACEBOOK)

Статтю присвячено дослідженню аргументації, представленої в дописах користувачів соціальних мереж. Розглянуто поняття аргументативного дискурсу як репрезентанта вербальної аргументації в мережевому спілкуванні. Проаналізовано дописи відомих журналістів, блогерів, письменників і політиків з метою становлення основних комунікативних стратегій використаних в аргументації. Запропоновано класифікацію виокремлених стратегій з опертям на розмежування кооперативного і конфліктного спілкування. Матеріалом для дослідження слугували дописи українськомовних користувачів соціальної мережі Facebook за 2019 рік.

Ключові слова: вербальна аргументація, аргументативний дискурс, мережевий дискурс, соціальна мережа, комунікативна стратегія.

Sofia Nerian. Communicative tactics of argumentation in network discourse (on the material of the Ukrainian-speaking segment of the social network Facebook)

The article is devoted to exploring the arguments presented in social media users' posts. The concept of argumentative discourse as a representative of verbal argumentation in network communication is considered. It has been proved that social networks are one of the most actual means of realization of argumentation and in general representation of argumentative discourse. To this end, contributors use a set of communicative strategies to achieve the highest degree of verbal influence on readers.

The purpose of the study is to highlight and characterize communication strategies in the argumentative posts of users of the social network Facebook. The purpose was to define the notion of argumentation and argumentative discourse, to characterize the notion of communicative strategy, to analyze the argumentative posts of users of the social network Facebook, and to create a typology of communicative strategies of argumentation presented in network communication.

Research methods are based on the principles of communicative-discursive approach and include linguopragmatic analysis aimed at isolating communicative strategies of argumentative communication; discursive analysis, the task of which is to study the specifics of communicative interaction of participants in network discourse; interpretive analysis is used to determine the features of verbal reasoning in network discourse.

The posts of well-known journalists, bloggers, writers and politicians are analyzed in order to form the main communication strategies used in argumentation. The classification of isolated strategies with the support for the delimitation of cooperative and conflict communication is proposed. The material for the study was the posts of Ukrainian-speaking users of the social network Facebook for 2019.

It is determined that the Ukrainian-speaking users of the Facebook social network, trying to convince readers in their opinion, are based on conflicting and cooperative communication strategies, depending on their communicative purpose. Within the cooperative type of communication interaction, strategies of explanation, advice, and justification are common; in the context of conflict, a strategy of blame and humiliation.

Keywords: *verbal argumentation, argumentative discourse, network discourse, social network, communicative strategy.*

Вступ. Активний розвиток віртуальної комунікації зумовив появу доступних платформ для спілкування, серед яких найбільшу популярність мають соціальні мережі. Виконуючи різноманітні функції у віртуальному просторі, соціальні мережі використовуються не лише для розваг, а й для обговорення серйозних питань політичного, культурного, соціального характеру. Відомі журналісти, письменники, політики мають власні акаунти в соцмережах, через які транслюють громадськості власні думки щодо актуальних проблем. Поширення мережевої комунікації зумовлено насамперед параметрами соцмереж, що виокремлюють дослідники: дистантність, опосередкованість, мультимедійність, віртуальність, анонімність, високий ступінь проникнення, синхронність/асинхронність, статусна рівноправність, множинний режим спілкування, комбінація різних типів дискурсу [Исследование 2017, с. 178]. З огляду на це соцмережі є одним з актуальних засобів реалізації аргументації і загалом репрезентації аргументативного дискурсу. З цієї метою дописувачі послуговуються комплексом комунікативних стратегій, завдяки чому досягають найвищого ступеня вербального впливу на читачів.

Метою нашого дослідження є виокремлення і характеристика комунікативних стратегій в аргументативних дописах користувачів соцмережі Facebook. Мета передбачала визначення поняття аргументації й аргументативного дискурсу, характеристику поняття комунікативної стратегії, аналіз аргументативних дописів користувачів соцмережі Facebook і створення типології комунікативних стратегій аргументації, представлених у мережевому спілкуванні.

Методи дослідження ґрунтуються на принципах комунікативно-дискурсивного підходу та охоплюють лінгвопрагматичний аналіз, скерований на виокремлення комунікативних стратегій аргументативного спілкування; дискурсивний аналіз, завданням якого є дослідження специфіки комунікативної взаємодії учасників мережевого дискурсу; інтерпретативний аналіз використаний для визначення особливостей вербальної аргументації в мережевому дискурсі.

Матеріалом для аналізу слугували дописи користувачів соцмережі Facebook за 2019 рік. Було обрано матеріал зі сторінок відомих журналістів, блогерів, письменників, політиків (С. Жадана, О. Забужко, Л. Ніцой, С. Притули та ін.). У центрі уваги постали описи аргументативного характеру, метою яких є переконання читачів і обговорення дискусійних питань.

Аналіз лінгвістичної літератури. В українському мовознавстві лінгвістичну теорію аргументації представлено концепцією А. Белової: «Специфіка аргументації як різновиду комунікативного процесу і різновиду мовленнєвого впливу визначена атмосферою конфліктності, що розуміємо як когнітивний та/або аксіологічний дисонанс» [Белова 2003, с. 281]. Цей підхід має комплексний характер й охоплює когнітивні, психолінгвістичні комунікативно-дискурсивні параметри аргументативного дискурсу. Ю. Кошеварова визначає аргументативний дискурс як «зв'язний усний або письмовий текст, що конструє послідовність висловлень в певній аргументативній комунікативній ситуації, у процесі розгортання якої мовці почергово продукують взаємопов'язані аргументативні висловлення з метою досягнення певної комунікативно-прагматичної мети – переконати співрозмовника в істинності певного судження і змусити його прийняти відповідну думку» [Кошеварова 2006, с. 8]. Зважаючи на це, основними рисами аргументації в комунікативному аспекті є інтерактивність і цілеспрямованість. У прагматичному аспекті аргументація передбачає увагу до її результативної фази: «результат, якого прагне досягти мовець у цьому типі мовленнєвого акту, – переконати опонента за допомогою вербальних засобів, вплинути на вибір альтернатив у процесі прийняття ним рішень і, таким чином, здійснити вплив на його поведінку в межах аргументативної ситуації» [Гладько, Чугу, 2016, с. 135]. Таке потрактування уможливило застосування лінгвопрагматичного підходу до аналізу аргументації, що передбачає залучення поняття інтерактивної взаємодії і комунікативної стратегії.

Комунікативну стратегію розглядають у межах комунікативної взаємодії носіїв мови (Т. ван Дейк, Ф. Бацевич, О. Іссерс, К. Седов, О. Селіванова, О. Сковородников, Т. Янко та ін.) розуміють як основний принцип «реалізації ілокутивного сенсу» [Седов 2004, с. 35]; як складник «евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу» [Селіванова 2008, с. 607]; як «комплекс мовленнєвих дій, скерованих на досягнення комунікативної мети» [Іссерс 2006, с. 54]. У мережевому дискурсі комунікативні стратегії реалізують інтенції мовця і є засобом досягнення результату – переконання адресата у правильності висловленої позиції.

Результати і дискусії. Аналіз аргументативних дописів користувачів соцмережі Facebook дозволив виокремити наступні комунікативні стратегії – кооперативні і конфліктні. Метою кооперативних стратегій є прагнення переконати співрозмовника і змінити його думку, а метою конфліктних – заперечення чужої думки і переконання в її хибності. Зважаючи на це розмежовуємо у межах кооперативної взаємодії такі стратегії аргументації, як пояснення, поради та виправдовування.

1 **Стратегія пояснення** є найбільш нейтральною стратегією аргументації, оскільки передбачає доказове викладення власної позиції з домінуванням раціональної аргументації і логічною стрункністю. Основною характеристикою стратегії пояснення є оперття на логічні схеми міркувань: формулювання тези, наведення аргументів, узагальнення і формулювання висновку, напр.: *Що в книжкових шафах? Мови, прізвиська авторів, жанри – усе це говорить про людину не менше за її резюме. Думаю, можна з досить високою вірогідністю скласти психологічний портрет людини за кількістю і якістю зібраних нею за життя книжок* (А. Любка, 26.12.2018). При цьому суб'єктивний чинник виходить на перший план, оскільки мовець висловлює власну думку, що передбачає відповідні дискурсивні маркери – вставні конструкції модального типу. Обрана у наведеному прикладі питально-відповідна форма пояснення актуалізує роль читача і створює ефект діалогічності, за якого читачі є причетними до обговорення проблеми.

Наявність питань або уточнювального характеру, які автор ставить і сам відповідає загалом властиво саме стратегії пояснення, напр.: *Стикнулася з моральною дилемою в метро. От стоїть пузата крупна тьотя, а я сиджу. І що робити, не знаю. Якщо вагітна, то треба вступити місце. А раптом вона просто товста? Тоді це буде баді-шеймінг і дискримінація за ваговою ознакою. Що робити? (Просто встати не варіант - зразу сяде хижий дядя, він ближче)* (І. Карпа, 26.03.2019). Діалогічність мережевого спілкування не є даваною: автор апелює до читачів, заохочуючи їх реагувати на допис і брати участь в обговоренні проблеми в коментарях. Стратегія пояснення є основним засобом висловлення авторської позиції і звернення до читачів, тому її аргументативний складник має бути визначеним і чітко окресленим.

2. **Стратегія поради** має помірний переконливий вплив і передбачає висловлення, але не нав'язування позиції мовця, за таких умов адресат може погодитися або заперечити висловлені думки. Автор допису не лише висловлює і пояснює власну позицію, а виступає з порадами до читачів, ґрунтуючись на попередньо висловлених міркуваннях, напр.: *Попри легкість візуального сприйняття, «Заборонений» – це фільм з дуже глибоким змістом. Начитався поганих відгуків і йшов на не надто хороше кіно. Але фільм мені сподобався. Хто хоче побачити суто біографічну стрічку – не йдіть. Хто хоче побачити художнє кіно про Василя Стуса, про силу і волю окремих людей, які кидали виклик системі – йдіть* (В. Глагола, 10.09.2019). Стратегія поради в соцмережах не містить відповідних мовленнєвих актів, поради висловлюються переважно імпліцитно, проте з використанням форм 2-ої особи для звернення до адресатів й спонукальних конструкцій. До формулювання поради автор допису формулює власну позицію, що в подальшому стає підґрунтям для поради. У такому разі відсутня категоричність у впливі на адресатів, що зумовлює кооперативність спілкування.

Наявність спонукальних конструкцій і дієслів у формі наказового способу не є обов'язковим для висловлення поради, напр.: *Як зупинити знущання з тварин? Передусім не підтримувати їхнє використання для розваг, полювання чи псевдонаукових методів лікування. А також поширювати інформацію про шкоду таких дій та долучатися до активістів, які борються за права тварин* (У. Супрун, 12.09.2019). Використання інфінітивних речень зменшує адресність поради, натомість додає узагальненості і нейтральності. За таких умов поради адресовані масовому читачу і мають характер загальних рекомендацій.

3. **Стратегія виправдовування** використовується за необхідності розтлумачення власної позиції у кризових або проблемних ситуаціях, коли необхідно запобігти неправильному витлумаченню подій або зняти звинувачення, напр.: *Я вважаю за потрібне донести і до журналістської спільноти і до громадськості, загалом, що правопорушення вчинила конкретна особа з конкретним прізвиськом та ім'ям. І я буду вдячний усім, якщо громадськість та журналісти не будуть шукати винних у скоєному серед людей, які жодним чином не причетні до інциденту. Я не сидів за кермом цього авто і не готовий коментувати ситуацію, позаяк, не був свідком події* (С. Притула, 24.08.2019). У цьому разі мовець вказує на свій комунікативний намір й описує проблемну ситуацію, що потребує його пояснень у вигляді виправдовувань. Це реалізується за умови наявності реальної або вигаданої провини дописувача, тому останній змушений або виправдовуватися, або заперечувати свою провину. Зазначена стратегія є актуальною саме в соцмережах, що стають публічним простором «швидкої дії»: озвучена позиція мовця є джерелом офіційної інформації і має широке охоплення аудиторії. Проте виправдовування здебільшого характерно для публічних осіб, за діями яких спостерігає масовий адресат.

Стратегія виправдовування реалізується не лише від імені окремих суб'єктів, а й від колективного дописувача, напр.: *Але от якраз від тих країн, котрі піввіку тому пройшли через це страшне «очищення вогнем» у боротьбі за свою ідентичність, у тому числі й від України, – мали б надійти сьогодні удмурт-*

ському народу (і всім іншим поневоленим народам РФ!) слова підтримки й жести солідарності (наприклад, апеляція до міжнародних правозахисних організацій із закликом до РФ припинити політику винародовлення, тощо). Якщо ми промовчимо, вийде, що від своїх власних "живих смолоскипів" піввікової давности ми нічого не зрозуміли і нічому не навчилися (О. Забужко, 12.09.2019). У такому випадку виправдовування здійснюється від імені колективного суб'єкта, це спроба пояснити певні дії (у наведеному прикладі відсутність реакції на подію), тому воно поєднано із засудженням ситуації, що потребує виправдовування.

Загалом кооперативні стратегії орієнтовані на адресата, безпосереднього читача. Основна мета реалізації кооперації під час аргументації в соцмережах – переконати читачів у правильності власної позиції.

Серед конфліктних стратегій аргументації виокремлюємо стратегії звинувачення і приниження.

4. **Стратегія звинувачення** має на меті дискредитацію опонента або обговорюваної особи, її завданням є заперечення протилежної позиції, нівелювання інших поглядів, а мовною ознакою – вербальна агресія. При цьому дописи в соцмережах, на відміну від коментарів, не мають експліцитно вираженого адресата, тому звинувачення стосується тих суб'єктів, яких називає автор, напр.: **Оппоблоківцям не подобається ефективний менеджмент музею, прибутки що суттєво збільшилися, збільшення трафіку відвідувачів, спонсорські вливання завдяки імені відомого художника. Бо все це сильно шкодить "южно-русской школе" (обожемій, ви подивіться на табло цих депутатів, вони ж гадки не мають насправді що таке южноруська школа)** (О. Добровольська. 15.08.2019). У наведеному прикладі звинувачення у невігластві адресовані депутатам Одеської обласної ради від Опозиційного блоку, при цьому осуду піддано як їхні рішення, так і зовнішній вигляд. Авторка засуджує спробу депутатів змінити керівництво Художнього музею в Одесі, очолюваного відомим художником О. Ройтбурдом. Звинувачення в соцмережах мають необмежені мовні засоби вираження, зокрема це стилістично знижена лексика, негативно оцінні характеристики осіб, прямі обвинувачення тощо.

Стратегія звинувачення передбачає наявність певної проблемної ситуації конфліктного типу, у виникнення або розвитку якої і звинувачують певну особу, тобто звинувачення є ситуативним. Так, стратегію звинувачення фіксуємо у наступному прикладі, де обговорюється судовий позов проти авторів нового українського правопису, напр.: **Ви возмутились, що вам тепер який-то прохвесор хвілолог нових букв напридумав, так не переживай, тепер вам якась чуділа з Окружного розкаже як і що писати. Круто ж, да? До речі, розгляд буде по позову мами семикласниці, яка захищає честь і достоїнство своєї доні. Певно правопис таки спалює якось дитину** (Татуса Бо, 26.06.2019). Абсурдність ситуації і викликає відповідну реакцію авторки допису.

5. **Стратегія приниження** скерована на особистість адресата, вона передбачає експліцитну оцінку: на адресу певного суб'єкта використовують негативні характеристики, пов'язані з його розумовими здібностями, поведінкою, прийнятими рішеннями і под., напр.: **Якщо Макрон записав у Європу скопом Чечню, Дагестан, Татарстан, Башкортостан, Тиву та решту, що тягнеться туди, до Владивостока. То Монголія тоді теж – Європа? Ох, у чувака геть погано з географією** (Р. Скрипін, 21.08.2019). Здебільшого автор допису характеризує не своїх співрозмовників (співрозмовника), а відому особистість, поведінка якої не відповідає нормі. У наведеному прикладі французький президент Е. Макрон представлений як людина, що не знає географії. При цьому ця характеристика стосується його особистості загалом, а не лише конкретної помилки, вказаної в тексті.

На відміну від стратегії звинувачення тут йдеться не про скеровану агресію і приписування певних дій особам, а про сталі характеристики, що не потребують доведення. Приниження передбачає відсутність поваги з боку мовця до об'єкта характеристики, напр.: **Ментальна риса совка – прибіднюватися, жалітися, що "всьо плохо", "всьо пропало", "мене всі дурають" та шукати зраду у всьому, що робиться у світі. При цьому совок ніколи не визнає себе лохом – навпаки, він вважає себе досвідченою та розумною людиною** (О. Балаба, 14.08.2019). Зважаючи на це, використання лайливої лексики, часто навіть ненормативної, є характерною рисою стратегії приниження.

Загалом конфліктні стратегії скеровано на асиметричну взаємодію, їх мета – дискредитація суб'єктів, проти яких скеровано аргументацію. Проте аргументативний дискурс у соцмережі має специфічну рису – це скерування вербальної агресії не проти опонента-адресата, а проти об'єкта опису, що відрізняє їх від кооперативних стратегій.

Висновки і перспективи дослідження. Українськомовні користувачі соціальної мережі Facebook, намагаючись переконати читачів у своїй думці, ґрунтуються на конфліктних і кооперативних стратегіях спілкування залежно від їхньої комунікативної мети. У межах кооперативного типу комунікативної взаємодії поширено стратегії пояснення, поради і виправдовування; у межах конфліктного – стратегії звинувачення і приниження. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у виокремленні комунікативних тактик аргументативного спілкування в соцмережах.

Література

1. Белова, А. Д. (2003). *Лингвистические аспекты аргументации*. Київ, 300 с.
2. Гладь, С. В. і Чугу, С. Д. (2016). Лінгвопрагматичний аспект аргументативного дискурсу. [У:] *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 10. с. 134–139.
3. Иссерс, О. С. (2006). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва, 288 с.
4. Кошеварова, Ю. А. (2006). *Коммуникативно-прагматический анализ аргументативного дискурса (на материале художественных произведений английских и американских писателей XX века)*: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Уфа, 20 с.
5. Седов, К. Ф. (2004). *Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции*. Москва, 320 с.
6. Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістична енциклопедія: Напрями та проблеми*. Полтава, 712 с.
7. *Исследование социальных сетей в контексте лингвистики новых медиа*, (2017). И. Юрина, Н. Бородулина, М. Макеева. [В:] *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. № 11 (77): в 3-х ч. Ч. 2. с. 178–181.

УДК: 81:112-114

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-130-133

Алла Павлова
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
журналістики, української словесності та культури ННІ
гуманітарних наук Університету ДФС України (м. Ірпінь, Україна)
e-mail: lypen.pavlova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6214-8738

Тарас Полковенко
кандидат філологічних наук, завідувач кафедри сценічного мистецтва
Київського міжнародного університету (м. Київ, Україна)
e-mail: t.polkovenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0418-2510

КОМУНІКАТИВНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО ТЕКСТУ: ШЛЯХАМИ СЕМАНТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ

У статті йдеться про функціональну специфіку економічних термінів у текстах ЗМІ, особливості семантичних інновацій. Акцентовано, що економічні терміни забезпечують точність та повноту висловлювання, органічне поєднання рис інформативності та впливу на реципієнта як основ розвитку комунікативного дискурсу, а значить, і розвитку мови в цілому.

Ключові слова: економічні терміни, комунікативний дискурс, медіатекст, комунікація, фінансова термінологія, семантичні трансформації, мова ЗМІ.

Alla Pavlova. Communicative effectiveness of journalistic text: the ways of semantic innovation.

The article deals with the functional specificity of economic terms in the media texts, the causes of semantic innovations. It is emphasized that economic terms ensure the accuracy and completeness of expression, the organic combination of information and influence on the recipient as the basis for the development of communicative discourse, and thus the development of language as a whole.

The journalistic text, which has certain features, unfolds a true panorama of being, the peculiarities of perception of which are conveyed directly by the author. Communicative effectiveness is the inseparable interrelations of a number of factors, including the interaction of fact - author - audience, the ability of the journalist to follow important events and respond to the reader. The reality of reality with all the unity and struggle of opposites, a person with a multifaceted comprehension of this reality, a word in its entirety and multifaceted nature - all this is manifested in the process of creating a journalistic text. This is where the journalist, the publisher and the readership interact.

Modern media texts contain a variety of functional uses of financial terms that are distinctive. In particular, economic terms and terms are actively functioning in the media: among them, besides specific terms, there are a number of borrowed ones, for example, which can trace the processes of lexico-semantic transformations. The interpretation of the immediate essence of the term as the basis of the relevant term system is an important aspect of the presentation of texts that inform the society about the current events of the present, help to grasp the realities of life, understand the events and find answers to various questions.

An important factor in the functioning of economic terms in the media is that familiarity with a previously unknown special vocabulary through the use of accompanying comments provides a replenishment of the lexical stock of the reader, which contributes to the formation of communicative competence.

Keywords: *economic terms, communicative discourse, mediatext, communication, financial terminology, semantic transformations, media language.*

Одним із магістральних завдань філологічної науки є дослідження термінологічної лексики стосовно структури, витоків та шляхів формування, семантики, особливостей функціонування у процесі текстотворення. Зокрема, з'ясування аспектів походження професійної лексики, ролі у логічному структуруванні тексту, взаємодії певних терміносистем відкриває шлях до вирішення низки актуальних питань сучасної лінгвістики. Саме у публіцистичному тексті, який вирізняється поліфункціональністю, часто можна простежити певні семантичні видозміни термінологічних одиниць.

Постановка проблеми.

У журналістському тексті, який має певні ознаки, розгортається справжня панорама буття, особливості сприйняття якого передано безпосередньо автором. Зауважимо, що сучасні науковці рекомендують вживати термін «журналістський текст», а не «публіцистичний текст». Серед характеристик цього феномена комунікації дослідник Г. Рагер виокремлює об'єктивність, тобто відтворення реальної картини світу, актуальність, форму подачі матеріалу, конкретність, релевантність, яку тлумачить як створення тексту «на злобу дня», відповідність між інформаційними запитами аудиторії та визначальною інформативністю [Rager 1994].

Комунікативна ефективність, на думку вчених, полягає у нерозривних взаємозв'язках низки чинників, зокрема у взаємодії факт – автор – аудиторія, умінні журналіста йти слідами важливих подій та відповідати запитам читача. Реальна дійсність із усією єдністю та боротьбою протилежностей, людина із своєрідним осягненням цієї дійсності, слово у всій повноті і багатогранності – усе це оприявнюється у процесі творення журналістського тексту. Тут взаємодіють журналіст, видавець і читацька аудиторія.

У медіатекстах, які інформують про актуальні події сучасного життя, зокрема про новини економіки, часто використовується економічна термінологія. Актуальність цього дослідження насамперед пов'язана з необхідністю дослідження семантичних трансформацій в аспекті функціонування економічних термінів у медіатекстах. Цей процес є продуктивним моментом у сфері вивчення української термінології, оскільки недостатньо опрацьованим залишається питання семантико-стилістичної репрезентації економічних термінів у текстах різного типу, зокрема публіцистичних.

Метою статті є з'ясування прагматики економічних термінів у журналістському тексті, особливостей семантичних інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню генези, семантики, структури, функціональної специфіки термінів присвячено студії М. Кочан, Г.П. Мацюк, Т.І. Панько, Л.М. Полюги, Л.О. Симоненко, О.О. Тараненка, Б.П. Михайлишина, Г.В. Чорновол та ін.

Якщо проаналізувати сучасні наукові розробки, то помічаємо, що домінуючу позицію серед виконуваних лексемою функцій займає, зокрема, комунікативна, що пов'язана з можливістю певного слова передавати таку інформацію, яка є важливою для соціуму. Як відомо, термін – це одиниця, в якій сконцентровані знання певних галузей науки і техніки, тому функціонування як засобу комунікації є однією з найважливіших його характеристик.

У сучасній лінгвістиці нині формуються нові течії, серед яких – когнітивне, або гносеологічне термінознавство, що досліджує роль термінів у науковому пізнанні та мисленні (В. Іващенко, Л. Науменко, Ю. Олещенко, Т. Суродейкіна та інші). Поряд із тим, Г. Виконур, С. Гриньов, Л. Капанадзе дотримуються дескриптивного (функціонального) підходу, акцентуючи увагу на тому, що термін – це слово з особливою функцією. Виходячи з цієї концепції, будь-яке слово може виконувати роль терміна, а функція терміна розглядається у двох вимірах:

- 1) як істотна ознака;
- 2) як одна із інших якостей, хоча й не визначальна [Туровська 2013, с. 39].

За П. Флоренським, термін – це варіант звичайного слова або спеціально створеної одиниці, яка поєднала в собі характеристики слова – першооснови зі специфічними ознаками [Флоренский 1989, с. 24].

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати фінансово-економічну термінологію в історичному аспекті, бачимо, що процес творення понять у ній відзначався певною стихійністю [Чорновол 2001, с. 133]. Такий перебіг подій зумовлювався низкою як лінгвістичних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення певних понять – і, відповідно, перехід економічних термінів до розряду історизмів, архаїзмів, поява нових понять – і, відповідно, неологізмів), так і екстралінгвальних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми мови тієї країни, з якою співпрацювала Україна: німецької мови на початку ХХ ст. або англійської на

його кінець, перехід від однієї системи господарювання до іншої тощо). Наприклад, «інвестиції залучимо», «екологію поліпшимо» [Країна 2017, с. 6], «миттєвий соціальний ефект» і «макрофінансова стабільність»; «система верифікації» [Мамалига 2016, с. 15–16]. Отже, можна зробити висновок про те, що з інтенсивним розвитком новітніх інформаційних технологій, фінансова термінологія перебуває в стані постійного розвитку й удосконалення, і, з огляду на це, вимагає систематичного й детального опрацювання.

З точки зору семантико-стилістичної специфіки, фінансовий термін, перебуваючи поза контекстом, у типовому чи нетиповому контексті, зможе виконувати свої функції лише за умови, що буде відома його належність до економічної терміносистеми. Сучасні медіатексти містять різноманітні види функціонального використання фінансових термінів, які вирізняються певними особливостями. Зокрема, у засобах масової інформації активно функціонують економічні терміни та терміносполучення. З-посеред них, крім питомих, наявна низка запозичених, на прикладі яких можна простежити процеси лексико-семантичних трансформацій [Громов 2017, с. 38]. Значна частина сучасних мовознавців поділяє терміни на дві основні групи: 1) такі, що використовуються в прямому значенні, виконуючи номінативно-дефінітивну функцію; 2) терміни, які використовуються в переносному значенні, враховуючи специфіку емотивності мовлення. Тлумачення безпосередньої сутності терміна як основи відповідної терміносистеми є важливим аспектом репрезентації текстів, які інформують соціум про злободенні події сучасності, допомагають досягнути реалії життя, розібратися у вирі подій та знайти відповіді на різні запитання. Для прикладу наведемо уривки з медіатекстів:

1. «Нові технології роблять іншою сутність бізнесу. Наприклад, фінансову систему змінять криптовалюти (цифрові монети, захищені від підробки, які зберігаються в електронних номінаціях і які можна переводити на інші е-гаманці)» [Мамалига 2016, с. 18].

2. «Окрім прямих фінансових потоків, державою можуть надаватися гранти задля вирішення конкретних нагальних проблем у державі. Гранти – це вид економічної допомоги, що надається на конкурсній основі» [Квіт 2008, с. 31].

Науковий текст, зазвичай, також містить різні дефініції, а медіатекст потребує деталізованого пояснення із залученням загальнозживаної лексики. Це пов'язано зі специфікою аудиторії і задля забезпечення кращого комунікативного ефекту. Часто трапляється, що в текстах публіцистичного стилю автори публікацій використовують галузеву термінологію, не вдаючись до тлумачень сутності лексичних одиниць. І врешті-решт читач нечітко розуміє, а часто й зовсім не розуміє суті написаного, хоча в цілому опублікований матеріал є цікавим, актуальним, часто навіть необхідним для вирішення важливих соціальних питань. Прочитуємо тижневий журнал «Країна»: «Ще одна позитивна вимога МВФ – монетизація соціальних виплат. Субсидії поки що не стимулюють людей перейматися енергоефективністю» [Мамалига 2016, с. 17]. Коментарі до терміна монетизація, на нашу думку, змінили б сприйняття прочитаного, наблизили б автора до читача, спонукали б до дій, сприяли б реалізації комунікативної ефективності.

Важливим фактором функціонування економічних термінів у засобах масової інформації є те, що знайомство з раніше невідомою спеціальною лексикою через використання супровідних коментарів забезпечує поповнення лексичного запасу читача, що сприяє формуванню комунікативної компетентності [Олійник 1996, с. 45].

У дослідженні семантико-стилістичної специфіки терміна варто врахувати фonomорфологічні зміни спеціальних лексичних одиниць у текстах ЗМІ. Трапляються трансформовані форми економічних термінів, які автори, ймовірно, беручи із життєвих ситуацій, використовують заради іронічності, критичного та сатиричного подання різноманітних подій. З огляду на функціональну специфіку економічного терміна в медіатексті, варто зауважити, що оказіональне поєднання морфем пов'язане не лише з емотивністю мовлення і не лише з економією синтаксичного виразу. Оказіоналізми, використані журналістами, стають семантичними центрами тексту, привертаючи увагу широкого кола читачів: «То хто ж конкретно намагається «при-х-ватизувати» наш рідний домен? Пильнуйте, щоб інвестиція не стала спершу ін-свис-тицією, а тоді інквізицією для вас! Підозріло співзвучні слова [Павлюх 2016, с. 75].

У журналістських текстах автори публікацій із метою глибокого розкриття суті події, надання описам колоритності часто синтезують економічні терміни з лексемами інших категорій, зокрема, варваризмами, жаргонізмами, розмовно-побутовою лексикою. Це трапляється у випадках, коли журналісти прагнуть стилістично адаптувати, на думку деяких дослідників мови ЗМІ, «стилістично принизити» описуване поняття (девальваційний гармидер, бізнесова тусівка, совкова приватизація), що змінює емоційно-оцінний характер використаних лексем [Павлюх 2016, с. 81].

Отже, проаналізувавши тексти ЗМІ, можна зауважити, що економічні терміни можуть функціонувати у відповідних терміносистемах, а також поза їх межами. Часто зміни, що відбуваються під час поєднання термінів із іншими лексичними одиницями, призводять до семантичних інновацій, які стають зрозумілими у ході засвоєння контексту [Чорновол 2001, с. 134].

Розглядаючи прагматику фінансових термінів у медіатексті, варто зауважити, що вони забезпечують точність та повноту висловлювання, органічне поєднання рис інформативності та впливу на реципієнта як основ розвитку комунікативного дискурсу, а значить, і розвитку мови в цілому. Наприклад, «Минулий рік став просто-таки випробуванням для всієї фінансово-банківської системи країни. Нагадаємо, що на ринку залишилося тільки 98% банків» [Дудка 2016, с. 4].

Висновки. Домінантним завданням журналістського тексту є вплив на читацьку аудиторію, формування певних переконань, тому весь мовний масив залучається до цього процесу. У процесі взаємодії транслятора та реципієнта доцільним стає поєднання різностильових елементів, а специфікою використання фінансових термінів є насамперед комунікативна ефективність. Стилїстичний ефект, що виникає у результаті введення економічного терміна в медіатекст, полягає у взаємодії функціонально-стилїстичних особливостей економічних понять із лексикою інших стилїстичних пластів.

Журналістські тексти становлять вагому частину соціальної комунікації, всебічно реалізуючи її усну, писемну та візуальну функції, залишаючись при цьому динамічною системою. Мова ЗМІ залучила широкий потенціал «мистецтва аргументації», яке має давню історію.

Сучасні засоби масової інформації, що інформують про різні актуальні суспільні проблеми, впливають на думку і поведінку людей як у суспільстві, так і індивідуально. Отже, фінансова термінологія у сучасних ЗМІ також є потужним інструментом, який допомагає висвітлювати ті чи інші події та впливає на громадську думку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громов, О. (2017). Законодавчий тест на фінансову довіру. *Урядовий кур'єр*, № 6, 13 січня.
2. Дудка, І. А. (2016). Бюджет студентського самоврядування як фінансова основа виховних заходів. *Імідж сучасного педагога*, №1, с. 29 – 31.
3. Квіт, С. М. (2008). *Масові комунікації* [підруч.]. Київ, 206 с.
4. *Країна*. (2017). Тижневий журнал по-українськи, №3, 26 січня.
5. Мамалига, В. (2016). Інвестиції залучимо і «екологію» поліпшимо. *Голос України*, №192. С. 6.
6. Олійник, О. Б. (1996). *Словник ділової людини*. Київ, 448 с.
7. Павлюх, М. В. (2016). *Соціально-політична комунікація в сучасних польських медіа*. Львів, 224 с.
8. Туровська, Л. (2013). Галузеве термінознавство в Україні на поч. ХХІ ст. *Дивослово*, №3, с. 38–43.
9. Флоренський, П. (1989). Термин. *Вопросы языкознания*, №1, с. 24 – 28.
10. Чорновол, Г. В. (2001). Деякі комунікативні особливості економічної термінології (на матеріалі сучасних українських періодичних видань). *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*, вип. 24. Черкаси, с. 133–136.
11. Rager, G. (1994). *Qualitat in der Zeitung. Ergebnisse erster Untersuchungen*. Redaktion 1994. Almanach fur Journalisten / Red. M. Vegemann, BL Floper. Bonn, 1993, p. 165–170.

УДК 82-95:[811.161.2'374.26:5]

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-133-139

Тетяна Петрова
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
мовних дисциплін Харківського національного аграрного університету
імені В.В. Докучаєва (Харків, Україна)
e-mail: t-petrova@ukr.net
ORCID 0000-0002-9534-9891

РЕЦЕНЗІЯ НА ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ЯК ЖАНР КРИТИЧНОГО СУБДИСКУРСУ

У статті з'ясовано, що рецензія на термінологічні словники є гетерогенним, інтегральним жанром, базовим жанром термінографічної критики та головним репрезентантом критичного субдискурсу. Визначено, що критичний субдискурс є одним з підтипів оцінювального дискурсу, виконує роль 'лабораторії' для експертизи якості термінологічних словників, результати роботи якої цінні для метатермінографії. Розроблено багатаспектну жанрову класифікацію (типологію) постпублікаційних рецензій на термінологічні словники.

Ключові слова: жанр, жанрова класифікація, критичний субдискурс, постпублікаційна рецензія, термінографічна критика, термінологічний словник.

Petrova Tetiana. *The review of a terminology dictionary as a critical sub-discourse genre*

The relevance and significance of the problem to develop a genre typology of the post-publication review of terminology dictionaries are founded in the article. The aim of the research is to find out the place of the review in

the system of scientific literature genres and to develop a multidimensional genre typology of the post-publication review of a special dictionary as a representative of the critical sub-discourse. The following methods are used in the article: textual, descriptive, comparative and lexicographic as well as the method of quantitative analysis.

It is determined that a critical sub-discourse is one of the subtypes of the evaluative discourse, acting as a 'laboratory' to examine terminology dictionaries quality, the results of which are valuable for metaterminography. It is found that the review of terminology dictionaries is a heterogeneous and integral genre as well as the basic genre of terminographic criticism and the main representative of the critical sub-discourse. The source base contained 50 reviews published in the Ukrainian scientific periodicals, which constitute the body of texts for the critical sub-discourse.

Based on the structure and content analysis of the terminology dictionaries reviews, their overall multidimensional genre classification (typology) was made according to the following features: 1) the number of authors; 2) the type of a journal in which the review is published; 3) the amount of information in the review; 4) the number of dictionaries considered in the review; 5) the type of special dictionaries analyzed in the review; 6) the presence/absence of scientific discussion, i.e. the presence/absence of responses to the review; 7) the style of text presentation in the review; 8) the time to react to the dictionary publication.

It is determined that the review performs the following functions: estimation of special publications, notification of new terminology editions, instructions on the methods of composing special dictionaries and the function of influencing the development of methodological principles of terminology dictionary composing, i.e. improving the theoretical and methodological foundations of metaterminography. It is proved that the review of a terminology dictionary as the basic genre of terminographic criticism is intended to 'coherently' function with metaterminography in order to develop the principles and methods of composing a modern professional dictionary of a new type.

Key words: *genre, genre classification, critical sub-discourse, post-publication review, terminographic criticism, terminology dictionary.*

Однією з найважливіших форм сучасної наукової експертизи спеціальних словників вважають рецензію. Відіграючи принципову й значущу роль у формуванні методології спеціального словникарства, ця форма не належить виключно до системи наукової комунікації, а є найважливішим інструментом відбирання для критичного експертизування термінографічних праць, насамперед їхніх структурних частин та лексикографічних параметрів. Критичне аналізування (рецензування) спеціальних словників сьогодні, на жаль, сприймається як формальність, що не сприяє посиленню уваги й інтересу до написання рецензій, а також їхнього прочитання й відповідної на них реакції, тому важливо більше приділяти уваги критичному субдискурсу.

Критичний субдискурс як один з підтипів оцінювального дискурсу становить важливий за своєю функційною значущістю сегмент загальної системи дискурсів: передбачає поетапний критичний аналіз структури й параметрів словника, забезпечує можливість ведення діалогу чи полеміки між його автором та експертом, а головне, виконує роль 'лабораторії' для експертизи якості спеціальних словників, результати роботи якої цінні для метатермінографії. Важливим репрезентантом кожного дискурсу та його субдискурсів є жанри.

Нині сформувалися три підходи до вивчення жанру: 1) традиційне пояснення, що ґрунтується на класичному його тлумаченні як типу літературного твору; 2) дослідження окремих аспектів жанрової організації мови; 3) розвивання концепції мовленнєвого жанру М. Бахтіна, відповідно до якої мовленнєві жанри є «відносно стійкими типами висловлювань» [Бахтин 1996, с. 159]. Авторську увагу привертає думка М. Федосюка про те, що сфера використання поняття мовленнєвого жанру не обмежується лише висловлюваннями, тому він пропонує вважати їх стійкими, тематичними, композиційними, стилістичними типами не висловлювань, а текстів [Федосюк 1997, с. 104]. Отже, кожний тип тексту є мовленнєвим жанром, що зумовлений незмінним тематичним, композиційним та стилістичним типами висловлювання.

Наукову рецензію розглядають переважно як жанр критики літературної та газетно-журнальної публіцистики [ЛЭС 1987, с. 322], «публіцистичний (риторичний) жанр» [Космеда 2012, с. 140], жанр науково-публіцистичного підстилю наукового стилю [Загнітко 2012, т. 3, с. 388], різновид оцінювально-критичного типу текстів [Хомутова, Кравцова 2014, с. 71], оцінювальний жанр [Кравцова 2015, с. 862], металексикографічний жанр [Bergenholtz 2016, с. 60], мовленнєвий жанр з оцінювальними судженнями [Антоненко, 2011, с. 3], «єдиний жанр, покликаним якого є оцінювання наукових творів» [Гуманенко 2015, с. 15], базовий жанр термінографічної критики [Петрова 2018, с. 211]. При цьому навіть один словник може по-різному визначати жанровий тип рецензії, наприклад, «жанр, що містить відгук, оцінку чого-небудь», жанр науково-оцінного підстилю, жанр публіцистичного підстилю, один із видів (жанрів) роздуму, жанр науково-популярного стилю [Жеребило 2010, с. 104-105, с. 132].

Вивченню різних аспектів наукової рецензії присвячують праці українські дослідники (О. Гуманенко [Гуманенко 2011], І. Левчук [Левчук 2013], Н. Мех [Мех 2017], Н. Яценко [Яценко 2017] та ін.) і зарубіжні науковці (Х. Бергенхольц і Р. Х. Гууз [Bergenholtz, Gouws 2016], Е. Лассан [Лассан 2012], Б. Степанов [Степанов 2016], М. Чернишова [Чернышова 2011], В. Щербін [Щербин 2007] та ін.). Різновиди рецензії як жанру наукової літератури подає «Словник лінгвістичних термінів», зокрема: «1) рецензія – науковий відгук; 2) рецензія – анотація; 3) рецензія – рекомендація» [Жеребило 2010, с. 297]. Жанрове класифікування різновидів рецензій на термінологічні словники (що репрезентують критичний субдискурс) до цього часу не здійснено. Розбіжності в поглядах на місце рецензії серед інших жанрів наукової літератури, відсутність багатоаспектної її жанрової типології як репрезентанта критичного субдискурсу зумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета статті – з'ясувати місце рецензії в системі жанрів наукової літератури, розробити багатоаспектну жанрову типологію постпублікаційної рецензії на термінологічні словники як репрезентанта критичного субдискурсу. У статті застосовано такі **методи**: текстологічний, описовий, порівняльний, лексикографічного та кількісного аналізів.

Мовознавці нараховують понад 50 мовленнєвих жанрів, кожен із яких залежно від досліджуваного предмета й мети автора має відповідні різновиди [Троянская 1989, с. 21]. За обсягом жанри поділяють на великі й малі. До великих жанрів зараховують дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до малих – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії [СЭСРЯ 2006, с. 57; Семаног 2012, с. 19–21]. Рецензія, як бачимо, входить у систему малих жанрів; її призначення – порушення й розв'язування «великих» проблем термінографії, тобто рецензія – малий жанр про «великі» проблеми.

Мовленнєві жанри розподіляють за такими критеріями: 1) їхня генеза – виокремлюють *первинні* і *вторинні*; 2) сфера певної діяльності й спілкування; 3) репрезентація *інформативного* чи *фатичного* (служать для задоволення потреби у спілкуванні як такому – жарт, флірт, ущипливість, похвала, хула, зауваження й под.) видів комунікації; 4) ступінь свободи й розгортання змістовно-сміслової специфіки повідомлення, а також вибір мовних засобів – а) тексти, що мають відносно жорстку інформативну модель (інструкція, анотація, рецепт і под.); б) тексти, що ґрунтуються на узусних інформативних моделях (газетне повідомлення про плінні події; *рецензія* на художній твір і под.); в) тексти нерегламентовані, зміст яких не має певної строгої моделі в жанровому аспекті і з огляду на відповідну комунікативну сферу (приватне листування, приватні щоденники, художні тексти) [Космеда 2012, с. 133]. Залежно від композиційно-смілової організації розрізняють жанри наукової літератури з «відкритою», «вільною», «м'якою» (статті, монографії, рецензії, тези), «жорсткою» (патент, авторська заявка, стандарт) структурою та проміжною формою (реферат, автореферат, анотація) [Іщенко 2014, 68]. Отже, за обсягом рецензія є малим жанром, за ступенем узагальнення – вторинним, а за критерієм свободи й розгортання змістовно-смілової специфіки повідомлення, а також вибору мовних засобів, – текстом, що ґрунтується на узусних інформативних моделях, за композиційно-сміловою організацією – «відкритою», «вільною» та «м'якою» структурою.

Ураховуючи текстові функції, *рецензію* розглядають як *жанр науково-оцінного підстилю* наукового стилю (зауважмо, що його підстилі та жанри репрезентують наукову комунікацію), а беручи до уваги комунікативну функцію, її зараховують до *жанрів науково-критичного підстилю* [Іщенко 2014, с. 69]. Головною ідентифікаційною ознакою жанру *рецензії* називають обговорення, критичний аналіз та оцінку первинного тексту [Чернявская 2010, с. 40]. Відповідно, рецензію на термінологічні словники розглядаємо як науковий текст зі складною організацією, чіткою структурою та логічною послідовністю викладу інформації. Натомість її пов'язують не з ядерною, а периферійною зоною наукового стилю (пояснюючи, що лінгвостилістичні характеристики, властиві науковому стилю, виражені в ній меншою мірою) або із суміжною зоною (номінуючи, наприклад, рецензію – міжжанровим утворенням наукової літератури) [Жеребило 2010, с. 267; Козубська 2018, с. 37]. Як зауважує О. Троянська, «внесення жанрів до різних зон наукового стилю має досить неоднозначний характер» [Троянская 1989, с. 91]. На авторське переконання, традиційно вироблене сприйняття рецензії як «меншовагартісної», оскільки вона менша за обсягом, ніж монографія, дисертація або стаття, несправедливо «витіснило» її на периферію жанрів. Наприклад, на думку В. Борисова, у сучасному мовознавчому дискурсі всі великі й малі (серед яких він побіжно називає наукову рецензію, відгук офіційного опонента на захисті дисертації) наукові жанри, «є продуктивними й актуальними, найбільшої ж дискурсивної ваги набувають монографії та статті у фахових мовознавчих збірниках» [Борисов 2011, с. 15]. При цьому дослідник «обкрадає» увагою жанр рецензії як особливий текстотип мовознавчого дискурсу, що робить його дослідження лінгвокомунікативного аспекту означеного дискурсу неповним.

Насправді створення тексту такого типу жанру, зокрема рецензії на спеціальне видання, що потребує його глибокого експертизування, передбачає особливі компетентності рецензента: володіння засадами й принципами укладання спеціального словника, а зокрема на всіх його мега-, макро- й мікрорівні; відстежен-

ня словникового терміноматеріалу на відповідність сучасним термінологічним нормам, урахування зміни динаміки мовної норми в термінології, пропагування традицій національного термінотворення тощо; розуміння специфіки структури галузевої термінології і способів її репрезентування як різнорівневої системи; рекомендування інваріантних способів і принципів лексикографічного опису термінології в спеціальному словнику. Усе це – передумова кваліфікованого підґрунтя для «молекулярного» аналізу фахових словників. Так, рецензія виконує, крім найважливіших і загальновідомих функцій *оцінювання спеціальних публікацій і повідомлення про нові видання термінографії*, також *інструктування з методики створення фахових словників та функцію впливу на розвиток методологічних принципів укладання термінологічних словників* [див. про це: Петрова 2019], тобто *удосконалення теоретико-методологічних основ метатермінографії* (систематизування виявлених критичних оцінок і недоліків репрезентування структурних параметрів видань такого типу). Висновкуймо: рецензія відзначається подвійною сутністю: з одного боку, вона ґрунтується на критичній оцінці праці, а з другого – передбачає методологічне інструктування стосовно пошуку способів репрезентування проблемних параметрів видань довідково-енциклопедичного типу. Отже, жанр рецензії на термінологічні словники розглядаємо як ідентифікатор та регулятор якості словників, базовий жанр термінографічної критики.

Досліджуючи жанри як текстові репрезентанти певних дискурсів, необхідно враховувати їхні функційну спрямованість, комунікативну мету, соціальні аспекти, форму тексту, наявність різновидів окремих жанрів тощо. Так, Т. Шмельова головною жанроутворювальною ознакою вважає комунікативну мету, оскільки вона зумовлює жанрову форму тексту [Шмелева 1997, с. 55]. Із цим не можна не погодитися, утім особливості жанру критичного субдискурсу – рецензії на термінологічні словники – убачаємо в системі таких жанроутворювальних ознак: 1) оцінний характер висловлювань стосовно інших жанрових форм, зокрема термінографічного видання; 2) зумовленість структури тексту рецензії будовою об'єкта аналізу – словника, текст якого кваліфікуємо як специфічний, спеціальний; 3) система своєрідних (оцінного характеру) мовних засобів.

Традиційно за аспектом оцінювання словника збоку чи зсередини наукового суспільства розрізняють *внутрішню* або *зовнішню наукову термінографічну критику*. Внутрішня термінографічна критика функціює всередині авторського колективу, призначена для авторів (автора) словника; «внутрішня критика – один із двигунів розвитку: 1) словникової концепції, що допускає елементи розвитку, і 2) змістовної частини словника» [Чернышова 2011, с. 9]. Зовнішня термінографічна критика – це оцінювання спеціальних словників з боку наукового суспільства, їхнє наукове обговорення під час конференцій, симпозіумів, з'їздів [Чернышова 2011, с. 8]. О. Гуманенко, яка вивчає типологічні характеристики рецензій на наукові праці, вважає, що зовнішню критику «сьогодні доцільніше називати “постпублікаційною”, тому що такий термін сприятиме кращому вираженню функціональності зовнішньої рецензії, підкреслить те, що вона з'являється в науковому друкованому органі на готову наукову працю» [Гуманенко 2011, с. 120]. Відповідно внутрішню критику ця дослідниця пропонує називати *допублікаційною критикою* [Гуманенко 2011, с. 120]. На авторське переконання, термін *постпублікаційна наукова критика*, справді, чіткіше окреслює різновид експертної оцінки словника, що відображається в друкованій праці, розміщеній на сторінках періодичних видань як реакція на вихід у світ термінологічного словника. Фокус уваги авторки цієї статті зосереджено на вивченні проблеми жанрової типології наукових постпублікаційних рецензій на спеціальні словники.

Причиною появи рецензій на термінологічний словник є бажання критиків кваліфіковано репрезентувати нове термінографічне джерело з указівкою на його переваги чи недоліки широкому колу читачів, що визначає рецензію передусім як оцінювальний жанр, жанр, що актуалізує вербалізацію категорії оцінки [див. про це: Космеда 2000]. Для висвітлення типологічної мозаїки рецензій на фахові словники важливе значення мають публікації зарубіжних лінгвістів стосовно типів рецензій на загальномовні лексикографічні видання. Зокрема білоруський дослідник В. Щербін у статті про внесок О. Трубачова в розвиток наукової лексикографічної критики репрезентує всеохопну характеристику різних типів рецензій (загалом 76 найменувань) цього науковця за такими ознаками: 1) кількість розглядуваних у ній словників – (а) рецензії-огляди, (б) монорецензії; 2) тип розглядуваних у них словників; 3) мовна характеристика розглядуваних словників; 4) участь або неучасть автора рецензії у створенні рецензованих словників – (а) власне рецензії, (б) авторецензії [Щербін 2007, с. 6].

Данські науковці Х. Бергенхольц і Р. Х. Гууз виділяють шість типів рецензій на неспеціальні словники: 1) коротка характеристика без критичної оцінки; 2) огляд публікації загалом; 3) оглядова стаття, що пропонує багатоаспектну та науково обґрунтовану характеристику; 4) відповідь автора металексикографічної роботи або словника на огляд чи оглядову статтю; 5) експертні оцінки, наприклад, металексикографічні публікації та тези конференцій; 6) оцінка словника або аспектів одного чи декількох словників як частини більшої металексикографічної публікації (переклад автор. – Т. П.) [Bergenholtz 2016, с. 62]. З визначенням

данськими дослідниками четвертим типом рецензії в запропонованому формулюванні – «відповідь автора металексикографічної роботи або словника на огляд чи оглядову статтю» – погодитися важко, оскільки відповідь на критику – це не рецензія, а публікація дискусійного характеру, полеміка. У цьому разі пропонуємо виокремлювати два типи рецензій: *рецензії, що отримали відповідь автора (авторів) словника, і рецензії, що не отримали відповіді автора (авторів) словника.*

Спираючись на здобутки й досвід українських та зарубіжних мовознавців, а також на власні спостереження й напрацювання, спробуємо виділити й докладно схарактеризувати жанрові типи рецензій (можливі їхні підтипи) на термінологічні словники, запропонувавши їхню багатоаспектну й універсальну жанрову типологію.

За спостереженнями авторки цієї статті, рецензії на спеціальні словники не пишуть за єдиною схемою, відповідно, вони можуть бути різної форми. Так, у польському словнику літературних термінів зазначено, що рецензія «може набувати різної форми: від сухої інформації із кількох речень про певну культурну подію до вільного фейлетону» (переклад автор. – Т. П.) [STL 1988, с. 424]. Вибір форми й структурних компонентів тексту рецензії на термінологічні словники та їхнє конкретне мовне наповнення залежать від вираження авторського „я” (Ego), тобто від вияву ставлення автора до відтворюваних ним фактів, фаху (термінограф / галузевий фахівець) і мети (оцінної / інформативної) експерта. Зокрема, в одних рецензіях основною метою критика може бути оцінювання позитивних моментів і зазначення недоліків, а в інших – висвітлення ролі й місця словника в певній науці чи галузі знання, термінологію якої в ньому описано.

Звісно, експерти переважно дотримуються вимог до побудови рецензій як до праць наукового жанру з виокремленням у їхній структурі конкретних традиційних компонентів, серед яких вступ, основна частина з аргументами та їхнім доведенням, наведенням ілюстративного матеріалу та його аналізом і под. та висновки. Утім окремі жанрові форми рецензії на спеціальні словники можуть бути створені й із відхиленням від звичної композиційної моделі, зокрема з «опусканням» стрижневих структурних її елементів – огляду особливостей репрезентування лексикографічних параметрів у словнику, визначення його якості як науково-довідкового видання, відповідно, висловлення порад чи рекомендацій стосовно поліпшення його якості та ін.

Джерельною базою слугували 50 рецензій на термінологічні словники, що опубліковані в українській науковій періодиці і становлять корпус текстів критичного субдискурсу. На підставі проведеного аналізу структури й змісту рецензій на спеціальні словники здійснено їхню багатоаспектну жанрову типологію за такими ознаками: 1) *кількість авторів*; 2) *тип журналу, де вміщено рецензію*; 3) *обсяг її інформації*; 4) *кількість розглянутих у ній словників*; 5) *тип аналізованих спеціальних словників*; 6) *наявність / відсутність наукової дискусії, тобто наявність / відсутність відповіді на рецензію*; 7) *стиль викладу тексту в рецензії*; 8) *час реагування на вихід у світ словника.*

Обмежений обсяг статті не дає змоги схарактеризувати різновиди рецензій за всіма названими ознаками, тому розкриємо особливості жанрових різновидів рецензії за ознакою ‘обсяг інформації’. Аналізуючи особливості типологічної характеристики рецензій на наукові тексти, О. Гуманенко виділяє об’ємні, стислі й міні-рецензії. Відповідно зазначений автор пояснює кожен тип рецензії так: «об’ємні, які докладно і всебічно висвітлюють науковий твір; стислі, що оцінюють вузлові моменти наукового твору; міні-рецензії, яким притаманна коротка характеристика наукової роботи» [Гуманенко 2011, с. 122]. Беручи до уваги обсяг викладеної інформації в рецензіях, виділяємо такі їхні жанрові типи й підтипи (подаємо за градацією обсягу): *міні-рецензії, стислі й розгорнуті рецензії.*

Міні-рецензії: а) *рецензія-репліка*, або *флешрецензія*, або *бліц-рецензія* – це коротка побіжна характеристика словника в неочікуваному й невизначеному місці в тексті рецензії на науково-навчальне видання (підручник, посібник для студентів). Обсяг такої рецензії становить декілька речень (здебільшого про переваги праці), наприклад, у рецензії на навчальний посібник «Екологічна етика» відстежуємо таку блиц-рецензію: «Видання, що важливо, містить словник термінів, які вживаються в законодавстві щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Швидко знайти відповідну інформацію з окремих питань допоможе ретельно складений термінологічний покажчик» [див. Курзова 2015, с. 366]. Констатовано, як бачимо, лише важливість наявності словника в навчальному виданні. Такий короткий коментар не дає змоги оцінити словник як термінографічну працю, відповідно, у структурно-семантичному аспекті аналізована рецензія «тяжіє» до рис анотації чи реклами; б) *рецензія-анотація* – це короткий, довідкового характеру опис термінологічного словника стосовно його реєстру, змісту, призначення, бібліографічних відомостей без його оцінки й критики. Така рецензія-анотація є своєрідним невеликим оголошенням, можливо, рекламою в ненауковому чи науковому виданнях про вихід нового словника, фрагментом термінографічних новин. Рецензії-анотації не дуже поширені, однак їм можуть відводити рубрики в наукових неакадемічних журналах, зокрема, в періодичному виданні «Демографія та соціальна економіка» виокремлено рубрику «Книжковий огляд»,

де більшою мірою схарактеризовано монографії, навчальні видання й поодинокі термінологічні словники (див., наприклад, текст в оригіналі¹).

Наголосімо, що автора наведеної рецензії-анотації не зафіксовано, відповідно, це дає змогу з упевненістю висновкувати, що її укладачем є редакційна колегія журналу. Вважаємо, що означені підтипи міні-рецензій виконують головно інформативну функцію, тобто функцію повідомлення широкого кола читачів про вихід термінографічної продукції, мають своєрідний рекламний, а не оцінювальний характер. Отже за метою підготовки рецензій вони поділяються на рекламні, анотаційні й оцінювальні.

Стислі рецензії (на відміну від міні-рецензій, вони дещо більші за обсягом і містять не лише бібліографічний опис та переказ змісту словника, а його коротку оцінку): **рецензія-відгук** – стисла експертна оцінка (1–1,5 с.) термінографічного видання здебільшого галузевими фахівцями. Особливість такого типу рецензій – зосередження уваги критиків передусім на позитивних аспектах видання, зокрема на актуальності праці, важливості забезпечення галузі необхідним словником, констатуванні значної чи незначної кількості описаних термінів, а насамперед відсутність прикладів аналізу, тобто уникнення експертизи лексикографічних параметрів репрезентування терміноодиниць у виданні, характеристики його принципів побудови [див. Лібанова 2013].

Розгорнуті рецензії: рецензія-стаття аналітичного характеру – оцінювальна стаття, де всебічно й глибоко схарактеризовано всі структурні компоненти словника. У такій рецензії критик детально експертизує за різними критеріями параметри словника, викладає мотивовану його оцінку [див. Космеда 2014]. Рецензії цього типу становлять найбільшу цінність для розвитку метатермінографії, зокрема для розроблення й вдосконалення засад створення термінографічних праць та вироблення нових моделей термінологічних словників.

Отже, запропонована жанрова класифікація типів (різновидів) рецензій на спеціальні словники, розроблена з урахуванням структурно-змістових особливостей проаналізованих рецензій, що надруковані й українській науковій періодиці, є універсальною та багатоаспектною. Знання експертами цих різновидів спонукатиме їх зважати на потенціал критичної публікації, заохочуватиме до розлогої характеристики й аналізування компонентів словника, а відповідно, сприятиме вдосконаленню структурних елементів рецензії.

Жанрову сутність рецензії на термінологічні словники як репрезентанта критичного субдискурсу визначають такі її особливості, як: 1) гетерогенний, інтегральний мовленнєвий жанр, що поєднує ознаки жанрів наукової комунікації, мовної критики, джерелознавства та наукової публіцистики, 2) малий за обсягом жанр про «великі» проблеми; 3) вторинний жанр з «відкритою», «вільною» та «м'якою» структурою. Рецензія на термінологічний словник відзначається подвійною природою: орієнтування на критичну оцінку праці й теоретико-методологічне інструктування стосовно пошуку інваріантних принципів і способів відображення термінологічного матеріалу у фаховому словнику. Відповідно, рецензія на термінологічні словники як *базовий жанр термінографічної критики* покликана «суголосно» функціювати разом з метатермінографією з метою розроблення принципів і засад укладання фахового словника нового типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко, Ю. М. (2011). Оценочные суждения в жанре научной рецензии. *Теоретичні та прикладні питання філології*: матеріали II Міжнар. наук. конф., с. 3–11.
2. Бахтин, М. М. (1996). Проблема речевых жанров. *Собрание сочинений*. В 7 тт. Т. 5. Москва: Русские словари, 731 с.
3. Борисов, В. А. (2011). *Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 20 с.
4. Гуманенко, О. О. (2011). Особливості типологічної характеристики рецензій на наукові твори. [У:] *Наукові записки*, № 3, с. 119–126.
5. Жеребило, Т. В. (2010). *Словарь лингвистических терминов*. Изд. 5-е, испр. и доп. Назрань, 486 с.
6. Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. В 4 тт. Т. 3. Донецьк, 426 с.
7. Іщенко, Н. Г. (2014). Жанрова палітра наукової комунікації. [У:] *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”*. Серія: Філологічна, вип. 42, с. 67–69.
8. Козубська, І. Г. (2018). *Лінгвопрагматичні параметри мовленнєвого жанру «монографія» в англійській мові (на матеріалі текстів з інформаційних технологій)* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови”. Київ – Запоріжжя, 230 с.

¹ Примітка. ЮДИНА Т. Н. **МИГРАЦИЯ: СЛОВАРЬ ОСНОВНЫХ ТЕРМИНОВ**

Словарь включает более 300 статей, раскрывающих содержание важнейших терминов и понятий по миграции населения. Они дают представление о сущности миграции, о ее социально-экономическом, демографическом, геополитическом и культурно-цивилизационном значении в прошлом и настоящем, о миграционной политике России и других стран мира. Учебное пособие адресовано студентам, аспирантам и преподавателям высших учебных заведений, а также всем интересующимся проблемами миграции. Издательство: Академический проект РГСУ. Год: 2007. Страниц: 472. [ДСЕ 2008, с. 225].

9. Космеда, Т. (2014). Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на словник: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко : у 4 т. – Донецьк : ДонНУ, 2012. [У:] *Лінгвістичні студії*, вип. 28, с. 194–198.
10. Космеда, Т. А. (2012). Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич, 372 с.
11. Кравцова, Е. В. (2015). Научная рецензия: социально-ориентированная лексика. [В:] Наука ЮУрГУ: материалы 67-й научной конференции. Секции социальнoгуманитарных наук. Челябинск, с. 860–867.
12. Курцова, В. В. (2015). Відгук на навчальний посібник В. Є. Борейка, Шуміла О. М., Шеховцова В. В., Шуміло О. О. «Екологічна етика» для вищої школи. [У:] *Порівняльно-аналітичне право: Електронне наукове видання*. № 1 (366). http://www.pap.in.ua/1_2015/110.pdf.
13. Лассан, Э. Р. (2012). Рецензия как жанр и как речевой акт. Лингвистика речи. [В:] Медиастилистика : коллективна монографія. Москва, с. 190–206.
14. Левчук, І. П. (2013). *Комунікативні ознаки рецензійного дискурсу*. [W:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*; redaktor naukowy Tetyana Kosmeda. Poznań, zesz. I, s. 99–107. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2013.1.12>
15. Лібанова, Е. М. (2013). Рецензія на «Статистичний словник» (за редакцією доктора наук з державного управління, професора, члена-кореспондента НАН України О. Г. Осауленка). [У:] *Демографія та соціальна економіка*, № 1 (19), с. 142–143.
16. Мех, Н. О. (2017). Жанросфера сучасної української наукової комунікації. [У:] *Мова і міжкультурна комунікація*, вип. 1, с. 64–73.
17. Петрова, Т. (2019). Методологічні принципи укладання галузевого термінологічного словника. [W:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*, redaktor naukowy Tetyana Kosmeda. Poznań, zesz. VIII, s. 119–125. DOI: 10.14746/sup.2019.7.12.
18. Петрова, Т. О. (2018). Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності. [У:] *Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія Філологічні науки. Київ, вип. 292, с. 208–217.
19. Семенов, О. М. (2012). Культура наукової української мови. Київ, 216 с.
20. Степанов, Б. (2016). «Кризис жанра»: книжные рецензии в перспективе исследований научной коммуникации. [В:] *Laboratorium*, вип. 8 (1), с. 82–106.
21. Троянская, Е. С. (1989). Обучение чтению научной литературы. Москва, 1989, 271 с.
22. Федосюк, М. Ю. (1997). Нерешенные вопросы речевых жанров. [В:] *Вопросы языкознания*, № 5, с. 102–120.
23. Хомутова, Т. Н., Кравцова Е. В. (2014). Научная рецензия: интегральный подход. [В:] *Язык и культура*, вып. 1 (25), с. 70–76.
24. Чернявская, В. Е. (2010). Интерпретация научного текста. 5-е изд. Москва, 128 с.
25. Чернышова, М. И. (2011). Параметры лексикографической критики. [В:] *Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium*, вып. 12, с. 7–10.
26. Шмелева, Т. В. (1997). Модель речевого жанра. [В:] *Жанры речи*. Саратов, вып. 1, с. 88–89.
27. Яценко, Н. (2017). Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії. [У:] *Українська мова*, № 1, с. 92–101.
28. Bergeholtz, H., Gouws, H. Rufus. (2016). On the Metalexigraphic Genre of Dictionary Reviews, with Specific Reference to LexicoNordica and Lexikos. [In:] *Lexikos*, № 26, p. 60–81. https://pure.au.dk/portal/files/117216722/1358_2158_1_PV.pdf.doi: <https://doi.org/10.5788/26-1-1358>.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДСЕ – Демографія та соціальна економіка. (2008). Київ, № 1.

ЛЭС – *Литературный энциклопедический словарь*; под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева, Москва, 751 с.

СЭСРЯ – *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* (2006). Под ред. М. Н. Кожинной. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 696 с.

STL – *Słownik terminów literackich* (1988). J. Sławińskiego (red.). Wrocław; Warszawa; Kraków-Gdańsk-Lódź, 345 s.

*Oksana Popadynets**Ph.D in Philology, Senior Lecturer of the Foreign Languages Department**Ivan Ogienko National University (Kamianets-Podilsky, Ukraine)**e-mail: chernoksana@ukr.net**ORCID: 0000-0001-8178-6233*

LEXICAL COMPOSITION OF W. SCOTT'S AND M. STARYTSKY'S HISTORICAL NOVELS.

The article envisages the use of the lexical composition of language in the texts of W. Scott's and M. Starytsky's historical novels. One of the most important among them is artistic means (expressively colored epithets, comparisons and complex metaphors), which are an indicator of the individual style of the author and the language genre in its historical development.

Key words: *metaphor, metonymy, play of word, irony, epithet, hyperbole, understatement.*

Попадинець Оксана. *Лексичний склад мови історичних романів В. Скотта та М. Старицького.*

У статті розглядається лексичний склад мови романів В. Скотта та М. Старицького, а саме: художні засоби (виразно забарвлені епітети, порівняння та складні метафори), які є показником індивідуального стилю автора та мовного жанру в його історичному розвитку. Наше завдання полягає в тому, щоб на конкретних прикладах показати мовотворчість письменників спільної тематики творчості, близьких соціально-національних умов та світоглядних переконань.

Мову художньої прози В. Скотта та М. Старицького необхідно сприймати з урахуванням як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних чинників. Вона насичена цілим рядом специфічно-художніх категорій, які є носіями прихованої, імпліцитної інформації. Дана інформація вимагає особливого прочитання й інтерпретації одержувачем тексту.

Слід зазначити, що у мові героїв ми знаходимо безліч народних висловів, вона рясніє прислів'ями та приказками, переважно соціально загостреними. Дуже часто автори вдаються до образного порівняння, коли хочуть підкреслити емоційний стан людини, оскільки порівняння сприяє чіткішій характеристиці персонажа.

Щоб підкреслити характерну особливість героя та надати йому більшої виразності та поетичної яскравості, письменники використовують епітети. Ці епітети викликають у читацькій свідомості точніші почуття щодо характеру людини.

Також письменники часто застосовують текстові метафори, здебільшого у виборі імен героїв, переказі легенд і середньовічних пісень, частому вживанні біблійних аналогій і паралелей, а також для шифрування та згодом ініціювання своїх персонажів.

На цих конкретних прикладах, а їх можна навести дуже багато ми переконуємося, що індивідуалізація мови, якої український та англійський письменники досягають різними засобами – своєрідною лексикою, будовою речення, інтонацією тощо, – допомагає краще відтворити зображувану епоху, охарактеризувати той чи інший персонаж. Слова й вирази, різні відтінки значення слів і фразеологічних зворотів автори черпали з живої розмовної мови. Звичайно, вони змогли відтворити лише частину багатства засобів народної мови, дібравши з мовної скарбниці народу все те, що найбільше сприяло відтворенню їхнього задуму.

Ключові слова: *метафора, метонімія, гра слів, іронія, епітет, гіпербола.*

The linguistic-stylistic structure of historical novels contains important linguistic and historical information, and is a valuable source for exploring the history of styles in any literary language. The use of the lexical composition of language in the text of a specific literary work is subject to a number of determinants. One of the most important among them is artistic means (expressively colored epithets, comparisons and complex metaphors), which are an indicator of the individual style of the author and the language genre in its historical development.

What has caused the formation of similar motifs in the literature of authors who had no personal contact? Despite the age difference (W. Scott (1771–1832) M. Starytsky (1840–1904)), these authors wrote in the heyday of Romanticism in Europe, both of them lived in a period of global social changes.

Many researchers study a writers' literary inheritance. Their biography and stages of literary creativity are systematized by researches from different countries. The works of Beliaev V., Levchyk N., Polischuk V., Mayer R., Maxwell R., Shaw H., Speirs J., etc. deal with a complex literary and linguistic analysis. The idea that Scott's representations of linguistic variety has also been explored in R. Crawford's "Devolving English Literature" (1992) and L. Davis's "Acts of Union: Scotland and the Literary Negotiation of the British Nation" (1998). This places studies on Scott's use of language as a reflection of cultural and social tensions.

Our task is to show the linguistic manner of W. Scott and M. Starytsky, who used a variety of artistic means such as expressing colored epithets, comparisons and complex metaphors as well as the whole spectrum of the synonymic kind.

It should be noted that the language of W. Scott's and M. Starytsky's novels is the 'archaic saying' of the era. It is not only as an artistic tool, but also as a field of action for the conflict itself. For instance, L. Kiselova notes about W. Scott's novel "Ivanhoe": "the collision of Norman aristocrats, descendants of French-speaking conquerors of England, with the local Saxon population, who do not wish to adopt to the foreign languages and customs imposed on him, is one of the basics of political intrigue in the W. Scott's novel" [Киселева 2001, с. 32].

The infallible passion and anger can be heard in the voice of Rob Roy when he speaks of the persecution that had fallen to his lot: "Can I forget that I have been branded as an outlaw – stigmatised as a traitor—a price set on my head as if I had been a wolf—my family treated as the dam and cubs of the hill-fox, whom all may torment, vilify, degrade, and insult – the very name which came to me from a long and noble line of martial ancestors, denounced, as if it were a spell to conjure up the devil with?" [Scott, p. 341]. In his language, which W. Scott conveys, using the peculiarities of the Scottish dialect, we find a lot of folk sayings. A figurative comparison is a characteristic feature of Rob Roy's native Scottish language: "...my heart would sink, and my arm would shrink and wither like fern in the frost, were I to lose sight of my native hills; nor has the world a scene that would console me for the loss of the rocks and cairns, wild as they are, that you see around us." [Scott, p. 345]. Or, explaining the causes of these events, he notes: "And it's partly that whilk has set the heather on fire e'en now. Heather on fire?" said I. I do not understand you." [Scott, p. 346].

We find a number of verbal folk treasures in the novel "The Robber Karmelyuk" by M. Starytsky. The simplicity and melody of the mother tongue is embedded in the main character's language, which is replete with proverbs and sayings, mostly social: "панська ласка лише до порога" [Старицький 1971, с. 21], "горе лише рака красить" [Старицький 1971, с. 45], "піший кінному не товариш" [Старицький 1971, с. 168], "хто має бути повішений, той не втоне" [Старицький 1971, с. 298], "занадився кухоль по воду ходити, поки йому вухо не відломил" [Старицький 1971, с. 382], "б'юся як риба об лід" [Старицький 1971, с. 568]. The novelist individualizes Karmelyuk's speech through the use of Ukrainian words and folk expressions: "налив гірко, то й треба випити до дна" [Старицький 1971, с. 567], "вовкові – вовче життя" [Старицький 1971, с. 568], "рада душа в рай, та гріхи не пускають" [Старицький 1971, с. 382].

Sometimes the hero resorts to a certain symbolism, imagery, allegory in his statements, especially in conversation with strangers: "Не журись, друже, – промовив Кармелюк, кладучи свою руку на плече голодранця, – прийде весна, прилетять вільні птахи – хто їхню пісню збагне, той і волю знайде..." [Старицький 1971, с. 217].

Actually, the characters convey different shades of feelings through the speech, the emotional state of the protagonist and other characters of the novel. Thus, in particular, Karmelyuk says: "глухим од хвилювання голосом" [Старицький 1971, с. 13], "з прихованою злістю", "блиснувши очима" [Старицький 1971, с. 27]. Expressiveness, clarity of his language is enhanced by appropriate gestures: "– Ой воля, воля!.. – простогнав дід. – Діждемося! – скрикнув Кармелюк, схоплюючись на ноги й розправляючи свої могутні груди" [Старицький 1971, с. 35].

We see the same changes in appearance in Louis XI from the W. Scott's novel "Quentin Durward" "The light of assumed vivacity had left the King's eyes, the smile had deserted his face, and he exhibited all the fatigue of a celebrated actor, when he has finished the exhausting representation of some favourite character, in which, while upon the stage, he had displayed the utmost vivacity." [Scott, Chapter X].

Very often, W. Scott resorts to a figurative comparison, he wants to emphasize a person's emotional state, "... his eyes seemed to turn so small, so fierce, and so piercing, as to resemble those of an aroused adder looking through the bush of heath in which he lies coiled". [Scott, Chapter XII]. Or else "... and when there was still something in it that resembled a cat, it was a cat watered down, alert, tense and ready for a sudden leap" [Scott, Chapter VIII].

There are a lot of comparisons in Rob Roy's language (referring to the troubles he encountered): "to be hunted like an otter, or a sealgh, or a salmon upon the shallows, and that by my very friends and neighbours;..." [Scott, p. 342]. Or expressing disdain for others: "Take heart of grace, man," said Campbell, "and dinna sit clattering your jaws there like a pair of castanets!" [Scott, p. 124]. "What are you, that have the tongue and the habit of the hound, and yet seek to lie down with the deer?" [Scott, p. 305]. "... or look out from amang your curls then, like a wildcat out of an ivy-tod..." [Scott, p. 212].

As we can see, writers have shown their ideological beliefs and attitudes to events and heroes in the selection of comparisons, as the comparison contributes to a clearer characterization of the character. The basis for comparison is the feeling caused by the irritation of the hero. Comparing the main subject of the presentation with the other, novelists give them an illumination, that corresponds to the ideological direction of the work and evokes a deeper emotional perception.

For example, "The Robber Karmelyuk" by M. Starytsky and "Rob Roy" by W. Scott testify to the remarkable skill of the novelists in their use of a special language, which is represented by the linguistic characteristics of the characters. Particularly noteworthy are Karmelyuk and Rob Roy.

To emphasize the Rob's characteristic feature and to give it greater expressiveness and poetic brightness, the author resorts to the use of epithets. He calls him "the Red Rob", "the cunning mountain dog", "the March hare", emphasizes his "sharp, fierce glance" [Scott, p. 341].

These epithets evoke in the reader's mind more accurate feelings about the person character.

In keeping with the folklore tradition, M. Starytsky resorts to symbols, he calls Karmelyuk an "eagle", and his brothers – "Karmelyuk's eagles", they are as bold, brave and free-spirited as the leader.

W. Scott calls Rob Roy "... flying and fiery-mouthed dragon" [Scott, p. 342], and his leader "mountain devils" [Scott, p. 241].

Also, writers often use the text metaphors, mostly in the choice of hero names, the retelling of legends and superstitions, the rendering of medieval songs, the frequent use of biblical analogies and parallels, knightly legends and legendary heroes.

W. Scott often uses metaphors to encrypt and subsequently initiate his characters. Richard I from the novel "Ivanhoe" was hiding under the guise of a Black Knight and he called himself "the Falcon who flew to England" [Scott, p. 368]; Ivanhoe – Knight of Inheritance; wife of Baron Fron de Beef – Urfrid. The novel retains a traditional set of medieval metaphors: the temples – the "warriors of the cross" [Scott, p. 420], the firmness in the fight against the evils of the church – the "sword of Phineas" (legendary biblical character, jealous of the faith) [Scott, p. 420], the vices – "mold", "Unclean stones" [Scott, p. 421], the sacred flag of the Knights Templar – "Bosean", etc.

However, the author seeks to preserve the medieval metaphorical nature of the text not only in the choice of the names and the characters names, but also in the translation of legends, superstitions, in the dialogues of their characters. Thus, a swineherd and a Wambus clown, seeing the riders, said, "Perhaps they are coming from a magical kingdom with an assignment from King Oberon" [Scott, p. 41]. Oberon is a fairy tale king of forest spirits. Crown Prince John Eomen calls the "target of Wat Tirrell", according to the legend, which killed King William II Red during the hunt, thereby "hinting at his grandfather's fate" [Scott, p. 110]. Here, the metaphors have an undeniably ironic implication. So, Scott's metaphor is often used for ironic play. He calls Wambu's pig breed "the newest Eumai" [Scott, p. 41]. The hermit Tuk, speaking to the detained forest robbers of the Priory and the Abbot, gives an ironic tip for salvation – "make friends with the mammon of iniquity, otherwise no friendship will help you" [Scott, p. 390].

Also, it should be noted, the biblical text metaphor of the novels. In many episodes, Scott relates action to biblical legends and parables, drawing parallels between them. He calls Rebecca the various biblical names: "daughter of Syrah", "beautiful daughter of Zion", "beautiful flower of Palestine", "light lily" [Scott, p. 272-273], putting in it mocking irony.

Another kind of metaphor there is in the novel "Quentin Durward", which describes the turning point of old knightly relations and social types and the emergence of new social forms and people. The fifteenth century is, as K. Afanasev notes, a time of transition "from the feudal antiquity to the progressive revolution, which became the sixteenth century – the Renaissance epoch" [Афанасьев 1964, с. 544].

This difference is observed in the language space of the novel. Almost disappears biblical symbolism and metaphor inherent in the medieval worldview, and its place is occupied by business prudence, the color of political game, hints, statements.

The metaphor often plays the role of a mark, a distinctive sign, and serves to compare the struggle of two epochs: the epoch of the Middle Ages and the nascent bourgeois world.

The 'political' metaphors symbolize the strategy of the trick, for example, the one uttered by the King while hunting Count Dunois: "But patience, cousin, and shuffle the cards, till our hand is a stronger one". [Scott, Chapter VIII]. The meaning of this metaphor is explained by the author in the comments : card drawing means dodgy, flexible, waiting strategy.

As we can see, Walter Scott's metaphor also serves to create artistic images. In advance, introducing the reader to the actors, Scott does not allow them to act and speak for themselves, and their actions and language constantly create a complete understanding of each character. The language of each hero was not only different from the others, but also had its own specific features that give it the use of certain metaphors, proverbs, comparisons in the particular context of the character, the set of which characterizes a particular situation and serves as a bright way of reacting to it . Simple, psychologically one-dimensional, but very spectacular characters are marked only by their inherent traits and only by their peculiar language. Describing character, W. Scott does not delve into his psychology, and focuses on the outer surface of the soul, his actions, language.

These specific examples convince us that the individualization of the Ukrainian and English writers' language reached by various artistic means – particular vocabulary, sentence structure, intonation, etc. It helps to reproduce the

characterized epoch and the characters. Words and expressions, different shades of word meaning and phraseological references, the authors drew from a live spoken language. Of course, they were able to recreate only part of the wealth of the vernacular.

Thus, carefully studying the treasures of the native language, its subtle nuances, as well as history, culture, novelists, in this way, also produced their individual handwriting. I. Franko, in his time, wrote about M. Starytsky : “It seems, that language is something common to all of us, but there is no doubt that as every child in the first years produces his own jargon, as well as every writer, especially talented, produces its own language, has its own characteristic expressions, reversals, its structure of phrases, its favorite words. A writer who does not have his individually colored language is a weak writer, he writes colorlessly, sluggishly and cannot count on a longer, lasting popularity ”[Франко 1981, с. 240].

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев К. (1964). “Квентин Дорвард”: комментарии / Скотт В. Собр. соч. : в 20 т. Т. 15. Москва, с. 543–570.
2. Киселева Л. (2001). Вальтер Скотт в интерпретации русских архаистов / Сборник памяти Е. Г. Эткинда. Санкт-Петербург, с. 32–39.
3. Поліщук В. Т. (2003). Художня проза Михайла Старицького : Проблематика й особливості поетики романів і повістей: монографія. Черкаси, 376 с.
4. Старицький М. (1971). Кармелюк. Історичний роман. Київ, 708 с.
5. Франко І. (1981). Михайло П[етрович] Старицький / Збір. творів : у 50 т. Т. 33. Київ, с. 230–277.
6. Scott W. Rob Roy : веб-сайт. URL. : https://pdfbooks.co.za/library/SIR_WALTER_SCOTT-ROB_ROY_- _COMPLETE.pdf
7. Scott W. Quentin Durward : веб-сайт. URL. : <http://www.gutenberg.org/files/7853/7853-h/7853-h.htm#link2HCH0010>
8. Scott W. Ivanhoe : веб-сайт. URL. : <https://www.fulltextarchive.com/page/Ivanhoe/>

УДК 82-3.09

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-143-147

Олег Рарицький

доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

e-mail: rarytskyi_o@ukr.net

Orcid.org/0000-0002-9022-2103

НЕКРОЛОГ У ЖАНРОВІЙ СИСТЕМІ ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Анотація. У статті виявлено й розкрито окремі художньо значущі компоненти некролога як одного з жанрових різновидів художньо-документальної прози. Головну увагу зосереджено на особливостях поетики, формозмістових чинниках, метажанровій природі цього генеалогічного утворення. Проаналізовано художньо-фактологічну природу некрологів, розкрито причини її виникнення, особливості функціонування, розвитку та суспільної рецепції. Доведено, що в основі некролога виразно проглядається мемуарне начало, скероване на універсалізацію біографічної канви особи-митця.

Ключові слова: художньо-документальна проза, некролог, метажанр, шістдесятники.

Oleh Rarytskyi. Obituary in the genre system of the documentary fiction prose by the Ukrainian writers of the 1960s.

Summary. The article discovers and reveals specific artistically significant components of the obituary as one of documentary fiction prose genre varieties. The main attention is focused on the peculiarities of poetics, form and content factors, metagenre nature of this genealogical formation. The genealogical nature of the obituary is analyzed, the reasons of its appearance, the peculiarities of functioning and development, societal reception in the system of documentary fiction prose genres are revealed.

The article states that the obituary organic nature is coordinated by journalist's information genre and, as a rule, is mainly manifested in periodicals columns. Media researchers consider analytical synthesis as an inseparable component of this genre, since such materials contain facts and dates of life, assessments and opinions about the deceased, as well as valuable memoir elements. The fictional nucleus of this phenomenon is comprised by the biographical pivot which is synthesized with memoir materials, diary notes, works by a particular author and famous maxims by other authors, due to which the entire picture of the author's mundane existence is universalized.

Obituary as a documentary fiction prose genre manifests distinct factual background; it is directed “to make transparent” the author's position in his attitude to the object of speech to whom the work is dedicated. The

subjective beginning here gives way to narrative objectivation and is regarded as a document synthesized by certain artistic constructs which manifest themselves not on the level of invention but as a component which adds to the entire characteristics of the author. Obituaries are created on behalf of the heterodiegetic narrator, who uses the method of analytical synthesis and on the basis of factual material interprets the artist's traversed path. In the basis of obituary there can be distinctly seen the memoir beginning directed to universalizing the biographical outline of the artist's personality.

Key words: *documentary fiction prose, obituary, metagenre, writer's of the 1960s.*

Постановка проблеми. У системі жанрів художньо-документальної прози виокремлюємо малі нефікційні форми, як-от автобіографії, записки та некрологи. Вони вважаються найменш інформативними (якщо брати до уваги епістолярій, мемуари, щоденники), проте займають свою відповідну нішу серед генологічного розмаїття прози-nonfiction. Некрологи, незважаючи на їхню суб'єктивність, наділені виразною фактологічною об'єктивністю. Потік свідомості в них витісняє логічно вмотивована, чітка й продумана структурованість, позначена раціональним мисленням, виваженим способом сприйняття і відтворення узагальненого авторського досвіду. Функція наратора зводиться тут до належного впорядкування розрізнених явищ, подій, фактів, першочергового акцентування на ключових і значущих моментах життєпису митця-шістдесятника. Факт витісняє собою суб'єктивне начало, уможливаючи об'єктивне першопрочитання біографії письменника.

Актуальність дослідження. Різновекторність, багатшаровість та розмаїття сучасного літературного процесу в Україні обумовлюють недостатню літературно-критичну рецепцію окремих його явищ. До малодосліджених у світовому та вітчизняному літературному процесі належать малі жанри художньо-документальної прози – автобіографії, записки, некрологи. В епоху соцреалізму літературознавці кваліфікували їх як проміжні генологічні утворення й належним чином не вивчали. Та й літературознавчих досліджень, які б з'ясовували художню природу некролога, поки що дуже мало; джерелом знань про нього стають передусім літературознавчі словники та різного роду довідники, у власних працях цієї проблеми торкаються В. Галич, О. Галич, Т. Казакова, Д. Новак, В. Пустовіт.

Мета дослідження полягає в увиразненні, виявленні та потрактуванні особливостей некролога як жанру художньо-документальної прози.

Об'єктом дослідження є некрологи, створені до дати смерті письменників-шістдесятників і надруковані у вітчизняних періодичних виданнях.

Предмет дослідження полягає у літературознавчому аналізі поетикальних та формозмістових особливостей некролога як жанрового різновиду художньо-документальної прози.

Матеріал дослідження. Як текстові джерела у статті використані некрологи, створені до дати смерті митців-шістдесятників, і надруковані у вітчизняній періодиці.

Виклад основного матеріалу. Органічна природа некролога координується журналістським інформаційним жанром і, як правило, здебільшого знаходить утілення на шпальтах періодичних друкованих видань. Наразі журналістикознавство доволі чітко з'ясовує суть цього поняття: «Некролог – жанр журналістики (інформаційне повідомлення чи аналітична стаття) про життя і діяльність певної історичної особи з приводу її смерті» [3, с. 266]. А. Тертичний увиразнює тлумачення: «Жанрова своєрідність некролога визначається, що цілком очевидно, предметом відображення, яким є факт смерті якоїсь людини» [11, с. 88]. Медіадослідники невіддільною складовою цього жанру вважають аналітичний синтез, оскільки в такому матеріалі «зібрані факти і дати життя, оцінки та висловлювання про небіжчика, містяться цінні мемуарні елементи» [3, с. 266]. В. Галич, приміром, розглядає некролог у системі публіцистичних жанрів, аргументуючи це такою своєю позицією: «Природа некролога як жанру полягає в тому, що подібний публіцистичний твір, на відміну від інших, не може задалегідь плануватися, продумуватися, писатися тривалий час» [2, с. 565].

У контексті цих міркувань визріває думка про те, що некролог доречно було б розглядати на перетині журналістикознавства й літературознавства. Зокрема з малою прозою некролог зближує така його характеристика, запропонована В. Пустовіт: «Для некролога характерний відносно невеликий обсяг, стислість, лаконічність викладу матеріалу, достовірність наведених у ньому фактів із життя померлого, бо в основі цього жанру лежать реальні події» [9, с. 119]. Художнє ядро цього явища складає біографічний стрижень, який синтезується з мемуарним матеріалом, щоденниковими записами, творами конкретного митця й відомими максимами інших авторів, завдяки чому універсалізується повна картина земного буття письменника.

Некролог у системі художньо-документальних жанрів синтезує в собі публіцистику й різносементні художні елементи. «Попри певну канонічність, котра витікає з жанрової природи некролога, – відзначає В. Галич, – твори цих жанрових форм мають певну специфіку, яка помітна в композиції, змісті та мовно-стилістичному оформленні» [2, с. 562]. За тематичним критерієм маємо підстави вирізнити дві тематичні групи некрологів: *інформаційні і художні*.

1. *Інформаційні некрологи*, які пропонують широкій читацькій аудиторії коротку біографію письменника, знайомлять із найвизначнішими його досягненнями й нагородами, вказують на творчі здобутки та нереалізовані плани. Такі тексти послідовно відстежують хронопис долі майстра слова й виявляють схожість із біографічними творами малих епічних форм. Пишуться вони безпосередньо через нагальну потребу поінформувати про смерть людини. «І це зобов'язання, і те, що гіркота втрати зовсім ще свіжа, – наголошує Н. Банк, – ставить авторів спогадів у скрутне становище, накладає на них особливу відповідальність» [1, с. 183]. Прикладами інформаційних некрологів є *повідомлення* – як миттєва реакція на смерть шістдесятників, не раз друковані в «Літературній Україні», «Українській літературній газеті», багатьох інших літературно-мистецьких часописах, зокрема у фахових літературознавчих виданнях «Дивослово», «Критика», «Слово і час».

Приміром, про смерть шістдесятника Романа Корогодського (помер 16 червня 2005 р.) повідомляє газета «Літературна Україна» у номері від 23 червня. Некролог під назвою «Пам'яті побратима» підписали близькі друзі, побратими покійного – Алена Пашко, Неллі Корнієнко, Л. Танюк, Валентина Чорновіл, Михайлина Коцюбинська, М. Косіва, О. Зінкевича, Ірина Волицька-Зубко. Текст некролога подаємо без скорочень: «Одійшов від нас наш товариш і соратник, один із чільних шістдесятників, мистецтвознавець, літератор, кінокритик і видавець Роман Корогодський. Народжений у страхітливий рік голодомору, він віддав усе своє життя Україні, її мистецтву. Його роботи про О. Довженка, А. Петрицького, С. Параджанова, Ю. Шевельова стали мистецькими раритетами. Останнім часом він провадив велику роботу як член Редакційної Колегії з видання 10-томного зібрання творів Вячеслава Чорновола, був активним трударем у справі реабілітації митців як один із засновників і провідників „Меморіалу“ ім. В. Стуса і як член Народного Руху України. Мир прахові Твоєму, Романе, вічна Тобі пам'ять» [7, с. 2].

Визначальну особливість цього тексту вбачаємо в інформативності та лаконічності; авторська мета полягає в тому, щоб сповістити широкій громадськості про втрату людини, званої в мистецькому житті, акцентувати на її значущості, неперебутності. Про Р. Корогодського йдеться як про кінокритика, літературознавця й кінознавця, активного учасника руху шістдесятників, політика й громадського діяча; водночас риси поетики, що ними наділений цей текст, виразно ідентифікують його як інформаційний некролог.

2. *Художні некрологи* дещо віддалені від дати смерті висвітлюваної постаті. Вони побудовані на переосмисленні життя й творчості письменника і можуть трансформуватися в окремі жанрові форми. Художнє начало в цих творах превалує над біографічним фактажем і виявляється (залежно від авторської уяви) по-різному. В. Пустовіт цілком справедливо такі некрологи називає літературними й вирізняє їх генологічні типи: *вірш у прозі; огляд і оцінка творчості померлого митця* (ми вважаємо це літературним портретом – О.Р.); *некролог-нарис, написаний у формі спогадів* [9, с. 118]. Цей ланцюг можна доповнити ще й такими різновидами, як *есе, репортаж, біографічна повість (роман)*, і він, імовірно, буде неповним, адже повсякчас література зазнає художніх модифікацій і трансформацій. Жанрові форми в таких утвореннях взаємозамінюються й синкретизуються, що вказує на метажанрову природу цього художньо-фактологічного явища.

Приміром, у газетній публікації Б. Олійника «Ми були романтиками. Слово про Василя Симоненка» виразно проглядаються риси художнього некролога. Написана стаття у формі спогадів, однак за жанровими ознаками тяжіє до есе, надто помітно увиразнюються у ній нарисові характеристики. Автор у довільній композиції висловлює власні міркування про В. Симоненка як знакову постать доби, акцентує на його ролі в українській культурі та літературі, висловлюється про творчі здобутки митця. Водночас у статті робиться наголос на непоправній втраті, якої зазнала українська культура у зв'язку з ранньою смертю поета, що безпосередньо вказує на визначальні риси некролога в цьому тексті: «...Недовго топтав ряст Василь Симоненко: укоротили йому віку яничари до неповних 29 літ. ...Він шшов углиб до ідеї Вітчизни, як до незмінної, постійної величини – тієї основоположної петри, без якої людина – тільки абстрактний знак, що вказує на біологічний вид. Після тичинівського «я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була», чи й знайдеться у всій нашій поезії за глибиною і силою поетичного осяяння щось рівне симоненківському «народ мій є, народ мій завжди буде, ніхто не перекреслить мій народ», його неперебутнім «Лебедям материнства» [6, с. 2]. У статті «Ми були романтиками. Слово про Василя Симоненка» Б. Олійник поєднує в одне ціле художні сенси, фактологічний зміст, науковий контент, твір повноцінно виявляє себе як метажанрова конструкція. Цілком природно можемо кваліфікувати його як художній некролог.

Ознаки некролога нескладно віднайти і у *віршах-присвятах* померлим письменникам, де використовуються художні прийоми, що увиразнюють портретні характеристики покійного, наголошують на значущості митця в національній культурі, пробують відстежити ключові моменти його біографії й на них зацентувати увагу; образ літератора в них індивідуалізується, подеколи навіть сакралізується. Вірші-присвяти створюються в основному під приголомшливим враженням від смерті товариша, побратима, можуть зачитуватися як прощальне слово над його могилою і часто використовують поетику народних голосінь. Наповнені вони

тугою, смутком, болем від важкої втрати. Підтвердженням сказаного може слугувати уривок з одноіменної поезії Петра Скунця, приуроченій пам'яті Миколи Вінграновського, в якому звучать мотиви суму, печалі, жалю, журби, що характеризує твір як поетичний некролог:

Творить світ, Миколо, вічне коло,
а якщо по-вченому – спіраль.
От і перенісся ти, Миколо,
на нову небесну магістраль.
Та українці – бойко, лемко, гуцул –
все таки не годні жити без
Вінграновських, і Дроздів, і Гуцал,
що зросли любов'ю до небес.
Я пишу, а слово пахне воском
і вмирає тихо, як свіча.
Так без вас, Миколо, жити тоскно:
Є збирач, немає сівача [10, с. 2].

Інша їх група – це вірші-присвяти, створені пізніше й приурочені до певних подій, наприклад, роковин смерті, річниць народження, вшанування пам'яті; вони, як правило, сповнені елегійними та філософськими мотивами. Часто такі поезії упорядники вміщують у збірники спогадів про відомих людей і характеризуються вони як єдина органічно-синтетична художня модель. Трапляються випадки, коли віршові присвяти є залежними від прозового мемуарного супроводу і лише в єдності з ним сприймаються як окрема завершена художня цілісність.

У збірці спогадів про В. Підпалого «Пішов у дорогу – за ластівками» [8] наявні статті зі складними метажанровими конструкціями, що, як правило, безболісно поєднують у художнє ціле прозовий текст та поетичні присвяти. Віршові твори як пам'ять про В. Підпалого у мемуарний наратив впрошують друзі, творчі побратими – Л. Горлач, І. Діденко, Л. Закордонєць, П. Засенко, С. Зінчук, Н. Кащук, М. Клименко, П. Перебийніс, С. Тельнюк (усього в книзі до тридцяти поетичних присвят). Ці поезії сповнені невимовною тугою за близькою людиною, болем від непоправної втрати, глибоким внутрішнім щемом. Риси некролога у таких творах накладаються на фактологічне тло і в художній уяві автора набувають трагічного звучання. У збірці спогадів про В. Підпалого серед розмаїття поетичних присвят ознаки некролога чи не найвиразніше проглядаються в поезії І. Гнатюка «Пам'яті друга». Автор вірша некролога тяжко карається фатальною, непоправною втратою близької людини і свій біль переливає в поетичні рядки:

Тихе надвечір'я листопаду,
Сутінки на цвинтарі стоять,
І, здається, чути, як іззаду
Страх до мене крадеться, мов тать.
І ніде нікого, лиш могили
З постатями статуй і погрудь,
Що скорботно голови схилили
У вечірні сутінки пливуть.
Та мені не страшно, бо віч-на-віч
З другом я у пам'яті стою
Грію душу спогадами, навіть
Болем коло нього відтаю [4, с. 70].

З поезії І. Гнатюка увиразнюється гуманістичний портрет В. Підпалого. Як стверджує її автор, В. Підпалий «завжди дбав про душу – не про тіло, / не ховав за пазуху ножа»; умів розпізнавати людські болі, полегшити страждання ближнього, а «ледь помітні шрами чи синці» міг «бачити так зримо, / Як глибокі зморшки на лиці». З поетичних характеристик І. Гнатюка В. Підпалий постає як людина незалежної життєвої позиції, високих ідеалів і помислів, переконаний патріот, що «незмінно чув і Україну / Не лише у слові, а й в душі». Про земний відхід товариша свідчить та деталь, що він у художній уяві автора поезії сприймається вже в минулому часі.

Входять до мемуарних збірок і некрологи, особливо, якщо видання готуються одразу після смерті митця. На змістовому терені шістдесятництва таку специфіку має діаспорний збірник спогадів про В. Стуса, мемуарні книги про М. Вінграновського, М. Коцюбинську, Н. Марченко, Є. Сверстюка. Автори вміщених там спогадів зосереджуються на втраті, якої зазнала українська культура; апелюють до дати смерті; актуалізують власні давніші контакти з нині покійним, які виявляють характер людини, її переконання та принципи. Як показує досвід, у збірниках спогадів якраз на таких моментах найчастіше загострюється увага корес-

пондентів, що певною мірою шкодить загальній нарративній стратегії видань, адже відомі факти з біографії письменника часто-густо повторюються, переходять з одного нарису в інший, розмиваючи можливості зосередження на штрихах і деталях, здатних вдало доповнити й забезпечити цілісне прочитання біографії того чи того майстра пера.

Літературний некролог дає змогу сформувати психологічний портрет митця та зауважити присутні деталі його компонування, як-от: поведінкові моделі, морально-психологічні якості, внутрішні (інтелектуальні, душевні) резерви. Особистість письменника з таких текстів сприймається як психотип, наділений індивідуальними рисами, природними здібностями, темпераментом. Автор некролога прагне означити багатогранність імпліцитних переживань свого «об'єкта зображення», неординарність його творчої натури, самобутність таланту. Він виявляє сутність письменника в контексті епохи, внаслідок чого відкриваються експліцитні чинники поведінки митця, що дозволяє збагнути не лише мікро-, а й макросвіт його самосвідомості. Так некролог набуває рис нарису, есе й розпросторює свої жанрові властивості на помежив'ї художньої та публіцистичної творчості. Із цієї позиції Т. Казакова аналізує некролог М. Лескова «Остання зустріч і остання розлука з Шевченком», називаючи текст-спогад *нарисовим некрологом*, і цей термін цілком придатний для означення подібних, досить часто об'ємних матеріалів художньо-публіцистичного змісту. Цілком логічно з цих міркувань нарисовими мемуарними творами вважати тексти, укомпоновані в збірники спогадів і приурочені пам'яті митців-шістдесятників.

Висновки. Некролог як жанр художньо-документальної прози виявляє виразне фактографічне тло; він скерований на «опрозорення» позиції автора в його ставленні до об'єкта мовлення, якому присвячений твір. Суб'єктивне начало тут поступається нарративній об'єктивності і сприймається як документ, синтезований певними художніми конструктами, що виявляють себе не на рівні домислу, а як складник, котрий доповнює цілісну характеристику митця. Творяться некрологи від імені гетеродієгетичного оповідача, котрий застосовує прийом аналітичного синтезу й на основі фактологічного матеріалу осмислює перейдений шлях митця. В основі некролога виразно проглядається мемуарне начало, скероване на універсалізацію біографічної канви особи-митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банк Н. Уроки большой жизни: Проблемы жанра мемуаров. *Нева*. 1974. № 11. С. 183–187.
2. Галич В. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: Еволюція творчої майстерності : монографія. Київ : Наук. думка, 2004. 816 с.
3. Гетьманець М. Сучасний словник літератури і журналістики. Харків : Прапор. 2009. 384 с.
4. Гнатюк І. Тихе надвечір'я листопаду. *Пішов у дорогу – за ластівками: спогади про Володимира Підпалого* / упоряд.: Ніла Підпала, Олег Рарицький; передм. Олега Рарицького, прим. Ніли Підпалої. Кам'янець-Подільський : ПП „Медобори-2006“, 2011. С. 70–71.
5. Некролог. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : Академія, 2007. Т. 2: М (Маадай-Кара)–Я (я-форма). С. 112.
6. Олійник Б. Ми були романтиками. Слово про Василя Симоненка. *Літературна Україна*. 2005. 24 лютого. С. 2.
7. Пам'яті побратима [Роману Корогодському]. *Літературна Україна*. 2006. 23 червня. С. 2.
8. Пішов у дорогу – за ластівками: спогади про Володимира Підпалого / упоряд.: Ніла Підпала, Олег Рарицький; передм. Олега Рарицького, прим. Ніли Підпалої. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. С. 70–71.
9. Пустовіт В. Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників XIX століття : монографія / В. Ю. Пустовіт. Луганськ : Знання, 2008. 284 с.
10. Скунець П. Миколі Вінграновському. *Літературна Україна*. 2005. 28 липня. С. 2.
11. Тертычный А. Жанры периодической печати : учеб. пособ. Москва : Аспект Пресс, 2000. 312 с.

Тетяна Семашко
доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри
журналістики та мовної комунікації Національного університету
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
e-mail: semashko.tat@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4296-1259

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ РЕЗУЛЬТАТІВ ЧУТТЄВОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА ЇХ ВЕРБАЛЬНИХ ОБ'ЄКТИВАЦІЙ

У процесі оперативного осмислення та омовлення знань про навколишній світ особлива роль належить сенсоризмам – вербальним реєстраторам результатів сприйняття. Останні обслуговують два рівні сприйняття: перший етап, коли органи чуття є безпосереднім знаряддям процесу сприйняття; другий – обробка фізіологічно сприйнятої сенсорної інформації. Сенсоризми варто розглядати як етнотейдеми – образи, у яких закодована вся інформація про навколишній світ, що, віддзеркалюючи простір етнічного сприйняття, є значущими для конструювання національних картин світу.

Ключові слова: *когнітивна парадигма, антропологічний тип, соматичний код, фонові знання, стереотипізація, перцептивний стереотип.*

Semashko Tetiana. Cognitive aspect of the results of sensitive perception and their verbal objectives.

Anthropocentric principle and cognitive and discursive paradigm, which today are leading in the linguistics, condition the study of complex cognitive processes, in which ethno-cultural perceptive stereotypes play special role as important components of linguocultural space, which are able to act as the translator of somatic cultural code of Ukrainians and to reveal the depths of sacral essence of archaic thinking of the ethnos through the system of natural ethnically deep-rooted codes. Against the background of significant variety of anthropological types of Ukrainian population modern Ukrainian language reproduces the sign of pigmentation (the thing is about the colour of eyes, hair coat and skin), which is exclusively significant as the test for the belonging to an ethnic group, and aspect in the generalization of popular ideal of physical beauty of the representatives of Ukrainian ethnos. Anthropological approach permits to determine intuitively realized originality of the appearance of the representative of ethnic group, as well as to substantiate ethnically relevant test for the sense of the beautiful.

Key words: *cognitive paradigm, anthropological type, somatic code, background knowledge, stereotyping, perceptive stereotype.*

Постановка проблеми. Зміна загальнонаукової парадигми на межі тисячоліть створила передумови для виникнення інтегрованих антропоорієнтованих дисциплін, міжгалузева взаємодія яких розширила межі дослідження мови, яка розглядається сьогодні не лише в тісному взаємозв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, але й культурою, світоглядом, практичною діяльністю як окремого індивідуума, так і соціуму. На перший план філологічних студій вийшли проблеми мовної об'єктивації ментального світу людини, що забезпечило теоретичну основу когнітивної лінгвістики, у межах якої мова постає як найбільш доступне й об'єктивне джерело інформації про когнітивні структури мовної свідомості, які, віддзеркалюючи світ національного сприйняття, забезпечують його пізнання. Проблеми об'єктивації результатів чуттєвого сприйняття та вербалізації засобів їх вираження, які виступають предметом вивчення когнітивно-дискурсивної парадигми, у контексті освоєння сутності ментального коду української етноспільноти, є особливо вартісними, як такі, що є одним із засобів конструювання національної картини світу українського етносу.

Результати чуттєвого пізнання світу носієм етнічної свідомості та мови уречевлюють сенсоризми – мовні одиниці, які відіграють особливу роль у процесі оперативного осмислення та вербалізації знань про навколишній світ. Сенсорна лексика (чуттєва лексика, перцептивна лексика, лексика сприйняття), як і відповідна поняттєва сфера, з прадавніх часів викликає зацікавленість у науковців різних галузей знань. Серед основних напрямків аналізу сенсоризмів виокремлюємо такі: використання сенсорної лексики як ілюстрації для інтегрального опису мовної системи (О. Потебня, Ю. Апресян); окреслення принципів систематизації перцептивної лексики у мові та функціонування у мовленні (О. Волошина, В. Дятчук, Е. Жаркова, О. Скворцова); дослідження сенсорної лексики як складника образної мовної картини світу (Ю. Апресян, О. Волошина, К. Рахіліна, Н. Сукаленко); контрастивне дослідження перцептивних мікрополів (Л. Єрасова, А. Куценко); дослідження історії розвитку семантичної структури окремих груп сенсоризмів (Л. Кудреватих); використання сенсорної лексики як ілюстративного матеріалу для перекладознавчих положень (Дж. Кетфорд, І. Ковальська, Ю. Найда, Р. Якобсон) тощо. На часі вивчення вербальних перцептивних форм, у яких

відбувається об'єктивація знань, набутих у результаті чуттєвого сприйняття та життєвого досвіду, що стали пріоритетними у когнітивній парадигмі наукового знання. У цьому процесі чуттєве сприйняття – складна пізнавальна діяльність, яка спирається на відомі допоміжні засоби та протікає за безпосередньої участі мови, докорінно змінює класичні уявлення про сприйняття як про безпосередньо плинний процес, в основі якого лежать відносно прості природно-наукові закони.

Актуальність дослідження. Сьогодні не викликає сумніву, що кожна людина потребує класифікації вражень, які надходять із зовнішнього світу, та вибіркової реакції на них. Це закон адаптації й необхідна умова для кодування та організації нових програм діяльності, яку виконують особистісні настанови. Відповідно, будь-який із феноменів навколишнього світу спочатку сприймається органами чуття (ми бачимо, чуємо, відчуваємо тощо), далі логічно осмислюється, після чого відбувається його категоризація. У процесі мислення, що охоплює функціональні, операційні та мотиваційні механізми, людина оперує образами – цілісною, стійкою системою відчуттів [Ананьєв 1968], які «несуть» закріплені за ними раціональні знання [Попова 2007, с. 40–41].

Роздуми про те, що реальне мислення не зводиться лише до оперування символами, вербальними структурами, а передбачає оперування образами предметів та дій, є найбільш аргументованими. Чуттєвий образ як синкретична категорія лежить в основі всього процесу пізнання (положення про образний характер процесів мислення було одним із найважливіших у психолінгвістичній концепції О. Потебні), навіть у його абстрактних формах, і охоплює комплекс різних взаємопов'язаних відчуттів, які приписуються людською свідомістю предмету, явищу чи процесу – образ не існує безвідносно до останніх, відображенням яких він є. Образ вирізняється високою інформативною ємністю, він оперативний, багатовимірний, передбачає скоординовану роботу кількох аналізаторів, існує у формі процесу та результату й розгортається на різних рівнях організації перцептивної системи.

Виникнення та становлення образу – складний процес, що розгортається в часі та пов'язаний із селекцією ознак, одні з яких набувають статусу домінантних, а інші – редукуються [Снитко 2013, с. 261]. Розбудова чуттєвого образу, на нашу думку, потребує врахування специфіки когнітивної сфери особистості та психофізіологічних особливостей сприйняття як одного з основних психічних процесів, який активно залучений у формуванні уявлень і оцінних суджень. Суттєвою при цьому вважаємо обставину, що процес сприйняття неможливий без залучення вищого рівня психічної діяльності, зокрема, мови: виділяючи істотні ознаки, людина завжди позначає предмети, які сприймає, словом, називає їх і тим самим глибше пізнає їх властивості та відносить до певних категорій.

Основним твердженням дослідників у аспекті вивчення проблеми «мова і мислення» є ідея про існування у розгортанні «мови» розумових процесів «внутрішніх слів» (образів, фреймів) елементів глибинних структур свідомості, що описують фрагменти знань людини про світ. На думку науковців, існує особливий рівень в універсально-предметному коді, який формується нейрофізіологічними зв'язками між елементами образного характеру та елементами другої сигнальної системи (вербальними); Результатом відповідних умовиводів є те, що мовна діяльність розглядається в єдності трьох сутностей – мови мозку (в її нейрофізіологічному субстраті), мови думки (так званого коду образів і схем) і внутрішнього лексикону, який містить енграми слів зі словника природної мови, що організується у складну систему вербальних сіток [Кубрякова 1991, с. 94]. Відтак, зведення мови сприйняття та вербальної мови до деякої «глибинної» семантики зумовило розуміння чуттєвого образу (генетично первинної структури значення) як глибинної структури мовного знака.

Визнання образної основи розумових процесів дає змогу тлумачити виникнення слова результатом мовної об'єктивації певних ознак, що домінують в індивідуальному образі. Іntenція найменування є тим головним моментом, завдяки якому наша свідомість під час сприйняття нового явища знаходить для нього місце у системі досвіду людини, розміщує його серед відомих їй переживань. Це місце зумовлюється, по-перше, тим, з якими іншими явищами воно об'єднується, по-друге, тим, яким явищам протиставляється [Снитко 2013, с. 262]. Саме тому психічним корелятом майбутньої назви стає комплекс асоціацій, які обирає суб'єкт для її творення, та які, викристалізовуючись, осмислюються як певні ознаки, релевантні для створення номінативних одиниць. У цьому процесі важливим залишається питання про особливості вербалізації поняттєвої сфери перцептивного сприйняття в мові, оскільки саме у мові остання отримує своє відображення.

Виклад основного матеріалу. Елементами мовної картини світу (МКС) є вербальні одиниці на позначення спектра сенсорних відчуттів. Якщо картину світу розуміти як вторинне існування об'єктивного світу, закріплене та реалізоване у своєрідній матеріальній формі, якою є мова [Колшанський 1990, с. 15], то МКС постає як відображення засобами мови навколишньої дійсності відповідно до індивідуальних особливостей, колективного досвіду, національних традицій, здобутків цивілізації. МКС формується у надрах мови, яка виражає та експлікує інші картини світу людини, що через посередництво спеціальної лексики входять у мову,

привносячи в неї риси людини, її культури. Безумовно, такими вербальними засобами, які відтворюють навколишній світ (власне відображають, а не копіюють, адже мова не віддзеркалює дійсність, а відображає її знаковим способом), є одиниці різних мовних рівнів: звукосимволічного, лексичного, фразеологічного, пареміологічного, синтаксичного, концептологічного, дискурсивного тощо. Лексичному рівню (сенсорній лексиці п'яти модусів перцепції) у контексті пропонованого дослідження приділена особлива увага, оскільки саме перцептивні лексеми обслуговують два рівні сприйняття: перший рівень, коли органи чуття (очі, вуха, ніс, язик, руки) є безпосереднім знаряддям процесу сприйняття; другий етап процесу сприйняття ми, услід за О. Падучевою, називаємо «ментальною обробкою» [Падучева 2001, с. 33] фізіологічно сприйнятних, почутих, побачених і т. д. подій, явищ тощо. Це дало можливість у семантиці перцептивної лексики виокремити два компоненти: 1) власне перцептивний, що є реакцією відповідного органу сприйняття на дійсність; 2) ментальний, який являє собою усвідомлення сприйнятого, ідентифікацію об'єкта, виявлення його властивостей і ознак, які безпосередньо спостережені та перцептивно помітні. Отже, сенсорні лексеми становлять сплав двох сигнальних систем (сприйняття й обробки даних); у них закодована вся інформація про навколишній світ; вони виконують роль реєстратора результатів сприйняття [Семашко 2015, с. 466]. При цьому очевидно, що за кожною одиницею сенсорної лексики стоїть чуттєвий образ – здатність передавати в конкретно-чуттєвій формі складний зміст.

Концепції, розроблені вітчизняними та зарубіжними мовознавцями, що визначають місце та статус сенсорної лексики у системі мови, дають підставу говорити про нерівноцінність перцептивних відчуттів, як і мовних знаків їх вираження, що знаходить своє відображення у словниковому реєстрі мови. Так, Ю. Апресян розглядає відповідну систему як ієрархію п'яти підсистем, які дослідник впорядковує згідно з «обсягом інформації, що надходить через них у свідомість людини» [Апресян 1995, с. 363]. Перевага надається тим відчуттям, які передбачають віддаленість суб'єкта від об'єкта сприйняття та можливість чи необхідність їх знакового опосередкування. За Ю. Апресяном, у ієрархічному ряду лексики чуттєвого сприйняття домінянтою є лексика візуального сприйняття, друге місце за чисельністю посідає лексика слухового сприйняття; достатньо обмеженою кількісно є лексика нюхового та смакового сприйняття. Найменшу кількість номенів фіксує поле тактильного сприйняття, де «відносний порядок трьох останніх систем не такий очевидний і чіткий, як двох перших» [Апресян 1995, с. 364].

Сучасні дослідження внесли корективи у такий кількісний порядок. Так, маємо зауваги стосовно тактильного сприйняття: викрита несправедливість теоретичної неуваги до тактильних можливостей людини, заперечила думку, за якої в ієрархії сенсорних модальностей дотик займає останнє місце та не усвідомлюється носіями мови як провідний. Сьогодні експериментально доведено, що тактильні відчуття, як засіб контакту із зовнішнім середовищем, є одними із найархаїчніших, а отже, й одними із найважливіших джерел людських знань про простір і властивості предметів у цьому просторі. Постійно та повсюдно супроводжуючи людину та взаємодіючи з іншими видами відчуттів, тактильна чуттєвість стала основою для формування у людини цілісного уявлення про навколишній світ.

З'ясована науковцями ХХ сторіччя стереоскопічність зв'язку «людина-світ» розкрила значущість кінестетичних відчуттів (у традиції нейро-лінгвістичного програмування визначають тип людини за її поведінкою: візуали, аудіали, кінестетики), які в життєдіяльності людини відіграють важливу роль: визначають рухи та стани окремих частин тіла (рук, ніг, голови, корпусу) у просторі. Кінестетичні відчуття, даючи знання про силу, швидкість, міру рухів, сприяють регуляції низки дій, координації рухів; мовна кінестезія є основою для артикуляції. Тому на часі корегування кількісного порядку сенсорів у межах традиційної відсоткової шкали чуттєвого фрагмента мовної картини світу.

Маємо умовиводи і щодо місця та ролі сенсорної лексики різних модусів перцепції у системі мови. На нашу думку, місце та роль, яку відіграє лексика чуттєвого сприйняття в системі української мови, як і порядок сенсорних модальностей, безпосередньо залежать як від обсягу та цінності інформації, яка надходить за допомогою конкретного органу перцепції, так і від зв'язку видів чуттєвого сприйняття з мисленням [Семашко 2015, с. 467]. Так, зір, слух і дотик більше «емансиповані» від фізіології, тілесних, сенсорних характеристик життєдіяльності людини та звернені до інтелекту. Значно менше чуттєвої інформації сприймається нюхом і смаком, що підтверджує низька частота актуалізації відповідних сфер на синтагматичному рівні.

Наші спостереження засвідчили чисельні зв'язки між сенсорними лексемами окремих перцептивних модусів, які взаємодіють у макрополі чуттєвого сприйняття, що ілюструє високий ступінь дифузності в інтерпретації різних видів сприйняття. Слушно говорити про взаємопроникнення модусів перцепції стосовно лексичних засобів їх репрезентації як сутностей у характеристиці чуттєвого фрагмента МКС, як і означити розуміння ядра та периферії сенсорних номінацій. До ядра відносимо одиниці, що позначають сенсорну ознаку, безпосередньо сприйняту органами чуття, до периферії – лексеми, у яких чуттєво сприйнята ознака виражена опосередковано – через носія ознаки, асоціації, порівняння з відчуттями тощо. Водночас, варто

наголосити на обмеженості ядерних лексем і відкритості та динамічності периферії, що, на нашу думку, відповідає загальним структурним властивостям лексичної системи української мови, де немає чітких меж.

Вербалізатори чуттєвого сприйняття в мовній системі морфологічно представлені різними частинами мови, оскільки всім словам притаманна номінативна функція [Виноградов 1986, с. 34]. Однак, особливий статус у мові мають прикметникові слова як носії власне сенсорної ознаки. Широта семантики зумовлює високу мобільність ад'єктивів: один прикметник може використовуватись для характеристики різних денотатів, що дозволяє сенсорним прикметникам слугувати засобом формування відсутніх значень, сприяючи розвитку лексичної системи мови.

За своїм категорійним значенням прикметник виражає статичну, невіддільну від об'єкта ознаку предметів; виконує комунікативну та мовомисленеву функції та цим протиставляється іншим частинам мови: 1) іменнику – в іменнику сенсорна ознака є опредметненою (напр.: за змістом іменників *синька*, *білило*, *зелень* стоять денотати, в основу називання предмета покладено ознаку за кольором); іменники закріплюють перцептивну ознаку узагальнено, коли розвинене абстрактне мислення; 2) дієслову – дієслово виражає динамічну ознаку (напр.: *синіє льон*, *синіє небо*, *синіє ніс*), на відміну від прикметника, який передає постійну ознаку; 3) прислівнику – у прислівнику сенсорна ознака – це ознака іншої ознаки: процесуальної чи статичної (напр.: *льон цвіте синьо-синьо*). Характеризуючи відмінність прикметника від іменника та дієслова, О. Потебня писав, що «прикметник є ознака, дана в чомусь, яка без допомоги іншого слова залишається з боку змісту невизначеною», тоді як «іменник первісно є ознакою, втіленою (даною) в чомусь, визначеному для думки і без допомоги іншого слова (*білок* є білою частиною яйця)». Дієслово передає ознаку як її виникнення, становлення чи тривання й обов'язково пов'язану з виконавцем або як природний процес [Потебня 1958, с. 96-97].

Оскільки наша свідомість у процесі осмислення сприйнятої ознаки здійснює її узагальнення, правомірною видається думка, що ознака сенсорних прикметників пов'язана з особливим для кожного різновиду ознак (розміру, кольору, смаку, запаху тощо) і для кожного класу об'єктів еталоном, який існує у свідомості. Механізм відповідної операції полягає в наступному: отримавши чуттєвий подразник (кольоровий, смаковий тощо) від конкретного предмета, носій мови шукає йому відповідник серед тих, що існують у свідомості кольорових (чи смакових) уявлень і, знайшовши його, позначає ознаку конкретного предмета відповідним прикметником. Тобто еталон можна розглядати як вихідну ознаку – уявлення (напр. *солодкий* – 'схожий до смаку цукру'; *конічний* – 'той, що має форму конуса'; *помаранчевий* – 'схожий за кольором до помаранча'), з яким співвідноситься реальна, що сприймається органами чуття, ознака реального предмета. Такі уявлення мають суб'єктивно-об'єктивний характер, де повна суб'єктивність вихідної ознаки неможлива хоча б тому, що значення залученого прикметника було б не зрозумілим для співрозмовників, оскільки у кожного свій рівень знань і своя шкала відліку.

Враховуючи лінгвістичний фактор, у межах перцептивних прикметників можна виділити кілька різновидів предикатів, як-от: мономодальні, полімодальні, кросмодальні. До мономодальних предикатів відносимо лексеми, сфера застосування яких обмежена одним перцептивним модусом. Так, наприклад, *червоний* належить модусу кольору, *гучний* – модусу звуку, а *округлий* – модусу форми. До полімодальних предикатів відносимо лексеми, співвідносні з кількома модусами. Наприклад, прикметник *гладкий* означає таку властивість поверхні, яка сприймається як навіщипки, так і зором, а *лимонний* сприймається як зором, так і смаком. До кросмодальних предикатів відносимо лексеми, що відповідають певній модальності у своєму прямому значенні, але метафорично переносяться в іншу модальну сферу. Наприклад, прикметник *м'який* відповідає сфері тактильного сприйняття, однак у словосполученні *м'який голос* метафорично вживається для характеристики властивості голосу, виступаючи у відповідному контексті як аудіальний предикат; прикметник *солодкий* належить модусу смакового сприйняття, а у метафоричному сполученні *солодкий запах* номен *солодкий* виступає як ольфакторний предикат, характеризуючи запах; сфері тактильного сприйняття відповідає прикметник *колючий*, однак у метафоричному сполученні *колючий погляд* лексема *колючий* виступає як візуальний предикат.

Структура фонових знань сенсорних прикметників, яка існує на ментально-когнітивному рівні, дає підстави розглядати чуттєве сприйняття як важливий компонент лінгвокультурного простору, який може слугувати транслятором ментального коду українців. Етноспецифічність перцептивних номінацій реалізується в об'ємному конотаційному полі лексеми, яке передає багатошаровий пласт смислів, що відображають фонові знання, етимологічні, асоціативні зв'язки, разом із тим потенційну атрибутивність як семантичний складник. Особливо наочно цей аспект представлений тим шаром лексики, у якому безпосередньо сконцентрована народна мудрість, чи точніше, результати культурного досвіду українського етносу. Серед таких – *широкий стратум різнорівневих мовних засобів, наприклад: білі голови; зелені кашкети; широкий степ; глибока вода; високочолі дуби; Теплий Олекса; Зелена неділя; широкий Дніпро; Жовті води; білі рученьки;*

велике цабе; круглий, мов сите поросся; жовта, як віск, шкіра; обличчя біле, як шмат габи; солодкий, як мед; кислий, аж у горлі пече; гіркий, аж страх; як колода синій; як червона маківка, як біль білий та ін., із яких складається мовна картина світу українського етносу, що визначає сприйняття світу носіями української мови. Відтак, ядерні одиниці кожного з перцептивних модусів, тобто найбільш аксіологічно ємні елементи мовної системи, що детерміновані культурною, географічною, емоційною, матеріальною специфікою етносу, варто розглядати як етнотейдеми – образи, значущі для конструювання національних картин світу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз мовних форм вираження поняттєвої сфери чуттєвого сприйняття уможливив певні висновки. Реєстратором результатів сприйняття, невіддільним складником накопичення та розширення досвіду буття людини, в якій закодована вся інформація про навколишній світ, є перцептивні мовні засоби, де лексичний рівень є найбільш вартісним, оскільки за кожною одиницею сенсорної лексики стоїть чуттєвий образ – здатність передавати в конкретно-чуттєвій формі складний зміст. Перцептивні лексичні парадигми морфологічно представлені різними частинами мови, де особливо статусними є прикметникові слова – носії власне сенсорної статичної, невіддільної від об'єкта ознаки. Останні утворюють своєрідну ієрархію, де зорова, звукова та дотикова моделі є кількісно домінуючими, а водночас системними та чітко структурованими.

Вербальні об'єктивації результатів чуттєвого сприйняття є носіями фонових знань, безпосередньо пов'язані з ментальною й емоційною сферами та мають яскраво виражену національну своєрідність, що відкриває перспективи для їх подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев, Б. Г. (1968). *Индивидуальное развитие человека и константность восприятия*. Москва, 335 с.
2. Апресян, Ю. Д. (1995). *Избранные труды*. Т. 1: Лексическая семантика: Синонимические средства языка. Москва, 472 с.
3. Виноградов, В. В. (1986). *Русский язык : грамматическое учение о слове*. Москва, 640 с.
4. Колшанский, Г. В. (1990). *Объективная картина мира в познании и языке*. Москва, 103 с.
5. Кубрякова, Е. С. (1991). *Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона*. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. Москва, с. 82–138.
6. Падучева, Е. В. (2001). *К структуре семантического поля «восприятие» (на материале глаголов восприятия в русском языке)*. [В:] *Вопросы языкознания*, № 4, с. 23–45.
7. Попова, З. Д. (2007). *Когнитивная лингвистика*. Москва, 316 с.
8. Потебня, А. А. (1958). *Из записок по русской грамматике*. Т. I–II. Москва. 536 с.
9. Семашко, Т. Ф. (2015). Вербальна об'єктивація поняттєвої сфери «перцептивне сприйняття». [У:] *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 51. Київ, с. 465–472.
10. Снитко, О. С. (2013). *Интернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект*. Київ, с. 261–280.

УДК: 81:82:1

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-152-156

Володимир Сподарець
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології
і методики викладання фахових дисциплін Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (Одеса, Україна)
e-mail: spodarets.v@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9244-9125

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ДЗЕРКАЛІ СЛОВА

Я скучила за дивним зойком слова.

Ліна Костенко

У статті йдеться про вирішальну роль мови в реалізації національної ідеї як «цілої культурної програми» (Т. Масарик), що передбачає не тільки глибоке усвідомлення своєї національної ідентичності, а й свідоме змагання в різних ланках духовного життя спільноти – в політиці, господарстві, науці, мистецтві, – з метою виявити, організувати і розвинути власні національні сили.

Ключові слова: духовна реальність, національна ідея, мова, мовна оптика, ментальний світ.

Volodymyr Spodarets. How national idea is reflected in language

The main aim of the article is to comprehend the meaning of the native language in the development of a national idea, which (according to T. Masaryk) lies in the “whole cultural program”, namely, in the identification, organization and development of the national strength of the community – in politics, economy, science, art, etc.

The productivity of the concept 'spiritual reality' is being emphasized, which is, in fact, as a language product related to the peculiarities of language optics. The author bases his work on fundamental research studies conducted by O. Potebnia, I. Franko, V. Vernadskyi, E. Fromm, J. Ortega y Gasset, S. Franko, V. Frankl, M. Mamardashvili, G. Gachev, and other authors who touch on various aspects of spiritual reality. It's national specificity is being revealed based on the works of E. Onatskyi "Ukrainian Emotionality", O. Kulchytskyi "The Worldview of the Ukrainian", B. Tsybalystyi "Family and Soul of the People", M. Shlemkevych "Soul and Song" (volume "Ukrainian Soul"), monograph written by T. Titarenko "Life of an Individual: Within and Beyond the Everyday Life", O. Riznykiv's exploration of "The Ukrainian Language as the Heritage of Millennia", and the literary works of Ukrainian authors.

The inductive method of research made it possible to gather and comment on the most compelling arguments in favor of the fundamental role of language in the realization of a national idea like, for example, consolidation of power, building of the Ukrainian world, connection with spiritual ancestry, usage of the unique experience of ancestors, the significance of speech models of interpretation, etc.

All this leads to the conclusion: The people create language, the language gives rise to the national spirit, the national spirit – the national idea, the national idea – the national desire, the national desire – the national will and action.

Key words: *spiritual reality, national idea, language, linguistic optics, mental world.*

Якщо погодитися з Томашем Масариком і пристати на його думку про те, що «національна ідея – це для людини ціла культурна програма» [цит. за Чехович 1931, с. 11], тобто не лише і не просто глибоке усвідомлення своєї національної ідентичності, а й свідоме змагання в різних ланках духовного життя спільноти – в політиці, господарстві, науці, мистецтві, – з метою виявити, організувати і розвивати власні національні сили, то місце мови у цій програмі, без перебільшення, першорядне, адже мова – первень духовної реальності, що є основою істинної людської, «справжньої» (Ортега-і-Гасет) реальності, в якій і відбуваються ці змагання.

Людина має фантастичні переваги, якщо порівнювати її долю з долею братів своїх менших. Вона живе одразу мовби у двох вимірах, у двох світах, у двох реальностях: у фізично-матеріальній, як і вони, але й у іншій, духовній, людиною для себе створеній. Духовна реальність твориться чисто людською потребою і забезпечується механізмами свідомості, неусвідомлюваного й душі. У цій реальності свій хронотоп, – часопросторова безконечність, там свої закони «земного тяжіння». У тій реальності можливі неймовірні, з точки зору здорового глузду, речі: «–Диви, дива! – дивується трава. – Він кам'яний, а з ним іде жива!» [Костенко 1987, с. 10]. Це про зустріч нашої сучасниці з Григорієм Сковородою, що махнув рукою на свою закам'янілість і пішов із чарівною поетесою аж із запозавчорашнього століття, мабуть, у «Сад божественних пісень». Так з'являються в літературі нові сади поетичні, що плодоносять духовність, наприклад, «Сад нетанучих скульптур» (збірка поезій процитованої Ліни Костенко). Там, у духовній реальності, мертві бувають живішими за живих, отих, що їх так дотепно «впік» своїм іронічним словом Василь Симоненко: «Вріже дуба, а ходить і їсть» [Симоненко 1964, с. 54].

У тій реальності постійно кипить робота, можна сказати, божественна, бо там творяться духовні світи. Процес наскільки грандіозний, настільки й ніжно-інтимний.

Духовна реальність – проблема чи не найперша з числа недовирішених нашою гуманітарною наукою. А між тим саме тут закодовані наші «прокляті» питання. Тут і відповіді на них.

Проблема, зрештою, й не нова і, як свідчать численні публікації, цілком у руслі найпродуктивніших на сьогодні прямувань гуманітарної думки, що сповідують ідеалістичний підхід, широко залучаючи в тім числі й містичне знання, донедавна брутально відкинуте й заперечене.

Нові наукові побудови ведуться на фундаментальній основі світової і вітчизняної традиції. Різних аспектів проблеми духовної реальності людини торкалися у своїх працях В. Вернадський [Вернадский 1988], Е. Фромм [Фромм 1990], Х. Ортега-і-Гасет [Ортега-і-Гасет 1997], С. Франк [Франк 1917], В. Франкл [Франкл 1997], М. Мамардашвілі [Мамардашвили 1993], О. Потебня [Потебня 1993], І. Франко [Франко 1981], багато інших дослідників. Її розв'язанню присвятив низку статей і книг власної серії «Національні образи світу» Г. Гачев [Гачев 1988]. Застосувавши оригінальну методіку і спираючись на відомі літературно-художні джерела, вчений описав духовність низки народів світу. З'явилися роботи, в яких заявлена центральна українська духовна проблематика, наприклад, «Українська душа» [Українська душа 1992], що об'єднує чотири статті відомих учених української діаспори, монографія Т. Титаренко «Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності» [Титаренко 2003], присвячена проблемі розбудови людиною свого власного духовного світу тощо.

Слід зауважити недоврахування ролі слова у творенні духовної реальності нації, а між тим, «як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так у ньому ж передусім вона бачить ту законність, яку потім переносить на світ» [Потебня 1993, с. 114].

Ми спроможні пізнати, зрозуміти й здійснити лише те, що закладене в мові, ось чому такої ваги набуває проблема мовної оптики. Що інша мова, то інша оптика.

Одеський поет і мовознавець Олекса Різників, якому довелося студіювати рідну мову в Одеському університеті, а поглиблювати свої знання аж у мордовських таборах, у своїй книзі «Українська мова – спадщина тисячоліть» з характерним і сміливим підзаголовком «Чим українська мова багатша за інші?» [Різників 2017], дає кілька цікавих прикладів специфічно мовної оптики. (У дужках зазначимо, питання – чим багатша?.. – цілком коректне, оскільки слухне й для кожної іншої мови, бо кожна мова обов'язково так чи інакше чимось та багатша за інші). Автор називає українські мовні переваги, що суттєво розширюють і поглиблюють духовний краєвид українства, *багатинками*, й подає їх числом 33, присвятивши кожній окремий розділ.

Коли за лінгвістичні студії береться поет, та ще й з гумористичним хистом, чекай дискурсивних сюрпризів. Один із таких – «Бувальщина про двох подорожніх», яким розпочинається його книга. Складена, трохи з перцем (чи, може, з серцем!), вона, однак, для нас цікава у плані зіставлення мовних оптик. Вибачившись за трохи задовгу цитату, подаємо без скорочень.

«Якось зішлись дорогою попутники – Козак-характерник і Москаль-служивий. Ідуть собі, розмовляють. Сонечко все вище. Заморилися вже трохи, притомилися. У кожного на плечах клуночок (у Москаля – катомка). А в клуночках, звичайно ж, є якісь харчі, їжа. Служивий і пропонує:

– Чивой-та я, брат, прагаладался. Давай пакушаем, ась?

Козак, звісно, характерник, вирішив подразнити трохи супутника:

– А я бачу, що в тебе є свої харчі – чого б це я мав тобі давати свої?

Москаль засміявся та й каже:

– Вот чудак! Да я же не прошу у тебя кушать, а просто предлагаю покушать...

– Ні, ти ж сказав: «давай покушаємо»! Не дам!

– Да нет, братец! Я предложил сесть и покушать.

– А-а-а, ти, пане-брате, мені свою їжу пропонуєш *покуштувати*? Та нащо ж мені твою *кушати*, коли я точно знаю, що моя – краща. А ось ти про їжу нагадав, то я й сам не проти – пора б уже й перекусити. Оно диви, які гарні пеньочки – *присядьмо та й поїжмо!*

– Чіво-чіво? Какая піжма!?

Та козак лише зневажливо махнув рукою, що, мовляв з тобою нерозумним говорити? Та й сідає біля пенька.

Розклали вони свою їжу. Перехрестилися. Москаль і каже:

– Ну, *будем кушать!*

– Коли? – питає Козак.

– Что значит *когда*? Сейчас!

– Та ні, ти сказав, що *будемо колись* куштувати, а я, пане-брате, уже починаю зараз. І тому кажу: *їжмо!* І не куштуймо, а їжмо!

– Какой же ты непонятливый! – сердиться вже Москаль. – Да не пробовать! Я говорю: давай ешь!

А Козак ще охочіше:

– Ну, от znovu: давай! Я ж сказав – не дам своего! Якщо у тебе своє є, себто «есть», то чого ж ти у мене вимагаєш - „давай ешь”?

Москаль уже геть розсердився і кричить:

– Да я говорю „есть” в значении „есть”, а не в значении „есть”!

Тут до нього дійшло, що він „зарапортовался”:

– Тыфу ты! Что это я плету? Есть в значении кушать, а не в значении наличия. А „кушать” не в значении „пробовать”, а в значении „есть”! Ну, давай жрать, короче гаваря! – для більшої ясності висловився Москаль.

Козак спокійно так:

– От-от. Більмо оку не шкодить, тільки око не бачить...Щось ти плутаєш... Ні, пане-брате, їжмо кожен своє. Бо як мого покуштуєш, то свого вже не захочеш... Отож – гайда їстоньки-питоньки!

Москаль аж підскочив:

– Как-как?!

– Фу-у-у! – скривився Козак. – За столом і таке слово...

– Какое такое?! – ще більше спантеличився Москаль.

– О, znovu... Та хоч би за столом не „какай”, пане-брате.

Москаль матюкнувся та й:

– Да разве я какаю? Это же слово такое в нашем говоре...

– Якийсь у тебе, пане-брате, говор... – посміхнувся козак.

Подорожні наші почали їсти» [Різників 2017, с. 19–21]”.

Цілком зрозумілий патріотичний підклад «Бувальщини...», але не в тому справа. Тут важить наступне: що інша мова, то інший ментальний світ постає в її оптиці. Це глибоко закономірне явище, яке небезпечно ігнорувати, адже чи не найбільша проблема доби – проблема розуміння й порозуміння, на всіх рівнях – політичному, культурному, екзистенційному. Його забезпечує універсальний культурний код нації – мова.

Етнокультурне значення національної мови важко переоцінити. Перш за все йдеться про умову консолідації нації, важливий чинник «чуття єдиної родини», – про це сказано вже чимало. І якось у затінку чи не найважливіше – креативна потуга мови, яка творить національний духовний світ.

У вже згаданій книзі «Національні образи світу» Г. Гачев наводить болгарську притчу про те, як Бог розподіляв долі між людьми. А чинив він просто і мудро, задіявши, сказати б, механізми виходу колективного несвідомого в свідомість. То ж дав кожному народу долю, йому належну, акцентуючи ту частину Буття, яка найбільше відповідала його вдачі. Слід гадати, що і мови розподілялися подібним чином і кожен народ одержав свою мову, з притаманною їй оптикою глибинного бачення свого світу. Ну як, наприклад, англійському слову збагнути українську емоційність, якщо, за твердженням фахівців, англійська лексика лише на двадцять відсотків пройнята емоційністю, а українська – десь аж за вісімдесят.

Мова вбирає ритми національного життя, зумовлені історично і генетично. В українця – це розлога розважливність, вигадлива вишуканість фрази, рівне й глибоке дихання, повноводий плин мовної ріки. В усьому – ґрунтовність, шляхетність, краса. Краса для українця, жартують філософи, важить навіть більше, ніж сама істина. Українець не поспішає сказати прямо, його мовлення – асоціативний візерунок з контурами смислів, і обов'язково з якоюсь недомовленістю, таємницею, що стимулює до співтворчості, нагнітаючи пристрасть і побільшуючи, таким чином, силу комунікативного впливу.

Українець – натура широка, таке й мовлення йому притаманне. Воно вбирає у себе все на своєму шляху, часто й зайве, дбаючи передусім про змістовну наповненість. Думка про те, що мова постійно живе на межі правила й винятку особливо справедлива стосовно української мови.

Естетизм національного світовідчуття й світопереживання зумовлює живописність мови, її співучість. Оточений дзвінкою красою рідного краєвиду, українець не може поминути її і в слові. В літературі творяться цілі живописні симфонії, часом і не мотивовані сюжетно, але зовсім не зайві, бо зі смаком витворена у слові краса сама себе мотивує. Наприклад, симфонія кольорів у «Лебединій зграї» Василя Земляка: «Корівка була рябенька, але не чорно-біла, як більшість рябих, а малиново-біла, притому одна масть не гнітила другої, а лишень обидві так гарно скомпоновані, що око на них просто відпочиває. Такої гармонії, звичайно, могла досягти лише природа, заздальгідь подбавши і про барви, і про малюнок. Квасоля (так звали корівку. – В.С.) саме зупинилась перепочити посеред дороги, я стою собі збоку і милуюсь її кольорами на тлі жита. Малиновий колір зливається з вечором, а білий колір зливається з житом, так що обрисів корови майже не видно, а видно лише самі пасма барв, розлитих ніби знехотя, але крупними мазками» [Земляк 1977, с. 338].

Національні художники пишуть свої картини національними мовами, надто живописці слова, і у тому немає нічого дивного. За своїм загальним колоритом, ритмікою барвових переходів, глибиною естетичного почуття маємо саме український живопис у слові. Українське слово українське в усьому – від семантичної палітри до музики синтаксису. Воно енергетично потужне. Долаючи гравітацію матеріального, слово стремить у духовне. Абсорбуючи дух, воно транслює його енергетику.

Поетичність української мови викликає захоплення. Чим її тільки не пояснюють, аж до мрійливо-лінькуватого національного характеру включно. Хотілося б долучити ще й таку гіпотезу, можливо, й несподівану: причина поетичності української мови закорінена в самій долі, у споконвічній непевності українця «на рідній не своїй землі». Поетична мова, як відомо, характеризується надмірною семіотичною складністю, відчайдушно опирається всякій однозначності, відвойовуючи додаткові можливості «розосередження» мовлянина у духовному просторі. Доля мовби пішла назустріч, компенсуючи в отакий от химерний спосіб фізичне духовним. Пірнаючи у своєму слові в духовні світи, можна було в надлишку мати те, чого в реальності трагічно не вистачало. Тому, може, і наспівав українець за своє многотрудне життя стільки пісень, десь аж за триста тисяч, як стверджують фахівці. Чуттєво-мрійливий українець буквально переселився у слово, у пісню, у прекрасне своє мистецтво. Мистецтво заступило йому саме життя. Символічна «культурна сіть» (Кассирер 1998), незримо присутня між людиною і світом, зловила його. Проте й вберегла.

Мова – це унікальний і неповторний світ, і саме в такому сенсі мова є домом буття, як висловився Мартин Гайдегер [Гюнтер 2008]. Гріх, ще й велика незручність жити у приймах при такій мові. Втрачаючи рідну мову, асимілюючись, русифікуючись чи англізуючись, українець втрачає – культурно, ментально, когнітивно, емоційно – свій український світ, окреслений власною мовою, мовленнєвими моделями інтерпретації. Людина поволі і непомітно для себе віддаляється від свого роду, втрачає коріння, живий зв'язок з духовною правітчиною. Йдеться про духовну руйнацію, духовне спустошення, розмивання глибинних структур менталітету і досвіду, що налічує ледь не два тисячоліття. Це процес деструктивний і загрозливий для системи культури як цілісної авторепродуктивної системи [Кісь 2002]. У такій ситуації

національна ідея, оте свідоме змагання в різних ланках духовного життя спільноти, стає трагічно проблематичним.

Спостережено давно і точно: народ творить мову, мова породжує народний дух, народний дух – національну ідею, національна ідея – національне прагнення, національне прагнення – національну волю і дію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский, В.И. (1988). *Философские мысли натуралиста*. Москва, 520 с.
2. Вольфарт, Г. (2008). Мартин Гайдегер. [В:] *Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського*. Київ, 536 с. С. 404–419.
3. Гачев, Г. (1988). *Национальные образы мира*. Москва, 448 с.
4. Земляк, В. (1977). *Лебедина згряя. Зелені Млини*. Київ, 624 с.
5. Кассирер, Э. (1998). *Избранное. Опыт о человеке*. Москва, 784 с.
6. Кісь, Р. (2002). *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму)*. Львів, 304 с.
7. Костенко, Л. (1978). Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ, 207 с.
8. Мамардашвили, М.К. (1992). *Как я понимаю философию*. Москва, 416 с.
9. Ортега-і-Гасет, Х. (1994). *Вибрані твори*. Київ, 420 с.
10. Потебня, А.А. (1993). *Мысль и язык*. Київ, 192 с.
11. Різників, О. (2017). *Українська мова – спадщина тисячоліть. Чим українська мова багатша за інші?* Київ, 200 с.
12. Симоненко, В. (1964). *Земне тяжіння*. Київ, 120 с.
13. Титаренко, Т.М. (2003). *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ, 376 с.
14. *Українська душа*. (1992). Київ, 128 с.
15. Франк, С.Л. (1997). *Реальность и человек*. Москва, 479 с.
16. Франкл, В. (1997). *Доктор и душа*. Санкт-Петербург, 288 с.
17. Франко, І. (1981). *Из секретів поетичної творчості. Збір. тв. в 50 т., т. 31*. Київ, с. 45–119.
18. Фромм, Э. (1992). *Душа человека*. Москва, 430 с.
19. Чехович, К. (1931). *Думки Олександра Потебні про національність*. Львів, 17 с.

УДК 811.161.2'373.2+821.161.2(045)

DOI:10.32626/2309-9771.2019-50-156-162

Валентина Філінюк
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та літератури Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
e-mail: amicus.solaris@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4951

ВЛАСНІ НАЗВИ РОМАНУ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті описано власні назви, зафіксовані в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. Проаналізовано заголовок роману, який послужив відправною точкою розуміння авторського задуму.

Досліджено вживання таких власних літературних назв, як антропоетоніми, топопоетоніми, релігійні поняття, назви творів мистецтва, товариств та об'єднань людей, предметів і транспорту, більшість з яких мають справжнє походження і служать для опису простору міста Станіславів 1900 р. Доведено, що власні назви в романі виконують різні функції та деталізують художню оповідь.

Ключові слова: власна назва, поетонім, антропоетонім, топопоетонім, власна назва предмета, авторський задум, мова художнього твору.

Filiniuk Valentyna. Proper names in the novel «Felix Austria» by Sofia Andrukhovych: linguostylistic analysis

This article describes the proper names recorded in novel «Felix Austria» by Sofia Andrukhovych. Terminology that we used in the study of literary onomastics is given. For stylistic analysis of the features of proper names following tasks were made: to fix a set of units, to identify groups of proper names, to describe their functionality, therefore, to find the features of onomastic manner of Sofia Andrukhovych as one of the hallmarks of her personal style.

We analyzed title of the novel – «Felix Austria», which served the starting point of understanding the author's intention and opening the main idea – to portray Empire through the life of a small town Stanyslaviv. The expression «Felix Austria» is part of the famous aphorism – *Bella gerant alii, tu felix Austria, nube* – *Let others wage war: thou, happy Austria, marry*.

Complex of poetonyms is diverse in quality and quantity. The important feature of the literary text was the use of such literary proper names, as anthroponyms (names, nicknames of characters and historical persons), topoconyms (names of countries, regions, provinces, cities, villages, streets and squares, rivers), religious concepts, names of works of art, societies and associations of people, objects and transport, most of which have a real origin and serve to describe urban space of the city Stanyslaviv 1900.

The functions of the use of gentle, coarsened, neutral, reduced forms of proper names of people are revealed. The first and last names of the characters are markers of ethnicity, profession and more. The etymology of the names of the main characters is explored: Adele (Old Germanic origin), Stephaniia and Petro (both of Greek origin).

The clear definition of the novel chronotope determined the set of proper names, filled mostly with toponymy associated with Stanyslaviv and Austria.

Thus, it is proved that proper names in the novel "Felix Austria" carry out different functions and detail the artistic narration.

Key words: proper name, poetonym, anthroponym, topoconym, proper name of the subject, author's conception, language of fiction.

Дослідження мови художніх текстів набирає актуальності у вітчизняному та закордонному мовознавстві. Лінгвопоетичний аналіз прозових творів дозволяє визначити особливості мовотворчості письменника, ознаки його ідіостилу. Важливим компонентом прози є літературні власні назви, що утворюють онімний простір літературного тексту – специфічну систему, яка увиразнює художню оповідь, наповнює її деталями, конкретизує образи персонажів тощо.

Комплекс власних назв, обраних автором для літературного твору, накопичує в тексті нові характеристики. «Будь-який онім у художньому тексті є елементом цього тексту і працює на нього. Ставши фактом мовлення, він зазнає функціональної перебудови, тобто бере на себе виконання інших завдань, ніж у мові. Цих завдань більше, якісь відходять на другий план, з'являються нові, а найголовнішим стає стилістичне навантаження – виразність, «промовистість» поетоніма, його, якщо можна так висловитися, образоздатність» [Мельник 2008, с. 24]. Тому онімний простір літературного тексту – це вагомий компонент ідіостилу письменника.

Важливим завданням у дослідженні літературної ономастики є «з'ясування мотиву номінації – тієї причини, яка зумовила з-поміж багатьох варіантів можливих найменувань вибір лише одного, який і став власною назвою» [Торчинський 2008, с. 421]. Для вивчення власних назв ми обрали роман «Фелікс Австрія» Софії Андрухович, що з'явився в 2014 році і отримав відзнаку Книги року ВВС – 2014.

Цей роман було написано за сприяння стипендіальної програми Міністра культури і національної спадщини Республіки Польща *Gaude Polonia* та літературної програми Фонду «Розвиток України». За словами письменниці, це вийшов психологічний роман із історичними декораціями міста Станиславова (зберігаємо скрізь орфографію авторки) початку ХХ століття.

Заголовок «Фелікс Австрія» – це своєрідна зашифрована формула, що виконує текстоутворювальну функцію, це не лише перший символ твору, а ще й перший елемент онімного простору. У центрі роману життєві колізії кількох людей, але в назві твору це відразу не помітно. Образ великої Австрії початку ХХ століття й міні-моделі імперії – Станиславова – розкривається в менших образах: людях, що там живуть, вулицях, магазинах, предметах тощо. Власне вираз «*Felix Austria*» є частиною більшого, відомого – «*Bella gerant alii, tu felix Austria, nube – Нехай воюють інші, а ти, щаслива Австріє, укладай шлюби*». Звичайно, легше декодувати заголовок дозволило б подання заголовка по-латині «*Felix Austria*», але кириличний запис залишає простір для читацьких асоціацій. Таке найменування роману, на нашу думку, є відправною точкою до творення образу щасливої Австрії (одруженої заможної Аделі Сколик) та зіставлення із її протилежністю – нещасною Україною (самотньою бідною Стефанією Чорненко). Варто згадати, що до заголовка повертаємося й тоді, коли відбувається вибір імені Фелікс для хлопчика-приймака через те, що на очі Петрові Сколику (одному із головних чоловічих персонажів) трапився напис «*Felix Austria*» під час святкування дня народження цесаря.

Існує кілька підходів до визначення видів літературних власних назв, ми ж у групуванні власних назв, вибраних з тексту роману, користуємося дефініцією, запропонованою М. Торчинським, який уточнює термінологію літературної ономастики частиною поетонім, наприклад, антропонім у художньому тексті – антропоетонім тощо [Торчинський 2005, с. 339].

Першою, найбільшою за кількістю одиниць, виявилася група антропоетонімів, дослідження якої важливе для розуміння ідіостилу письменниці. Як зазначають учені, «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови» [Белай 2002, с. 3].

Серед зафіксованих антропонімів виділяємо:

1) групу чоловічих імен та прізвищ: *Артур Німгін, Вольф Гальперн, Григорій Засць, Гриць Максимко, Давид Моше, Домінік Донікевич, Едмунд Каппі, Еміль-Карл-Теодор Ангер, Ернест Торн, Йосиф Рідний, Казимир Бембнович, Кароль Захар'яевич, Ліпа Локер, Микола Замерле, Мойсей-Авраам Торн, Мордехай-Лейба Баумель, Петро Сколик, Пйотр Гурський, Пінкас Ріхтер, Рауль Кочальський, Станіслав Хованець, Фейл Крохмаль, Францішек Майєр, Фріц Енглендер, Хайм Шарф, Юзеф Гальперн, Юзеф Жалодко, Юзеф Шнаппер, Ян Гофманн, Адлерсберг, Барон, Бейль, Бібрінг, Бойнебург, Вальтер, Воднецький, Войс, Габери, Гаубенишок, Гойос, Горовіц, Гуравський, Ебенбергер, Ертль, Зіпер, Катценелленбоген, Клаар, Конколяк, Ліберман, Лотрінгер, Маловец, Манутевич, Маргошес, Мацура, Мексимільян, Новорольський, Оесер, Ожеховський, Рубль, Рутковський, Севі, Сімонеллі, Стахевич, Тюркель, Фестенбург, Фідлер, Цеклер, Штафф, Янович, Бенедикт, Велвеле, Осип, Фелікс – усього 72 назви;*

2) групу жіночих імен та прізвищ: *Адель Ангер, Гелена Фестенбургова, Естер Функельштайн, Зузанна Ференц, Іванка Рідна, Маріанна Якубовичівна, Стефанія Чорненко, Тереза Ангер, Цофія (мати), Авігаїль і Фрума (дочки) Баумель, Клара (мати), Віолка та Маня (дочки) Бембнович, пані Мушка, пані Щепанська, панна Штеккель, сестра Аполінарія, княгиня Пишкульська, пана Гаубенишкова, Госька – усього 22 назви;*

3) групу прізвищ переважно осіб чоловічої статі: *Малпа, Опецькуватий (Опецьок), Дурний Дзіндзьо – 3 назви.*

Більшість персонажів роману (кількісно чоловічі імена та прізвища переважають над жіночими), за словами Софії Андрухович, вигадані, проте живуть у справжньому Станіславові (тепер Івано-Франківськ), у романі згадуються реальні будинки, місця і люди, зокрема ілюзіоніст Ернест Торн, який приїздив з різними виставами, митрополит Андрей Шептицький. Головні персонажі (Адель Сколик (дівоче прізвище Ангер), Стефанія Чорненко, Петро Сколик) є витвором уяви авторки.

З огляду на норми етикету початку ХХ століття звертання на ім'я чи прізвище традиційно подається в романі із видовими лексемами *пан, пані, панночка*: «*І як ваша мама, Йосифе?*» – «*О, вже набагато краще, панночко Ангер. Дякую, що запитуєте!*»; «*Ммм, які смакоти, панно Чорненко!*» – він схопив своїми вузькими пещеними долонями мою руку, вимащену смальцем, і талантно дзьобнув кінчиком носа»; «*Довіртесь мені, панно Чорненко. Я знаю, що це звучить несподівано. Але в мене легка рука і добра інтуїція*»; «*Пані Сколик, але ж я вкраду у вас цю служницю, – зареготав він*» (тут і далі цитуємо за романом видання 2014 року) [Андрухович 2014].

Пестливі форми з'являються лише в групі жіночих імен, як-от: *Аделя, Адельця, Стефія, Стефуня*: «*Стефуню! Стефуню! Ти не повіриш! Подивись-но, поглянь, хто до нас прийшов!*» – вона наскочила на мене вихором, вхопила за плечі й різко розвернула до входу, від чого я мало не випустила з рук келишка»; «*Зараз, Адельцю, – відповідаю я. – Тільки натру тобі голову бальзамом «По-хо», чого будеш мучитись*».

Такий факт пояснимо довгорічними близькими стосунками Аделі та Стефанії, хоча інколи помічаємо такі звертання в репліках Петра Сколика, адресованих до дружини чи служниці, але вони мають відтінок іронії чи незадоволення: «*Так, – безцеремонно втрутився Петро (цілком у своїй манері), – наша Стефія ніяк не погодиться нарешити ошчасливити якогось достойника*»; «*Петро зміряв її тяжким поглядом. «Що знову за ігри, Адельцю? Дай отцеві спокій*».

Пестлива форму *Петрику* з'являється лише у внутрішньому мовленні Стефи, коли вона міркує про нього: «*Петро так глянув на мене, що я аж спітніла. Але посмішка не зникла з мого обличчя. Не так легко мене налякати, Петрику, ні*». У мовленні Аделі, дружини Петра, жодного пестливого звертання до чоловіка не зафіксовано.

Нейтральні (*Стефо*) та згрубілі (*Стефко*) форми звертань вживані в ситуаціях, коли спілкування має офіційний характер чи трохи відчужений відтінок: «*Доведеться це зробити, – тут же підкреслено спокійно, навіть із ноткою грайливості мовила Аделя. – Ти геть не справуєшся, Стефо*»; «*Я був певний, що ви давно вже вийшли заміж і покинули цей дім, пані Стефо*»; «*Стефко, ти бачила, що твоя пані за тобою одяг носить? А ти ще досі не готова*».

Згрубілий варіант імені може використовуватися і як побутова форма йменування, і як вияв ставлення до персонажа: «*Горовіц сидів тепер в ув'язненні, чекав суду, а Госька носила йому його улюблені кнедли, іноді навіть із фляками*».

Кілька разів трапляються в романі редуковані форми імен *Зуза, Віолка, Маня* як спосіб продемонструвати близькі стосунки між людьми або вказати родинні зв'язки: «*Панна Зуза хотіла відкупити мене у доктора і пропонувала за мене стільки грошей, як за добру кінну упряж*»; «*Аделя обіцяє віддати Віолці та Мані свої старі журнали «Мод паризьких»*»; «*Віола та Маня, слухаючи розповідь татка, наминають тим часом англійські товченики а-ля Nelson*».

Досить часто прізвища є маркерами, які вказують на етнічну приналежність людей, що з'являються на сторінках роману, наприклад, українці (*Петро Сколик, Йосиф Рідний, Гриць Максимко*), німці (*Еміль-Карл-*

Теодор Ангер, Катценелленбоген), євреї (Давид, Моше, Хаїм Шарф, Фейгл Крохмаль, Мордехай-Лейба Баумель), поляки (Пйотр Гурський, Казимир Бембнович, Домінік Донікевич) тощо. Так вимальовується мультинаціональне середовище Станиславова, у якому співіснують багато народів, як загалом в Австро-Угорській імперії.

Чоловічі імена в тексті роману «Фелікс Австрія» вживаються переважно в ситуаціях, де називається рід діяльності, ремесло, професія мешканців міста, до прикладу: «З мапи можна було довідатись, що на Казимирівській, 1 розташована кравецька майстерня Юзефа Жалодка, ...; що майже в кінці Сопіжинської, поруч із цвинтарем – майстерня Казимира Бембновича, ...; поруч із гандлем пана Гаусвальда на початку Сопіжинської – заклад фризійсько-перукарський, парфуми та різні косметики, а в будинку Вайсгауза, неподалік від гандлю Квятковського – женецькі годинники, вироби з золота і срібла, навіть зі срібла китайського; що на вулиці Третього травня, 1–3, на другому поверсі кам'яниці Вайнгартена, дає уроки вчителька гри на піаніно; на Собеського, 14 приймає доктор Арнольд Ріхтер; на площі Міцкевича, 5 – склад кахляних печей, на Трибунальській – гандель Вольфа Гальперна, де я завше купую каву, на Бельведерській – друкарня Хованця, де, серед іншого, виходить газета «Kurjer Stanis», і на тій же вулиці, тільки з протилежного боку, аж за рогаткою – фабрика паркетів Шулема Бретгольца; а на площі Ринок – аптека та парфумерія доктора Бейля». За допомогою таких замальовок твориться урбаністична картина тогочасного Станиславова, місто наповнюється крамницями, аптеками, промисловими закладами тощо: «Найвигодливіше та найтишніше були прикрашені крамниця новинок «Louvre» Бальтера, гандель П'єкожа, аптеки Бейля, Мацури, Рубля, крамниці Рутковського, Войса, Зінсера, Стахевича, Вальтера, Гуравського. Крамниці Гальпернів були удекоровані а-ля ville de Paris та а-ля ville de Londres. Крім того, відразу ж впадали в очі барвисті та яскраві цукерні Новорольського, Ертля і Штаффа, гандель вин Єтера».

Власні імена головних персонажів мають потужний семантичний потенціал виражально-зображально-го засобу, тому розглянемо етимологію та стилістичні функції центральних імен та прізвищ.

Щодо семантики пропріативів жіночих персонажів, то ім'я *Адель* давньогерманського походження і має значення 'благородна', прізвище *Ангер* походить із південнонімецьких діалектів і означає 'долина', 'зелена місцина', 'зелене селище'. Слово *Стефанія* походить від давньогрецького чоловічого імені *Стефан* і тлумачиться як 'вінок', 'діадема' (згадаймо про пригоди із тризубим гребінцем із храму і тонкого кольорового скла – цикадою на гілці з вишневим цвітом, який Аделя то дарувала, то забирала в Стефи). Етимологію прізвища *Чорненко* простежити легко через його питомо українське походження. Так, ймовірно, відбувається протиставлення головних жіночих персонажів за походженням (благородна – безрідна), зовнішністю (свіжа, як зелена долина – виснажена важкою (чорною) працею), національністю (німкеня – українка) тощо. *Петро* – чоловіче ім'я, що має давньогрецькі корені й перекладається як 'скеля' або 'камінь'. Тут помітний перегук із професією чоловіка – різьбярством по каменю: «У цьому й полягає Петрове вміння: він не просто видобуває з каменя дивовижну форму, витончену й реалістичну, химерну та досконалу. Щось у цій формі примушує зупинитись і замертти. Припинити дихати, думати, розриватися від емоцій». Простежити семантику прізвища *Сколик* без глибокого етимологічного аналізу не вдається, цей пропріатив, ймовірно, слов'янського походження. Можна провести аналогію із дієслівною формою *сколоти* 'колючи, відділити, зняти з поверхні шар чого-небудь', що і робив скульптор, працюючи з каменем.

Наступною групою антропонімів, вибраних із тексту роману «Фелікс Австрія», стали імена та прізвища історичних осіб. Варто вказати, що статус імен реальних осіб досі в ономастиці не визначений: від зарахування таких одиниць до поетонімів, які функціонують в художньому тексті, до заперечення такої позиції, тоді такі власні назви слугують лише маркерами певного часопросторового зрізу.

Назвемо зафіксовані імена історичних осіб: *Гуммель, Глюк, Микола Лисенко, Моцарт, Соломія Крушельницька, Шопен, Гумберт, Гізела, Йосиф Потоцький, Калакава, Леопольд, Міндон Мін, Насер ед-Дін, Нордон I, Рудольф, Сіссі, Франц-Йосиф, Франц-Фердинанд, Ядвіга, Амбруаз-Огюст Льебо, Джеймс Брейд, Жан-Мартен Шарко, Клод Бернар, Лістер, Месмер, Оуен, Рентген, Фур'є, Андрей Шептицький, Юліан Пелеш* – усього 30 назв. У цьому переліку згадані музиканти, композитори та співачки, королі й королеви, царі, шахи, принци та монархічні особи, учені – медики, фізіологи, анатомі, природознавці, фізики, винахідники. Переважно вони введені до текстового полотна для зображення історичної епохи, повідомлення новин, якими жили того часу, наукових відкриттів, підтвердження грамотності персонажів, їхньої ерудиції та інтелекту.

У випадку, коли згадуються імена реальних учених, переважно медиків, йдеться про демонстрацію освіченості персонажів, їхню обізнаність із розвитком медицини, фізіології, анатомії: «Він [Йосиф] закоштував праці Месмера німецькою та французькою мовами, ..., стежив за пошуками Жана-Мартена Шарко й Амбруаза-Огюста Льебо»; «Проміння Рентгена наскрізь бачить людське тіло з усіма фляками».

Імена історичних осіб можуть функціонувати як компоненти назви іншого поняття, наприклад, школи: «Я знову стояла посеред світлого приміщення нової жіночої школи імені Королеви Ядвіги на вулиці Третього травня — доктор Ангер ласкаво поклопотався, щоб я ходила туди разом з Аделею».

Згадуючи імена композиторів, музикантів, співаків, персонажі таким чином виявляють свої смаки, інтерес до мистецтва: «Спочатку він грав Моцарта, Глюка і Гуммеля, потім уже тільки вальси Шопена й *«Impromptu fantasie»*, а мені було так недобре, так не по собі від цих звуків – ніби я не мала права тут бути і чути їх: я, така незначна, їх, занадто прекрасних».

Найбільше згадувань екзотичних країн та монархів зустрічаємо в історії ілюзіоніста Торна, тут реальні історичні особи додають персонажеві не правдивості, а містики, малюють навколо нього фантастичний антураж: «Місто Батавія – галасливе, липке і вологе, з червоними дахами і бамбуковими стінами; далі – Ява, Суматра, Філіппіни, Камбоджа, де король Нородон I посвятив Ернеста (як його тепер звали) у лицарі»; «Після виступів у Сідней театр Торна потрапляє в обійми короля Калакауа на Гавайських островах».

Софія Андрухович прагнула зобразити в романі «Фелікс Австрія» конкретне місце та конкретний час, у якому розгортаються життєві історії персонажів. Цим місцем, точніше – містом, став Станиславів, а часовим проміжком обрано 1900 рік на зламі двох століть. Уживання топонімічних власних назв у художньому тексті «має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення... свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [Фененко 1965, с. 7]. Можемо стверджувати, що таке чітке визначення хронотопу роману й визначило онімний простір, наповнений переважно топоніміконом, пов'язаним із Станиславовим і Австрією. Розглянемо топопоетоніми роману, до яких належать:

– ойкопоетоніми: назви міст: *Батавія, Берлін, Бредтгайм, Броди, Будапешт, Бучач, Венеція, Відень, Генуя, Грац, Дрогобич, Зальцбург, Карлсбад, Катанія, Каттаро, Княгинин, Коломия, Константинополь, Косів, Краків, Лемберг, Майєрлінг, Мандалай, Мессіна, Монца, Надвірна, Неаполь, Нойдорф, Нью-Йорк, Орегон, Орок'ета, Палермо, Париж, Пекін, Пеллегріно, Помпеї, Преторія, Рим, Самбір, Сан-Франциско, Свалява, Сент-Луїс, Сиракузи, Сідней, Солотвино, Станиславів, Тжебїч, Тироль, Тоарміна, Чикаго, Чортків, Яремче, Ярослав – 53 назви; назви сіл та селищ: Бахрівка, Дора, Криворівня, Маріамполь, Микуличин, Микуличин, Озеряни, Татарів, Тлумач, Яблуниця, Ямна – 11 назв.*

Перелік міст значний і за кількістю одиниць, і за географічними розташуванням (країни Європи, Азії, Америки). Коло міст, що згадуються в романі, розширюється кількома способами: із розповіддю про різні події чи новини, при згадуванні про мандрівки персонажів, при описі історичних подій, із вказівкою про торгівлю чи сферу послуг тощо: «Фелікс спрагло припав до вічок, заковтуючи поглядом образки Неаполя, Генуї, Помпеїв, Палермо, Пеллегріно, Сиракуз, Катанії, Тоарміни, Мессіни, Каттаро, Венеції»; «Аделя любила бувати в Карлсбаді, куди вчачала – як і чимало достойних мешканців Станиславова – майже щороку»; «Рабе Давид Моше, засновник Товариства вивчення Тори у Чорткові, повідомив про зникнення з таємних сховків Старої синагоги срібної цукернички на гнутих ніжках та прикрашеної рослинним орнаментом для зберігання плоду етрог».

Назви сіл та селищ вживаються переважно для опису довколишніх місць навколо Станиславова, де бувають персонажі роману: «Наступного разу вирушили до Микуличина на запрошення місцевого священика: у гірських лісах розпочалось полювання на оленів»; «Його дружина з двома дітьми вирушила на весь літній сезон до Татарова, де винайняла кімнату в будинку Ліпи Локера».

– урбапоетоніми (вулиці і площі): *Бельведерська, Газова, Галицька, Заболотівська, Казимирівська, Липова, Проскурницька, Сопіжинська, Седельмаєрівська, Сонячна, Барона Гірша, Гіллера, Голуховського, Гославського, Ісаковича, Крашевського, Семирадзького, Собеського, Третього травня; площа Міцкевича, площа Ринок, площа Франциска, Рибна площа, парк Ельжбети, Тисменицька дорога, Гетьманські вали – 26 назв.*

Такі назви (деякі з них мають реальні відповідники навіть у сучасному Івано-Франківську) описують топос, у якому відбуваються події роману: «Фабриканти Маргошес і Ліберман мчать Тисменицькою дорогою на автомобілях зі швидкістю 15 кілометрів на годину»; «На Рибній площі розкинулось ціле циркове містечко».

У тексті роману згадуються й вулиці інших міст, наприклад, Відня (*Вайхбурггасе, Рауенштайнтасе*), для того, щоб показати невидимий зв'язок різних територій єдиної імперії: «А я готую так, як не снилось навіть Францові Захеру в його ресторації у Відні, на розі Вайхбурггасе та Рауенштайнтасе»;

– хоропоетоніми: назви країн: *Австрійська монархія (Австрія, Австро-Угорська імперія), Англія, Бірманське королівство, Гонконг, Єгипет, Індія, Камбоджа, Китай, Російська імперія, Сальвадор, Сінгапур, Суматра, Філіппіни, Франція, Ява – 17 назв; назви регіонів та областей: Австрійське примор'я, Британська Колумбія, Велике князівство Краківське, Верхня та Нижня Силезія, Галичина, Герцогство Буковина, Добруджа, Ерцгерцогство Верхня Австрія, Ерцгерцогство Нижня Австрія, Затор, Каринтія, Княжий округ Тироль, Королівство Богемія, Королівство Далмації, Крайн, Лодомерія, Моравія, Мунтенія, Освенцим, Південна Німеччина, Сицилія, Трансильванія, Транслейтанія, Штирія – 25 назв.*

Перелік багатьох частин Австро-Угорщини містить перекик із заголовком, творячи таким чином образ єдиної «Felix Austria», яка об'єднала під своїм крилом різні землі заради щасливого спільного майбутнього: «...він пішки долає Австро-Угорську імперію: Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцима і Затору, населене небаченим розмаїттям етносів – русинами, поляками, німцями, вірменами, євреями, угорцями, циганами, липованами, але найдужче – нещасним селянством, яке ще не встигло повністю оговтатись від кріпацтва; Герцогство Буковину з чорбою і мамалигою, солодкими винами в Добруджі і сухими – в долинах Мунтенії і Трансильванії; Королівство Далмації з руїнами римських споруд та виходом до Адриатичного узбережжя; Королівство Богемію з гудбою, переселеними та засипаними кмином стравами і богемським склом, Ерцгерцогство Нижню Австрію з фруктами і лісами; Ерцгерцогство Верхню Австрію з гірськими абатствами й монастирями; герцогства Каринтію, Крайну, Зальцбург з чудесними парками, площами, соборами і купілью, що залишилась від старої споруди романського собору; Верхню та Нижню Силезію, Штирію, Моравію, Княжий округ Тироль, Австрійське примор'я, Транслейтанію, розташовану по той бік річки Лейти, аж до портів Фіуме». Такі текстові вкраплення можуть бути й своєрідною енциклопедичною історичною довідкою про адміністративний устрій імперії межі XIX–XX століть. На думку О. Щур, то ще «одна безперечна чеснота роману «Фелікс Австрія», за яку твір має шанс отримати чи не найбільше закидів, – це зображення епохи через хронотоп провінційного містечка, цілого через мізерний клаптик» [Щур 2014]. Отже, маємо ще одне підтвердження стилістичної функції власних назв – подати образ «Felix Austria» через змалювання міст, сіл, зрештою вулиць та площ;

– гідропоетоніми: ріки Бистриця-Солотвинська, Ганг, Донауканал, Дунай, Лейта, Прут, Сян, озеро Ромашкана, Атлантичний океан, затока Делатоа (10 назв): «Обидві Бистриці так широко вийшли з берегів, як ніколи ще не бувало»; «Потім вийшла на берег Донауканалу. Порівняно з Дунаєм він видавався таким спокійним і маленьким, тихим, сором'язливим і невибагливим»;

– оропоетоніми: гора Федір, Альпи: «У монастирі отців василіан Воздвиження Чесного Хреста Господнього в Бучачі, зведеному на горі Федір, було так».

Таким чином, можемо зробити висновок, що майже усі топопоетоніми мають реальне походження та деталізують історичне тло, яке допомагає сприйняти твір, персонажів, різні події.

Наступною групою літературних власних назв, які ми розглянемо, стануть теопоетоніми. Вони охоплюють такі одиниці: Ісус (Ісусик), Бог, Господь Саваот, Господь, Господь Всемогутній, Хтось Неосягнений, Пречиста Богоматір, Непорочна Діва Марія, Трійця (9 назв).

Такі лексеми вживаються поряд з іншими, пов'язаними з релігійною сферою, зокрема агіопоетонімами (Давид, Єлисей, Йоанн Предтеча, Йосиф, Мойсей, Мундиція, Самуїл, Саул), назвами культових книг та понять (Біблія, Псалтир, Старий Заповіт, Небесний Єрусалим, Тора): «Хтось несподівано пригадав пантоміму мандрівних броденцигерів, яка розповідала про те, як Господь Саваот переносить до Небесного Єрусалима свій народ».

Тут же назвемо геортопоетоніми (Великдень, Новий рік, Суккот), які теж стосуються вірувань різних народів. Такі власні назви демонструють ще одну невід'ємну частину життя мешканців Станиславова – їхню набожність, традиційний уклад, релігійні особливості християн, юдеїв тощо: «Солодкою музикою відлунюють у мені батькові історії про Ісусові чудеса (воскресіння юнака та приборкання морського шторму), а також розповіді зі Старого Заповіту – про Йосифа, про Мойсея, про виведення з Єгипту, про Самуїла, Саула, Давида, Єлисея».

У групі хрематопоетонімів зафіксовано такі одиниці: аромати «Фіалки», «Каллісто», «Яблучний цвіт», бальзам «По-хо», газета «Кур'єр Станиславівський», аромат «Trefle incarnate», годинник «Ch. F. Tissot & Fils Locle», машинка «Singer», піаніно «Gustav Roster», пудри «Eximia», «Bourjois», французький папір «Le Griffon», шампанське вино «Pottery Sec» – 13 назв.

Відзначимо, що власних назв матеріальних предметів, записаних кирилицею, значно менше, ніж тих, що подані латиницею, припускаємо, це пов'язано із походженням цих товарів: «Гості піднімають кришталеві келихи. У них піниться з тонким дзижчанням шампанське вино «Pottery Sec»; «Я купую йому тютюн і французький папір «Le Griffon» у Гальперна»; «Напис «Ch. F. Tissot & Fils Locle», наче макові зернинки. Позолочений механізм із 15-ма рубіновими камінцями, усі ці дрібні коліщатка, зубчики, мереживо точності й надійності, запорука вічного життя».

Більшість поетонімів – це назви реальних предметів, уведені, на нашу думку, до тексту роману для створення атмосфери початку XX століття та підтвердження факту, що Станиславів був містом, у якому знали про новинки індустрії. Про це й пише Н. Білецька, адже художню оповідь доповнює «велика увага до деталей, багатоманітність елементів побуту, культури, кулінарії, одягу і мови. Мови не лише внутрішньої, але й тої, якою написаний твір – пишної, наповненої різними можливостями слова» [Білецька 2014].

Порейопоетоніми (автомобілі «Fiat», «Benz Velo», «Ford Quadricycle», корабель «S. S. Flintchire», лайнер «Таорміна», велосипед «Діана») теж можна назвати умовно літературними, оскільки це назви реальних

видів транспорту початку ХХ століття: «Коли повз нас із блискавичною швидкістю мчить автомобіль – небесного кольору «Fiat» Лібермана, дріжджового магната, або чорний і витончений «Benz Velo» (фіакри, які раптом втекли від своїх коней), чи нестерпно деренчливий «Ford Quadricycle», наче ровер із чотирма величезними колесами — Фелікс покидає мене і подумки летить уперед».

Серед інших груп поетонімів були визначені такі:

– зоопоетоніми: *Джок* (пес), *Юра* (кінь): «Біля будинку нас завжди вітав паннин Зузин пес, Джок, наполовину вовк»; «Я розповідала їй про яцірку, якій відірвала хвоста, про цупкі колючі відкасники, висушені на сонці, про коня Юру, на якому Осип дозволив мені поїздити без сідла»;

– артіпоетоніми: «Сила долі» *Джузеппе Верді*, «Семіраміда» *Джоакіно Россіні*, «Вулиця» *Філарета Колесси*, вистави «*Анничка*, або *На милованнє нема силування*», «*Жовнір-чарівник*, або *Що не pomoже наука, то pomoже батіг*», «*Весіле*, або *Над цигана Шмагаїла нема розумнішого*», польська пісня «*Народний гімн за гаразди Короля*». Ці власні назви засвідчують мистецькі зацікавлення персонажів роману: «...їмость тим часом замріяно говорила... Про «Вулицю» *Філарета Колесси* у виконанні «*Бояна*»;

– ергопоетоніми: *Музичне товариство імені Монюшка*, «*Сокіл*», *Міщанське товариство*, *Товариство вивчення Тори*, *музично-хорове товариство «Бояни»*, *залізничний оркестр «Гармонія»*. Авторка називає різні за спрямуванням товариства, які функціонують у Станиславові, щоб описати розмаїте життя містян: «Якщо вони не годні прийти на *Проскурницьку* і на «*Боян*» чи на виступи *Люблінської опери*, зате ходять милуватися витівками якогось *штукаря!*».

Отже, літературні власні назви роману зміцнюють стилістику твору, передають дух і колорит міста, виявляють авторський задум, закладений у заголовку «*Фелікс Австрія*». Поетоніми роману Софії Андрухович розмаїті за кількісним та якісним складом, зокрема, антропоетоніми, топопоетоніми, назви релігійних понять, мистецьких творів, товариств та об'єднань людей, предметів побуту, транспорту, більшість яких мають реальне походження і слугують для змалювання Австро-Угорської імперії через відтворення урбаністичного простору міста Станиславова 1900 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович, С. Ю. (2014) *Фелікс Австрія*. Львів, 288 с.
2. Белей, Л. О. (2002) *Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії*. Ужгород, 176 с.
3. Білецька, Н. (2014) «*Фелікс Австрія*» – про вибір та ілюзії. <http://starylev.com.ua/club/article/feliks-avstriya-pro-vybir-ta-ilyuziyi> (дата звернення 25.09.2019).
4. Мельник, Г. І. (2008) Міркування про теоретичні засади літературної ономастики. [У:] *Записки з ономастики*. Одеса. № 11, с. 20–28.
5. Торчинський, М. М. (2008) *Структура онімного простору української мови*, Хмельницький, 550 с.
6. Торчинський, М. М. (2005) Термінологія української поетоніміки (літературної ономастики). [В:] *Українська термінологія і сучасність*, Київ. Вип. 6, с. 339–343.
7. Фененко, М. В. (1965) *Топонімія України в творчості Тараса Шевченка*. Київ, 128 с.
8. Щур, О. (2014) *Софія Андрухович «Фелікс Австрія»: роман (Львів: Видавництво Старого Лева, 2014)*. <http://krytyka.com/ua/reviews/feliks-avstriya-roman> (дата звернення 2019).

З М І С Т

Вікторія Бадюл	
Контекстна актуальність заміни компонентів фразеологічних одиниць в українській жіночій прозі початку ХХІ століття	5
Надія Безгодова	
Анатолій Найрулін	
Формули-звертання в епістолярію Лесі Українки як вияв прагмалінгвального (конотативного) компонента ...	9
Ніна Босак	
Світлана Лазаренко	
Інтертекстуальні включення в сучасному українському політичному дискурсі: види, джерела, функції	15
Ганна Вусик	
Еліна Олійник	
Неля Павлик	
Теоретико-методологічне осмислення проблем міграційної політики щодо вимушено переміщених осіб у сучасному міжнародному просторі	20
Оксана Галайбіда	
Stylistic Functions of Synonyms in Memoirs by Mitch Albom.....	26
Жанна Горіна	
Звуко-колірна синестезія в текстах комерційної реклами	29
Греб Марія Михайлівна	
Грона Наталія Вікторівна	
Прикладні форми організації навчання у закладах вищої освіти: зміст, структура, методи	34
Галина Гримашевич	
Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження морфологічних особливостей.....	41
Ганна Діба	
Концепт партнёр у лінгвістичному моделюванні репрезентації російсько-українських відносин (на матеріалі російського мас-медіа дискурсу)	44
Галина Доброльожа	
Обсценна лексика у мові інформаційних інтернет-ресурсів.....	48
Любов Завальська	
Комунікативна тактика інтеграції влади з народом як реалізація кооперативної стратегії в політичних ток-шоу.....	52
Анастасія Кісельова	
Актуальні аспекти вдосконалення судового мовлення.....	56
Борис Коваленко	
Лексика художніх творів М. Коцюбинського в лексикографічних описах	59
Наталія Коваленко	
Регіональні атласи як джерело досліджень фраземіки говорів.....	64
Раїса Козак	
Експресивність мовного висловлювання: співвідношення функцій і засобів їх реалізації.....	68
Наталія Кондратенко	
Український парламентський дискурс як вияв політичної комунікації: основні функції.....	71
Лариса Кравець	
Рідна мова в полікультурному середовищі	76

Олена Крижкко Образно-номінативна та оцінна характеристика фольклорних зоосемізмів української мови	80
Оксана Кримець Польова та мікропольова структура термінології нанотехнологій.....	86
Аліна Крук Creative accents and references to traditional culture: Thomas Hardy and Panas Murnyi.....	89
Оксана Кучерява Арт-технології як засіб реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови	91
Лисенко Любов Володимирівна Українська ментальність у лінгвокультурному зрізі.....	96
Марія Личук Гетерогенність семантичної типології синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень.....	101
Мирослава Мамич Олена Шевченко-Бітенська Медіатизація юридичної інформації: жанрово-стильова варіантність і культуромовна практика (на матеріалі текстів «Вісника Асоціації Правників України»).....	109
Людмила Марчук Ольга Копусь Символіка як метафоричне сприйняття та вербалізація навколишнього світу.....	113
Тетяна Мітроусова Особливості функціонування кольоропозначень у романі Джуліана Барнса «Англія, Англія»	117
Галина Наєнко Український складник мовотворчості Симона Тодорського	120
Софія Нерян Комунікативні тактики аргументації в мережевому дискурсі (на матеріалі українськомовного сегменту соцмережі Facebook)	126
Алла Павлова Тарас Полковенко Комунікативна ефективність журналістського тексту: шляхами семантичних інновацій.....	130
Тетяна Петрова Рецензія на термінологічний словник як жанр критичного субдискурсу.....	133
Oksana Popadynets Lexical composition of W. Scott's and M. Starytsky's historical novels.	140
Олег Рарицький Некролог у жанровій системі художньо-документальної прози українських шістдесятників.....	143
Тетяна Семашко Когнітивний аспект результатів чуттєвого сприйняття та їх вербальних об'єктивацій.....	148
Володимир Сподарець Національна ідея в дзеркалі слова	152
Валентина Філінюк Власні назви роману «Фелікс Австрія» Софії Андрухович: лінгвостилістичний аналіз	156

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko national University
Philological Sciences

Issue 50

Computer version

U. M. Zarytska

«Aksioma» Publishing House,
30a, Symona Petliury street, Kamianets-Podilskyi, 32300.

Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Printed in the PE «Aksioma» printing house

Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 50

Комп'ютерне верстання

У. М. Зарицька

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 19,30.
Тираж 300 пр. Зам. № 971.

Видавництво «Аксиома»,
вул. Симона Петлюри, 30а, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.